

T.C.
KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

II. ABDÜLHAMİT DÖNEMİNDE KASTAMONU'DA
TASAVVUFÎ HAYAT

MEHMET ÇARIKÇIOĞLU

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DOÇ. DR. FAHRİ MADEN

TEMMUZ - 2022
KASTAMONU

TAAHHÜTNAME

Bu tezin tasarımı, hazırlanması, yürütülmesi, araştırmalarının yapılması ve bulgularının analizlerinde bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu; ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını, bilimsel etiğe uygun olarak kaynak gösterildiğini bildirir ve taahhüt ederim.

Mehmet ÇARIKÇIOĞLU

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

II. ABDÜLHAMİT DÖNEMİNDE KASTAMONU'DA TASAVVUF HAYATI

MEHMET ÇARIKÇIOĞLU

KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANA BİLİM DALI

YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

DANIŞMAN:DOÇ. DR. FAHRİ MADEN

Türk-İslâm ordularının fethettiği bu topraklarda İslâm'ın yayılma süresince Türk-tasavvuf hayatının büyük rolleri olmuştur. İslâm bir barış ve kardeşlik dinidir. Bundan dolayı yeni fethedilen topraklarda yayılmaya başlayan İslâm'ın bu bölgelerin yerli halkına düzgün bir şekilde, sevdilerek gösterilip tanıtılabilmesi önemliydi. Bunu üstlenen gönül insanları, şeyhler, dervişler, tekkelerde İslâmî yaşam tarzını daha sistemli bir halde sürdürmeye çalışmışlardır. Arapça “yollar” anlamına gelen tarikatların kurulma süreçleri işte böyle başlamıştır.

Son bin yıllık tarihimizin hemen her döneminde var olan tarikatlar sadece yeni fethedilen yerlerde değil fetihlerden sonraki zamanlarda bile toplumsal ve dinî düzeni sağlamadaki görevlerine devam etmişlerdir. Çalışmamızda bahsedeceğimiz dönem genellikle Sultan II. Abdülhamit'in dönemi, yani XIX. yüzyıl sonları ile XX. yüzyıl başlarıdır. Araştırmalarımızın bölge sınırları olarak Kastamonu merkez ilçe belirlenmiştir.

Araştırmalar yapılırken bu alanlarda yapılmış çalışma makale tez ve kitapların yanı sıra çeşitli arşiv vesikaları kitabe vakfiye belgesi ve çeşitli görsel materyallerden de istifade edilmiştir.

Çalışmamızda sadece dönemin mevcut tarikat, tekke, zaviye, dergâh ve türbelerin genel tarihi değil, bundan başka, buralarda yaşanan günlük hayat ayin ve ritüellere de yeri geldikçe değinilmiştir. Bundan başka karşımıza çıkan bilgiler ışığında tasavvuf yapılan bu yerlerde zaman içinde gerek uygulamaları gerek günlük yaşantı ve gerekse tasavvuf çizgilerinde ne gibi değişiklikler olmuş elimizden geldikçe değinilmeye çalışılmıştır. Gelişen zaman dilimi içinde şehrin dokusundaki değişimlerden kaynaklı olarak kaybolmuş yer ve yapı izlerini tespit edebilmek için çeşitli saha çalışmaları yapılmış ve çeşitli eski harita ve görsellerde incelenmiştir.

Tezimizin son kısmında ise genel bir değerlendirme yapılarak tasavvufi kurumların topluma neler kattığı ve kazandırdıkları üzerinde durulmuştur. Bundan başka buralara intisap etmiş mutasavvıf ve dervişler hakkında da küçük çaplı bilgiler verilmiştir. Çalışmamızda bazı menkıbelere atıflarda bulunulsa da sadece bilimsel belgelere yer verilmiş, asılsız bidat ve hurafe kaynaklar dikkate alınmamıştır.

ANAHTAR KELİMELE:II. Abdülhamit, Kastamonu, Şabanilik, Yılanlı Dergâhı, Ahmed Ziyaeddin Efendi, İbrahim Şevki Efendi, Baharzâde Feride Hanım. Sûfilik, XIX. Yüzyıl,

ABSTRACT

MSC THESIS

THE LIFE OF SUFISM IN KASTAMONU DURING THE REIGN OF

II. ABDULHAMID

MEHMET ÇARIKÇIOĞLU

KASTAMONU UNIVERSITY INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCE

DEPARTMENT OF HISTORY

CONTEMPORARY HISTORY

SUPERVISOR: ASSOC. DR. FAHRİ MADEN

During the spread of Islam in these lands conquered by Turkish-Islamic armies, Turkish-Islamic life played a major role. Islam is a religion of peace and brotherhood. For this reason, it was important that Islam, which started to spread in the newly conquered lands, could be shown and promoted properly to the local people of these regions. The people of the heart, sheikhs, and dervishes, who undertook this, tried to maintain the Islamic lifestyle in a more systematic way in the lodges. This is how the establishment processes of the sects, which means "roads" in Arabic, began.

The sects that have existed in almost every period of our history over the last thousand years have continued their duties in maintaining social and religious order not only in newly conquered places but even after the conquests. The period we will talk about in our study is usually Sultan II. Abdülhamit's period, which is the end of the century of the XIX. and the beginning of the XX. century. Kastamonu's central district was determined as the regional boundaries of our research.

While the research was being carried out, various archive documents, inscription foundation documents, and various visual materials were also used, as well as studies, articles, theses, and books in these fields.

In our study, not only the general history of the sects, dervish lodges, zawiyas, dervish lodges, and tombs of the period but also the daily life rites and rituals lived in these places are also mentioned. Moreover, in the light of the information we come across, we have tried to address as much as we can what changes have occurred in these places where Sufism is practiced over time, both in their practices, in daily life, and in the lines of Sufism. Various field studies have been carried out and various old maps and visuals have been examined in order to identify the traces of places and structures that have been lost due to the changes in the texture of the city in the developing time period.

In the last part of our thesis, a general evaluation has been made and what Sufi institutions have contributed and brought to society has been emphasized. In addition, small-scale information is given about the Sufis and dervishes who were assigned to these places. Although there are references to some legends in our study, only scientific documents are included, and unfounded innovations and superstitions are not taken into account.

KEYWORDS: II. Abdulhamid, Kastamonu, Şabanilik, Yılanlı Lodges, Ahmed Ziyaeddin Efendi, İbrahim Şevki Efendi, Baharzâde Feride Hanım, Sûfizm, XIX. Century.

July 2022, 196 pages

TEŞEKKÜR

Tez çalışmamız sırasında yaptığı ilmi katkılardan dolayı danışman hocam Doç. Dr. Fahri Maden'e sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum. Ayrıca bu uzun süreçte maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen aileme gerek uzakta gerek yanı başımda olan bütün dostlarıma minnettarlığımı sunuyorum. Yine tez savunmamda ve tez süreci içinde gerek tavsiyeleri gerekse verdikleri moral ve motivasyonlarından dolayı tüm kıymetli hocalarıma teşekkür ederim.

Mehmet Çarıkçioğlu

Kastamonu, 2022

İÇİNDEKİLER

TAAHHÜTNAME	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
TEŞEKKÜR	v
İÇİNDEKİLER	vi
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ	vii
KISALTMALAR	viii
1. GİRİŞ.....	1
1.1 Tasavvufun Kısaca Tanımı ve Tarih Boyunca Aldığı İsimler	1
1.2 Araştırma Yöntemleri ve Yararlanılan Kaynaklar	5
1.3 Amaç ve Çerçeve.....	8
1.4 Tarikat Devlet İlişkileri	9
2. II. ABDÜLHAMİT DÖNEMİNE GELİNCEYE KADAR ANADOLU VE KASTAMONU'DA TASAVVUFİ FAALİYETLER.....	13
2.1 Tasavvufun Ortaya Çıkışı ve İlk Tasavvufi Akımlar	13
2.2 İlk Türk İslam Devletlerinden Osmanlılara Kadar Tasavvuf.....	15
2.3 Anadolu'da Kurulan İlk Tarikatlar ve Faaliyetleri.....	20
2.4 Kastamonu'da Tasavvuf Hayatı ve Tarikatların Gelişim Süreci (II. Abdülhamit Dönemine Kadar)	23
2.4.1 Kastamonu'nun Tarihi ve Fetih Süreci	23
2.4.2 Kastamonu'da Faaliyet Gösteren İlk Tarikatlar.....	25
2.4.3 Osmanlı Döneminde Kastamonu'da Tasavvufi Faaliyetler.....	30
3. II. ABDÜLHAMİT DÖNEMİNDE KASTAMONU'DA TASAVVUFİ FAALİYETLER VE TARİKATLAR	37
3.1 II. Abdülhamit Dönemine Genel Bir Bakış.....	37
3.2 Şâbânîlik.....	41
3.2.1 Şeyh Said Efendi (1834-1889).....	43
3.2.2 İbrahim Şevki Efendi (1889-1897).....	46
3.2.3 Şeyh Ataullah Efendi (1897-1925).....	48
3.2.4 Şâbânîliğe İlgi ve Alaka Gösterenler	49
3.3 Nakşibendilik.....	53
3.3.1 Benli Sultan Dergâhı'nda Şeyh Şâni Dönemi.....	60
3.3.2 Benli Sultan Dergâhında Şeyh Şâdi Dönemi.....	62
3.3.3 Benli Sultan Dergâhı'nda Nurettin Efendi Dönemi.....	64
3.4 Nakşi / Hâlidilik	66
3.4.1 Hâlidili Dergâhı'nda Ahmet Hicâbi Dönemi.....	71
3.4.2 Ahmet Hicâbi Efendi'den Sonra Halidiliğin Durumu	74
3.5 Mevlevilik	75
3.5.1 Mevlevilikte Kalender Mehmet Dede Dönemi (1871-1876).....	77
3.5.2 Mevlevilikte Sivash İbrahim, Türbedar Halil ve Mehmet Sait Hemdem Dedeler (1876-1909)	78
3.5.3 Mevlevihane'nin Bu Dönemdeki Sosyo-Ekonomik Durumu ve Dergâh Görevlileri	80
3.6 Bayramilik	81
3.6.1 Ahmet Ziyaeddin Efendi Döneminde Kastamonu'da Bayramilik.....	84

3.6.2	Atabey Gazi (Bayrami) Kütüphanesi.....	87
3.6.3	Bayrami Dergâhı'na İntisap Edenler	88
3.7	Kadirilik.....	90
3.7.1	Yılanlı Dergâhı'ndaki Kâdiri Postnişinleri	92
3.7.2	Yılanlı Dergâhı Dârüşşifası	94
3.7.3	Yılanlı Kütüphanesi ve Haziresi	95
3.8	Rufâilik	97
3.8.1	Kastamonu'da Rufailik ve Rufai Tekkeleri	98
3.9	Sadilik ve Anadolu'ya Girişi	101
3.9.1	Kastamonu'da Sadilik	101
3.10	Celvetilik	105
3.10.1	Kastamonu'da Celvetilik	106
4.	II.ABDÜLHAMİT DÖNEMİNDE KASTAMONU'DA YAŞAYAN	
	MUTASAVVIFLAR VE ESERLERİ.....	110
4.1	Mutasavvıfların Tarihe Katkıları ve Kastamonu Şehrinde Yetişen Ünlü Mutasavvıflar	110
4.2	Muhammed İhsan Oğuz	111
4.2.1	Muhammed İhsan Oğuz'un Eserleri	116
4.2.2	Diğer Eserleri	128
4.3	Ahmet Mahir Efendi	129
4.3.1	Eserleri	131
4.4	Sofuzade Mehmet Tevfik Efendi	134
4.4.1	Eserleri	138
4.5	Baharzade Feride Hanım	141
4.5.1	Baharzade Feride Hanımın Divanı:	144
4.6	Ali Senâi Efendi	145
4.6.1	Eserleri	147
4.7	Hasan Hilmi Efendi	148
4.7.1	Manevi kimliği ve yetiştirdiği talebeleri.....	151
4.8	Mevlevi Eşref Dede	152
4.9	Hafız Ömer (Aköz) Efendi	154
4.10	Çörekçizade Lütfi Efendi	156
4.11	Celali Mustafa Efendi.....	157
4.12	Sadık Vicdani Efendi.....	158
4.12.1	Sadık Vicdâni'nin tasavvuf Anlayışı ve Eserleri.....	159
4.13	Hacı Merdan Efendi	160
4.14	Mehmet Zühtü (Büyükçelenli)	162
4.15	Muhammed Evliya Efendi.....	163
4.16	Şair Azmi Numan Efendi	164
5.	DEĞERLENDİRME VE SONUÇ	166
	KAYNAKLAR	173
	EKLER.....	183

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

KISALTMALAR

BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.g.t.	: Adı Geçen Tez
a.g.m.	: Adı Geçen Makale
a.g.s.	: Adı Geçen Site
C.	: Cilt
s.	: Sayfa
Vr.	: Varak
v.d.	: Ve Diğerleri
b.k.z	: Bakınız
e.t.	: Erişim Tarihi
çev.	: Çeviri
e.y.	: Elektronik Yayınlar

1. GİRİŞ

1.1 Tasavvufun Kısaca Tarifi ve Tarih Boyunca Aldığı İsimler

610 yılında Hira Mağarası'nda Hz. Muhammed (S. A.V)'e ilk vahyin gelmesi ile ortaya çıkan İslamiyet, çok kısa bir süre içerisinde oldukça geniş coğrafyalara yayılmıştır. Bunun en önemli nedenlerinden birisi de İslam'ın temelinde barındırdığı engin hoşgörüdür. Gerek Peygamber Efendimiz döneminde, gerek sonrasında bu hoşgörü dini tebliğ edilirken özellikle tebliğ edenler kişilikleri ve yaşayış tarzları ile bulundukları coğrafyalara bunu hissettirmeye çalışmışlardır. Peygamberimizin güzel ahlakını yaşamlarına ölçü edinmiş, Allah'ı ölmeden bulmayı amaçlamış, nefislerini dünyevî zevklerden arındırmaya çalışmış olan Allah dostları sûfî ya da mutasavvıf, yaşam felsefeleri ise Tasavvuf olarak adlandırılmıştır.

Tasavvuf, kendi içinde pek çok hâl ve makam kavramını barındırmaktadır. İman ve Tasdik, İhlas, Yakîn, Marifet, Muhabbet, Kurb Takva Murâkabe, Tevekkül, Sabır, Rıza, Havf, Recâ, Vecd, Hüzün, Hayâ, Üns ve Heybet (manevi haller) tasavvufun temelini oluşturmaktadır.¹

İman ve Tasdik: Güven içinde bulunmak manasında “Emân” kökünden türeyen iman dinî vecibelere güvenerek tasdik etmek anlamına gelir. Kur'an'da sekiz yerde geçer.²

İhlas: Sadece Allah rızası için ibadet yapmak anlamına gelir. Gazâlî, ihlası bütün kötü niyetlerden arınarak sadece Allah rızası için ibadet etme isteği olarak açıklar. Ayrıca ruh temizliği olmadan hiçbir ibadetin kabul olmayacağını belirtir.³

Yakîn: Şüphe ve tereddüt etmeden, tam olarak itikat etmek ve inanmak anlamına gelmektedir. Sahabe-i Kirâm'dan Abdullah bin Mesûd'a göre yakîn terimi “tam iman” diye tanımlanmaktadır.⁴ Sonraki devir İslam âlimleri ise hatasız gerçek bilgi şeklinde

¹ Reşat Öngören, “Tasavvuf”, **DİA**, C. XL, İstanbul, 2011, s.119-126.

² “İman edip salih ameller işleyenler ise cennetliklerdir. Onlar orada ebedî kalacaklardır.”, Bakara süresi 82. ayet-i Kerime, Altıntaş, Şahin, **Kur'anı Kerim Meali**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2011, s. 17.

³ Gazâlî, **İhyay-ı Ulûmuddîn**, Bedir Yayınları, C. IV, İstanbul, 2019, s. 31.

⁴ Osman Demir, “Yakîn”, **DİA**, C. XLIII, İstanbul, 2013, s. 271-273.

mana vermişlerdir. İslam felsefesinde Allah’a inanmayı ilme’l-yakîn, ayne’l-yakîn, hakka’l-yakîn olarak üç dereceye ayrılır.⁵

Marifet: Allah’ı tanımak, bilmek anlamına gelir. Tasavvuf ehli insanlar tarafından kazanılan marifet ilminin dünya üzerindeki nakli bilgilerden daha kıymetli olduğu söylenmiştir.⁶

Muhabbet: Sevgi anlamına gelen bir söz olup, tasavvufta aşk manasına gelmektedir. Tasavvufta manevi bir mertebe, hal ve Allah aşkı olarak tasvir edilir.⁷ Gazâlî; insanın beşeriyetinden dolayı kendine iyilik edip mükâfat verenleri sevmesi sebebiyle yine en çok Allah’ı sevmesi gerektiğini eserinde belirtmektedir.⁸

Kurb: Tasavvufta Allah ile kurulan yakınlığı ifade eder. Bakara Suresinin 186. ayetinde bu yakınlığa işaret eden ifadeler vardır.⁹

Takva: Allah’a ibadet edip azabından sakınmak olarak tanımlanır. Gazâlî takvanın beş organ zaptı ile elde edilebileceğini söylemektedir. Bu beş organ kalp, mide, kulak, göz ve dildir.¹⁰ Mevlâna Celaleddîn-i Rûmî takvanın insanın ruhunu açıp ufkunu genişlettiğini vurgularken, Ebû Nasr es-Serrac ise takvanın bir makam olduğunu söyler.¹¹

Murâkabe: Sözlük anlamıyla kontrol altında tutmak, denetlemek gibi anlamlara gelen murakabe dinî-tasavvufî bir terim olarak tam olarak Allah’ın denetimi altına girmek anlayışı üzerine kurulu tasavvufî bir anlam taşımaktadır.¹² Bu kavrama Kur’an-ı Kerim’in Ahzab suresinin 52. ayetinde rastlayabiliyoruz. Yine Nisâ suresinin ilk ayetinde Allah’ın kullarını gözetlediği açıkça bildirilmektedir.¹³

⁵ Demir, a.g.e. s. 273.

⁶ Süleyman Uludağ, “Marifet”, **DİA**, C. XXVIII, İstanbul, 2003, s. 54-56.

⁷ Süleyman Uludağ, “Muhabbet”, **DİA**, C. XXXİstanbul, 2005, s. 386.

⁸ İmâm-ı Gazâlî, a.g.e, C. IV, s.306-307.

⁹ Süleyman Ateş, “Kurb”, **DİA**, C. XXVI, İstanbul, 2002, s. 432-433.

¹⁰ İmâm-ı Gazâlî, **Abidler Yolu**, Yaylacık Yayınları, İstanbul, 1968, s. 40-89.

¹¹ Süleyman Uludağ, “Takva”, **DİA**, C. XXXIX, İstanbul, 2010, s.486.

¹² Süleyman Uludağ, “Murakabe”, **DİA**, C. XXXI, İstanbul, 2020, s. 204.

¹³ “Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan, ikisinden birçok erkek ve kadın üretilen rabbinize itaatsizlikten sakının. Adını anarak birbirinizden dilek ve istekte bulunduğunuz Allah’a saygısızlıktan ve akrabalık haklarına riayetsizlikten de sakının. Şüphesiz Allah sizin üzerinizde gözetleyicidir. Nisâ suresi 1. ayet.

Tevekkül: Tevekkül, Allah’a duyulan güven, üzerine iş ve sorumluluk alma anlamlarına gelmektedir. Başkasına dayanan ve güvenen ise “mütevekkil” adı ile anılmaktadır.¹⁴ İbn-i Arâbî tevekkülün müminlerin bir özelliği ve imanın bir gerekçesi olduğunu beyan etmektedir. Allah’ın namazda olsun, ibadette olsun hep bizimle olduğunu söylemektedir.¹⁵ Bir başka tabirle bir doktorun ilaçlı tedavisi kişinin kendi gayretiyse Allah’tan beklenen şifa ise tevekkül olarak algılanabilir.¹⁶

Sabır: Allah’tan gelen musibetlere karşı şikâyeti terketmek anlamına gelir. Ancak bazılarına göre ise şikâyet sadece Allah’a yapılırsa sıkıntı çıkmaz.¹⁷ Mevlâna Celalettin-i Rûmî’ye göre musibetler bile sabırda derecesi yüksek kullara bahşedilen ilahi bir lütuf olarak görülür.¹⁸

Rızâ: Sözlük anlamı memnun olmak, hoşnutluk ve isteyerek boyun eğmek manalarına gelir. Cüneyd-i Bağdâdî rıza kavramını kulun Allah iradesini kendi iradesine tercih etmesi şeklinde yorumlarken, Ebu Süleyman Dârânî ise kişinin rıza mertebesine ulaşması için kendi arzularından ve nefsinden sıyrılması gerektiğini ifade etmektedir.¹⁹ Gazâlî ise rızanın duaya ve tedbire engel olmaması gerekli olduğunu söylemiştir. Ona göre gerçek müminler hep dua ve yakarıшта olmalı ve Allah korkusuyla ibadetten uzaklaşmamalıdır.²⁰

Havf: Allah korkusu demektir. İmam-ı Gazâlî aşırı korkunun Allah’ın rahmetinden ümidi kesmek anlamını taşıdığı için havf derecesinin orta yollu olması gerektiğini savunmuştur. Allah’ın gazabından korkmak kadar merhametinden de emin olmak gerekir.²¹

Recâ: “Allah’ın engin rahmetinden ümitli olmak, O’nun yardım ve rahmetinden ümidi hiç kesmemek ve bundan dolayı da “Allah’a karşı muhabbet beslemek” anlamını taşımaktadır.²² Gazâlî, insanın açken ekmeği, tokken de suyu düşündüğü gibi kişide

¹⁴ Mustafa Çağrı, “Tevekkül”, *DİA*, C. XLI, İstanbul, 2012, s. 1-2.

¹⁵ İbn-i Arâbî, *El-Futûhâtü'l-Mekkiyye*, C. III. Litera Yayıncılık, İstanbul, 2006, s. 295.

¹⁶ Mansur Gökcan, “Tasavvufî Tevekkül Anlayışı”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat fakültesi dergisi*, C. XVIII, sayı 1, Adana, 2018, s.162.

¹⁷ Mustafa Çağrı, “Sabır”, *DİA*, C. XXXV, İstanbul, 2008, s. 337.

¹⁸ Mevlâna Celaleddin Rûmî, *Fîh-i mâfîh*, İz Yayınları, İstanbul, 1994, s. 102.

¹⁹ Halil İbrahim Bulut, “Rıza”, *DİA*, C. XXXV, İstanbul, 2008, s. 55-56.

²⁰ Gazâlî, a.g.e, C. IV, s. 341-345.

²¹ Gazâlî, a.g.e, C. IV, s. 155.

²² Süleyman Uludağ, “Reca” *DİA*, C. XXXIV. İstanbul, 2007, s. 502.

de Allah idrâkının farklı şekillerde zuhur edeceğini belirtir. Recâ ve havfı bir ilaç olarak görüp, hastanın ihtiyacına göre hangisini alacağını kendisinin belirleyeceğini söyler.²³

Vecd: Sözlük anlamı aradığını bulmak, kavuşmak olan “vecd” tasavvufî olarak Allah’ın varlığını idrak eden saliklerde meydana gelen manevi irkilme ve çarpıntı olarak tasavvur edilir. Allah vergisi bir hal olarak görülmektedir. Kısa süreli, sıklıkla ve tamamen bu hal üzerinde bulunanlar vecdin bu üç grubunun durumlarını ifade eder.²⁴

Hüzün: Başa gelen elem verici durumları Allah’ın dünyada verilen kefareti olarak saymayı ve üzülmemeyi ifade eder. Tâbiînden Malik bin Dinardan nakledildiğine göre insanın bu dünyada geçirdiği hüznü hayâtı onun ahirette alacağı ahiret sevincinin belirtisi olarak görülmüştür.²⁵

Hayâ: Hayânın sözlük anlamı ar, tövbe ve utanmaktır. Ahlaktaki anlamı ise kötü davranışlardan duyulan utanma ve o davranışları terk etmektir.²⁶ Mâverdî’ye göre hayâ veren ameller gizli ya da açık asla yapılmamalıdır. Tasavvuf âlimleri ise güzel amellerin daima hayâ kaynaklı olduğuna vurgu yapmaktadırlar. Ancak güzel ahlak üzere yapılan amellerde özellikle gösterişe kaçılmaması hususuna da dikkat çekilmiştir. Gazâlî, bu hal üzere olan kişilerin riyaya bulaştıklarının altını çizmektedir.²⁷

Üns ve Heybet: Tasavvufta sûfinin Allah’tan gördüğü tecelliler karşısında kendini Hakk’ın huzurunda görmesi veya hissetmesi anlamını taşır. Kuşeyrî, bu mertebeye erişen bir salikin vücudunun ne kadar eziyete uğrasa da, hatta çölde bile kalsa bir şey hissetmeyeceğini belirtmiştir. Bu mertebeye erişen salik bunun hemen sonrasında yukarıdaki vücûd mertebesine erişerek Hakk’ı bulmuş olur.²⁸

²³ Gazâlî, a.g.e. 139-142.

²⁴ Semih Ceyhan, “Vecd”, *DİA*, C. XLIV, İstanbul, 2012, s. 583-584.

²⁵ Mustafa Çağrı, “Hüzün”, *DİA*, C. XIX, İstanbul, 1999, s. 73-76.

²⁶ Mustafa Çağrı, “Hayâ”, *DİA*, C. XVI, İstanbul, 1997, s. 554.

²⁷ Gazâlî, a.g.e. C. III, s. 320-321.

²⁸ Kuşeyrî, *Tasavvufun İlkeleri (Risale-i Kuşeyrî)*, C. I, Kervan Yayınları, İstanbul, 1978, s. 187-188.

Hz. Muhammed (S.A.V)'in "Üsve-i Hasene" denilen örnek kişiliğini ve yaşayışını gaye edinmek amacıyla müesseseseleşen²⁹ tasavvuf anlayışı ile uğraşan kişilere "Sûfî" denilmektedir. Sûfî kelimesinin nereden geldiği hakkında çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Her ne kadar İslam Dini üzere olanlar için kullanılsa da kelimenin çok daha önceye ait olduğuna dair iddialar bulunmaktadır. Bazılarına göre tasavvuf ve sûfî kelimelerinin kökeni cahiliye döneminde salih kimseleri ifade etmek için kullanılan "Benû Sûfe" kelimesinden gelmektedir. Bu ismin Arap yarımadası'nda Cahiliye döneminde tanrılara adanarak diri diri toprağa gömülen kız çocuklarına giydirilen adak yününden geldiği de rivayetler arasındadır.³⁰ Ancak İslam öncesi kavramların İslam'a geçmesini zayıf ihtimal olarak görenler de bulunmaktadır.³¹ Kelimenin Ashâb-ı Suffe'den geçtiği de öngörüler arasındadır.³² Allah katında ibadette ilk sırada olanları ifade eden Saff-ı Evvel, arılık manasındaki Saff ya da Safâ veya Yunanca bir terim olan Sophos'tan geldiği de diğer iddialar arasındadır.

İslam Dini'nin erleri olan sûfilere çeşitli coğrafyalarda daha farklı isimlerin verildiği görülmektedir. Horasan sûfilerine fukarâ ya da gurabâ şeklinde isimler verilirken, devamlı seyahat etmelerinden dolayı seyyâhun, ıssız çöllerde ya da mağaralarda inzivada yaşadıklarından dolayı şevketiyye, fazla yemeyip aç gezdikleri için cuiyye, kalpleri nurlu oldukları için nuriyye, amel ve hayırlarını gizli yaptıkları için melâmetiyye yahut mukarrebûn şeklinde isimlendirildikleri de görülmektedir.³³

1.2 Araştırma Yöntemleri ve Yararlanılan Kaynaklar

Detaylı konular ihtiva ettiği için tezimizin kaynakları oldukça çeşitlilik göstermektedir. Sultan II. Abdülhamit döneminde belli başlı tekkelerin ve zaviyelerin ve buralara intisap edenlerin hakkındaki bilgileri toparlayabilmek için konu hakkında yapılmış araştırmalar ve diğer tezler incelenmiş, bunlardan yola çıkarak bir takım saha araştırmaları yapılmıştır.

²⁹ Hasan Kâmil Yılmaz, "Tasavvuf", **Altınoluk Dergisi**, Erkam yayınları, Sayı: 97, İstanbul, 1994, s. 33.

³⁰ Eyüp Akdağ, "Sûfilere İsim Arayışları ve Tasavvuf Kelimesinin Menşei Meselesi" **Cumhuriyet İlahiyat Dergisi**, C. XXIII, Sayı: 2, Sivas, 2019, s. 723.

³¹ Esad Sahmerâni, **Tasavvuf Menşei ve İstılahları**, (Çev. Muharrem Tan) İz Yayıncılık, İstanbul, 2000, s. 10-11.

³² Hasan Kâmil Yılmaz, "Tasavvuf", **Altınoluk Dergisi**, Erkam yayınları, Sayı: 97, İstanbul, 1994, s. 33.

³³ Akdağ, a.g.m, s. 725-729.

Sultan II. Abdülhamit dönemindeki tarikat faaliyetlerine baktığımızda genellikle bu dönemdeki mevcut tarikatların çoğunun Osmanlı öncesindeki tarikatlar olduğunu görüyoruz. Bu nedenle Mevcut tarikatların tarihlerine etraflıca değinilmiştir. Genellikle Sultan Abdülhanit döneminde bu tarikatların faaliyet gösterdiği dergâhlarda her ne kadar aksi görülse de başta bulunan şeyhin dergâhı kuran ya da tarikatı Kastamonu şehrine getiren zatın soyundan olduğu görülmektedir. Araştırma sırasında eldeki şartlar dâhilinde birinci el kaynakların yanı sıra bu şeyhlerin soyundan gelen kişiler ile görüşmeler yapılmıştır. Bununla birlikte kurdukları kişisel internet sitelerinden araştırma yapılmıştır.

Katamonu'da dergâhlarda görev yapmış ve intisap etmiş olan kişilerin genellikle bu dergâhların hazirelerine gömüldüğü bilinmektedir. Hal böyle olunca zaman zaman bu mutasavvıflar ile sûfîlerin türbelerine de gidilmiş ve mezartaşları okunup bilgi alınmaya çalışılmıştır. Ayrıca türbe, cami ve dergâhlarda bulunan kitabe ya da benzeri bilgi veren kaynaklardan bilgi edinilmeye çalışılmıştır.

Araştırma sırasında mümkün olduğunca birinci elden kaynaklara yoğunlaşmıştır. Bununla birlikte diğer derleme kaynaklara başvurulmuştur. Ayrıca bilimsel tezlerin yanısıra konuyla ilgili kitap, dergi ve ilgili yayınlar incelenmiş, gerekli görülenler teze eklenmiştir. Araştırmamızda başlıca şu kaynaklardan yararlanılmıştır:

Arşiv Belgeleri: Araştırma konumuz ile alakalı olan resmî belgelerin tamamına yakını Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden (BOA) alınmıştır. Birinci elden kaynaklar özgün araştırmalar için en önemli kaynaklar olarak görülmektedir. Bu dönemde herhangi bir tekkenin postuna oturan yeni şeyhlere tevliyetleri İstanbul'dan resmi olarak verildiğinden söz konusu bu tarz belgelere de sıklıkla bu arşivde rastlanmaktadır. Araştırmamız sırasında Türkiye'de yaşanan salgın hastalık nedeniyle uygulanan kapanma kuralından dolayı bu tarz resmi arşivlerden genelde Başbakanlık Osmanlı Arşivi incelenebilmiştir. Bu arşivde çalışmamız sırasında istifade edilen belgeler amaç ve çekildiği makamlara göre çeşitli tasniflere ayrılmıştır. Şeyhlik beratları Cevdet-i Evkaf (C.EV) tasnifinde bulunurken, tekkelerle alakalı bazı resmi ve kanuni kararlar Hatt-ı Hümayun'larda tasniflenmiştir. Tekkelerde basılan ve medreselerde ve diğer dini eğitim kurumlarında okunmak üzere yazılan eserler hakkındaki gelişmelerin yazılı

olduğu mektuplar ise Maarif Mektûbi Kalemi (MF.MKT) tasniflerinde karşımıza çıkmaktadır. Örneklerini verdiğimiz tasniflerden başka çalışmamızda daha yararlanmış olduğumuz pek çok tasnif olup bunlara ait belgelerin tamamına yakını Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunmaktadır.

Konu ile Alakalı Eski Eser ve Vesikalar: Osmanlı arşivinde bulunan döneme ait belgelerin yanısıra çalışmamızdaki bazı kavramları daha iyi anlayabilmek için tasavvufîle alakalı bazı eski eserlerde göz atılmıştır. Ana çerçevemiz her ne kadar Sultan II. Abdülhamit dönemi ile sınırlı olsa da yeri geldikçe İbn-i Batûta'nın Seyahatnamesi İbnü'l Arâbî'nin El Fütuhâtü'l Mekkiyye'si ve İmam-ı Gazâlî'nin İhya'u Ulumı'd-dîn gibi eserlerine ve haricen başka eski mutasvıfların eserlerine de başvurulmuş ve çeşitli bilgiler alınmıştır. Yine aynı dönemde yazılmış ya da dönemi görmüş olan kişilerin daha sonrasında yazılan eserleri hakkında araştırmalar yapılmıştır. Eserler hakkında bilgiler verilmiştir. Tekke ve zaviyelerin kapatılması ile bu eserlerin çoğunun yazma eserlerin arşivlendiği kütüphanelere kaldırıldığı görülmektedir. Çalışmamız sırasında buralarda araştırmalar yapılmıştır.

Bilimsel Kitap, Tez ve Makalaeer: Sultan II. Abdülhamit dönemi ile alakalı gerek yerli, gerekse yabancı pek çok eser makale ve kitap yazılmıştır. Dönemle alakalı siyasi araştırmaların yanısıra dini alanda da Osmanlı devletinin genel durumu ve araştırdığımız bölge olan Kastamonu hakkında bir hayli kitap ve makale bulunmaktadır. Birbiriyle bağlantılı bilgiler içeren pek çok makale, kitap ve bilimsel tez çalışması incelenmiş ve konu sınırları ile bağlantıda olması kaydıyla akademik olmayan kitap ve yayınlara da göz atılmıştır.

Kitabe ve Mezar Taşları: Tekke ve zaviyelerin genellikle yanlarında cami, mescit ve hazireler bulunmaktaydı. Bazen buraların tarihi hakkında bu cami ve türbelerde bulunan kitabe ve mezartaşları ilginç bilgiler barındırabiliyor. Bu nedenle çalışmamız sırasında tekke yakınlarında bulunan yapıların kitabeleri ve haziredeki mezar taşları incelenmiş ve önemli görülen bazı bilgiler alınarak teze eklenmiştir.

İnternet Siteleri ve Elektronik yayınlar: Gelişen teknoloji ile beraber bilgiye ulaşma ve bilgiyi saklama daha kolay ve işlevsel hale gelmiştir. Basılı nüshası olmamakla

beraber internet üzerinden, elektronik ortamda yayın yapan her türlü tarih ve tasavvufi alakalı dergi ve neşriyat incelenmiş ve bunlardan faydalanılmıştır. Bundan başka Eski Mutasavvıfların soyundan gelen torunları ile iletişime geçilerek onlardan bilgiler alınmış, bu mümkün olmadığı takdirde onların kurmuş oldukları kurum, neşriyat ve araştırma sitelerinden bilgiler alınarak teze alınmıştır. İnternet sitelerinden bilgi alınırken eski mutasavvıfların ve dönemi yaşayan tarihi kişilerin torunlarının anıları dinlenerek onlardan teyit alınmış ve bilgiler bu şekilde yazılmıştır. Bunun haricinde resmi kurum ve kişilere ait internet sitelerinden de faydalanılmıştır.

1.3 Amaç ve Çerçeve

Bilindiği üzere Osmanlı Devleti'nin son yıllarında devlet içinde pek çok ideolojik fikir doğmuştur. Batıcılık, Türkçülük akımlarının yanı sıra Sultan II. Abdülhamit tarafından ortaya atılan İslamcılık da bu dönemde oldukça etkili bir devlet politikası olarak yayılmış ve devlet uhdesinde bulunan Halifelik makamı ile beraber ustaca icra edilmiştir. Diğer bütün devlet ya da ideolojik politikalar gibi bu politika da etkisi yönünden daima tartışılan bir konu olmuştur. Bazı tarihçiler bu politikayı hemen sonrasında I. Dünya Savaşı sırasında başlayan Şerif Hüseyin isyanından dolayı başarılı bir siyaset olarak görmezken, bazıları da Afrika'daki Senûsîler'in Osmanlı devletiyle olan iyi ilişkileri ve diğer İslam ülkelerinden gelen yardımları göstererek yerinde bir siyaset olarak tanımlamaktadırlar. Her ne şekilde tanımlanırsa tanımlansın bu dönemde önceki dönemlere nazaran çok daha başarılı olarak temsil edilen Halifelik makamı ve tasavvufi hoşgörü sayesinde Osmanlı topraklarında tasavvuf açısından bir canlanma olduğu aşîkârdır.

Bu canlanma döneminde unutulmuş olan bazı tarikatların yeniden faaliyete başladığı görülmektedir. Kastamonu örneğinde bu dönemde hangi tarikatların faaliyet gösterdiği incelenmeye çalışılmıştır. Bu tekke veya zaviyelerin yeniden faaliyete geçmesi için doğrudan II. Abdülhamit'in siyasetinin etkisi olmasa da, onun tarikatlarla olan yaklaşma siyasetinden dolayı bu dönemin ele alınması uygun görülmüştür.

Özellikle 1826 senesinde Yeniçeri ocağının kapatılıp Bektaşî tekkelerinin kapatılmasından sonraki süreçte eskiden Bektaşîlere ait olan tekkelerin diğer

tarikatlara tevdi edilmesinden dolayı faaliyette olan tarikatlar hızlı bir şekilde Bektaşîlerden kalan boşluğu doldurmuş ve ön plana çıkmaya başlamışlardır. Devlet, bu tarihten sonra genellikle Sünni tarikatlara karşı daha ılımlı bir duruş sergilemiştir.

1.4 Tarikat Devlet İlişkileri

Tarih boyunca genelde din ve devlet aynı amaç olan toplum asayişini sağlama konusunda hizmet etseler de birbirlerine karşı nüfuz çekişmesi içinde oldukları da görülmektedir. Avrupa Hristiyan dünyasındaki kadar olmasa da Müslüman dünyasında da bu tarz çekişmeler hep olmuştur. Özellikle Osmanlı Devleti döneminde tarikatlara sık sık devletleştirme politikaları uygulanmıştır.

Osmanlı Devleti her ne kadar tarih boyunca tarikatlara karşı ılımlı bir siyaset benimsemişse de genellikle tarikatlara sağladıkları imkânlar, şeyh ataması gibi konularda müdahalede bulunmuş ve tarikatların faaliyetleri yükledikleri misyonlar yoluyla devam etmiştir.³⁴ Burada özellikle sonuncu madde devlet için çok önem taşımaktadır. Çünkü tarikatlar sadece devletin resmî ideolojisinin muhafızlığını yapmıyor, aynı zamanda asayişin ve toplum kurumlarının düzenlenmesinde de hayati rolleri oluyordu.³⁵ Tarikatların ayrıca askerî alanda gerek motive edicilik gerekse muhariplik açısından devlete büyük katkıları dokunmaktaydı.³⁶

Bütün bu iyi geçinme ve ortak faaliyetlere rağmen devlet-tarikat ilişkilerinin sonraki dönemlerde bozulmaya başladığını görmekteyiz. Özellikle imparatorluğun önemli oranda güç kaybetmeye başladığı XIX. asrın başından itibaren devletin tarikatlar üzerinde nüfuz politikasının ciddi anlamda arttığı göze çarpmaktadır. Dış politikada bir önceki yüzyılın (XVIII. yy) başından itibaren toprak kaybeden ve küçülmeye başlayan Osmanlı Devleti XIX. yüzyılda II. Mahmut ile beraber daha homojen bir yapıya bürünmeye çalışarak, toprakları üzerinde bulunan özerk yapılar üzerinde daha baskıcı bir politikaya yoğunlaşmıştır.

³⁴ Zekeriya Işık, *Şeyhler ve Şahlar (Osmanlı Toplumunda Devlet-Tarikat ilişkilerinin Gelişim ve Değişim Süreçleri)*, Çizgi Kitabevi, Konya, 2015, s. 17-23.

³⁵ Işık, a.g.e, s. 33-44.

³⁶ Işık, a.g.e, s. 45-52.

Öncelik olarak toprakları üzerinde yarı bağımsız nitelikteki âyanları merkeze bağlamaya çalışan devlet, tarikatlara karşı da daha bağlayıcı politikalar geliştirmiştir. Yeniçeri ocağının kaldırılması ile ocakla bağlantılı oldukları düşünülen Bektâşi tekkeleri kapatılmış ve diğer bazı tekkeler yeri geldikçe takibata alınmışlardır.

Tarikatlara karşı devletin XIX. yüzyılda geliştirdiği bir başka merkezileştirme siyaseti Meclis-i Meşâiyih kurumunun vücuda getirilmesidir. 1863 yılında kurulan Meclis-i Meşâiyih, bazı aksaklıklar yüzünden ancak üç yıl sonra 1866 senesinde gerçek anlamda faaliyete başlamıştır. Bu kurumun kurulduğu yıllarda faaliyet alanı sadece İstanbul ile sınırlı idi. Ancak zamanla faaliyet alanı arttırılmış ve taşrada bile etkin bir hale gelmiştir.³⁷

Meclis-i Meşâiyih'in ana görevi tekkeleri denetlemek ve tekkelerin başlarına getirilecek şeyhleri liyakatlerine göre seçmek ve atamaktı. Devlet böylelikle buralarda oluşabilecek yozlaşmaların önüne geçmek istemekteydi. Ancak sonuç olarak devletin tamamen kendi ideolojisine uygun bir siyasî İslam anlayışı hedeflemesi, bu kurumun tasavvufî umdeleriyle çelişmesine de sebep olmuştur.

Yine buna benzeyen Tedkik-i Müellefat Encümenliği ise tekkelerden çıkan her türlü eserleri denetleyen bir başka kurumdur. Özellikle devlet sansürünün yoğun olduğu bir dönemde (1889 yılında) kurulan bu kurum ile meşihatın yazdığı eserler denetime uğramış ve özgün eserlere müdahale edilerek tarafsız eser basımı zorlaştırılmıştır.³⁸

Devlet, bu dönemlerde ayrıca tekkelerin başına geçirilecek şeyhlere imtihan da uygulamaktaydı. Aslında bu sistem ilk bakışta sakıncalı gözükmemektedir. Ancak farklı tasavvufî fikirlerin bulunduğu Osmanlı coğrafyasında sadece devletin benimsediği resmî İslam ideolojisine aykırı görülen fikirleri taşıyan şeyhlere onay verilmemesi, devletin resmî din ideolojisini tekkelere sokma çabası olarak görüldüğünden bu uygulamanın da tasavvufî yönden pek sağlıklı işleyemediğini de söyleyebiliriz.

³⁷ Zekeriya Işık, Devlet ve **Tarikat (Osmanlı Toplumunda Devlet Tarikat İlişkilerinin İdeolojik ve Topkumsal Zemini)** Çizgi Kitabevi, Konya, 2016. s. 208

³⁸ Işık, a.g.e, s. 209.

Bu dönemde Tasavvufi çevrelerde kendi içlerinde yeniden yapılanmaya gitmişlerdir. II. Meşrutiyet ile birlikte kurdukları “Cemiyet-i Sûfiyye” ve çıkardıkları dergileri olan “Muhibban” ile gerek toplum hayatında gerek siyaset içinde faal olarak daha fazla görünmeye başladıkları gözlemlenmektedir.³⁹ Hatta bu dönemde bu oluşumlar kanalıyla meclise vekil sokulması gibi siyasî amaçlara bile başvurulduğu görülmektedir ki bu da durumun vehametini gözler önüne sermektedir.⁴⁰

Bütün bu zıtlaşmalara rağmen devlet ve tarikatlar yine de yukarıda değinildiği üzere birçok anlamda aynı amaçlar üzerine çalıştıkları için pek çok alanda kendi aralarında anlaşmayı başarmışlar ve birbirleri ile sürekli etkileşim içinde olmuşlardır. Aslında birbirleri ile anlaşma içinde olmaları ve iyi geçinmeleri iki taraf içinde çok önemliydi. Devlet, toplum içinde karşılaştığı pek çok sosyal gailenin atlatılmasında, asayiş ve birliğin korunmasında tarikatlardan azami şekilde fayda sağlamıştır. Devlet, bu özelliğinden dolayı ideolojik açıdan sıkıntı çıkmadığı sürece daima tekkeleri desteklemiş ve buralara birçok açıdan destek olmuştur.

Kastamonu şehri öteden beri tarikatların ve tasavvuf hayatının her daim canlı bir yer olduğu için gerek XIX. asırda gerekse daha öncesinden itibaren Anadolu coğrafyasında dinî yönden önemli merkezlerden biri olarak görülmüştür. Özellikle Osmanlı Devleti’nde birçok fikrin ortaya çıktığı XIX. asrın ikinci yarısında devlet ideolojisi haline gelen İslamcılık siyasetinin etkisiyle pek çok kaybolmuş tarikatın yeniden faaliyete geçtiği görülmekte ve buralara tahsis edilen tekkelerden dolayı da tekke ve zaviyelerin sayısında artışlar gözükmektedir.

İşte böyle kritik bir dönemde bu şehirde faaliyet gösteren tekkeleri ve buraya intisaplı kişileri tanıtmak şehrin tarihine önemli bir katkı sunacaktır. Zira Kastamonu şehrinde unutulmamış, halkın hafızasında iz bırakmış ve yıllar geçmesine rağmen hep hatırlanmış olan pek çok devlet adamı, vali ve görevlilerin o yıllarda bu tarikatlara intisap ettikleri, bu dergâhlarda kendi terbiyelerini geliştirdikleri görülmektedir. Hal böyle iken tekke terbiyesi almış bu devlet insanları ve halkın içinden olan kişiler temsil

³⁹ Işık, a.g.e, s. 210.

⁴⁰ Işık, a.g.e, s. 211.

ettikleri makamları liyakatla yönetmişler ve hizmetleriyle uzun yıllar geçmesine rağmen hatırlanarak halk nezdinde daima güzel ahlaklarıyla anılagelmişlerdir.

2. II. ABDÜLHAMİT DÖNEMİNE GELİNCEYE KADAR ANADOLU VE KASTAMONU'DA TASAVVUFÎ FAALİYETLER

2.1 Tasavvufun Ortaya Çıkışı ve İlk Tasavvufî Akımlar

Temelinde bir zühd hareketi olarak ortaya çıkan tasavvuf fikrinin babası sayılan kişi birçok kaynakta Hasan-ı Basri olarak verilir. 642 senesinde Basra'da dünyaya gelen Hasan-ı Basri nispeten gençlik yıllarına tekabül eden Hz. Ali, Hz. Muaviye savaşlarının yarattığı karışık ortamda diğer bazı sahabelerden farklı bir hayat tarzı yaşamıştır. Hasan-ı Basri'nin annesi Hz. Muhammed'in eşlerinden olan Ümmü Seleme'nin azatlı bir kölesiydi. Bu nedenle Hasan-ı Basri küçüklüğünden itibaren Ümmü Seleme ile irtibatlı olmuştur. Birçok âlim Hasan-ı Basri'nin sahip olduğu hikmetin kaynağını buna bağlamışlardır.⁴¹

Hasan-Basri dinî vaziyete aykırı bulduğu hususlar konusunda zamanın Emevi halifelerini bile tenkit ettiği için sıklıkla yönetimle başı belalara girmiştir. Ancak genelde her ne kadar zıt düşseler de zamanın halifeleri tarafından saygı duyulan bir kişi olmuştur. Hasan-ı Basri tasavvufî yaşam tarzı ile sonraki tasavvuf yaşantısının temel kavramlarının kurucusu olarak görülmüş biridir. Kendisi kalam, kader, tefekkür ve daha birçok kavramı değerlendirme ve yorumlama şekli ile daha sonraki pek çok tasavvufî akımın kaynağı haline gelmiştir. Günümüze kadar gelmiş tasavvufî hayata ait pek çok kavram ve anlayış onun sayesinde tasavvufa girmiştir. Hasan-ı Basri fikirleri ve tasavvufî yaşayışı ile sadece zamanında değil sonraki dönemlerde de pek çok mutasavvıf tarafından örnek bir olarak görülmüştür. Bu nedenle her tarikat ve silsilesinde ismi anılan bir kişi halini almıştır.⁴²

Bazı tarihçilere göre miladi sekizinci asırda tasavvuf İslam dünyasında altın çağını yaşamıştır. Ayrıca tasavvuf konusunda bu dönemde bazı bölgelerin ön plana çıktığını görmekteyiz. Mısır, Bağdat, Basra ve Horasan gibi bölgeler bu dönemde önemli tasavvuf merkezleri sayılmakta idiler. Rabiâtü'l Adeviyye (v. 801) ve Muhâsibî (v. 857) gibi mutasavvıflar Bağdat ve Basra'da faaliyet gösterirlerken Zünnûnî Mısırî

⁴¹ Süleyman Uludağ, "Hasan-ı Basri" *DİA*, C. XVI, İstanbul, 1997, s. 293.

⁴² Ukudağ, a.g.m, s. 292.

(v.859) ise Mısır taraflarında şöhrete erişmişlerdi. Adlarını andığımız bu mutasavvıflar ayrıca tasavvufta kendi ekollerinin ortaya çıkmasını sağlayacaklardır. Özellikle Bağdat ekolü içinden Harrâzî ve Cüneyd-i Bağdâdî (v.910) gibi mutasavvıflar çıkmıştır. Bunlardan Cüneyd-i Bağdâdî ile “tevhit inancı” ve “Allah ile bir olma düşüncesi” ilk defa tasavvuf literatürüne girmiştir.⁴³

Hallac-ı Mansur ise tasavvuftaki aşk tabirini en olgun şekline eriştiren mutasavvıf olarak ünlenmiştir. Hallaç’ın kendi tabiri ile ulaştığı fena hali yani kişinin ilahi aşkla kendinden ve iradesinden sıyrılarak Allah’ın varlığı içinde kendini yok etmesi ve kendini Allahtan ayrı görmemesi yani En’el-Hak anlayışını getirmiştir.⁴⁴

Hallacı-ı Mansur kişiliği hakkında tasavvufta en çok tartışılan isimlerden biri olmuştur. İslam âlimlerinden bazıları Hallac’a karşı çıkarken İmam-ı Gazâlî ve diğer bazıları fikirlerini desteklemişlerdir.⁴⁵ Örneğin Fahreddin Razi Hallaç taraftarı iken İbn-i Teymiyye, İbn-i Haldun gibi isimler dalalette olduğundan bahsetmişlerdir. Yine Eşârilere Hallacın fikirlerine şiddetle karşı çıkmaktadırlar. Arap Filozof Celalettin es-Suyûtî ise Hallaç konusunda daha tarafsız bir tutum içinde kalmıştır. Hallaç’ın fikirleri konusundaki tartışmalar zamanımızda da devam etmektedir.

Tasavvufun şekillenmesine etki yapmış insanlardan biride İmam-ı Gazâlî olmuştur. Tasavvufta yakîn kavramına yoğunlaşan ve ömrünü bunu bulmaya harcayan İmam-ı Gazâlî İslam’ın özünü insanlara öğretmek ve sonradan dine sokulan bidatlardan kurtarmak için çaba içinde olmuştur. Bu amaçla “*ihyay-ı Ulûmiddîn*” isimli eserini yazmıştır.⁴⁶

Kendisine “*Hüccet’ül İslam*”⁴⁷ adı verilen İmam-ı Gazâlî Hallaç’ın fikirlerini Allah’a bir dereceye kadar yaklaşmak olarak nitelendirmiştir.⁴⁸ Gazâlî tasavvufun muhteviyatını ancak sûfilerin anlayabileceğini, tasavvufun ancak yaşayarak

⁴³ Öngören, a.g.m, s. 121.

⁴⁴ Öngören, a.g.e, s. 122.

⁴⁵ Gazâlî *İhyay-ı Ulûmiddîn*, C.IV, Bedir Yayınevi, İstanbul, 2019, s. 607-614.

⁴⁶ Öngören, a.g.m. s. 123.

⁴⁷ Hz. Muhammed (S.A.V)’in ümmetinden olan kişileri ifade etmek için kullanılan kelime, özünde İslam üzere olduğuna, delil İslama teslim olan kişi, (b.k.z.), <https://www.nedirnedemek.com/h%C3%BCccet%C3%BCl-islam-ne-demek>, e.t. 1. 6. 2021.

⁴⁸ Gazâlî, a.g.e, s. 612.

öğrenebileceğini belirtmiştir. Hayatında önemli sayılabilecek bir süre boyunca Sünni âlimler arasında ihtilaflı konuları irdelemiş ve hatta mutezile gibi mezhepleride inceleyerek bunlar arasında kıyaslamalar yapmış, en sonunda da geçirdiği ruhi bunalımlara sürüklenince kendini tasavvufa vermiştir.⁴⁹

Tasavvuf tarihinin bir diğer sembol ismi ise İbnü'l-Arâbî'dir.(v.1240) İbn-i Arâbî ile tasavvufta daha önce Hallac-ı Mansur ile görülmüş fakat tepki çekmiş bir tasavvufî akımın yeniden doğduğunu görmekteyiz. Tasavvufta “Vahdet-i vücud” olarak isimlendirilen tasavvuf anlayışının savunucusu olan İbn-i Arâbî muhtemelen İslam tasavvufunun en çok tesir bırakan ve tartışılan ismidir.⁵⁰

İbn-i Teymiye başta olmak üzere bazı âlimler vahdet-i vücud anlayışından dolayı İbn-i Arâbî'ye çephe almışlardır. Vahdet-i vücud görüşünü benimseyenler tarafından ise İbn-i Arâbî en sağlam otorite kabul edilmiştir. Kendisi ile başlayan ve “vahdet-i vücud” öğretilerine dayanan tasavvuf anlayışına “Ekberî okulu” adı verilir. Ekberî okuluna mensup mutasavvıflar daha sonra çeşitli coğrafyalara yayılarak onun fikirlerini yaymışlar ve vahdet-i vücud öğretisine karşı yapılan birçok eleştiriye yazdıkları eserlerde cevap vermeye çalışmışlardır. Zaman içinde Ekberîlik geleneği daha da zenginleşmiştir. Ekberîliğe katkı sunanlardan biri de Sadrettin Konevi'dir. Konevi birlikte Ekberîlik ve vahdet-i vücud öğretisi Anadolu coğrafyasında da hızla yayılmıştır.⁵¹

2.2 İlk Türk İslam Devletlerinden Osmanlılara Kadar Tasavvuf

Arap coğrafyasında ortaya çıkan İslam tasavvufu zamanla yeni Müslüman olan kavimler arasındada yayılmıştır. Bu yayılma XI. yüzyılda Afrika ve İran ile Türkistan içlerine doğru gerçekleşmiş, daha sonra Anadolu ve Balkan coğrafyasına teşmil edilmiştir.

⁴⁹ Süleyman Uludağ, “Bir Mutasavvıf Olarak Gazâlî”, <https://dergi.diyaret.gov.tr/makaledetay.php?ID=12716>, e. t. 2. 6. 2021.

⁵⁰ Hayrani Altıntaş, **Tasavvufun Tarihi**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1986, s. 97-98.

⁵¹ Ceyhan, Kılıç, “Ekberîyye”, **Türkiye’de Tarikatlar**, İsam Yayınları, İstanbul, 2015, s. 355-358.

Talas savaşında Arapların yanında yer alan Karluk Türkleri arasında ilk defa yayılan İslam, özellikle Abbasiler döneminde Türklere verilen değerle birlikte daha hızlı bir şekilde diğer Türk boylarına da sirayet etmiştir. İslam dini ile Gök tanrı dini arasında pek çok benzerlik bulunmakta idi. Bu benzerlikler arasında tasavvuf anlayışında bulunmaktaydı. İslam öncesi Türk toplumlarındaki “Kam”, Gök tanrı dininde hem bir din adamı hem de keramet sahibi ve dertleri olan insanların sığındığı bir kişilik olarak İslam inancındaki “veli” ve şeyhlere çok benzemektedir.⁵² Bu benzerlik ve gezici dervişlerin faaliyetleride Türklerin İslamlaşmasını kolaylaştırmıştır. Gezici dervişler Türklerde alperenlik kavramını meydana getirmiştir⁵³

Gezgin dervişler İslam memleketlerinin en ücra köşelerine ulaşarak İslam ve tasavvuf anlayışını buralarda yaymaktaydılar. Bu itibarla İslam dinine giren Türkler arasında bu dinin yayılmasında fakih, şeyh ve dervişlerinin etkisi büyüktür. Türk boyları arasında faaliyet gösteren bu dervişler tıpkı Hz. Muhammed (S.A.V.) dönemindeki gibi korkutmadan ve taassup içinde değil, bu yeni dini çok insancıl ve güzel bir biçimde öğretmekteydiler. Özellikle bu dervişlerde bulunan fazilet, ahlak ve fedakârlık gibi kavramlar Türklere çok cazip gelmişti.

Yeni gelen dervişlerin Türkler arasında yeni din İslam’ı yayarken okudukları dinî şiirler, anlattıkları menkıbeler ve halk arasında adeta kendilerini efsane haline getiren iyilik yapma alışkanlıkları Türkler arasındaki eski dinlerinden beri gezinen ozanlarla benzerliklerde göstermekteydi. İslam’la beraber ozanların yerini “ata ve baba” olarak adlandırdıkları bu Türk dervişleri almıştır. Eski Türk destanlarında adından sıkça bahsedilen ve peygamber ashabı ile bağlantıları olduğu varsayılan Korkut Ata (Dede Korkut) ve Arslan Baba gibi isimler hep bu zamanlardan gelen hatıralardan doğmuştur.⁵⁴

Türk tasavvuf tarihinde Türkistanlı meşhur mutasavvıf Hoca Ahmet Yesevi’nin farklı bir yeri vardır. Ahmet Yesevi bugün Kazakistan sınırları içinde kalan Sayram şehrinde doğmuş olsa da soyunun Hz. Muhammed’e (S.A.V.) dayandığına dairde görüşler

⁵² Mehmet Demirci, “*Müslüman Türklerde Tasavvuf*”, **Türkler**, C. V, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 927-941.

⁵³ Demirci, a.g.m. s. 154.

⁵⁴ Demirci a.g.m. s. 148.

yaygındır.⁵⁵ Kendisi Hanefi fıkına mensup bir mutasavvıf olarak Türk ve İslami unsurları aynı potada eriterek bölgede etki bırakacak bir tasavvuf önderi haline gelmiştir.

Karahanlıların İslamiyet’i kabul etmeleriyle birlikte Türk tasavvufuna ait ilk tasavvufi eserler yazılmaya başlansa da Türk tasavvuf edebiyatının gerçek kurucusu Ahmet Yesevi sayılmaktadır. Kendisinin “Divan-ı Hikmet” isimli eseri meşhurdur. Hayatı hakkında çok az şey bilinen Ahmet Yesevi’nin muhtelif çevrelerce doksan bin kadar müridi olduğu söylenmiş ve bunların her birinin Orta Asya bozkırlarında irşat faaliyetlerinde bulunduğu yönelik menkıbeler anlatılmaktadır. Kendisi hayatı boyunca sadece Müslümanlar arasında değil Karahanlı ülkesinde etkili, Müslüman olmayan Karahıtlara da giderek onları İslam’a davet etmiştir. 63 yaşına geldiğinde Hz. Muhammed’den daha fazla yaşayamayacağını söyleyerek kendisine özel yer altında bir oda yaptırdığı ve ömrünün kalan üç yılını orada ibadetle geçirdiğine dair rivayetler bulunmaktadır.⁵⁶

Orta Asya coğrafyasında vaktiyle askerî amaçla kurulmuş olan ribatlar Yesevi şeyhleri sayesinde artık tasavvuf tekke ve zaviyelerine dönüşmeye başlamıştır.⁵⁷ Türkler arasından çıkan mutasavvıflar henüz bu dini kabul etmeyen diğer soydaşları olan Türk topluluklarının arasına daha rahat girebiliyorlardı.⁵⁸ Bundan dolayı İslamiyet Türkler arasından çıkan bu seyyar mutasavvıflar sayesinde daha hızlı yayılmaktaydı. Her ne kadar tasavvufu daha erken tanışsalar da ciddi anlamda Ahmet Yesevi ile bu alana daha sıkı sarılan Türkler arasında bundan sonra tasavvuf konusunda hizmet veren tarikatların sayısı artmıştır. Özellikle Anadolu coğrafyasında gördüğümüz tarikatlar Yesevi anlayışın çıkışından sonra hız kazanmış ve Türk dervişleri İslam’ı yaymak için bu coğrafyaya gelmişlerdir. Anadolu’un Türkleşmesi ve İslamlaşması askerî fetihlerden önce tasavvuf ekolleri vasıtasıyla gerçekleşmeye başlamıştır. Bulundukları muhitlerde sadece halk tarafından değil, yöneticiler tarafından da büyük saygı

⁵⁵ Fatma Nur Erkan, “Orta Asya’da Yesevî Geleneğinin Toplumun İslâmlaşmasına ve Müslüman Kalmasına Etkisi,” **Kisbu İlahiyat dergisi**, C. I, Sayı: 1, Sosyal Bilimler Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Kıbrıs, 2019, s. 131.

⁵⁶ Erkan, a.g.m, s. 136.

⁵⁷ Zamira Ahmedova, **Türkler Arasında İslâmiyet’in Yayılmasında Tasavvufun Rolü**, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2006, s. 55-56.

⁵⁸ Zekeriya Kitapçı, **Türkler Nasıl Müslüman Oldu**, Yedi Kubbe Yayınları, Konya, 2004, s. 13.

gördükleri için tarikat şeyhlerinin nüfuzları artmıştır.⁵⁹ Bu nedenle bulundukları bölgede asayişin korunması ve devamlılığı yönünden de önemli yararlılıkları görülmekteydi. Ahmet Yesevi tesiri Kıpçakların bulunduğu bozkırlarda, Anadolu coğrafyasında, Kafkaslar, (Azerbaycan Türkleri arasında) Afganistan'da hatta Hindistan coğrafyasında bile etkili olmuştur.

Selçuklu Devleti'nin ortaya çıktığı zamanlarda artık tasavvuf anlayışı İslam coğrafyasının her yerinde etkisini hissettirmeye başlamıştı. Selçuklulardan başlayarak tasavvuf daha da gelişmiştir. Klasik Osmanlı tasavvufunun zeminini Selçuklulardan başlatmak uygun olur. Selçuklu sultanları tarihleri boyunca tasavvufla ilgilenen sûfileri İslam'ı yaymak için, İslam'ı insanlara sevdirmek için uğraşan kişiler olarak gördükleri için daima onlara saygılı olmuşlar ve ellerinden geldiğince onlara karşı koruyucu ve himayeci bir tavır göstermişlerdir.⁶⁰

Büyük Selçuklular zamanında devletin hemen her yerinde tekke ve zaviyeler faaliyette idiler. Buralarda daha önceden tasavvufla meşgul olan şeyhler tasavvuf tecrübeleri hakkında eserler yazıyorlardı. Bu eserler sonradan sûfiliğe ilgi duyanlar için adeta rehber eserler olarak görülmekteydi. Yazılan eserlerden ve tecrübelerden yola çıkarak oluşan bu birikim zaman içinde tasavvufun ayrı bir disiplin ve ilim olarak sistemli bir şekilde öğretilmesi ihtiyacını doğurmuştu. Tekkelerde tam olarak tasavvuf eğitimi verilirken müridler irşada hazırlanıyor, müridler ise ahlaki yönden eğitiliyorlardı. Tekkeler özellikle Selçuklular zamanında yaygınlık kazanmaya başladılar. Bunun en önemli sebebi ortaya çıktıkları andan itibaren çok kısa bir süre içinde geniş bir alana yayılan Selçukluların özellikle gayrimüslimlerden fethedilen yerlerde İslamiyet'i yayma ve asayiş muhafaza etme çabalarıdır. Fethedilen bu yerlerde kurulan İslam müesseseleri ve bu dervişler hem bölgede İslamiyet'i yayan misyonerler hem de herkesin hürmet gösterdiği kişiler olarak fethe manevi alanda katkıda bulunuyorlardı.⁶¹ Bu dervişler Müslüman olmamış Türkmen kitleleri arasında bile İslamiyet'in yayılmasını hızlandırıyorlardı. Bu nedenle Selçuklular sadece Hristiyanlardan fethedilen yerlerde değil imparatorluğun diğer bölgelerinde hatta

⁵⁹ Fuad Köprülü, **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar**, Diyanet İşleri Yayınları, Ankara, 1976, s. 18-19.

⁶⁰ Marshall G.S. Hodgson, **İslâm'ın Serüveni Bir Dünya Medeniyetinde Bilinç ve Tarih İslâm'ın Klasik Çağı**, C. II, İz Yayıncılık, İstanbul, 1995, s. 45.

⁶¹ Osman Turan, **Selçuklular tarihi Türk İslam Medeniyeti**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2009, s. 354.

öllerde bile hankâhların ve tekkelerin kurulmasına gayret etmişlerdir. Göçebe Türkmenler sayesinde güçlerini muhafaza eden Selçuklular İslam dinine giren bu Türkmenler sayesinde daha da güçlenmişler ve yeni fethedilen bu bölgelere tıpkı Osmanlıların daha sonraki yüzyıllarda yapacakları gibi bu Türkmenleri yerleştirerek hem İslamiyet'in yayılmasına katkı sağlamışlar, hem de bu bölgelerde asayiş sorunlarının önüne geçmişlerdir.

Malazgirt zaferinin ardından Anadolu'nun kapıları Türklere açılmış ve Türkmenler akın akın Anadolu'ya göç etmeye başlamışlardır. Bu suretle pek çok derviş, şeyh, tarikat ehli mutasavvıf ve din âlimi Anadolu'ya gelmiştir. Bu nedenle Anadolu'da İslami yönden sosyal, kültürel ve dinî bir canlılık görülmüştür. Farklı coğrafyalardan İslam'ı yaymak için gelen bu her âlim kendi fikirlerini yaymaya başladığı için Anadolu'da sadece sünni değil gayri sünni tarikatlar da yayılmıştır.⁶²

Selçuklular zamanında tekke ve zaviyeler İslam devletinin ilk dönemlerindeki ribatlarla aynı işleve sahipti. Bunlar İslam'ı yayarak çevrelerini iskâna hazırlayıp o bölgenin kılıcsız fütuhâtını sağlamışlardır. Ayrıca bölgedeki halk arasında dayanışma ruhunu canlandırıyorlar ve aynı idealler altında halkın birbirleriyle kenetlenmelerine yardımcı oluyorlardı. Böylece bir nevi devletin merkezi otoriteyi kurmasına da yardımcı olmaktaydılar.⁶³

Anadolu'da tekke ve zaviyeler Selçuklular döneminde zor zamanlarda da toplayıcı bir işleve sahip olmuşlardır. Moğol istilasî sırasında baskı altında olan ve işgaller yüzünden zor günler geçiren Müslüman halk tekke ve zaviyeler etrafında birleşerek bu sıkıntılı zamanları atlarmaya çalışmışlardır. Selçuklu devletinin merkezi otoritesinin zayıflaması sonucunda, kendi bulundukları bölgelerde asayişî sağlamak derdine düşen beyler halkın asayişinin sağlanmasına yardımcı olan pek çok tekke ve zaviye yaptırmışlardır.⁶⁴

⁶² Ali Üremiş, "Türkiye Selçuklularında bazı Sünnî Tasavvuf hareketleri", Selçuk Üniversitesi **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 28, Konya 2010, s.297.

⁶³ Ömer Lütfî Barkan, "Kolonizatör Türk Dervişleri", **Vakıflar Dergisi**, C. II, Sayı: 2, Ankara, 1942, , s. 290.

⁶⁴ Köprülü, a.g.e, s. 204.

Anadolu'nun fethi sırasında cihad faaliyetlerine katılan tasavvuf erbabı şeyhler ve dervişler kendilerine tabi olan kitlelere ayrıca gaza ruhu aşılarmaktaydılar. Türk-İslam sözlüğünde “abdal-alperen” gibi adlarla anılan bu tasavvuf zümreleri Bizans'tan fethedilen topraklara yerleşmekte ve buralarda Müslüman Türk halkını teşkilatlandırıp İslam'ı yaymaktaydılar. Ömer Lütfü Barkan bu şeyh ve dervişleri İslam ordusunun öncü birlikleri olarak tanımlamaktadır. Bu dervişler çoğu kez ordulardan daha önce belli bir bölgede yerleşip buradaki insanlara ve topluma sirayet ederek onların kalplerini manen fethetmekte ve bu şekilde bu bölgeler hiç direnmeden Türk-İslam ordularına kendiliğinden teslim olmaktaydılar.⁶⁵

2.3 Anadolu'da Kurulan İlk Tarikatlar ve Faaliyetleri

Anadolu'nun fethinin ardından İslam dünyasının dört bir yanından bu bölgeye İslam'ı yaymak üzere dervişler ve şeyhler gelmekteydi. Dışardan gelen tarikat gönüllülerinin yanında Anadolu'da yeni tarikatlar da kurulmakta idi. Bu bağlamda değerlendirdiğimizde bu coğrafyada sünni ve sünni olmayan tarikatlar aynı zamanda faaliyet göstermişlerdir. Faaliyet gösteren ilk tarikatlardan biri Kazerûni tarikatıdır.⁶⁶

Anadolu'da yayılan ve Selçuklular zamanında faaliyet gösteren en yaygın tarikatlardan biri Kadiriye'dir. 1077 ile 1166 yılları arasında İran ve Bağdat dolaylarında faaliyet gösteren Abdülkadir Geylânî'nin fikirleri doğrultusunda kurulan tarikat, müritlerinden İbn-i Yaiş (v. 1245) adıyla bilinen Ebu Muhammed Abdullah bin Ali el-Esedî Anadolu'da kurduğu zaviye ile bu bölgede yayılmaya başlamıştır.⁶⁷ Bundan dolayı İleride içinden pek çok kolun çıktığı Kadiriye tarikatının Anadolu'da faaliyet gösteren bu koluna Esediyye kolu adı verilmiştir. İleride özellikle Kadiri tarikatının başka kolları da Anadolu'ya değişik isimlerle girmeye devam etmiş ve bu tarikat Anadolu'da en fazla adı bilinen tarikatlardan biri haline gelmiştir.

Anadolu Selçuklu Devleti'nde sünni tarikatların yanında gayri sünni itikatlara mensup tarikatlar da faaliyet göstermekteydi. Özellikle XIII. yüzyıl dolaylarına gelindiğinde bunların sayısında artışlar görülmüştür. Bunun bir sebebi Moğol istilasının İslam

⁶⁵ Barkan, a.g.m, s. 283.

⁶⁶ Hamit Algar, “Kâzerûnî”, *DİA*, C. XXV, İstanbul, 2002, s. 145.

⁶⁷ Nihat Azamat, “Kadiriyye”, *DİA*, C. XXIV, İstanbul, 2001, s. 131.

dünyasında sebep olduğu kargaşadır. Özellikle Türkistan ve İran bölgesinde bulunan Harzemşah devletinin Moğollar tarafından istilası üzerine buradaki pek çok sûfi, şeyh ve derviş Türkmen grupları ile beraber Anadolu'ya göç etmeye başlamışlardır. Bunlar arasında Alevi itikada mensup Vefaiye tarikatı mensubu Şeyh Kargın ve Babai şeyhlerinden Baba İlyas'ta bulunmaktaydı. İlerde Selçuklu Devleti'nin tarihindeki en tehlikeli ve büyük Türkmen isyanını çıkaracak olan Babai tarikatı olarakta bilinen Vefaiye tarikatı aynı tarihte Anadolu'ya bu suretle girmiş oldular.⁶⁸

Anadolu'ya Moğol istilası ile gelen tarikat gruplarından diğeri Kalenderilerdir. Bu tarikatın kuruluş tarihi tam olarak belli değildir. X. yüzyılda Baba Tahir ve Baba Hemşâ isimli iki sûfinin fikirleri çerçevesinde Horasan'da kurulduğu iddia edilse de gerçek anlamda teşkilatlanma XI ve XII. yüzyıllarda görülmüştür.⁶⁹ Moğolların önünden kaçarak Anadolu'ya gelen bu tarikatın ilk olarak nerelere yerleştikleri tespit edilememekle beraber Vefaiye tarikatı ile beraber Anadolu'ya geldikleri, bazı fikri etkileşimler içinde oldukları ve Babai isyanı sırasında da onları desteklediklerini göz önünde bulundurursak Doğu Anadolu'da Karadeniz ve İç Anadolu bölgelerinin kesiştiği noktalarda yerleşmeleri mümkün gözükmektedir. Anadolu'ya geldiklerinde öteki tarikatlardan farklı olarak değişik adetlerinin olduğu ve kıldan yapılmış “cavlak” adı verilen elbise giymelerinden dolayı “Cavlakiye” olarak bilinmişlerdir. Yine saç ve sakallarını büyütmeden tamamen kesmeleri ve yanlarında balta, dilenci çanağı gibi garip eşyalar taşımaları onların ayırt edici adetleri idi.⁷⁰

Kalenderi postnişinleri 1468 yılına kadar Anadolu'da faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Bu tarihten sonra vefat eden Koyun Baba'nın yerine kimin geçtiği ve faaliyetleri meçhuldür.⁷¹

Moğol İstilasası ile Anadolu'ya gelen tarikatlardan biride Kübreviyye tarikatıdır. Necmettin Kübra tarafından Türkistan topraklarında kurulan tarikat Harzemşahlar devletinin bulunduğu coğrafyada çok etkiliydi. Moğol istilası sırasında Gürgenç

⁶⁸Derviş Ahmet Aşık, **Aşıkpaşazade Tarihi**, Kamer Yayınları, İstanbul, 2013, s. 29.

⁶⁹Büşra Bağcı, “*Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Döneminde Kalenderî Gruplar*”, Necmettin Erbakan Üniversitesi, **Orta çağ Araştırmaları Dergisi**, C. III, Sayı: 2, Konya, 2003, s. 241.

⁷⁰Bağcı, a.g.m, s. 242.

⁷¹Bağcı, a.g.m, s. 9.

şehrinde bizzat halkı ile mücadeleye girişen Necmettin Kübra 1221 tarihinde şehrin düşmesiyle şehit edilmiştir.⁷²

Anadolu’da Selçuklular döneminde faaliyet gösteren tarikatlardan biri de Haydârîlerdir. Moğol İstilasası sırasında hayatını kaybettiği sanılan Baba Haydar⁷³ tarafından kurulan Haydârîlik Anadolu’da oldukça hızlı bir biçimde yayılma imkânı bulmuştur. Orta Asya Yeseviliği ile Kalenderî öğretilerinin karışımı bir tasavvuf anlayışına sahip bir sûfî grubu olan Haydârî’lik özellikle Türkmen gruplarca büyük râbet görmektedir. Babai isyanı sırasında Baba İshak tarafını tutmuşlardır. Bektaşî ve Mevlevilerle yoğun ilişkileri ve yakınlıkları olan bir tarikat olmuştur. Kıyafet olarak Kalenderî grupları ile aynı şekilde bir giyiniş tarzı benimsemişlerdir.⁷⁴ Haydari dervişleri Osmanlılar döneminde de faal durumda olmuşlardır.

Anadolu topraklarında Selçuklular döneminde var olan tasavvufî akımlardan bir diğeri olan Mevlevilik ise sanılanın aksine XIII. yüzyıl ortalarında henüz yaygın ve teşkilatlanmış bir tarikat değildi. Mevlâna vefat ettikten sonra oğlu Sultan Veled ve torunu Ulu Arif Çelebi gibi isimler onun fikirlerinden hareketle Mevleviliği teşkilatlandırmaya başladılar. Mevlevî tarikatının ritüelleri ve sema ayinlerinin son şekli XVI. asırda Abid Çelebi tarafından oluşturulmuştur.⁷⁵

Mevlevilik özellikle devlet ve beylik yöneticileri tarafından benimsendiği için⁷⁶ Anadolu’nun her yerinde dergâhlar açmaya muvaffak olmuşlardır. Başlangıçtan beri benimsedikleri sünni çizgi üzere devam etmişler, Anadolu içinde en karışık zamanlarda bile siyasî olaylara karışmamaya gayret etmişlerdir. Bu nedenle yıpranmayan tarikat Anadolu coğrafyası üzerinde en sağlam tarikatlardan biri olarak

⁷² Hamid Algar, “Necmeddin-î Kübra”, *DİA*, C. XXXII, İstanbul, 2006, s. 499.

⁷³ Osmanlı döneminde yaşayan Baba Haydar Semerkandî ile karıştırılmamalıdır. Burada bahsi geçen Baba Haydar Kutbeddin namı ile anılır. Hakkındaki bilgiler oldukça sınırlıdır. (b.k.z.) Tahsin Yazıcı, “Haydar, Kutbüddin”, *DİA*, C. XVII, İstanbul, 1998, s. 24-25.)

⁷⁴ Rüya Kılıç, “Anadolu Selçukluları ve Beylikler Döneminde: Sûfî Çevreler: Toplu Bir Bakış Denemesi” *BİLİG Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 33, Ahmet Yesevi Üniversitesi yayınları, Ankara, 2005, s. 234.

⁷⁵ Kadir Özköse, “Anadolu’nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasında tasavvufî Zümre ve Akımların Rolü” *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Dergisi*, C. VI, Sayı 1, Sivas, 2003, s. 262.

⁷⁶ Serdar Ösen, *19. Yüzyıl Osmanlı Devlet ve Toplum Hayatında Mevlevilik*, (Doktora Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2005. s. 26.

kalmışlar ve iktisadi yönden de daima güçlü halde kalmışlardır.⁷⁷ Tarikatın bu pozisyonu Osmanlı döneminde de sürmüştür.

Anadolu’da Selçuklular zamanında baskın olan tasavvuf tarikatlarından diğeri Rifâiliktir. Seyyid Ahmed bin Alî el-Mekkî bin Yahyâ er-Rifâî (1118–1182) tarafından Basra şehrinde kurulan tarikat bu zatın vefatından sonra hızla yayılmaya başlamıştır. Rifâilik Anadolu coğrafyasına XIII. asrın sonlarına doğru girmiştir. Bu zamanda başlarında Seyyid Ahmed-i Kûçek isminde bir şeyh olduğu sanılmaktadır.⁷⁸ Bu tarikat çeşitli kollar halinde Balkanlar da dâhil olmak üzere çok geniş bir coğrafyaya yayılmıştır. Tarikat mensuplarının vücutlarına ayin sırasında yabancı cisimlerle zarar vermeleri halk arasında pek hoş karşılanmamaktaydı.⁷⁹ Ancak bu uygulamalara sıcak bakan belirli bir kesimde bulunmakta idi. İbn-i Batuta XIV. Yüzyıl başlarında Manisa, İzmir, Bergama ve Amasya şehirlerinde Rifâî tekkeleri olduğunu haber vermekte ve bunların müritlerinin yaptıkları ayinler hakkında bilgiler vermektedir.⁸⁰

2.4 Kastamonu’da Tasavvuf Hayatı ve Tarikatların Gelişim Süreci (II. Abdülhamit Dönemine Kadar)

2.4.1 Kastamonu’nun Tarihi ve Fetih Süreci

Kastamonu’daki tarihi yerleşim M.Ö. II. Bin yıla kadar uzanmaktadır. Hitit kaynaklarına göre bu bölgelerde yaşayıp adı bilinen en eski halklar Kaşkalar⁸¹ olarak karşımıza çıkmaktadır. Bölgenin ismi ise yine kaynaklarda “Tumanna” olarak geçmektedir. Hititlerin Orta Anadolu’da güçlü bir devlet olarak ortaya çıkmasından bir süre sonra Kastamonu Hitit kontrolüne girmiştir. M.Ö. 1200 yılından sonra Hitit devleti yıkılınca bölge Trak kabilelerinin, sonrasında da Kimmerlerin saldırısına uğramıştır. Bölge M.Ö. VI. asır sonlarında Lidya egemenliğine girdi. Kısa süren Lidya egemenliğinden sonra Persler bölgeye hâkim olmuşlardır. Bu zamanlarda bölgeye

⁷⁷ Kılıç, a.g.m, s. 230.

⁷⁸ Kılıç, a.g.m, s. 230.

⁷⁹ Ali Üremiş, “Türkiye Selçuklularında Bazı Sünni Tasavvuf Hareketleri”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 28, Konya, 2010, s. 320.

⁸⁰ A. Sait Aykut, *İbn-i Batuta, Seyahatnamesi*, C. I, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2004, s. 417-425-427.

⁸¹ Hititçe tabletlerde bu kavime “Gas” veya Gasga’da denilmekteydi. Kastamonu İl Milli Eğitim Müdürlüğü, “Tarihi ile Kastamonu” <https://kastamonu.ktb.gov.tr/tr-63806/tarihce.html>, e.t. 10. 6. 2021.

“Paphlagonia” adı verilmekteydi. Antik yunan tarihçilerinden Ksenphon bu bölgede “Kotys” isimli bir kraldan söz etmektedir⁸² M.Ö.333 senesinde bölge Büyük İskender ile Makedonya egemenliğine girmiştir. İskender İmparatorluğu’nun parçalanması üzerine bölge yeni kurulan Pontos Krallığına bağlanmıştır. Romalı generallerden Gneaus Pompeius ile Kastamonu Roma hâkimiyetine girmiştir. Uzun yıllar Roma imparatorluğu hâkimiyeti altında kalan Kastamonu Roma İmparatorluğu’nun M.S.395 tarihinde ikiye bölünmesi ile Doğu Roma’nın (Bizans) idaresine geçmiştir.

Araplarla Bizanslılar arasındaki mücadeleler sırasında Anadolu özellikle Halife Mutâsım döneminde sıklıkla Arap ordularının akınlarına uğramıştır. Bu dönemde Kastamonu dolaylarında bazı savaşlar yaşanmış ancak Araplar mağlup olmuşlardır.⁸³ Kastamonu bu tarihten sonra XI. asır sonlarına kadar kesintisiz Bizans hâkimiyetinde kalmıştır.

1071 Malazgirt zaferini takip eden birkaç sene içinde Selçuklu akıncılarının Anadolu içlerinde yayılmaya başladıklarını görmekteyiz. Bu süreçte “Tutak” isimli bir Selçuklu komutanının ilk defa 1074 senesinde Kastamonu’ya akını olmuştur. Bundan sonra bölgede uzun yıllar sürecek olan Selçuklu-Bizans mücadelesi de başlamıştır. Tutak’ın açtığı yolu takip eden bir başka Türk komutanı olan Emir Karatekin Kastamonu kalesini almaya muvaffak olmuş, (1082) ancak bölge haçlı seferleri ve bu esnada Sultan I. Kılıçarslan’ın ölümü üzerine tekrar Bizans hâkimiyetine girmiştir.⁸⁴ Bu dönemde Kastamonu Bizans, Danişmendli ve Selçuklu arasında sık sık el değiştirmiştir. Miryokefalon zaferini takip eden yıllarda buradaki Bizans-Selçuklu mücadelesi devam etmiştir. Ancak bu mücadelelerde Türklerin bariz üstünlüğü göze çarpmaktadır. Nitekim XII. asır sonlarında burada “Çobanoğulları” adı altında bir beylik vücuda getirilmiştir. Beylik adını Selçuklu komutanı olan Hüsameddin Çoban’dan almıştır. Bu beyliğin kurulması ile bölgedeki üstünlük tamamen Türklere geçmiştir. (1212) Hüsameddin Çoban uzun yıllar bu bölgede Selçuklulara bağlı bir bey olarak faaliyetlerine devam etmiş, Bizans’ın içinde bulunduğu karışıklıklardan faydalanarak Kastamonu’nun diğer ilçelerini de fethetmiştir. Hatta denizaşırı seferler

⁸² Kastamonu İl Milli Eğitim Müdürlüğü, “*Tarihi ile Kastamonu*”, (b.k.z), <https://kastamonu.meb.gov.tr/www/tarihi-ile-kastamonu/icerik/531>, e.t. 10. 6. 2021.

⁸³ Hakkı Dursun Yıldız, *Anadolu Uygarlıkları ansiklopedisi*, C. II, Görsel Yayınlar, İstanbul, 1981, s. 454.

⁸⁴ Cevdet Yakupoğlu ve Namık Musalı, “*Çobanoğulları Uç Beyliğine Ayit Gideros Fetihnamesi (683/1284) Çeviri ve Değerlendirme*”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. XXXVII, Sayı: 63, Kastamonu, 2018, s. 78.

yaparak Kırım yarımadasındaki Suğdak limanını zaptetmiştir.⁸⁵ Çobanoğulları'nın başarılı fetih politikası Moğol istilasına ile yavaşlama eğilimi gösterse de özellikle Muzafereddin Yavlak Arslan döneminde tekrar hızlanmıştır.⁸⁶

Anadolu'da Selçuklu otoritesinin zayıflaması sonucu Kastamonu bölgesinde Candaroğulları Beyliği kurulmuştur. Moğollar'la yapılan savaşta yenilerek esir edilen Rüknettin Kılıçarslan'ın Şemsettin Yaman Candar tarafından kurtarılması üzerine Kastamonu mintikası Yaman Candar'a verilmiştir.⁸⁷ Yaman Candar'ın kurduğu Candaroğulları Beyliği iki asra yakın devam etmiştir. Candaroğullarından İsfendiyar Bey Osmanlı Devleti ile akrabalık kurmuş ve uzun süre beyliği yönetmiştir. Bu nedenle Osmanlı kaynaklarında beylik İsfendiyaroğulları diye de anılmıştır. Fatih Sultan Mehmet zamanında ise Candaroğulları Beyliği toprakları tamamen Osmanlı hâkimiyetine geçmiştir. Osmanlılar zamanında Kastamonu sancak haline getirilmiştir.

2.4.2 Kastamonu'da Faaliyet Gösteren İlk Tarikatlar

Türk idaresindeki tarihi boyunca Kastamonu şeyhler ve dervişlerin, tasavvuf ehli gönül insanlarının en çok uğradıkları bölgelerden biri olmuştur. Bu sebeple şehir “Evliyalar Şehri” olarak anılmıştır. Malazgirt zaferinden sonra Anadolu'nun büyük bir kısmı fethedilse bile Kastamonu muhitindeki mücadeleler uzun sürmüş ve sık sık el değiştirmiştir. Hal böyle olunca İslamlaşma süreci de kesintilere uğramıştır. Ancak ilk fetihlerde bölgeye gelmiş olan gönül insanlarının varlığı sonraki süreçte dervişleri ve İslam ehlini kendine çekmiştir.

Kastamonu diğer Anadolu şehirlerinde de görüldüğü üzere İslam orduları gelmeden gönüllü dervişlerin ve gazilerin uğrak yeri olmuştur. Emeviler döneminden itibaren Anadolu topraklarına gelen bu gönüllüler ordularla birlikte geri dönmemişler ve her biri bu toprakların farklı uçlarına yayılarak buralarda manevi cihatlarına devam etmişlerdir. Bu gönül erleri Kastamonu'da da karşımıza çıkmaktadır. Kastamonu'da

⁸⁵ Yakupoğlu, Musalı, a.g.m, s. 80.

⁸⁶Yakupoğlu, Musalı, a.g.m, s. 81.

⁸⁷ Meltem Albayrak, “Candaroğulları Beyliği'nin Kuruluşu ve Osmanlı Beyliği ile Münasebetlerine Dair Bir Değerlendirme”, *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar dergisi*, C. IV, Sayı: 7, Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Sakarya, 2018, s. 76.

türbesi bulunan Kaysü'l-Hemedâni isimli zâtın bunlardan biri olduğuna inanılmaktadır. Rivayete göre Kays'ül Hemedâni 678 yılında Eyüp Sultan'ın da bulunduğu, İstanbul'u kuşatmak için Anadolu'ya gelen İslam ordusunun içinde bulunmaktaydı.⁸⁸ Bu zatın henüz bir Hristiyan beldesi olan Kastamonu'da kendisini çok sevdirep bölge halkının gönlünü kazandığı ve pek çok hizmette bulunduğu rivayetler arasındadır.⁸⁹

Malazgirt zaferi'ni takip eden yıllarda Kastamonu bölgesine çeşitli tarikatlara mensup dervişlerin geldiği muhakkaktır. Bu manada şehirde inşa edilen en eski yapı Âşıklı Sultan türbesidir. Bu zatın Kastamonu kalesinin fethine çalışan kumandanlardan biri olduğu ve kalenin fethi esnasında şehit düştüğü rivayet edilmektedir. XII. asır başlarında gerçekleşen bu fethin şehrin ilk fethi olmadığı aşikâr olmakla beraber, belli bir yörenin değil, o zamanın kaynaklarında “*Zalifre*” olarak geçen kalenin fethi olduğu anlaşılmaktadır. Zaten türbenin “kale kapısı” denen mevkide olması da bu ihtimali güçlendirmektedir.⁹⁰

Âşıklı Sultan hakkında anlatılanlar genellikle efsaneler ve rivayetlerden oluşsa da buradaki türbenin Selçuklu dönemi mimari özelliklerini yansıtması ve bulunduğu konum zikredilen olayın gerçek olma ihtimalini güçlendirmektedir. Cumhuriyetin ilk yıllarında meydana gelen yangında sanduka içindeki cesedin ayakları yanmıştır. Böylece yanmadan kurtarılan kısmın ise bozulmamış olduğu görülmüştür. Türbe bu olaydan beri “Yanık Han” olarak ta bilinmektedir.⁹¹

Bölgede uzun yıllar Müslüman Türkler ile Bizanslılar arasında mücadeleler yaşanmıştır. Genellikle Kastamonu şehrinin nihai fethi olarak Hicri 608 (1212) yılı gösterilmektedir. Bu tarihten sonra Kastamonu bölgesinde ilk tekke ve zaviyelerde faaliyete başlamışlardır. Bölgede faaliyet gösteren ilk mutasavvıflardan biri Abdülfettah-ı Velî'dir. Bu zatın Abdülkadir Geylani'nin oğlu olduğu sanılmaktadır. Ünlü edebiyatçı Mehmet Behçet Yazar'ın (1890-1980) “*Kastamonu Asar-ı kadimesi*”

⁸⁸ “Kebir” Arapçada “büyük-ulu” manalarına gelmektedir. <https://kelimeler.net/kebir-kelimesinin-anlami-nedir>, e.t, 11. 6.2021.

⁸⁹ Fazıl Çiftçi, **Kastamonu Camileri-Türbeleri ve Diğer Tarihi Eserler**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1995, s. 177-178.

⁹⁰ Çiftçi, a.g.e, s. 174.

⁹¹ Çiftçi, a.g.e, s. 176.

isimli kitabında Abdülfettah-ı Veli'nin Kastamonu'ya geldiğinde nisbeten o zamanlar bataklık ve yılan yuvası haline gelmiş bir bölgesinde dergâhını kurduğunu ve buraya bu yüzden “Yılanlı Dergâhı” dendiğini yazmıştır. Yine yazar bu rivayetin yanı sıra baba adına izafeten bölgenin “Geylanlı” kelimesinden zamanla “Yılanlı”ya dönüşmüş olabileceğini de yazmaktadır.⁹²

Abdülfettah-ı Veli'nin türbede bulunan kitabelerden anlaşıldığı kadarıyla burada bulunan külliye 1210'lu yıllarda yaptırdığı ve 1273 senesine kadar faaliyet gösterdiği bilinmektedir.⁹³ Bu bilgiler ışığında Kastamonu şehrinde faaliyet gösteren ilk tarikatlardan birinin Kadiriler olduğu sonucuna varılmaktadır. Abdülfettah-ı Veli'nin türbesinin yanına daha sonra oğulları ve bazı torunları da defnedilmiştir. Yine türbedeki levhalardan öğrenildiğine göre Hasip Efendi isimli bir zat ilk dönemlerde burada 28 yıl kadar irşad faaliyetlerine devam etmiştir. 1328 yılında vefat ettiği bilinen Hasip Efendi'nin Abdül Fettah-ı Velinin oğlu ya da torunlarından biri olduğu sanılmaktadır. Türbede bulunan levhaların sonradan yazıldıkları dikkate alındığında ve Abdülkadir Geylani soyundan gelenlerle alakalı olan diğer bazı belgeler incelendiğinde Abdülfettah-ı Veli ismine rastlanmaması bu soy bağının sonradan ortaya konduğu meselesini ortaya çıkarmaktadır. Her ne kadar sonradan gelen şeyhler Abdülfettah-ı Veli Dergâhı'nda Kadiri Tarikatı üzerine tasavvufî faaliyetlere devam etseler de Abdülfettah-ı Veli'nin Abdülkadir Geylani'nin evlatlarından değil müritlerinden olduğunu düşünmek daha akla yatkın gibi görünmektedir. Zamanla anlatılan menkıbe ve efsanelerle Kadiri tarikatını bölgeye getirmiş olan Abdülfettah-ı Veli'nin Abdülkadir Geylani soyundan olduğu söylencesinin oluşması ve kuvvetlenmesi elde somut belge olmadığına göre pekâlâ mümkün kabul edilebilir.⁹⁴

Kastamonu beylikler döneminde Kâdiriler'in yanı sıra özellikle Ahi'lerin yoğun olarak faaliyet gösterdikleri bir yerdi. Ahi Evran tarafından kurulan Ahilik teşkilatı XIII. yüzyılda Kastamonu bölgesinde İslam kültürünün kök salması için faaliyetlere başlamışlardır. Bölgede faaliyet gösteren ilk Ahiler Ahi Şorba (Şorve) ve Ahi

⁹² Mehmet Behçet Yazar, **Kastamonu Asâr-ı Kâdimesi**, Kastamonu İl Özel İdaresi Yayınları, Kastamonu, 1998, s. 57.

⁹³ Çiftçi, a.g.e, s. 17.

⁹⁴ Çiftçi, a.g.e, s. 17.

Beyazıt'tır.⁹⁵ Birer zanaatkâr ve esnaf teşekkülü olan Ahi tekke ve zaviyelerinde ayrıca tasavvufta icra edilmekte idi. İbn-i Batuta'nın Seyahatnamesi'nden öğrendiğimize göre Ahi tekkelerinde “fityan” denilen ve tekkelerin hizmetlerini gören gençler vardı. Bunların arasında çeşitli oyunlar tertip edilmekte ve bu sayede eğlenilmekte idi. Boş vakitlerde yapılan bu eğlenceler haricinde tekkelerin ihtiyaçları ve işleri elbirliği ile halledilmekte, ayrıca zikir ve ibadetle de meşgul olunmakta idi. Bu tekkelere devrin yöneticilerinin de destekleri tamdı. Bu tekkelerde ısıtma sistemine varılncaya kadar tekke mensupları ve gelen misafirlerin bütün ihtiyaçları düşünülmüş ve o dönem için gayet modern bir şekilde inşa edilmişlerdir.⁹⁶

Ahilerin Kastamonu içinde bilinen en eski tekkesi Ahi Şorba'nın türbesi ile aynı yerde yani Beyçebe mahallesindedir. Ahi Şorba adına düzenlenen 1303 tarihli vakfiyede Kuzyaka ve Gölköy'de çeşitli mezra ve bahçelerin zaviyeye vakfedildiği anlaşılmaktadır.⁹⁷

Kastamonu şehrinde merkeze yakın bulunan Gölköy'de mevcut kayıtlara göre en eski zaviyelerden biri, hatta belki de en eski zaviye bulunmaktaydı. Gölköy Şeyh Ahmet zaviyesi 1206 tarihli vakfiyeden de anlaşılacağı üzere fetihten bile önce kurulmuş gözükmektedir. Kastamonu şehrinin sık sık el değiştirdiği göz önüne alındığında bu zaviyenin kurulduğu yıllarda da kısa süreli olarak bir Türk hâkimiyetini görebilmekteyiz. 1206 tarihli vakfiyede burada daha önceki tarihlere ait bir cami ve türbeden de ayrıca bahsedilmektedir. Ancak bu vakfiyede adı geçen Şeyh Ahmed o yıllarda sağ olduğundan adı geçen türbenin kime ait olduğu da tespit edilememiştir. Burada Ramazan ve Kurban bayramlarında halka çorba ikramı yapılmaktadır. Ve bu çorbaya halk arasında “Tekke çorbası” denmektedir. Osmanlı kayıtlarında vakfin mütevellisi konumunda Şeyh Ahmed soyundan gelen “Tekkeşin” diye bir aile göze çarpmaktadır. Sonraki yıllarda bu zaviyede bulunan şeyhlerin genellikle Nakşibendi şeyhleri olduğu dikkat çekmektedir.⁹⁸

⁹⁵ Cevdet Yakupoğlu, “Selçuklular, Beylikler ve Osmanlılar Döneminde Kastamonu Çevresinde Ahiler”, **Kastamonu Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi yayınları**, Kastamonu, 2019, s. 159.

⁹⁶ Yakupoğlu, a.g.m, s. 160.

⁹⁷ **Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi**, Defter No: 591, s. 12, Çiftçi, a.g.e, s. 194.

⁹⁸ Çiftçi, a.g.e, s. 190-191.

Yine Kastamonu Atabey Camii'nin karşısında bulunan Maden Dede türbesi olarak bilinen Ebu Said el-Müncî türbesi Kastamonu merkezinde faaliyet gösteren ilk tarikatlardan birinin Nakşibendîlik olduğunu göstermektedir. Aslen Maverâünnehir bölgesinde doğup sonradan Kastamonu şehrine geldiğini tespit ettiğimiz Salih el-Müncî'nin meşhur Nakşibendî şeyhlerinden Yusuf el-Hemedânî'nin halifelerinden olduğu söylenmektedir. Özellikle bölgedeki yeraltı cevherleri hakkında uzman olduğu için Maden Dede namı ile bilinen bu zat fetihten sonra ilk defa Atabey Camii imamlığını yapmış ve Nakşibendi Dergâhı'nda irâşad vazifesine devam etmiştir. Nakşibendi Dergâhı'nın bu dönemde özellikle Hüsameddin Çoban tarafından desteklendiği görünmektedir. Maden Dede'nin dergâh yeri tesbit edilememiştir. Günümüzde İsa dede Türbesi ile aynı yerde maden Dede türbesi bulunmaktadır.⁹⁹ Yine bu dönemde özellikle Anadolu'nun diğer bölgelerinde olduğu gibi özellikle Horasan'dan gelen İslam erenlerinin Kastamonu şehrine de gelip faaliyet gösterdiklerini görmekteyiz. Bahsi geçen Salih el-Müncî'nin yanı sıra Yusuf Horasanî de bunlardan biridir. Hüsametdin Çoban yönetimindeki orduda hizmet veren bu zatın hangi tasavvuf grubuna dâhil olduğu bilinmemekle beraber XI. asırda özellikle Horasan bölgesinde yaygın olan Yesevi grubundan olması ihtimal dâhilindedir. Keza bu dönemde Yesevi Tarikatı çeşitli kollar halinde özellikle Anadolu'da yaygındır. Türbesi “Deveci Sultan” adı ile bilinmektedir.¹⁰⁰

Kastamonu merkezinde “Topçuoğlu” adıyla bilinen mahallenin “kale kapısı” isimli mevkide türbesi olan ve halk arasında “Tevser Alaeddin” ismiyle bilinen Müfessir Alaeddin Efendi de fetih sırasında şehre gelen gönül insanlarından biridir. 1851 yılında türbenin tamiri sırasında yazılan türbe kitabesinden anlaşıldığı kadarıyla İran'ın Belh şehrinden geldiği anlaşılan Müfessir Alaeddin eserleri olan büyük bir âlimdir. Şemsettin Yaman Candar tarafından yapılan türbenin inşaatı esnasında Müfessir Alaeddin'in hayatta olduğunu gösteren bilgiler olduğuna göre¹⁰¹ buranın başka birisi

⁹⁹ Çiftçi, a.g.e, s. 183.

¹⁰⁰ Çiftçi, a.g.e, s. 178.

¹⁰¹ Mehmet Behçet'in 1925 yılında yazdığı “*Kastamonu Âsâr-ı Kadimesi*” isimli eserinde 59.sayfasında türbeden alınıp Kastamonu müzesine konulan ve üstünde “*Emera biimâret-i hâzihi'l-makbereti el-Abdürrâci rahmete rabbihi Yaman bin Mehmet fi sene semânine ve sitte mie 688 (1289)*” şeklinde bir yazı yazan kitabenin bahsi geçmektedir. Mevlana'nın torunlarından Ulu Arif Çelebi'nin Kastamonu hâkimi Süleyman paşa zamanında Kastamonu'ya geldiği ve Müfessir Alaeddin Efendi ile görüştüğü kaynaklarda bilindiğine göre Türbenin ya başkası adına ya da başka amaçla yapıldığı sonucu daha akla yatkın gözükmektedir. Üstelik kitabe yazan hicri 688 yılı miladi 1289 yılına tekabül ettiği ve bu tarihte Candaroğulları kurulmadığı için bölgenin karışık olduğu ve kesin bir otoritenin sağlanmadığı bir dönemde buranın yapıldığı düşünülebilir.

için inşa edildiği ya da bir zaviye olarak kullanılmış olması mümkün gözükmemektedir. Tefsir ilminde uzman bir kişi olan, halk içinde de “Tefsir Alaeddin” olarak bilinen ismi zamanla “Tevser” telaffuzuna dönüşmüştür. Müfessir Alaeddin’in hangi tarikata dâhil olduğuna dair kesin bir bilgi yoktur. Türbede bulunan Ali Senai Nakşibendi, İzbelizade Mehmet Efendi Celveti tarikatındandır.

Kastamonu şehrinde özellikle Candaroğulları döneminde Mevleviliğin çok yaygın bir tarikat haline geldiği görülmektedir. Özellikle Kastamonu beylerinden Süleyman Paşa’nın ve oğlu İbrahim Bey’in bu tarikata intisap ettiğine dair bilgiler bulunmaktadır. Kastamonu ile alakalı eski belgelerde ve İbn-i Batuta’nın seyahatnamesinde adı geçen Mevlevihane, İsfendiyar Mahallesi, Tabaklar mevkiinde bulunmaktaydı. İbn-i Batuta Kastamonu şehrine seyahati sırasında Mevlevihane olabileceği kuvvetle muhtemel bu dergâhta şeyhlik yapan Emir Ali isminde oldukça yaşlı bir zattan bahsetmekte ve bu dergâha Süleyman Paşa’nın yardımında bulunduğunu haber vermektedir. Bu sebeple Mevlevihane’de Süleyman Paşa ve oğlu İbrahim Bey’in de türbeleri bulunmaktaydı.¹⁰² Günümüzde türbeler hariç Mevlevihane yapılarından eser kalmamıştır. Öte yandan bölgede bir Rafizi grubunun da bu dönemde etkili olduğu bilinmektedir. Ulu Arif Çelebi’nin Kastamonu’yu ziyaret etmesinin sebeplerinden biri olarak da bu gösterilmektedir.¹⁰³ Candaroğullarından İsfendiyar Bey’in döneminde kurulan ve Osmanlı kayaklarında Honsalar Tekkesi diye anılan yerde ise Rifai şeyhleri faaliyette idiler. Yeri tespit edilemeyen bu tekkenin Osmanlılar döneminde faal olup olmadığı bilinmemmektedir. Bazı buluntu kitabelerde bu tekkeyi Şadi bin İlyas isimli birinin kurduğu yazmaktadır.¹⁰⁴

2.4.3 Osmanlı Döneminde Kastamonu’da Tasavvufi Faaliyetler

1461 senesinde Fatih Sultan Mehmet’in Kastamonu şehrini fethedip Candaroğulları Beyliği’ne son vermesiyle birlikte bölgede Osmanlı hâkimiyeti başlamıştır. Yönetimde gerçekleşen bu değişikliğe rağmen tasavvuf hayatı Osmanlılar zamanında canlılığını artırarak sürdürmüştür. Eski tekke ve zaviyelerin faaliyetlerini sürdürmesinin yanı sıra özellikle XVI. asırdan itibaren Kastamonu’da yeni tarikatlar

¹⁰² Çiftçi, a.g.e, s. 206-207.

¹⁰³ Çiftçi, a.g.e, Sayfa 209.

¹⁰⁴ Abdülhalim Durma, *Evliyalar Şehri Kastamonu*, Yenigün Yayınları, Ankara, 2008, s. 222.

oluşmaya başlamış ve şehir bu yönüyle imparatorluğun önemli tasavvuf merkezlerinden biri haline gelmiştir. Anadolu’da yayılmaya başlayan Azerbaycan menşeli Halvetilik Tarikatı Şâbânîlik koluyla Kastamonu şehrinin en önemli tarikatı haline gelmiştir.

Halvetiliğin XVI. asırdan itibaren Şeyh Şâbân-ı Veli ile yayılmaya başladığı bilinse de bu tarikatın ilk öncülleri Candaroğulları döneminin sonundan itibaren şehirde görülmeye başlamıştı. Azerbaycan bölgesinden olan¹⁰⁵ ve şeyhinin tavsiyesi üzerine Anadolu’ya gelip Kastamonu şehrinde irşad faaliyetinde bulunan Seyyid Ahmed Sünneti Kastamonu şehrine Halveti tasavvuf anlayışını getiren ilk kişi olarak kabul edilir. Kastamonu’da “Hisarardı” adı verilen mahallede kendi adıyla anılan bir dergâh inşa ederek¹⁰⁶ ibadet ve irşadla vakit geçiren Seyyid Ahmet Sünneti şehir Osmanlı yönetimine geçtiğinde vefat etmişti. Ayrıca Halvetiliği temsil edecek halefi de bulunmamaktaydı. Halvetiliği Kastamonu şehrinde kurduğu Şâbâniye kolu ile devam ettiren bölge dilinde Hz. Pîr olarak anılan Şeyh Şâbân-ı Veli olmuştur.

Kaynaklarda doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle beraber 1481 ile 1497 yılları arasındaki bir tarihte Taşköprü’de Harmancık Mahallesi Çiftahacılar Sokağı’nda doğduğu ifade edilmektedir.¹⁰⁷ Öte yandan Hanönü Çakırçay köyünden olduğunu iddia eden tarihçilerde vardır.¹⁰⁸ Şeyh Şaban Veli anne ve babasını küçükken kaybettiği için kendisini evlat edinen bir hayırsever hanım tarafından yetiştirilmiştir.¹⁰⁹ Bu gün Abdürrezzak Türbesinde kabri bulunan Osman oğlu Veli ismli hocadan ilk tefsir ve Kur’an eğitimlerini alarak İstanbul’a gitmiş ve burada Fatih Medresesi’nde eğitim görmeye devam etmiştir. Bir süre sonra memleketi olan Kastamonu şehrine dönmek üzere yola çıkan Şeyh Şâbân-ı Veli Bolu-Düzce arasında Konrapa mevkiinde Halvetiliğin Cemaliye koluna mensup Hayreddin Tokâdî hazretlerinin dergâhına uğramış ve ondan etkilenerak on seneden fazla onun yanında kalmıştır. Şeyh Şâbân-ı Veli’nin Halvetilik Tarikatı’na intisabı burada olmuştur. Daha sonra sonra Kastamonu’ya dönen Şeyh Şâbân-ı Veli yine çok uzun zamandır boş olan Halveti

¹⁰⁵ “Seyyid Ahmed Sünneti”, (b.k.z), <http://www.evliyalari.net/seyyid-ahmet-sunneti/>, e. t. 11.6. 2021.

¹⁰⁶ Fahri Maden, Mustafa Eğilmez, “XIX. Yüzyılda Şeyh Şaban-ı Veli Külliyesi”, **Vakıflar Dergisi**, Sayı 42, Ankara, 2014, s. 52.

¹⁰⁷ Mustafa Tatçı, **Hazret-i Pir Şâbân-ı Veli Kitabı**, H Yayınları, İstanbul, 2018, s. 105.

¹⁰⁸ Cevdet Yakupoğlu, “Şeyh Şâbân-ı Veli Nasıl Bir Muhitte Dünyaya Geldi”, **Uluslararası Şeyh Şâbân-ı Veli Sempozyumu Bildiri Kitabı**, C. I, Kastamonu, 2012, s. 188.

¹⁰⁹ Mustafa Tatçı, Cemal Kurnaz, “Şaban-ı Veli”, **DİA**, C. XXXVIII, İstanbul, 2010, s. 209.

şeyhi Seyyid Sünneti Efendi'nin mescidini dergâh olarak kullanmaya başlamıştır. Burada bulunduğu süre içinde daima Kastamonu insanına dini ve tasavvufu öğretmek için gayret eden Şeyh Şâbân-ı Veli mescit yakınlarındaki evini de dergâha vakfetmiştir.¹¹⁰

1569 senesinde vefat eden Şeyh Şâbân-ı Veli'den sonra yerine geçen postnişinleri¹¹¹ vasıtası ile tarikat devam etmiştir. Şeyh Şâbân-ı Veli'den sonra tekke ve zaviyelerin kapatıldığı 1925 yılına kadar 17 postnişin dergâhta görev yapmıştır. Böylece beş asır boyunca faaliyette olan bu tarikatın yayıldığı alan Anadolu sınırlarını aşarak Balkanlar hatta Afrika'ya kadar uzanmıştır. Bu özelliği ile Halveti tarikatının en etkili kolu Şâbânilik'tir.

Tarikat merkezi konumundaki Seyyid Sünneti Efendi mescidinin ilk hali bilinmemektedir. Küçük bir mescit olduğu ve Şeyh Şâbân-ı Veli'nin bir ara Honsalar Camiinde faaliyet gösterdikten sonra yine buraya geldiği de bilinmektedir.¹¹² Şeyh Şâbân-ı Veli'nin vakfettiği evi ve sonraki ek binalar ve tamirlerle tekke alanı genişlemiştir. Özellikle 1578-1580 yıllarında Şeyh Şucâeddin Efendi'nin gayretleri ile yapılan genişletme ve tamirler esnasında tekke alanı bir hayli büyümüştür. Kaynaklarda Osmanlı padişahı III. Murat'ın mürşidi olarak anılan bu zat Şeyh Şaban-ı Veli'nin doğduğu Taşköprü ilçesine de Şâbân-ı Veli adına cami yaptırdığı için tekkedeki camii kayıtlarda Şeyh Şucâeddin adıyla anılmıştır.¹¹³ XVII. asırda cami etrafında ilk defa bir istinat duvarı inşa edilmiştir. Tekkenin XVIII. asırdaki şeyhlerinden, aslen Çorumlu İsmail Kutsî Efendi zamanında dergâha bir de kütüphane eklenmiştir.

Osmanlı döneminde Kastamonu'da faaliyetine devam eden tarikatlardan biri Mevlevilerdi. Beylikler döneminde İbrahim Bey türbesinin bulunduğu mevkide Mevlevi tekkesinin faaliyette olduğu yukarıda ifade edilmişti. Burası Osmanlı kaynaklarında Dede Sultan Zaviyesi olarak anılmaktadır. Osmanlı kaynaklarında zaviyenin Dede Sultan Zaviyesi olarak anılmasına sebep bu zatın tekkede yaptığı

¹¹⁰ Maden, Eğilmez, a.g.m, s. 52.

¹¹¹ Postnişin: Dergâhta oturan, tekkenin şeyhi olan kimse, (b.k.z.), <https://kelimeler.net/postni%C5%9Fin-kelimesinin-anlami-nedir>, e.t. 12. 6. 2021.

¹¹² Maden, Eğilmez, a.g.m, s. 52.

¹¹³ Maden, Eğilmez, a.g.m, s. 53.

düzenlemeler ya da bölgenin Osmanlı hâkimiyetine girdiği sırada tekke şeyhliğinde bulunuyor olmasıdır. Oldukça bereketli bir ömür sürdüğü ve uzun bir dönem tekke şeyhliğinde bulunduğu için kendisinden sonra tekkenin onun ismiyle anılması muhtemeldir. XVI. asır ortalarında çevresinde aynı isimle anılan bir mahalle mevcut olan Dede Sultan Zaviyesi oldukça gelişmiş ve büyük bir zaviye idi.¹¹⁴ Sinan Bey Camii'nin tam karşısında bulunan ve aynı isimle anılan hamamın bu zaviyenin vakfı olduğu bilinmektedir. Dede Sultan'dan sonra posta Elvan Dede isminde bir şeyhin geçtiği, buranın Elvan Dede'nin vefatından sonra da Nakşibendi ve Kadiri Dergâhı olarak kullanıldığı, XIX. asrın ortasında ise İnebolu'lu bir şeyh olan Mehmet Kalender Dede tarafından tekrar Mevlevi Dergâhı haline dönüştürüldüğü bilinmektedir.¹¹⁵

Kırkçeşme mahallesinde bulunan Şeyh Mustafa Camii'nin olduğu yerde Celveti Dergâhı bulunmaktaydı. Bu dergâh Aziz Mahmud Hidayi hazretlerinin icazetli müritlerinden olan Resuloğlu Şeyh Mustafa tarafından camii ile beraber yapılmıştır. Yapılış tarihi tam belli olmamakla birlikte Şeyh Mustafa zamanın padişahı IV. Mehmet'ten 1650 yılında camiye ve dergâha bazı vakıflar verilmesini sağlayan bir ferman almıştır. Burada camiinin ve dergâhın yanında bir de kütüphane olduğu bilinmekte ise de 1944 yılında depremde yıkılmış ve Şeyh Mustafa Efendi Türbesi harabe halini almıştır. Bu dergâhta şeyhlik yapan Şeyh Mustafa'nın ölüm tarihi bilinmemektedir. Kendisinden sonra beratlarla soyundan gelenlere şeyh görevi verilmeye devam edilmiş ve XIX. asra kadar burası gittikçe genişleyerek tam teşekküllü bir külliye halini almıştır. 1868 tarihli beratlarından anlaşıldığına göre burada 15 kadar derviş görev yapmaktaydı.¹¹⁶

XV. asır içinde yine Horasan'dan gelerek Tosya yolu üzerinde bir dergâh kuran ve Benli Sultan adıyla anılan Şeyh Muhyiddin Efendi de Kastamonu şehrinde çok sayıda mürid yetiştirmiştir. Bölgeye geldikten sonra burada bir zaviye kurarak irşada başlayan Benli Sultan, namı diğer Şeyh Muhyiddin Efendi'nin hangi tarikata mensup olduğu kesin belli olmasa da yaygın olarak Nakşibendi ya da Bayrami tarikatına bağlı olduğu görüşü hâkimdir. Bu dergâhta, Kanuni Sultan Süleyman dönemi vaizlerinden Şeyh

¹¹⁴ Hayri Yıldırım, **Konya Mevlâna Müzesi Arşiv Belgelerine Göre Kastamonu Mevlevihanesi**, (Yüksek Lisans Tezi), Hitit Üniversitesi, Çorum, 2020, s. 22.

¹¹⁵ Yıldırım, a.g.t. s. 24.

¹¹⁶ Çiftçi, a.g.e. s. 243.

Muharrem Efendi gibi meşhur bir kişi yetişmiştir.¹¹⁷ Şeyh Muharrem Efendi'nin Bayrami meşâyihine bağlı oluşu Benli Sultan'ın tarikatı hakkında bize bir fikir vermektedir.

Şeyh Şaban-ı Veli'nin çağdaşı olan Benli Sultan'ın ne zaman vefat ettiğine dair bir belge olmasa da Şeyh Şâbân-ı Veliden birkaç sene evvel öldüğü söylenmektedir. Kendisinden sonra oğlunun şeyhlik yaptığı bilinse de ondan sonraki şeyler pek bilinmemektedir. 1842 senesinden sonra şeyh olan Mehmet Şâni Efendiden itibaren tekke ve zaviyelerin kapatılmasına kadar gelen şeyhler bilinmektedir. Ancak Benli Sultan soyundan olup olmadıkları kesin olarak bilinmemektedir. Tekkede şeyhlik yapmış son şeyhler öldükten sonra buradaki türbeye değil başka yerlere defnedilmişlerdir.

Osmanlı devleti döneminde genellikle eski tekkelerin faaliyette olduğu görünse de mevcut tekkelerin bazen farklı tarikatlar tarafından kullanıldıkları da görülmektedir. Özellikle ana tarikatların kolları zamanla farklı bir tarikat gibi algılanmıştır. Mesela Nakşibendiliğin kolu olan Hâlidilik bu dönemde Kastamonu'da dergâhları olan bir tarikattı. Bunun gibi başka örneklerde yer yer karşımıza çıkabilmektedir. Mesela buna örnek olarak Ahmet Dede Camii'ni gösterebiliriz. XVI. asır sonlarında inşa edilen bu camii XIX. asırda Hâlidî Dergâhı olarak da kullanılmaktaydı. Bu dergâhın daha önceki dönemlerde belli bir süre Kâdiri dergâhı olarak kullanıldığı bilinmektedir. Zira camiinin kurucusu dönemin Kadiri şeyhlerinden Ahmed Dede'dir.¹¹⁸

Osmanlı Devleti'nin rütbeli kişilerinden Ferhat Paşa tarafından yapılan camiinin de Seyfi Dede isminde bir şeyh adına yapıldığı anlaşıldığına göre burada da tasavvufî faaliyetlerin yürütüldüğü muhakkaktır. Ancak ismi anılan Seyfi Dede'nin kimliği ve hangi tarikattan olduğu hakkında malumat bulunmamaktadır. Eldeki tek bilgi burada camiinin yapılması için Ferhat Paşa'ya istek götüren zatın Seyfi Dede isminde bir mutasavvıf olduğudur.¹¹⁹

¹¹⁷ Çiftçi, a.g.e, s. 51.

¹¹⁸ Çiftçi, a.g.e, s. 113.

¹¹⁹ Çiftçi, a.g.e, s. 119.

Önce Benli Sultan sonra da Şeyh Şaban-ı Veli hazretlerine intisap etmiş olan ve Süleymaniye Camii'nde vaizlik görevinde bulunan Muharrem Efendi tarafından yaptırılan Saray Camii'nin yanında da bir Halveti tekkesi bulunmakta idi. Burada bulunan tekke Osmanlı döneminin sonlarına kadar faaliyette kalmış, Nakşibendi ve Sa'di tekkesi olarak kullanılmıştır. Göbelekzâde Seyyid Mehmet Bahaeddin Efendi'den anlaşıldığına göre burada Sa'di tekkesi vardı. Ancak Saray Camii'nin ayrıca tekke olarak kullanılmış olması ihtimali daha kuvvetli görülmektedir. Türbede ayrıca aynı aileden olduğu anlaşılan bir Nakşibendi şeyhi de bulunmaktadır. Sa'di tarikatına ait irşad faaliyetleri ayrıca Ahi Ali Camii'nde de yapılmaktaydı. Bu günkü halk eğitim merkezinin bulunduğu yerde Sa'di tekkeleri mevcuttu. XVIII. yüzyılda Tüysüz Baba ve sonrasında Şeyh Mustafa Efendi bu tekkede tasavvuf ilmiyle meşgul olmuşlardır.¹²⁰

Şehirde Rufailerin faaliyet gösterdikleri ve dergâh olarak kullandıkları tekke ise Mola Said Camii idi. 1817 yılından itibaren faaliyete geçirilip Rufâilere dergâh olarak bağışlanan bu caminin yanı sıra sonraki dönemlerde Çevkani mescidi Rufâi tekkesi olarak faaliyet göstermiştir.

Kastamonu'da zamanla faaliyetleri ortadan kalkmış başka tarikatların da bulundukları muhakkaktır. Sühreverdiye tarikatının bir kolu olan Zeyniyye'nin Kastamonu'da faaliyet gösterdiği, ancak bu tarikatın daha sonra Rufâilik ve Halvetilik içinde eridiği bilinmektedir.¹²¹ Yine Herat kökenli bir tarikat olan Çiştîye tarikatının Kastamonu şehrinde varlığı bazı isim benzerlikleri ile tahmin edilebilmektedir. Kastamonu merkezindeki Honsalar mahallesinde Açıkbaş Sultan Türbesi olarak bilinen türbeye eskiden "Çişt" türbesi denilmekteydi. Çişt adı her ne kadar zaman içinde, halk arasında yanlış anlamlarda kullanılsa da burada bulunan zatın Çiştîye tarikatına mensup olabileceği düşünülebilir. Ancak ne yazık ki türbe ile alakalı hiçbir tarihi belge, kitabe ve kayda rastlanmamıştır.¹²² Aynı isimle Bosna Hersek Balagaj şehrinde de bir tekke

¹²⁰ Hür Mahmut Yücer, "Kastamonu'da Sa'diyye Tarikatına Ait Yeni Bilgiler ve İki Sa'di İcazetnamesi", **Kastamonu Üniversitesi/ III. Şeyh Şâbân-ı Veli Sempozyumu**, "Kastamonu'da İlmi Hayat ve Kastamonu Âlimleri", Kastamonu, 2016, s. 14-16.

¹²¹ Reşat öngören, "Zeyniyye", **DİA**, C. XLIV, İstanbul, 2013, s. 369.

¹²² Çiftçi, a.g.e, s. 211.

bulunması dikkat çekmektedir. Çiştîye Tarikatı bu gün Hindistan'da bulunan en yaygın tarikatlardan biridir.

Osmanlı döneminde yukarıdaki bilgilerden de anlaşılacağı üzere Kastamonu şehrindeki tasavvuf hayatı bir hayli canlıydı. Özellikle XIX. asrın ikinci yarısında Osmanlı toprakları savaşlarda alınan yenilgiler neticesinde bir daralma sürecine girmiştir. Bu süreçte el değiştiren coğrafyalarda yaşayan Müslüman halk Anadolu coğrafyasına doğru göç etmeye başlamıştır. Bunun sonucunda doğal olarak Balkanlar başta olmak üzere bazı tekke büyükleri de halkla birlikte bu coğrafyaya doğru akın etmişlerdir. Bu zatlar Anadolu'da genellikle tekkelere yerleşmeye başlamışlardı. Kastamonu şehride bu göçü alan yerlerdendir. Şehre gelen bu insanlar hem farklı tarikatları getirmişler hem de aynı tarikatların farklı kollarını Kastamonu insanı ile tanıştırmışlardır. Sultan II. Abdülhamit döneminde Kastamonu merkezinde çok sayıda tekke ve zaviye olmakla beraber bunların çoğunun Halveti ve Nakşibendi tarikatına bağlı oldukları tespit edilmektedir. Bayramiliğin ise bu dönemde bu iki tarikatın etkisi altında şekillendiği görülmektedir.

3. II. ABDÜLHAMİT DÖNEMİNDE KASTAMONU'DA TASAVVUFİ FAALİYETLER VE TARİKATLAR

3.1 II. Abdülhamit Dönemine Genel Bir Bakış

Sultan Abdülhamit dönemi dış siyasette Osmanlı devletinin en bunalımlı dönemlerinden biridir. İçte karışıklıkların yaşandığı bu dönemde dışta savaşlar devletin otoritesini iyice sarsmış ve Osmanlı devleti daha önceki dönemlerle kıyaslanmayacak bir itibar kaybı yaşayarak yıkılma tehlikesi ile yüz yüze gelmiştir.

Sultan Abdülhamit 31 Ağustos 1876 senesinde tahta çıktığında kendini bir savaş ortamının içinde bulmuştu. Fiilen henüz başlamamış olsa da kaçınılmaz bir Rus savaşı tehdidi Osmanlı Devleti'nin tepesinde bulunmaktaydı. Bosna-Hersek'te bir yıl önce başlayan isyan devam etmekte ve devlet bunun yanı sıra mali buhranlarla boğuşmaktaydı. Devlet özellikle 1875 iflasından sonra borçlu olduğu ülkelerinde baskısına maruz kalmış ve Rus tehlikesine karşı her zamankinden daha fazla yalnız kalmıştı. Kendisini tahta çıkarmış olan Sadrazam Midhat Paşa savaş yanlısı bir kişi idi ve oldukça da güçlü vaziyette idi. Abdülhamit Han Tahta çıktıktan bir süre sonra devlet başta Midhat Paşa olmak üzere çevresindeki devlet adamlarının baskısı ile 23 Aralık 1876 da Meşrutiyeti ilan etmiştir. Bunun akabinde 1877 senesinde Balkan bunalımı devam ederken başlayan ve bir yıl devam eden Osmanlı-Rus harbi Osmanlı Devleti'nin ağır yenilgisi ile sonuçlanmıştır. Ruslarla imzalanan Ayastefanos barışı Osmanlı Devleti çok ağır şartlar ihtiva ediyor ve Balkanları Rusya'nın öteden beri yapmaya çalıştığı şekilde Slav güdümüne sokuyordu. Bunu çıkarlarına uygun görmeyen İngiltere ve Fransa gibi devletlerin müdahalesi sayesinde öncekine göre daha hafif olmakla beraber yine de oldukça ağır şartlar ve maddeler ihtiva eden Berlin muahedesine imza atılmıştır. Avrupa'da Romanya, Bulgaristan'ın büyük bölümü ve Sırbistan Osmanlı Devleti'nden kopmuştur. İngiltere sözde anlaşmadaki yardımlarına karşılık olarak tek taraflı bir şekilde bir imtiyaz talep ederek Kıbrıs'ın üs olarak verilmesini talep etmiş aksi halde adayı zorla işgal edeceğini bildirmiştir. Bu şekilde İngiliz askerleri fiilen üs edilmek bahanesi altında Kıbrıs'ı işgal etmiş oldular. Savaşta taraf olmamasına rağmen Yunanistan bile ilerleyen süreçte bir miktar toprak

kazanmıştır. Takiben sonraki yıllarda Fransa’da harekete geçmiş ve Cezayir ile Tunus arasındaki sınır olaylarını bahane ederek Tunus’u almıştır. Akabinde 1882 senesinde İngiltere Mısır’a da asker çıkardı. Sultan Abdülhamit dönemindeki büyük ölçekli toprak kayıpları sultanın tahta çıkışından sonraki birkaç yıl içinde gerçekleşmiş ve Abdülhamit mali ve devlet içindeki kargaşanın da etkisiyle bu toprakların kaybına engel olamamıştır. Yoğun İngiliz oyunları ve padişahın tecrübesizliğini de bu sürece dâhil etmek yerinde olacaktır.¹²³

Bu olaylar yaşanırken Osmanlı maliyesi de oldukça zor bir durumda idi. 93 harbi olarak ta anılan 1877-78 Osmanlı- Rus savaşına iki yıl önce iflas etmiş bir maliye ile girilmiş, savaşla beraber katlanarak büyümüş masraflar ve borçlar yüzünden Osmanlı devleti tarihinde hiç olmadığı şekilde mali bir kriz içine düşmüştür. 1881 senesinde de Osmanlı gelir kaynaklarından borçların ödenmesi işini üslenen bir kurum olan Duyun-ı Umumiye kurulmuştur. Bu kurumun bu tarihten itibaren Osmanlı ekonomisi üzerinde önemli bir rolü olacaktır. Duyun-ı Umumiye ile alacaklı devletlerin borçları garanti altına alınmış ve dahası borç faizleri azaltılarak yeniden yapılandırılmıştır. Sultan Abdülhamit döneminde ekonomik hamlelerle desteklenen borç politikası sayesinde özellikle Yunan Harbi’ne kadar geçen süreçte Osmanlı borçlarının önemli düzeyde ödendiği görülmektedir.¹²⁴

Berlin anlaşması neticesinde Osmanlı Devleti’ne güney Bulgaristan Makedonya ve Arnavutluk bölgesine kadar ulaşan bir toprak parçası bırakılmıştı. Ancak buralarda ıslahat yapılması şartı koşulmuştu. Burada ıslahat eylemi gecikince yer yer isyanlar çıkmış ancak bastırılmıştır. Buna kendisine muhalif olan Jön Türk hareketleri de eklenince bu bölgede karışıklıklar tekrar alevlenmiştir. 1897 yılında Girit’teki karışıklıkları bahane edilerek Yunanistan ile savaşa girilmiş ve parlak bir zafer kazanılmıştır. Ancak Osmanlı Devleti savaşı kazanmasına rağmen büyük devletlerin araya girmesiyle savaştan zararlı vaziyette çıkmış oldu. Savaş giderlerinin yarısına tekabül eden bir tazminat ve Girit Adasının özerkliğini öngören bir anlaşma imzalamak zorunda kaldı.

¹²³ Fahri Maden, **II. Abdülhamit Dönemi**, Tarihçi Yayınları, İstanbul, 2014, s. 9.

¹²⁴ Mehmet Bulut, v.d, **Sultan II. Abdülhamit Dönemi**, Sabahattin Zaim Üniversitesi, İstanbul, 2019, s. 254.

Benzer karışıklıklar doğu Anadolu ve Ermenistan bölgesinde de zuhur etmekteydi. Rusya'nın sayesinde Balkan devletlerinin bağımsızlıklarını kazanmaları Ermenilerin de cesaretini arttırmıştır. Berlin anlaşmasını 23. Maddesine dayanarak büyük devletlerin Ermeni haklarını savunarak onları bağımsızlığa teşvik ettirmeleri ve sultanında birçok imtiyaza karşı ayak diretmesi Ermeni olaylarının başlamasına neden olmuştur.¹²⁵ 1890'lı yıllardan itibaren silahlı eylemlere başlayan Ermeni hareketlerini kurdukları örgüt olan Taşnak ve Hınçak organize etmekteydi. 1903 yılına kadar birçok isyan ve gösteriye ve hatta Sultana karşı bir suikast girişiminde bulunmalarına rağmen Sultan Abdülhamit ıslahata yanaşmamış ve Ermenilere ayrıcalıklar vermeyi ısrarla reddetmiştir.¹²⁶

Sultan Abdülhamit iç siyasette de baskı altında kalmıştır. Tahta meşrutiyet yanlıları tarafından getirilmiş olan sultan tahta geçer geçmez Meşrutiyeti ilan etti.(23 Aralık 1876) Ancak bu ilk meşrutiyet dönemi oldukça kısa sürmüştür. Sultan 93 harbindeki yenilgiyi gerekçe göstererek meclisi feshetmiş ve meşrutiyeti sonlandırmıştır. Özellikle XX. Asır başlarından itibaren Sultana karşı ülke içinde yerli ve yabancı baskılar artmaya başlayınca Meşrutiyet yanlısı Jön Türklerin de faaliyetleri yükselişe geçti. Ülkedeki Ermeni olaylarından bile kendi davalara pay çıkarmak gayretinde olan İttihat ve Terakki fırkası Sultanın tahttan gitmesini istiyordu.¹²⁷ Yunan harbinden sonra Girit adasındaki olaylar ve Balkanlardaki karışıklıklar İttihat ve Terakki'nin baskılarını sıklaştırmasına neden oldu. Baskılar karşısında Sultan Abdülhamit Meşrutiyeti tekrar ilan etmek zorunda kaldı. Meşrutiyetin ilanı ile beraber İttihat ve Terakki partisi ülkede baş güç haline gelmişti. Durum böyle olunca her iki tarafında taraftarları arasında gerginlikler ve kutuplaşmalar görüldü. Ayrıca İstanbul'da birtakım isyanlar oldu. İttihat ve Terakki Fırkası bütün bu olaylardan rahatsızlık duymaktaydılar. Bütün bu olaylar yaşanırken Girit Meclisi Yunanistan'a bağlanma kararı aldı. Osmanlı yönetimindeki Bulgaristan Prensliği bağımsızlığını ilan edip, Büyük Bulgar Krallığı kuruldu. Öteden beri Bosna-Hersek'i işgali altında tutan Avusturya Macaristan bu bölgeyi tamamen ilhak ettiğini duyurdular. Sultan Abdülhamit nihayet 1909 yılının 13 Nisan günü (rumi takvime göre 31 Mart günü) hal

¹²⁵ Maden, a.g.e, s. 105.

¹²⁶ Maden a.g.e, s.106.

¹²⁷ Maden, a.g.e, s. 107.

edildi ve Selanik şehrine gönderildi. Selanik şehrinin işgali ile tekrar İstanbul'a nakledilen Sultan 10 Şubat 1918 senesinde Beylerbeyi Sarayında vefat etmiştir.

Sultan Abdülhamit hükümdarlığı boyunca İslamcılık siyaseti ve halifelik kurumunu kullanarak devletini güçlendirmeye çalışmıştır. Sultan Abdülhamit yenileşme ve çeşitli ıslahatlar yaparak uzun zamandır devleti içine düştüğü bağınazlıktan kurtarmak ve saf ve bilime açık bir İslam anlayışı ile birleştirmeye uğraşmıştır.¹²⁸ Kendisi de aynı zamanda İslam tasavvufuna küçük yaşlardan itibaren ilgi duymaktaydı. Hocası olan Şeyh Mahmut Ebû's-Şâmât aynı zamanda bir Şazeli şeyhi olduğu için Sultan Abdülhamit'in genelde bu tarikata meyli olduğu anlatılır. Ancak sürgün yıllarında doktorluğunu yapmış olan Atıf Hüseyin Bey'in hatıratlarında Sultan kendisinin Kadiri müntesibi olduğunu ifade etmektedir.¹²⁹ Genel olarak değerlendirildiğinde aslında Sultan Abdülhamit'in bütün tarikatların İslamcılık anlayışı çerçevesinde kendine yakınlaşmasını sağladığı görülmektedir. Özellikle son dönemlerde tarikatları içlerine girmiş yanlışlardan arındırarak devletin destekçileri haline getirmek istemiştir. Bu yüzden zamanında genel olarak bakıldığında tarikatlar açısından rahat bir dönem olmuş, bundan dolayı da her tarikat sultan Abdülhamit'in kendilerinden olduğuna kanaat etmişlerdir.¹³⁰ Hazine-i Hassa üzerinden özellikle Kadiri Tekkeleri başta olmak üzere çeşitli tekkelere yaptığı mutfak masrafı ve para yardımları bu kanaati güçlendirmektedir.¹³¹ Hayatta olduğu müddetçe Sultan Abdülhamit'in tarikatlarla ilişkili olması bu tarikatların faaliyette olduğu sömürgeci ülkeler tarafından da kaygıyla karşılanmıştır.

Sultan II. Abdülhamit'in bu hareketinin nedeni, güttüğü İttihad-ı İslam politikası ve sömürgeci devletlerdeki Müslüman toplumlara nüfuz etme isteğidir. Zira Osmanlının baş düşmanı olan İngiltere başta olmak üzere sömürgeci Avrupa devletlerinin sömürgeleştirdikleri Asya ve Avrupa üzerinde oldukça yüksek oranda Müslüman nüfuz bulunmaktaydı. Sultan Abdülhamit Halifelik ve İslamcılık politikası ile bu devletlerin sömürgelerinde yaşayan Müslümanlara nüfuz etmek istemiştir. Yine aynı şekilde sadece dışta değil, Osmanlı toprakları içinde de tarikatlar yoluyla bir İslam

¹²⁸ Bulut, v.d. a.g.e, s. 265.

¹²⁹ Muharrem Varol, “Yıldız Sarayı'nın Tekkeleri ve II. Abdülhamit'in Tarikat Siyaseti”, **II. Abdülhamit Modernleşme Süresince İstanbul**, İstanbul, 2011, s. 203-204.

¹³⁰ Bulut, v.d. a.g.e, s. 268.

¹³¹ BOA, Y..PRK.EV..4/7. (1321-1903)

birliği sağlamaya gayret ettiği görülmektedir. Arap coğrafyası içinde dış devletlerin tahrikleri ile yükselen Arap milliyetçiliğine karşı İşlam birliği ve tarikatların Müslümanları birleştiren hususiyetlerini kullanmak istemiştir. Rufai şeyhlerinden Halepli Ebu'l H da Efendi vasıtası ile Arap coğrafyası üzerinde etkili olmaya çalışmış ve artan milliyetçiliği engellemeye gayret etmiştir.¹³²

Benzer şekilde Sultan II. Ad lhamit Osmanlı topraklarında bulunan diğer tarikatlara da imtiyazlar tanımış ve onlar vasıtası ile tehlike altında bulunan topraklarda birlik ve beraberliği korumaya çalışmıştır. Sultan Abdülhamit'in bu gayretleri yakın vadede olduğu kadar uzun vadede de olumlu sonuçlar vermiştir. Bunun en güzel  rneği Sen siler üzerinde görülür. şazeli Tarikatı'nın bir kolu olarak ortaya çıkan Sen silere Trablusgarb bölgesinde bulunan şazeli tekkeleri sayesinde nüfuz etmeyi başaran Sultan Abdülhamit böylece burada oluşabilecek milliyetçi isyanların önüne geçmiştir. Özellikle sömürgeci g  ler tarafından tamamen paylaşılan Afrika kıtasındaki bu son toprak parçası  zerindeki Osmanlı etkisi Abdülhamit'ten sonra bile devam etmiş ve burası işgal edilmiş olsa bile Sultan Vahdettin dönemine kadar Osmanlı hilafetine bağlılıklarında devam etmişlerdir.¹³³

Sultan, Anadolu'da bulunan  zbek tekkeleri ile Asya Türkleri ile de devamlı irtibat halinde olmuştur. Esasen Nakşibendi-M ceddidi¹³⁴ Tekkesi olan bu tekkelerden İstanbul ve Anadolu'da oldukça fazla bulunmaktaydı. Sultan Abdülhamit İstanbul'da bulunan tekkenin şeyhi Süleyman bin Buh ri ile sık sık sohbet etmiştir.¹³⁵  zbek tekkeleri Kurtuluş Savaşı'nda hem bir askerî-lojistik malzeme  ss , hem bir hastane ve Hem de Anadolu'ya gönderilen askerlerin konaklama ve toplanma yeri olmuştur. Bundan dolayı İştiklal Harbi yıllarında bu tekkeler zaman zaman İngilizler tarafından basılmış ve faaliyetleri sonlandırılmaya çalışılmıştır.

3.2 ş b nilik

¹³² Hamza Semih Vural, **Sultan II. Abdülhamit'in Tarikatlarla Münasebetleri**, (Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2019, s. 69.

¹³³ Vural, a.g.t, s. 89.

¹³⁴ Vural, a.g.t, s. 102.

¹³⁵ Vural, a.g.t, s. 102.

Şâbânîlik tarikatının merkezi Kastamonu olduğu için ilk sırada Şâbânîlik tarikatı'ndan bahsedilmiştir. Şâbânîlik esasen Halvetilik adı verilen, Azerbaycan menşeli bir tarikatın kollarından biridir. XIV. asır ortalarında ortaya çıkan Halvetilik'ten bir süre sonra Rûşeniyye, Cemâliyye, Ahmediyye ve Şemsiyye olmak üzere dört ana kol ortaya çıkmıştır. Şâbâniye tarikatı bu kollar içerisinde Cemaliye'nin bir şubesidir.

Seyyid Ahmed Sünneti tarafından XV. asır ortalarında Kastamonu'ya girmiş olan Halvetilik bu şeyhin vefatından sonra kesintiye uğramıştır. Bolulu Hayreddin Tokâd-i hazretlerinin müridlerinden olan Şeyh Şâbân Veli Kastamonu şehrine gelince Seyyid Ahmed Sünneti Efendi'nin Musa Fakih mahallesinde bulunan dergâhında irşad faaliyetlerine başlamış ve böylece şehirde Halvetilik yeniden canlanmıştır. Ancak Şeyh Şâbân Veli'nin halifeleri onun öğretilerini yeni bir kol haline getirmişlerdir.¹³⁶

Kastamonu'da faaliyet gösteren Şeyh Şâbân Veli Dergâhı'ndan icazet alan halifeler vasıtası ile ilerleyen zamanlarda Şâbânîlik değişik vilayetlere yayılmıştır. Her ne kadar merkeziyetçi bir yapıda olsa da Şâbânîlik kolundan da tarikatın değişik şubeleri ortaya çıkmıştır. Örneğin Şâbânîlikten zamanla tarikatlar yönünden merkez konumdaki İstanbul'da Karabaşiye ve Nasuhiyye kolları oluşmuştur. Daha sonraki yüzyıllarda oluşan yeni alt şubeler, XIX. asra kadar Kastamonu'daki merkez âsitane olan Şeyh Şâbân Veli Tekkesi'ne bağlı kalmaya devam etmişlerdir. XIX. asırda Kastamonu dolaylarında Şâbânîliğin Çerkeşi kolunun yaygın olduğu bilinmektedir.¹³⁷

Öte yandan merkez dergâh şeyhleri XVIII. yüzyıla kadar genellikle farklı bölge ya da yerlerden posta tayin edilirken Şeyh Abdullah Efendi'den (v.1767) sonra bu kuralın değiştiğini görmekteyiz. Keza bu tarihten sonra postnişinlik babadan oğula geçmeye başlamıştır. Nitekim 1767 yılında posta geçen Mustafa Vahdeti Efendi daha önce 1720 senesinde vefat eden Hafız Ahmet Efendi'nin oğludur. Babadan oğula geçme kuralı sadece on beşinci post-nişin olan Said Efendi'nin vefatı ile bozulmuş ve oğlu Ataullah Efendi küçük olduğu için İbrahim Şevki Efendi onun yerine vekâleten dergâh şeyhliğine getirilmiştir.¹³⁸

¹³⁶ Hür Mahmut Yücer, **Osmanlı Toplumunda Tsavvuf (19. Yüzyıl)**, İhsan Yayınları, İstanbul, 2003, s. 127.

¹³⁷ Yücer, a.g.e, s. 127.

¹³⁸ Fahri Maden, Mustafa Eğilmez, "XIX. Yüzyılda Şeyh Şâbân-ı Veli Külliyesi", **Vakıflar Dergisi**, Sayı: 42, Kastamonu, 2014, s. 54.

3.2.1 Şeyh Said Efendi (1834-1889)

Şeyh Said Efendi uzun süren şeyhliği döneminde kendisini çevre halkına sevdirmiştir. Kendisine intisap edenler arasında 1882 ile 1891 yılları arasında Kastamonu’da valilik yapmış olan, Sultan II. Abdülhamit’in eski sadrazamlarından Abdurrahman Nurettin Paşa da bulunmaktaydı. Bir miraç gecesinde Abdurrahman Paşa dergâha bir miktar para ve biraz mum bağışında bulunmak istemiş, ancak dönemin şeyhi olan Said Efendi bu bağışı yanlış anlaşılır düşüncesiyle reddetmiştir.¹³⁹ Yine Kastamonu’daki vazifesi sırasında Abdurrahman Paşa Kastamonu vilayetine bağlı Bolu’ya bir denetleme görevi için gelmiştir. Bolu ulemasından kendisini ziyaret edenler arasında şöhretini duyduğu İbrahim Şevki Efendi’yi göremeyince bizzat kendisi onu ziyarete gitmiştir. İbrahim Şevki Efendi Abdurrahman Paşa’yı Bolu’da icazet aldığı kendi şeyhi olan Mudurnulu Halil Rahmi Efendi’ye göndermiştir. Bir süre bu şeyhe bağlı kalan Abdurrahman Paşa’nın bu şeyhin vefatı üzerine de tekrar İbrahim Şevki Efendi’ye intisap ettiği ve vefatına kadar da Kastamonu şehri ile alakasını kesmediği kaynaklarda zikredilmektedir.¹⁴⁰ Ancak bazı araştırmalarda bundan farklı bilgiler karşımıza çıkmaktadır.¹⁴¹ Mesela Mudurnulu Halil Rahmi Efendi hakkındaki araştırmalarda ölüm tarihinin çok daha eski, (1867-68) yılı olduğu görülmektedir.¹⁴² Bu durumda Abdurrahman Paşa’nın intisap ettiği ilk zâtın İbrahim Şevki Efendi olduğu anlaşılmaktadır.

Genellikle Mehmet Said Efendi ve İbrahim Şevki Efendi dönemlerinde Şeyh Şâbân Veli Dergâhı’na devlet adamları tarafından oldukça itibar gösterildiği bilinmektedir. Keza bu şeyhler döneminde, Kastamonu valisi Abdurrahman Nurettin Paşa’dan başka Vali Pertev Paşa ve Sadık Paşa ile vali yardımcılarının Kudsîzade Mehmet Akil gibi devlet görevlilerinin de bu dergâha intisap ettikleri, vefatlarından sonra dergâh haziresine defnedildikleri görülmektedir.¹⁴³

¹³⁹ Yücer, a.g.e, s. 129.

¹⁴⁰ Yücer, a.g.e, s. 129.

¹⁴¹ Maden, Eğilmez,

¹⁴² Serdar Uğurlu, “Mudurnu’da Tasavvuf”, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, (e.y.), C. VI, Sayı: 15, 2018, s. 914-915.

¹⁴³ Turhan Karadere, “Şeyh Şaban-ı Veli Külliyesi”, <https://www.kastamonur.com/eyh-aban-i-vel-kuelliyesi/>, e.t. 15. 6.2021.

Şâbâniye Tarikatı'nın devlet ile ilişkilerinin genelde iyi yönde olduğunu görmekteyiz. Özellikle Said Efendi döneminde devlet makamları ile aralarında gelip giden bazı belgelerden bunu anlayabilmekteyiz. 1845 senesinde çevrede bulunan evlerden çıkan lağımların türbenin önünden akması üzerine devlet bu işe el atarak bazı tamirler ve düzenlemeler yapmıştır. Çevrede bulunanların bu işi karşılayacak paralarının olmaması ve dergâhın vakıf gelirlerinin bu tamirin giderlerini karşılamaya yetmemesi üzerine devlet tarafından gerekli tamirler yapılmıştır. Bu tamirler sırasında toplam 57. 627 kuruş tutan masrafin tamamı Evkaf-ı Hümayun tarafından karşılanmıştır.¹⁴⁴

Tamirin bitiminden sonra ana giriş kapısı üzerine “*Şükriyâ tamirine yaz sende bir tarih-i tam, dergâh-ı bâlâyı kıldı Han Abdülmecid 1261*” şeklinde bir yazı konulmuştur.¹⁴⁵ Bu geniş kapsamlı tamirati padişahın emriyle dönemin kaymakamı Salih Ağa yapmıştır. Dergâhın etrafı ile beraber, buradaki camii ve yapılar genel bir tamirden geçmiş, dağ tarafından gelecek sellere karşı da hendek açılmıştır.¹⁴⁶

6 Şubat 1871 tarihli bir belgede dergâhta yine tamir işlemlerinin olduğu görülmektedir. Burada tamirat için Sultan Beyazıt Vakfı'na da bir miktar paranın verilmesi istenmiştir. İstenen meblağ 57. 500 kuruştur.¹⁴⁷ Ayrıntılarda Şeyh Şabân-ı Veli Dergâhı'nın çok eski olduğuna ve kudsiyetine dikkat çekilmektedir

Bu tamire 1869 senesinde başlanmıştır. Öncelikle parası tamirde harcanmak üzere yıkılan yerlerden çıkan enkaz satılmıştır. Enkazdan elde edilen gelirin haricinde gerekli olan 57. 500 kuruşun 1870 yılının bütçesinden karşılanıp karşılanamayacağı dâhiliye nezaretine sorulmuştur. Burada yazılan yazıda daha önce kullanılan tamir

¹⁴⁴ Maden, Eğilmez, a.g.m, s. 55. **BOA, EV.SRG, 308/172.**(1261-1845).

¹⁴⁵ Maden, Eğilmez, a.g.m. s. 56.

¹⁴⁶ Maden, Eğilmez, a.g.m. s. 55.

¹⁴⁷ “*Atufetlü Efendim Hazretleri. Kastamonu’da kâin Şaban-ı Veli sırrahü’l-celî hazretleri dergâhının ziyâdesiyle harap olmasına mebnî hedmiyle keşfi mücebince hâsıl olacak ittihâzı esmânından başka sarfı lazım gelen elli yedi bin beş yüz gurusun cennet-mekân Sultan Bayezid Hân hazretleri vakf-ı şerîfine masraf hayır olunmak ve seksen altı senesi bütçesi tertibine idhâl kılınmak üzere inşası ibtidâna dâire-i evkâf-ı hümayûn nezâret-i celîlesi vekâletinin takrîri leffen arz ve takdîm olundu. Müşârun-ileyh Şaban-ı Veli hazretleri meşâhir-i e’îzze-i kirâmdan olarak dergâh-ı mezkûr ise züvvâr ve dervîşân meksûf bir hânkâh-ı kadîm olduğuna mebnî i’mâr ve ihyâsı taraf-ı eşref-i hazret-i mülûkâneye isticlâb ve da ‘vât-ı hayriyeyi müceb olacağından ve isti’ mâl edilecek enkâzından başka sarfı lazım gelen mebâliğin vakf-ı şerîf-i müşârun-ileyhten tesvîyesi dahi muvâfık emsâl görüldüğünden bermüceb-i takrîr muktezâsının nizâmet-i müşârun-ileyhiye havâlesi hakkında her ne vechile emr-ü fermân hazret-i pâdişahi şeref-sünûh ve südür buyrulur ise ona göre hareket olunacağı beyânıyla tezkîre-i senâviri terkîm kılındı efendim.*” **BOA, İ.D.H. 627/ 43602.** (1287-1871).

masraflarında Sultan Beyazıt Vakfı'nın hizmetlerine, tekkenin manevi yönden değerine ve bu işe vesile olmanın faziletine değinilmiştir.¹⁴⁸

Başlayan inşaatla tekkenin yanına harem ve selamlık bölümü eklenmiş, ayrıca tekkenin ihtiyaçları için samanlık ve ahır gibi bölümler yapılmış, abdest ve çamaşır yıkamak için yeni odalar, misafirler ve şeyhler için odalar inşa edilmiştir.¹⁴⁹ Burada yapılan işlemler sonucu toplam gider 79. 200 kuruşa yükselmiştir. Fazladan ortaya çıkan bu gider hakkında üst makamlar bilgilendirilip israf değil ihtiyaçtan dolayı bu giderin oluştuğu belirtilmiştir.¹⁵⁰

1876 senesinde Şeyh Şaban Veli Hankahı'nın bir kere daha taammiesinin arttırılması için müracat olmuştur. 8. Aralık 1876 tarihli belgeden anlaşıldığı gibi tekkeye gelenler, ya da fakirler için ayrılan yemek parasına dikkat çekilmektedir. Padişaha yazılan dilekçede taamiyenin 200 kuruşa arttırıldığı takdirde buna vesile olacağı için kendisinin de sevaptan nasipleneceği belirtilmektedir.¹⁵¹

Basılı nüshası günümüze ulaşmayan, 1876 yılında Said Efendi'nin bir de risale yazdığı anlaşılmaktadır. Said Efendi Şeyh Şaban Veli menakıbı konusunda yazdığı bu risalesinin basımı için izin istemiş ve muvaffak olmuştur. Risalenin basımına izin verildiği resmî belgeden anlaşılmaktadır. Belgeden anlaşıldığına göre risalenin basılmasına izin verilmiş, ayrıca risalenin üç nüshasında maarife gönderilmiştir.¹⁵²

Said Efendi döneminde dergâhın Kuzyaka nahiyesi üzerinde bulunan İsmaili Köyü'nde vakıf arazileri bulunmakta olup buraları Osmanlı döneminde Yuva toprağı olarak bilinmekte idi. Burada bulunan araziden alınan öşür hususunda köyün ileri

¹⁴⁸ Maden, Eğilmez, a.g.m, s. 57.

¹⁴⁹ BOA, EV.MKT, 1496/57. (1286-1870).

¹⁵⁰ Maden, Eğilmez, a.g.m, s. 57-58.

¹⁵¹ “Atufetlü efendim Hazretleri: Şâbân-ı Veli hazretlerinin Kastamonu’da vak’i dergâh-ı şerifinin taammisinin kifayetsizliği cihetiyle mâlûlat ve akarın şehri iki yüz gurusı kaime-i istidâtın dair Evkâf-ı Hümâyûn nazâret-i celilesinden mebus takrir arz ve takdim kılınmış ve suret-i Mârûz-ı cânib-i seniyyü'l-cevânib hazreti hilâfet penâhi isticlab deavat-ı hayrın maksadına mübteni bulunmuş olmağla muvaffik-ı irade-i İyânetâde-i cenâb-ı mülûkâne buyurulur aliyeyi ber-mücib takdir-i ifây-ı nazâret-i müşârun ileyhine havale edileceği beyanıyla tezkire-i şenâvir-i takdir olunur efendim. Fi on iki zilkâde sene 92. BOA, İ.D.H. 712/49841. (1292-1875).

¹⁵² “Kastamonu’da medfun Şâbân-ı Veli kuddise sırrehu menakıbını hâvi risalesinin tabhı Mehmet Said Efendi’nin arzu iylediği Kastamonu mutasarrıflığından işa’r olduğundan kâr ve zararı tarafına ait olmak ve matbuadan üç nüshasını maarife göndermek ve tabh olunacak matbuanın ismi ve mahalleli ve tabhın ismi ve maarifin ruhsatıyla basılacak tabhın tarih-i tab’ı nesne-i matbuasının üzerine yazılmak, serâiti ve meclisi maarifin kararıyla iş bu ahid name takdir kılınmıştır. Fi: 18. Zil-hicce 92 ve fi: 28 kanun-i evvel sene 1291. (milâdi: 8 Ocak 1876)” BOA, MF. M.K. T. 33/18. (1291-1876)

gelenleri ile birtakım anlaşmazlıkların olduğu görülmüştür. Bunun üzerine devlete akseden bu problemler nedeniyle Şeyh Said Efendi vaziyeti üst makamlara raporlamıştır. Bu olaydan Şeyh Said Efendi suçsuz bulunmuştur.¹⁵³

Şeyh Said Efendi döneminin son olayları yine bir tamir üzerine olmuştur. 1885 senesinde türbenin saçak bölümünde bir tamire ihtiyaç duyulmuştur. Burada Şeyh Şâbân Veli vakfının bu iş için elinde olan para miktarı yeterli gelmediği için diğer vakıflardan da yardım istenmiştir. Bunun için kurşuna ihtiyaç duyulmuş ve kurşun hâli hazırda Kastamonu'da bulunmadığından İstanbul'dan istenmiştir. Bu iş için İstanbul'dan 462 kıyye (yaklaşık 600 kilo) kurşun gönderilmiştir. Toplanan 2827 kuruş tamirat için kullanılmış ve dergâhın saçakları tamir olunmuştur.¹⁵⁴

Said Efendi 1834 yılında oturduğu şeyhlik makamında çok uzun yıllar kalmıştır. 1889 senesinde vefat edene kadar dergâhta tam 55 sene şeyhlik yapmış oluyordu. Yaşadığı dönem içinde gerek devlet makamları gerekse halk tarafından büyük hürmet gören birisi olmuştur. Zafîr Bey imzalı bir arşiv belgesinden bunu açıkça anlayabilmekteyiz.¹⁵⁵

3.2.2 İbrahim Şevki Efendi (1889-1897)

1889 senesinde Şeyh Said Efendi vefat edince oğlu Ataullah henüz 5 yaşında olduğu için yerine kimin getirileceği hususunda bir tereddüt yaşanmıştır. Bu esnada

¹⁵³ “Şeyh Şaban-ı veli kuddüs-i sırrahü'l-âlâ hazretlerinin dergâh-ı âlilerine merbût Kuzyaka nâhiyesine tâbi' İsmail divânında vâki' olan arâzi-i meşkûfesinin hududu emr-i âli-i asafileri üzere civarı bulunan Kara ahâlilerinin mu'ayyen ve müte'addidlerinden tahkik ve tedkik olunup ârâ eyledikleri sınırın bir tarafı Karasu Nehri diğer tarafı Sermeddin divânı deste yolu ve bir tarafı o yolun esfel adlı yolu ve bir tarafı Kuloğlu tarla ve cebel ortasıyla mahdûd olup işbu sudûrun dâhilinde bulunan arâzi-i meşkûfenin işretini mâru'z-zikre dergâh-ı âlinin post-nişini reşâdetlû eş-şeyh Mehmed Said Efendi'nin ahz-u istifâ edip zikr olunan hududun hâricinde olarak gerek arâzi-yi mîriye ve gerek diğer vakıf arâziye asla müdâhale etmeyeceğini cümlesi beyân edip ol-vechile tanzim etmiş oldukları mazbata dahi merbûten hâk-pâ-yı asafilerine takdîm kılındı. Dive karyesinde vâki arâzi kılınmadan ihracı arâzi-yi mîriyenin asma yollarının ba'zıları celp olunarak uhde-i tasarruflarında bulunan mezkûr arâzi-yi mîriyenin işretini kan'atı taraf verdikleri sual ve isticvâb olunarak cevaplarında mîri tarafına i'ta eylediklerini ve mümâileyh şeyh efendinin kendilerinden arâzi-yi mîri için asla öşr mutâlebesinde bulunmadığını beyân ve ifâde eyledikleri Dive karyesi ahâlilerinin ba'zılarıyla mümâ-ileyh şeyh efendi meyânesinde tekevvin eden münâzaa istihmâr üzerine verilen senevât-ı şer'iyede dahi tefsilen mestûr olduğu muhât-ı âli-i hıdiviyyeleri buyruldukte er hâlde icrâ-yı icâbı re'y-i vâlâ-yı hazreti vilâyet-penâhilerine menût olmağla ol-bâbda ve her hâlde emr-i ferman hazret-i menlehü'l-emrindir. Fi 24 rebîü'l-evvel sene 89. BOA, ŞD. 1641/11. Vr. 5. (1289-1872).

¹⁵⁴ Maden, Eğilmez, a.g.m, s. 56.

¹⁵⁵ “Kastamonu'da defîn-i hâk-ı ıtırnâk olan Şaban-ı veli kuddüs-i sırrahü'l-âlâ hazretlerinin dergâh-ı feyz-i penâhileri post-nişini şeyh Hafız Said Efendi hazretleri hürmet ve ri'âyet-i lâyıkanın ifâsı ifâde olunmuş deyu hazret-i reâya-ı lâzîminin icrâsı ifâsı icâbından bulunmuş olmağla kılındı. Mümâileyh hakkında ihtirâmât-ı lâyıkanın ifâsı husûsuna himmet buyrulması sebâkında şifre. Halktan Zâfir Bey bendeleri imzasıyla”. BOA, H.R. M.K.T, 212/ 1. (1274-1857).

Abdurrahman Paşa devreye girerek Bolulu İbrahim Şevki Efendi'yi tavsiye edip bu zâtın Bolu'dan getirtilerek dergâhın başına geçmesine vesile olmuştur. Bolu'da bulunduğu süre içinde Halil Rahmi Efendi ve İbrahim Hilmi Efendi gibi şeyhlerden eğitim, terbiye ve icazet alan İbrahim Şevki Efendi 1890 yılından itibaren 11 akçe günlük yevmiye ile Şeyh Şâbân Veli Dergâhı şeyhliğine başlamıştır.¹⁵⁶ 1897 senesine kadar vazifesini ifa eden Şeyh İbrahim Efendi bu esnada kendisinden önceki merhum Şeyh Said Efendi'nin küçük oğlu olan Ataullah Efendi'nin de eğitimi ile meşgul olmuştur. Ataullah Efendi de dâhil olmak üzere beş kişiyi yetiştirerek icazet vermiştir. Bundan başka Bolu'daki tekkelere müdahil olmuş, buralardaki anlaşmazlıkları halletmiş ve buralara mülkler vakfetmiştir. Şeyh İbrahim Şevki Efendi'ye ait "Kenz-i Mahfî" isimli basılmamış bir eseri bulunmaktadır.¹⁵⁷

Şeyh İbrahim Şevki Efendi döneminde de Şâbân Veli Tekkesi'nde bir tamiratın yapıldığı görülmektedir. 1894 senesinde İbrahim Şevki Efendi padişaha yazdığı tamir isteği yazısında dergâhtan çok sayıda fakir insanların istifade ettiğini, bu sebeple tamirin elzem olduğunu belirtmiştir. Ayrıca İbrahim Şevki Efendi bu işlerin görülmesinden dolayı dergâhın haricen tamiri gibi işlere parasının kalmadığını tamir işinde de padişahın hamiyetine sığındıklarını belirtmiştir. 1885 senesinde yapılan tamir anımsatılarak başka tamir yapılmadığı ve o tamirden dolayı geçen zamanda yeniden bazı yerlerin tamirinin gerekli olduğu belirtilmiştir. Bunun üzerine teklif kabul edilmiş ve sultanın emri ile tekrar bir tamir başlamıştır. Tamirlere ilave olarak dergâhın su ihtiyacının yetersizliği üzerine tekkeye su getirilmesi teşebbüsünde de bulunulmuştur. Bunun için gerekli olan 32. 000 kuruş Şâbân Veli Tekkesi'nin vakfından karşılanamadığı için bu tamir gerçekleştirilememiştir. Ancak camii mermerle döşenmiş, çatıdaki kiremitler yenilenmiş, Seyyid Sünneti Efendi'nin türbesi ve şadırvanda bazı yenilenmeler yapılmıştır. Toplam olarak yenilenen yerlerin adedi 22 kalem tutmuştur.¹⁵⁸

1897 senesinde vefat eden İbrahim Şevki Efendi, Kastamonu ve civarında son derece hürmet gören bir şeyh idi. Sadece Kastamonu'da değil, geldiği Bolu Dergâhı'nda da sözü dinleniyordu. Cenaze namazı bugün Gazipaşa İlkokulu'nun olduğu yerde

¹⁵⁶ Durma, a.g.e, s. 100. **BOA, EV.MKT, 1653/69, BOA, EV.MKT, 1719/69.** (1308-1890).

¹⁵⁷ Maden, Eğilmez, a.g.m, s. 54.

¹⁵⁸ Maden, Eğilmez, a.g.m, s. 57. **BOA, EV.MKT, 2333/74.** (1314-1897).

bulunan namazgâhta kılınıp tekke haziresine defnedilmiştir.¹⁵⁹ Vefatına mebnî yerine bir önceki Şeyh Said Efendi'nin oğlu Mehmet Ataullah Efendi posta geçmiştir.

3.2.3 Şeyh Ataullah Efendi (1897-1925)

İbrahim Şevki Efendi'nin vefatı üzerine dergâh şeyhliğine Said Efendi'nin oğlu Ataullah Efendi geçmiştir. Çok genç olmasına rağmen iyi bir eğitim almış ve manevî terbiyeden geçmiş olan Ataullah Efendi şeyhliği sırasında Şeyh Şâbân Veli Camii imamının vefatı üzerine imamlık vazifesini de üstlenmiştir. Şeyh Ataullah Efendi uzun süre dergâhın şeyhi olarak görev yapmıştır. Postnişinliği sırasında İttihat ve Terakki Cemiyeti ile yakın ilişkiler kurmuş, Sultan II. Abdülhamit'ten sonra başa geçen Sultan VI. Mehmet Reşat'ın hükümdarlığını tebrik için Kastamonu'dan İstanbul'a gönderilen heyette bulunmuştur. Ataullah Efendi'nin şeyhliği 1925 yılında tekke ve zaviyelerin kapatılmasına kadar devam etmiştir. Bu tarihten sonra şeyhliği sona erip Şeyh Şâbân Veli Camii imamlığı vazifesi sürmüştür. Soyadı Kanunu ile Aramay soyadını alan Ataullah Efendi 1942 yılının Aralık ayında beyin kanaması nedeniyle vefat etmiş ve Gümüşlüce Kabristanı'na defnedilmiştir.¹⁶⁰

Şeyh Ataullah Efendi'nin İttihatçılara gösterdiği sempati onu diğer şeyhlerden ayıran bir hususiyeti olmuştur. Kendisi dergâhın eski şeyhlerinden Ömer el-Fuâdî'nin “*Menâkıb*” adlı eserine bir silsile eklemiştir. Şeyh Şaban Veli'nin şeyhlik silsilesi bu sayede öğrenilebilmektedir.

Şeyh Ataullah Efendi'nin postnişinliğinin başında 1898 senesinde Şeyh Şaban-ı Veli Dergâhı'nda yine tamir ihtiyacı görülmüştür. Baş kitabet dairesi tarafından 5 Şevval 1316 (miladi 16 Şubat 1899) tarihinde çıkarılan belgede tamiratın mahalli belediye tarafından karşılanması istenmektedir.¹⁶¹ Üç gün sonra dâhiliye nezaretinden çıkan

¹⁵⁹ Durma, a.g.e, s. 179-180.

¹⁶⁰ Durma, a.g.e, s. 107.

¹⁶¹ “*Kastamonu’da medfun olan Şeyh Şâbân-ı Veli kuddise sirrehü el-âli şerifinin mahalli belediye varidatından tesviye-i mesarifıyla lazımasının icray-ı şerefsudur buyurulan irade-i seniyye-i cenabı hilafet penahi iktizay-ı celilinden olmağla ol-baâbda emrû ferman hazreti veliyyül emrindir. Fi 5 şevval sene 316, fi, 4 Şubat sene 314*” BOA. İ.HUS,73.13. (1316-1899).

belgede ise buna onay verildiğini ve gerekli tebliğin vilayete gönderildiğini görmekteyiz.¹⁶²

İki yıl sonra ise bazı eklemeler yapılarak tamirler devam etmiştir. Azdavaylı Sırrı Paşa'nın önyak olduğu tamirat masrafı belediyece karşılanıp daha önceden yapılan binalarda genişletme işlemleri yapılmıştır. Fakir biri iken zamanla talihin yüzüne gülmesiyle Mısır Hıdivi İsmail Paşa'nın kızı ile evlenip yükselen Sırrı Paşa bunu devamlı gittiği Şaban Veli Dergâhı'nın ulviyâtından bilerek daima dergâha hizmet etmiş ve elinden geldiğince buraya yardım etmeye uğraşmıştır. Eşi Fatma Hanım ise 1900 yılında tekkenin avlusuna bir şadırvan yaptırarak manevi hizmetten nasiplenmiştir.¹⁶³ Aynı yıl buradaki şeyhlerden Nurettin Efendi'ye de dergâh içindeki hizmetlerinden dolayı bir nişan ve rütbe takdim edildiğini görmekteyiz.¹⁶⁴ 1903 senesinde yapılan tamirde ise Şâbân Veli Camii'nde hatiplik yapan Nuri Efendi için bir konak inşa edilmiş ve haremlik selamlık dairesinin duvarları da tamir görmüştür.

3.2.4 Şâbâniliğe İlgili ve Alaka Gösterenler

Kastamonu merkezli olan Şâbânîlik'e gerek halk içinden gerekse devlet görevlileri ve zamanın tanınmış kişilerinden pek çok önemli ismin intisap ettiklerini ve ilgi gösterdiklerini görmekteyiz.

Kastamonu'da valilik görevinde bulunan Pertev ve Abdurrahman Nurettin Paşalar dergâha ilgi gösteren yönetici kesimin en meşhurlarıdır. Erzurum doğumlu olan Edhem Pertev Paşa 1845 senesinde babasını kaybetmiş ve Trabzon Valisi Abdullah Paşa'nın himayesinde yetişmiştir. İlk görevini de onun yanında divan kâtibi olarak yapmıştır. Abdullah Paşa'nın vefatından sonra yerine geçen Halil Rıfat Paşa'nın dikkatini de çekmiş ve onun vasıtasıyla İstanbul şehrine gelerek sadaret kalemine getirilmiştir.¹⁶⁵ Memuriyet hayatı uzun sürmüştür. 1865 yılında Halep kaymakamı

¹⁶² “Maruz-ı çakeri kemineleridir ki: Kastamonu’da medfun Şeyh Şâbân-ı Veli kuddise sirrehû el-âli hazretleri Dergâh-ı şerifinin mahalli belediye varidatından tesviye mesarifleri tamirâtı lazımasının itbây-ı şeref sudur buyurulan cenâb-ı hilâfet penahi iktizây-ı celilinden bulunduğu şerefte vârid iden 7 Şubat sene 314 tarih ve on üç bin sekiz yüz elli yedi numrolu tezkere sâ’ye-i sadaret penâhilerinde izbar buyurulmağla keyfiyet Kastamonu vilayet-i pâyesine tebliğ edilmiştir. Ol-bâbda emrû ferman hazreti veliyyül emrindir. Fi 11 Şevval sene 316 ve fi 10 Şubat 1314 Nezaret-i umum-i dâhiliye” BOA, B.E.O, 1268/95058. (1316-1899).

¹⁶³ Maden, Eğilmez, a.g.m, s. 57.

¹⁶⁴ BOA, DH, MKT, 2397/101. 1318-1900).

¹⁶⁵ M. Orhan Okay, “Pertev Paşa”, DİA, C X, İstanbul, 1994, s. 420.

olan Pertev Paşa 1871 yılında Kastamonu valiliği görevine başlamıştır. İki yıl Kastamonu şehrinde görev yapan Pertev Paşa Şeyh Şaban Veli Dergâhı'nın maneviyatından etkilenmiştir. Keza öldüğünde Şeyh Şaban Veli Dergâhın'da bulunan dergâh haziresine defnedilmiştir.

1873 senesinde 6 Haziran ve 23 Ağustos tarihleri arasında valilik hizmetinde bulunan, Abdurrahman Paşa'nın babası Hacı Ali Paşa'da¹⁶⁶ tasavvufi içli dışlı olmuştur. Bu valinin de Şeyh Şaban Veli Dergâhı'na bağlı olduğunu şehirde kendisinden yıllar sonra valilik yaparak oğlu Abdurrahman Paşa'nın dergâha hizmetinden anlamak mümkündür. Ayrıca Hacı Ali Paşa vefat ettiğinde Şeyh Şaban-ı Veli tekkesinin haziresine defnedildiğine dair bilgiler olsa da¹⁶⁷ gerçekte mezarı Kütahya'da bulunmaktadır. Hacı Ali Paşa'nın valilik hizmeti bittikten sonrada Konya'ya geçmiştir.

Yaptığı hizmetlerle Kastamonu tarihine damgasını vuran Abdurrahman Nureddin Paşa, ya da yaptırdığı liseye izafeten yaygın bilinen ismi ile Abdurrahman Paşa Şabaniye Dergâhı'nın samimi bir müridi olmuştur. 1836 senesinde Kütahya'da dünyaya gelen Abdurrahman Paşa çeşitli yerlerde valilik ve mutasarrıflık hizmetlerinde bulunmuştur. 1882 senesinde iki ay kadar sadrazamlık makamında bulunan Abdurrahman Paşa bu mevkiden ayrılarak aynı yıl içinde Kastamonu valiliğine atanmıştır. Abdurrahman Paşa tasavvufa ve tasavvuf büyüklerine son derece ilgi ve alakası olan bir paşadır. Seyyid Ahmet Hicabi ve Ballıklıazade Ahmet Mahir Efendilerle sık sık görüşmeleri ve sohbetleri olan Abdurrahman Paşa, İbrahim Şevki Efendi'yi tanıdıktan sonra Halvetiliğe merak salmış ve Şeyh Şâbân Veli Dergâhı'na intisap etmiştir. Her Cuma günü mutlaka dergâha gelen Abdurrahman Paşa'nın dergâhtan aldığı terbiyenin etkisiyle makamının hakkını veren, ahlaki ve dinî yönden üstün meziyetlere sahip olduğu söylenmektedir. Sadece bu dergâhla değil, ayrıca Ahmet Siyahi Efendi ile de irtibatla olan Abdurrahman Paşa kendisinden öğrendiği Mevlana'nın Mesnevi'sini okumayı adeta vird edinmiştir.¹⁶⁸ Said Efendi'nin vefatı üzerine oğlu Ataullah Efendi küçük olduğu için şeyhliğe kimin getirileceği üzerine

¹⁶⁶ Tülay Ercöşkun, “*Salnamelere Göre Kastamonu Valileri Listesi*”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. II, Sayı: 54, Ankara, 2014, s. 381

¹⁶⁷ Abdülkerim Abdülkadiroğlu, “*Abdurrahman Nureddin Paşa*”, *İlmi Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 13, İstanbul, 2002, s. 7.

¹⁶⁸ Abdülkadiroğlu, a.g.m, s. 8.

yapılan mülahazalara dâhil olmuş, onun teşviki ve tavsiyesiyle Bolu teftişinde iken tanıştığı İbrahim Şevki Efendi'nin dergâhın başına geçmesinde rolü olmuştur.¹⁶⁹ 1882 yılından 1891 yılına kadar Kastamonu valiliğinde kalan Abdurrahman Paşa bu tarihten sonra Aydın ve Edirne valiliklerinde bulunmuş, ayrıca adliye nezaretinde görev yapmıştır. Oğlunu Sultan Abdülhamit'in kızı Naile Sultan'la evlendiren ve padişahla dünür olan Paşa 1912 senesinde vefat etmiş olup, kabri İstanbul Fatih camii haziresindedir.¹⁷⁰

Şeyh Şâbân Veli Tekkesi'ne intisap ettiğini bildiğimiz bir diğer Kastamonu valisi Refik Paşa'dır. 1896-1897 yılları arasında Kastamonu valiliği yapmış olan Paşa valiliği esnasında vefat etmiştir. Ölümü üzerine Şeyh Şâbân Veli Dergâhı'nın kabristanına defnedilmiştir. Mezar taşında *“hüvel bâkî Kastamonu valisi iken irtîâl-i dâr-ı bekâ iden merhum Refik Beyefendi ruhu için fâtiha”* yazmaktadır.¹⁷¹

Bu hazirede yatan devlet adamlarından birisi de Osmanlı Ordusu'nun Kastamonu'lu Paşalarından biri olan Pınarbaşı Sadık Paşa'dır. 1813-1814 senelerinde Mumcuoğlu Mehmet ismindeki birinin evladı olarak Pınarbaşı ilçesinin Erkemle köyünde,¹⁷² ya da Daday Kazasının Eflâni-Benle köyünde dünyaya gelmiştir.¹⁷³ Askeriyeye ilk adımı 1828 senesinde atan Sadık Paşa Mehmet Reşit-Çengeloğlu Tahir Paşa gibi ünlü paşaların maiyetinde bulunmuştur. Daha sonra Akka'da görev yapmış burada Mareşal Moltke ile tanışmıştır. Dürzilerin isyanını bastırmış daha sonra Arnavutluk'ta görev yapmıştır. Sırasıyla sol ve sağ kolağalıkları rütbelerine yükselmiş, 1847 yılında binbaşı olmuştur. Kırım harbinde doğu bölgesinde görev yapan Sadık Paşa sonrasında Balkanlarda görev yapmıştır. 1864 yılında kaymakam, üç yıl sonra da miralay olmuştur. 93 harbinde yetmiş yaşına yaklaşmış olduğu halde Plevne'de Gazi Osman Paşa'nın emrinde muharebelere katılmıştır. Muharebe sonunda esir düşse de kısa süre sonra kurtulmuştur. En son Kastamonu askerî fırka mirlivalığına yani tuğgeneralliğine yükselmiş ve bu görevde iken 1893 senesinde vefat etmiştir. Vasiyeti gereği Şeyh

¹⁶⁹ Yücer, a.g.e, s. 129.

¹⁷⁰ Abdülkadiroğlu, a.g.m, s. 16.

¹⁷¹ Maden, Eğilmez, a.g.m, s. 63. Resim: 4.

¹⁷² “Plevne Kahramanı Mirliva Sadık Paşa”, (b.k.z), <https://www.kastamonur.com/plevne-kahramanlarindan-mirliva-sadik-paa/> . e.t. 28. 6. 2021.

¹⁷³ Mehmet Serhat Yılmaz, “Mirliva Sadık Paşa'nın Hal Tercemesi”, (b.k.z), <https://www.kastamonur.com/mirliva-sadik-pasanin-hal-tercemesi-prof-dr-mehmet-serhat-yilmaz/> . e.t. 28. 6. 2021.

Şaban Veli Tekkesi haziresine gömülmüştür. Kabri Pertev Paşa'nın hemen yakınındadır.¹⁷⁴ Kastamonu Liva Paşa konağı bu paşa tarafından inşa edilmiştir.

Bu devlet adamlarından başka çok sayıda devlet mensubu kişi ve bunların yanı sıra bazı hanımlar da Şeyh Şâbân Veli haziresinde bulunmaktadır. Milli Mücadele kahramanlarından olan Nurettin Paşa'nın annesi Şerife Hanım (v. 1922) bunlardandır. Ayrıca Kastamonu'da yazı işleri müdürü olarak çalışmış Said el-Bayyiz'in kız kardeşi Nadire Hanım, eski valilerden Mehmet Reşit Paşa'nın eşi Emine Hanım,(v.1870) mektupçu Ahmet Rıfat Efendi, İbrahim Efendi (vali Hüsnü Bey'in babası), Abdurrahman Paşa'nın valiliği sırasında vefat eden oğlu Mehmet Ali Bey, Kastamonu mutasarrıflarından Tahir Beyin eşinin annesi olan Rukiye Hanım, hazinede kâtiplik hizmetinde bulunmuş, Mehmet Said Efendi mahkeme reisi Fehmi Bey ve ilmiye mensuplarından Safranbolulu Zühtü Efendi ve Muallim Sadık Bey bu hazirede yatan kişilerdendir.¹⁷⁵

Tekke haziresindeki hanımlardan biri de Feride Hanım'dır. Baharzade Mehmet Raşit Efendi'nin kızı olan Feride Hanım 1837 senesinde dünyaya gelmiştir. Babası Mehmet Raşit Efendi şair olduğu için kendisi de şiire ilgi duymuştur. Babası ile beraber 1871 senesinde Kastamonu'ya gelen Feride Hanım tarikata intisap ederek samimi bir Şâbânî müridi olmuş ve hayatının sonuna kadar bu yoldan ayrılmamıştır. Zikir ve ibadetin yanı sıra şiirle de meşgul olan bu hanım 1903 senesinde vefat edene kadar yirmiden fazla divan yazmıştır. Tekkenin tamiri esnasında yazdığı “âlem bu ya” isimli Şiirinin son mısraları şu şekildedir: “*Bu Feride Asitân-ı pîre kıldı kıldı intisabı, Dest-gîridir anın Şâban Baba âlem bu ya*”.¹⁷⁶

Şaban Veli Tekkesi'nin cami bölümü Şucaeddin Efendi tarafından tekkeye vakfedilmiştir. Şeyh Şucaeddin Efendi, Sultan III. Murat'ın hocası olduğundan bizzat padişah'tan tekkenin vakıf geliri olmadığı için ricada bulunmuş, padişah da hem mescidin genişletilmesi için yardım etmiş hem de çeşitli vakıf arazilerini dergâha tahsis ettirmiştir.¹⁷⁷ Tekkeye vakfedilen araziler İsmailler, Köklü, Köçekler, Çorumlu

¹⁷⁴ Maden, Eğilmez, a.g.m, s. 58.

¹⁷⁵ Maden, Eğilmez, a.g.m, s. 58.

¹⁷⁶ Maden, Eğilmez, a.g.m, s. 58-59.

¹⁷⁷ Çiftçi, a.g.e, s. 38.

ve Çetükviran köylerindedir.¹⁷⁸ Caminin bulunduğu bölüm ile türbe arasındaki bahçeyi ise Azdavaylı Mahmut Sırrı Paşa vakfetmiştir. İlerleyen yıllarda vakıf arazilerine yenileri eklenmiştir. Araplı, Hamid, Alpagut, Sarıömer ve Karandı gibi köyler ile Yuva toprağı denilen bölgedeki araziler vakıf toprağı idi. Yirminci yüzyıla girilirken buradan gelen toplam aşar geliri 33. 780 kuruş kadardır.¹⁷⁹ Bu gelirler Şeyh Şucaeddin ve Laleli vakıfları eliyle idare edilmekteydi. Sultan Bayezid Vakfı'na bağlı olara da dergâh gelirlerinin idaresi söz konusudur.¹⁸⁰ Tekkeye intisap eden kişilerden de para vakfedenler mevcuttur. Tekke Şeyhi Mehmet Said Efendi'nin zevcesi Şerife Hanım'ın 1865 yılında tekke ihtiyaçları için vakfettiğı 33. 000 kuruş ve 1881 senesinde Kastamonu'da müftülük hizmetinde bulunan Mehmet Arif Efendi'nin tekkenin camisi için vakfettiğı 500 kuruş bunlara örnek olarak verilebilir.¹⁸¹ Ayrıca valiler ve devlet görevlileri, türbedar, postnişin ve diğer bazı masraflar için tekkeye ödenekler ayırmışlardır. Devlet ödenek ve yardımları yaparken masrafları iyice gözden geçirerek oluşabilecek süistimallerin de önüne geçmeyi hedeflemiştir. Gerekli görüldüğü takdirde başka vakıflardan artan paralar da buraya nakledilmiştir. Vefat eden şeyhlerin maaşları türbedar gibi diğer görevlilere tahsis edilirken postnişinlerin masrafları da devlet tarafından karşılanmıştır. 1867 yılında hacca giden ve Said Efendi'nin halifelerinden Mustafa Efendi'nin hac masrafı devlet tarafından karşılanmıştır.¹⁸²

Şeyh Şâbân Veli Dergâhı'nın Şeyh Ömer el-Fuâdi döneminde inşa edilen birde kütüphanesi vardı. 1922 yılında burada 29 tanesi el yazması olmak üzere toplam 239 kitap bulunmaktaydı. Eserler genellikle Tefsir Fıkıh, Hadis ve çeşitli şerhler şeklinde kataloglanmıştı.¹⁸³

3.3 Nakşibendilik

Nakşibendilik XIX. asırda Osmanlı toplumunda ve Anadolu coğrafyasında en faal rol oynayıp devlet üzerinde en çok etkisini hissettiren tarikat konumundaydı. Doğal olarak tarikat Kastamonu'da da en yaygın tarikatlardan biri haline gelmiştir. Aslında

¹⁷⁸ Çiftçi, a.g.e, s. 39.

¹⁷⁹ Maden, Eğilmez, a.g.m, s. 59. **BOA, EV.MKT, 2678/42.** (1318-1900).

¹⁸⁰ **BOA, İ.D.H. 627./43602** (1287-1870).

¹⁸¹ Maden, Eğilmez, a.g.m. s. 59.

¹⁸² Maden, Eğilmez, a.g.m. s. 59.

¹⁸³ Abdülkerim Abdülkadiroğlu, **Halvetilik'in Şâbâniyye Kolu Şeyh Şâbân-ı Veli ve Külliyesi**, Türk Hava Kurumu Yayınevi, Ankara, 1991, s. 110.

Nakşibendiliğin zaman içinde bu kadar canlı ve hızlı bir şekilde etrafa yayılmasında tarikatın belli bir merkeze bağlı olmaması, her biri kendi içinde merkez sayılan şubeler halinde yayılması etkilidir. Ancak burada bir başka dikkat çekici nokta bu tarikatın yeni kollarının ortaya çıkarak gelişmesidir. Zaman zaman bu kolların bölgede baskın olan başka bir tarikatla etkileşime girerek apayrı bir tarikat yapısına kavuştuğu da görülmektedir.

Nakşibendiliğin Kastamonu şehrine geliş tarihi diğerlerine nazaran çok daha geç vuku bulmuştur. Kastamonu şehrinde bu tarikatı yayan ilk kişi Benli Sultan ünvanıyla bilinen, Muhyiddin Efendi'dir. Benli Sultan'ın yakın zamana kadar hangi tarikata mensup olduğu net değildi. Çeşitli kaynaklarda Bayrâmî müntesibi olarak gösterilen Muhyiddin Efendi'nin çağdaşı olan Şeyh Şâbân Veli'ye olan yakınlığından dolayı Halvetî olduğuna dair iddialar ortaya atılmıştır. Bu konuda çalışmaları olan Abdülkerim Abdülkadiroğlu, Benli Sultan Dergâhının son şeyhi olan Nurettin Karasu'nun mezar taşında yazan kitabeyi esas alarak onun Nakşibendi olduğunu ileri sürmüştür.¹⁸⁴ Taşköprizade Ahmed Efendi'nin eseri olan *eş-Şekâ'ıku'n-nu 'mâniyye'* de isminin Mehmed Muhyiddin olduğunu ve yerleştiği dağda zaviyesini kurduğunu yazmaktadır. Yine aynı eserde lakabının Benli Muhyiddin olduğu yazılıdır. Bu eserde tarikatı zikredilmemektedir.¹⁸⁵

Bazı kaynaklarda Kastamonu şehrinde Nakşibendiliğin XIV. asırda mevcut olduğu zikredilmektedir. Örneğin Abdülhalim Durma "Evliyalar Şehri Kastamonu" isimli eserinde Ahmet Dede Camii'nin olduğu yerdeki eski bir mescit ve tekkenin aynı dönemde Nakşi ve Kâdiri dergâhı olarak kullanıldığını yazmaktadır.¹⁸⁶

Benli Sultan'ın nereden gelip hangi soya bağlı olduğu bilinmemekle beraber kendisinden sonra tekkede posta oturan şeyhlerin genelde "Seyyid" olarak anıldıkları bilinmektedir. Bu zaviyede şeyhlik görevini ifa eden son şeyh olan merhum Nurettin Karasu'nun naklettiği bilgilere göre dergâhta bulunan bu şecere çıkan bir yangında

¹⁸⁴ Nurettin Karasu'nun mezar taşında "*Hülefa-yı Nakşibendiye'den Kastamonu/Benli Sultani Hacı Hafız Nureddin Efendi'nin ruhuna Fatıha*" ibaresi yazılıdır. (b.k.z.), <https://kastamonu.ktb.gov.tr/TR-95886/benli-sultan.html> e.t. 29.6.2021.

¹⁸⁵ Nail Karagöz, "*Kastamonu'nun Manevi Mimarlarından Benli Sultan'ın Hayatı ve Hizmetleri*", **II. Uluslararası Şeyh Şâbân-ı Veli Sempozyumu**, Kastamonu, 2014, s. 272.

¹⁸⁶ Durma, a.g.e, s. 199.

yanmıştır.¹⁸⁷ Benli Sultan XV. yüzyıl sonu ya da XVI. yüzyıl başlarında bölgeye gelip burada irşad faaliyetlerine başlamıştır. Geldiği yer de kesin değildir. Bazıları türbesinin bulunduğu köyden bazıları Kastamonu'nun bir ilçesinden geldiğini ileri sürerken, bazı söylencelere göre ise Orta Asya'dan hicret ettiği ifade edilmektedir. Horasan ve Belh bu iddialarda adı geçen şehirler olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak yabancı bir dervişin bölgede kendi imkânları ile zaviye kuramayacağı dikkate alındığında Kastamonulu olması ihtimali daha ağır basmaktadır.¹⁸⁸

Öte yandan Şeyh Şâbân Veli ile aynı asırda yaşadıklarından sık sık görüşmeleri söz konusudur. Kendisi Şâbân Veli Dergâhı'nın son şeyhi olan Ataullah Efendi'nin aktardığı bilgilere göre uzun bir ömür sürmüş Şâbân Efendi'den daha önce de Kastamonu'da bulunup onun vefatından birkaç yıl öncesine kadar hayatta kalmıştır.¹⁸⁹ Bu zaman zarfında ikisinin de gerek ayrı, gerek beraber olarak icazet verdiklerinden pek çok müridleri olmuştur. Mesela Süleymaniye Camii'nde XVI. asırda vaizlik yapan ünlü Muharrem Efendi medrese öğrenimini tamamladıktan sonra Kastamonu'ya gelerek Benli Sultan Dergâhı'na girerek onun müridi olmuştur. Bu zatın değişik kaynaklar Şeyh Şâbân Veli'nin müridi olarak gösterilirken aynı zamanda Benli Sultan'a da intisap ettiği yazılmaktadır. Ömer'ül Fuâdi'nin "Menakıbnâme" isimli eserinde Benli Sultan İle Şeyh Şâbân Veli'nin beraber başlarından geçen kerametlerine değinilmektedir.

Kastamonu halkının gönlünde sağlam manevi tesirler bırakan Benli Sultan uzun bir ömürden sonra 1563 senelerinde vefat etmiştir. Yaşadığı dönem içinde Şeyh Şâbân Veli ile olan yakınlığından dolayı Halveti olduğuna dair görüşler bulunsa da onun dergâhında aslında bütün tarikatlara karşı bir yakınlık ve samimiyet bulunmakta idi. Keza Benli Sultan Kastamonu şehrinden olup da ismini dünyanın dört bucağına duyuran dört âlimden biri olarak kabul edilmiştir.¹⁹⁰

İhsan Ozanoğlu'nun vakıf kayıtlarını araştırmak suretiyle elde ettiği sonuçlara göre Benli Sultan'ın 6 evladının olduğu görülmektedir. Mahmut, Ahmet, Abdullah Halim,

¹⁸⁷ N. Karagöz, a.g.m, s. 272.

¹⁸⁸ N. Karagöz, a.g.m, s. 275.

¹⁸⁹ N. Karagöz, "Kastamonu'da Aynı Dönemde Yaşayan Şeyh Şâbân-ı Veli ve Benli Sultan'ın Hayatlarındaki ve Hizmetlerindeki Kesişim Noktaları", *Şeyh Şâbân-ı Veli'yi Anma Ve Anlama*, C. I, Kastamonu, 2012, s. 281.

¹⁹⁰ N. Karagöz, a.g.m, s. 288.

Ali ve Mustafa isimli çocuklarından başka değişik kaynaklarda Hüseyin, Abdülhalim ve Muhammet isimli başka evlatlarının da olduğu bahsi geçmektedir.¹⁹¹ Bazı belgelerde Benli Sultan ahfadından bazı kişilerin adları geçse de bunların kimlerin çocukları ve torunları olduğu ve tekkedeki rollerini kestirmek mümkün gözükmemektedir.

Benli Sultan vefat ettiğinde posta Büyük oğlu olan Mahmut Efendi geçmiştir. Mahmut Efendi zamanında dergâh faaliyetleri büyümüştür. Bu dönemde Kastamonu Daday yolundaki Talipler denilen köyde Benefşe (Menevşe) Dergâhı adıyla anılan bir tekke daha açılmıştır. Bu tekke Benli Sultan hayatta iken faaliyete geçirilmiştir. Zira yanındaki Benefşe Camii Kanuni Sultan Süleyman'ın damadı Rüstem Paşa tarafından, Mahmut Efendi için 1530 yılında yaptırılmıştır. Bu caminin 1561 senesi vakfiyesinde şu bilgiler yazılıdır:

*“Tatay kazasında Benefşe dağı nam makamda bina olunan camiin hatibi ve imamı olana yevmi üç akçe ve evkat müezzine yevmi iki akçe ve sala müezzine günde bir akçe ola sermafile yevmi üç akçe ve dört nefer devir hane birer akçe ce kayyım ve çerakçı ve ferraş olana günde iki akçe verile.”*¹⁹²

Buna göre caminin imamı hatibi üç akçe, cami müezzini iki akçe yevmiye almaktadır. Camide Kur'an okumak ve müezzin yardımcılığı görevlerini yürüten sermahfil üç, diğer görevlilerin ise iki akçe aldığı görülmektedir. Caminin tavan kısmında birbirine geçmiş üçgenlerden oluşan yıldız şeklindeki süsler Nakşibendi tarikatının sembolleri olması yönünden dikkat çekicidir.¹⁹³

Şeyh Mahmut Efendi'nin Benli Sultan'ın vefat tarihi olan 1563 senesinde şeyhliğe geldiği bilinmekle beraber ne zaman öldüğüne dair kesin bir kayıt görülmemektedir. Ancak Şeyh Şaban Veli Tekkesi'nin şeyhlerinden Ömer'ül Fuâdi'nin dergâhın şeyhi olan Mahmut Efendi ile hicri 1013/ 1604 yılında görüştüğü beyanı bulunmaktadır.¹⁹⁴

¹⁹¹ İhsan Ozanoğlu, **Büyük Veli Benli Sultan**, (Derleyen: Nurettin Şöy) Sözcü Gazetesi Matbaası, Kastamonu, 2019, s. 32.

¹⁹² N.Çiçek Akçıl Harmankaya, “Kastamonu Talipler Köyü Rüstem Paşa Camii”, History of Studies, (Araştırma Makalesi), İstanbul Üniversitesi, 2019, s. 5.

¹⁹³ Çiftçi, a.g.e, s. 128.

¹⁹⁴ Nail Karagöz, Adil Karagöz, **Gönüller Sultanı Benli Sultan Hayatı Külliyesi ve Menkıbeleri**, Ekrem Yayınevi, Adana, 2014, s. 69.

Bu şeyhin Mahmut Efendi olma ihtimali yüksek görünmekle beraber yine de kesin bir şey söylenememektedir. Sebebi ise Talipler köyündeki zaviyenin yanında bulunan Benefşe Camiinin yapılışıdır. Rüstem Paşa tarafından Mahmut Efendi'ye ithafen yapılan bu camiinin yapılış tarihi 1530 yılı gözükmemektedir.¹⁹⁵ Hal böyle olunca bu tarihte yetişkin halde bulunacak Mahmut Efendi'nin 1604 yılında yüz yaşını geride bırakmış biri olma ihtimali yüksektir. Ayrıca yine Ömer el-Fuâdi'nin "Manâkıb-ı Şâbân-ı Veli" ismindeki eserinde yazdığına göre bir sene sonra yani tekkenin başında İbrahim Efendi isminde bir başka şeyhin olduğu yazılmaktadır.¹⁹⁶ Şeyh Mahmut Efendi buradaki olay ve kişileri tarihi sıralamaya koyarsak Hicri 1013-1014 (miladi 1604-1605) yılları arasında vefat etmiş olmalıdır. Yerine de muhtemelen oğullarından olan İbrahim Efendi geçmiş olabilir. Oğullarına kardeşlerinin isimlerini vermiş olma ihtimali de yüksektir. Burada karşımıza bir başka kişi daha çıkmaktadır. O'da Benli Sultan'ın halifelerinden Şeyh Muharrem Efendi'dir.¹⁹⁷ Ancak Şeyh Muharrem Efendi'nin dergâhta postnişin olmadığını biliyoruz. Benli Sultan'ın vefatını müteakip birkaç yıl sonra O'da vefat etmiştir.

Benli Sultan Dergâhı'nda 1606 senesinde şeyh gözüken İbrahim Efendi zamanında ne gibi faaliyetler yapıldığı bilinmemektedir. Kendisi hakkındaki bütün malumat yukarıda zikrettiğimiz üzere Ömer'ül Fuâdi'nin bahsi geçen görüşmesidir. Kendisinin önceki şeyh Mahmut Efendi'nin oğlu olduğuna ya da kardeşi olduğuna dair bir beyanat da yoktur. Ancak zaman çizelgesi göz önüne alındığında Benli Sultan'ın torunu olma ihtimali daha ağır basmaktadır.

Şeyh İbrahim Efendi'den sonra Benli Sultan Dergâhı postnişinliğine kimin geçtiğine dair elimizde bir bilgi bulunmamaktadır. Gerek Osmanlıca belgeler ve gerekse halk hafızasında mevcut menkıbeler bu konudaki belirsizliği aydınlatamamaktadır. Vakıf kayıtlarını araştıran İhsan Ozanoğlu'nun verdiği bilgilere göre 1784 tarihli bir belgede bir şeyh atamasına rastlanmaktadır. Bu belgede Benli Sultan soyundan gelen Musa ve İbrahim ismindeki iki kardeşten bahsedilmektedir. Ancak bu iki zatın şeyhlik yapıp yapmadığıda kesinlik göstermemektedir. İbrahim Efendi'nin Hüseyin ismindeki oğlunun ölümüne vurgu yapılarak yerine geçecek Afganistan asıllı olan Açıkbaş Şeyh

¹⁹⁵ Harmankaya, a.g.m, s. 4.

¹⁹⁶ Ozanoğlu, a.g.e, s. 33-34.

¹⁹⁷ A. Karagöz, N. Karagöz, a.g.e, s. 70-71.

ismi ile anılan Hacı Mehmet Efendi adında bir zata şeyhlik verildiği yazılmaktadır.¹⁹⁸ Adil ve Nail Karagöz'ün "Gönüller Sultanı Benli Sultan" isimli eserinde ismi geçen İbrahim Efendi'nin de şeyhlik yaptığına değinilmektedir.¹⁹⁹ Şeyh Hacı Mehmet Efendi'nin bazı yanlış ve rahat hareketleri bu şeyhin de uzun süre burada durmadığını göstermektedir. Sadece üç yıl şeyhlik yapan Şeyh Mehmet Efendi 1787 senesinde şikâyetler üzerine şeyhlikten alınmış ve yerine Musa Efendi görevlendirilmiştir. Buradaki Musa Efendi yukarıda adı geçen Musa Efendi olmalıdır. Musa Efendi'nin ne kadar şeyhlik yaptığı bilinmemektedir. Ancak Ozanoğlu'nun tespitine göre Musa Efendi'den sonra oğlu Burhanettin, Burhanettin Efendi'nin vefatından sonrada onun oğlu Mustafa Efendi şeyh olmuşlardır. Bu arada tarihi tespit edilememekle beraber aynı aileden Ahmet ve Ali isminde iki kişinin de birbiri ardına şeyhlik yaptıklarını görmekteyiz.²⁰⁰

1842 senesinde şeyhlik makamına Şeyh Şâni Efendi'nin geldiği görülmektedir. Ancak Şâni Efendi'nin şeyhliği kimseden almadığı bilinmektedir. Yukarıda ismi geçen şeyhlerden sonra dergâh boş kalmıştır.

Şeyh Şâni Efendi hayatı hakkında detaylı bilgiler bulunan bir zattır. Şeyh Şâni Efendi 1810 yılında Kastamonu'da dünyaya gelmiştir. Belgelerden anlaşıldığına göre Cebail Mahallesi'nde yaşamıştır.²⁰¹ Tam adı Muhammet Şâni bin Muhammet'tir. Babası mahallenin esnaflarından Mesçi Muhammed bin Abdullah Efendi'dir. Her ne kadar bu konuda resmî bir şecere olmasa da gerek halk gerekse aileden gelen bilgilere göre soyunun Benli Sultan'a dayandığı sanılmaktadır. Zira kendisi bir vakıf kaydında "*Evlâd-ı vakıftan es-Seyyid eş-Şeyh Muhammed Şâni*" ifadesiyle anılmaktadır ki genelde eski belgelerde Benli Sultan Soyundan gelenler için bu ifade kullanılmaktadır.²⁰² Nüfus kayıtlarındaki ifadelerde onun Benli Sultan neslinden geldiği bilgisini kuvvetlendirmektedir. Babası Muhammet Efendi Nakşibendi Tarikatı müntesibi olduğu için bizzat oğlunu da bu tarikata girmeye teşvik etmiştir. Şâni Efendi çok genç yaşlardan itibaren bu tarikata ilgi göstermeye başlamıştır. Nakşibendiliğin bir kolu olan Hâlidiliğin Kastamonu şehrindeki önde gelen şeyhlerinden Ahmet Siyâhi

¹⁹⁸ Ozanoğlu, a.g.e, s. 34.

¹⁹⁹ A. Karagöz, N. Karagöz, a.g.e, s. 72.

²⁰⁰ Ozanoğlu, a.g.e, s. 34.

²⁰¹ Ozanoğlu, a.g.e, s. 41.

²⁰² A. Karagöz, N. Karagöz, a.g.e, s. 72.

Efendi'nin hizmetine girmiş ve bizzat tasavvuf terbiyesini bu büyük zattan almıştır. Buradan icazetini aldıktan sonra ayrıca Tosyalı Şeyh Ahmet Efendi'ye de intisap ettiğini görmekteyiz. Bu şeyhin nezaretinde seyr-i sülûkunu tamamlayan Şeyh Şani Efendi her iki tarikattan da icazet almıştır.

Şeyh Şâni Efendi 1842 senesinde Benli Sultan Dergâhı şeyhliğine geçmiştir. Bu esnada dergâhın harap ve kullanılmaz hale geldiği anlaşılmaktadır. Hatta dergâhı bölgenin zenginlerinin bir hayvan ağılı olarak kullandıkları ve şahsi mülkiyetlerine geçirmek istedikleri ifade edilmektedir. Şeyh Şâni Efendi burayı tekrar dergâh haline getirmek için girişimlerde bulunmuş, ancak bölgedeki bazı kişilerin tepkisiyle karşılaşmıştır. Bu kişiler Benli Sultan soyundan geldiklerini söyleyerek, dergâhın kendi mülkiyetlerinde olduğunu iddia ederek şeyhe güçlük çıkarmışlardır. Şeyh Şani Efendi'nin gerek ortaya çıkmasıyla, gerek şeyhlik, gerekse tekke mülkiyeti konusunda köyde diğer kişiler ile anlaşmazlık yaşaması kendisinden önce burada herhangi birinin yakın zamanda tekkede bulunmadığına işarettir. Bu durumda uzun süre boş kalması dergâhı harap hale getirmiştir

Kendisine muarız bu kişilere karşı hukuki olarak üstünlük sağlayan Şeyh Şâni Efendi zamanın şeyhülislamı tarafından berat verilerek resmî olarak dergâhta görevlendirilmiştir. İhsan Ozanoğlu'nun kitabında naklettiği beratın içeriği şu şekildedir:

*“Kastamonu’da vaki Benli Sultan Vakfının ber veçhi meşruta tevliyeti evlad-ı vakıftan Seyyit Mustafa ve zaviyedarlığı Ali bin Ahmet uhdesinde iken müteveli ve zaviyedar ehil olmadığından erbâb-ı istihkaktan ve târikât-ı Nakşibendiyyeden Muhammed Şani bin Muhammed’e tevcih hususu akdemce inha olunmuş olmaktan naşi beratta evlâd-ı vakıftan Seyyid Mustafa bin Burhan’dan tevliyet, Seyyid Ali bin Ahmet’ten de zaviyedarlık ref edilüb vakfın 1255-1258 (1839-1842) hesapları görülmüştür.”*²⁰³

²⁰³ Ozanoğlu, a.g.e, s. 45.

Buradan anlaşıldığı kadarıyla Şeyh Şani Efendi'ye 1842 senesinde şeyhlik beratı verilmiştir. Kendisine bu beratı veren dönemin şeyhülislamı ise Mekkizâde Mustafa Asım Efendi'dir.

Sultan Abdülaziz Han'nın tahta çıkışından dolayı şeyhlik beratının yenilendiğini görmekteyiz. Bu berat yeni padişahın tahta geçmesinden üç sene sonra 1864 yılında verilmiştir. Bu berat tekkenin Şeyh Şani Efendi'den önceki durumuna da ışık tutmaktadır:

*“Benli Sultan tevliyet ve zaviyedarlığı vakfın evladından 1200’de (1785-1785) şeyh İbrahim uhdesinde iken bilâ veled (evlatsız) öldüğünden bu vazife Ali bin Ahmet’e intikal edüb Ali bin Ahmet ölmüş ve hizmet muattal kalmıştır. Bu vaziyet kırk beş veya elli beş senesine kadar devam ettikten sonra 1263’te (1846) Muhammet Şâni’ye tevcih yapılmıştır.”*²⁰⁴

Bu bilgilerden dergâhta şeyhlik yapan son kişinin Ali Efendi olup çok kısa şeyhlikten sonra vefat ettiği ve sonrasında yaklaşık elli yıl boyunca dergâhın boş kaldığı anlaşılmaktadır.

3.3.1 Benli Sultan Dergâhı’nda Şeyh Şâni Dönemi

Şeyh Şâni Efendi zamanında dergâh yeniden canlı bir inanç merkezi haline gelmiştir. Kendi gayreti ve devlet yardımı ile yapılan tamiratlarla önce yıkılan kısımlar onarılmış, ilave olarak dergâhın çatısı da tamir edilmiştir. Bunun akabinde 1268 hicri yılında (1852-1853) dergâhın su ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Şeyh Şâni Efendi, Benli Sultan’ın kendi gayretleri ile getirdiği eski su yolunun tamirini istemiştir. Bunun üzerine belediyeden denetleyici bir ekibin geldiği anlaşılmaktadır. Yapılan inceleme ve tetkikler neticesinde Benli Sultan hazretlerinin zamanında yaptırdığı su yolunun eski yatağında sorunlar yaşanması ile tamire ihtiyacı olduğu ve buranın tamirine dokuz bin beş yüz kuruşun gerektiği padişaha bildirilmiştir.²⁰⁵

²⁰⁴ Ozanoğlu, a.g.e, s. 45.

²⁰⁵ “Atufetlü efendim hazretleri: Evkâf-ı hümayün nazırı atufetlü Efendi hazretlerinin menzur-ı âli buyurulmak için takdim kılınan takririn meclis-i vâldan yazılan zabıtta gösterildiği veçhiyle Kastamonu’ya tabi Kuzyaka nahiyesinde medfun Benli Sultan hazretlerinin Hankâh-ı şeriflerinin câri suyunun bozulmuş olan mecrasının keşfi

Yine aynı yıla ait bir başka belgede dergâhın vakıf arazisinden elde edilen gelirlerle alakalı bilgilere ulaşılmaktadır. Bu belgede muhtelif senelerde dergâha gelen aşarın miktarı görülebilmektedir.²⁰⁶

Belgeden anlaşıldığı üzere dergâhın 612 dönüm arazisinin olduğu ve senelik 2000 kuruş gelir elde edildiği anlaşılmaktadır. Dergâhın çevresindeki arazi gibi zaman içinde bu araziler de kişisel mülkiyete geçirilmek istenmiştir. Şeyh Şâni Efendi buna engel olduğu için köy ahalisinden birçok kişinin taarruzuna uğramıştır. Özellikle İmambeşe oğulları ismiyle maruf olan aile Benli Sultan soyundan geldiklerini ileri sürerek dergâ arsası ve arazilerinin tasarrufu üzerinde hak iddia etmişlerdir. Şeyh Şâni Efendi onların bu yolsuzluklarına engel olduğu için düşmanlıklarını da üzerlerine çekmiştir. Bu yüzden silahla saldırı da dâhil olmak üzere pek çok defa Şâni Efendi bunlar tarafından rahatsız edilmiştir.²⁰⁷ Şani Efendi'ye bu konuda köyün imamı olan Hacı Hüseyin Efendi yardımcı olmuştur. 1857 yılında devletten de yardım isteyen²⁰⁸ Şeyh Şâni Efendi'ye olumlu cevap verilmiş ve bir yıl sonra dergâhta çeşitli tamirlere başlanmıştır. İlk önce camii girişi ve çatılarda yapılan düzenlemelerden sonra diğer önemli yerlerin tamirine geçilmiştir. Fakat Şeyh Şâni Efendi ilerleyen yıllardaki tamirleri kendi gayretleri ile yapmıştır. Dergâhın misafirhanesi, mutfığı ve ambarları bu gayret sonucunda tamamlanmıştır. Dergâh yanında bir su tesisi ve kütüphane kurulması da lazım gelmiştir. Bunun için Evkaf Nazareti'ne bir başvuru yapılmış ve

bulunan dokuz bin beş yüz kuruşun nisfiyle ve vücuda getirilmesine rûkn olunup ziyade mesarifi mahalli evkâfın hasılatından devir olunmak üzere icray-ı takdiri tezekkür olunmuş isede olbabda hâz nûhiyle irade-i seniyye-i hazreti padişah-ı müteallik ve şerefsudur buyurulu ise ona göre de iradey-i cânibin beyanıyla tezkire-i senaviri terkîm kılını efendim.Fi, 12 Muharrem Sene 68.” BOA, İ.MVL., 223/7571. (1268-1851).

²⁰⁶ “Maliye nazareti celilesinin meclis-i Vâlâdan itâ buyurulan kıt’a takrirıyla meclis muhasebe mazbatası mustazar olduğu üzere Kastamonu sancağında Kuzyaka Nahiyesinde kâin Seremedin Benli Sultan Kuddise sırrehi el-mennan hazretlerinin zaviyesi ve kaza-i şerifine ve arazi-yi miriyye ile maklut olup zaviyey-i mezbure postnişini Hacı Şâni Efendi’nin elli altı senesinden beru hasılatına dest-res olamadığı yüz seksen dokuz kıt’a altı yüz on iki dönüm arazinin elli yedi ve altmış yedi seneleri hasılatı aşarı olan dört bin, bu kadar kuruş bittansif itibâr-ı inzâmı ispat eden iki bin ve şu kadar kuruş elli altı senesinden itibaren bedel takdim olunarak sene-i merkûmeden altmış altmış yedi senesine değin olan iki senenin hassa bedeli yigirmi dört bin bu kadar kuruş baliğ olmuş ise de zaviye-i mezkûre altmış üç senesinde şâni mûmailey tevcihi buyurulduğundan geri seneler geri seneler hasılatına istihkakı olmadığından nakdi altmış dört senesinden altmış yedi senesine değin dört senenin hasılatı olan sekiz bin sekiz bin sekiz yüz bu kadar kuruşun mahalle emvalinden Şâni mumâileyhe itâsıyla altmış sekiz senesinden itibaren nizâmı veçhiyle icabının icrası hususunda nazareti müşâr-ı ileyhe havalesi meclis-i vâlâda dahi teskire kılınmış ise de ol babda nûhiyle irade-i seniyye-i vekalet hilafett-i penaâhileri mutlak buyurulur ise ona göre icray-ı muktezası yanında emrû ferman hazreti menlehül emrindir. Fi 14 Zilkâde sene 68”. BOA, İ.MVL. 244/ 8865 (1268-1852)

²⁰⁷ A. Karagöz, N. Karagöz, a.g.e, s. 77.

²⁰⁸ BOA, MVL, 179/46. (1274-1857).

yukarıda zikrettiğimiz üzere nazaret gerekli incelemeleri yapmış,²⁰⁹ fakat ne yazık ki dergâhın su ihtiyacı Şeyh Şâni Efendi'ye kalmıştır. Şeyh Şâni'nin ayrıca medrese ve kütüphane konusunun giderilmesi başvurusundan da sonuç çıkmamıştır.²¹⁰

Şeyh Şâni Efendi'nin 1861 tarihindeki padişah değişiminden birkaç yıl sonra berati yenilenince eski muarızları olan İmambeşe ailesinden Süleyman ve Burhânettî Beyler çeşitli bahanelerle tekrar şeyhi devlete şikâyet etmişlerdir. İmambeşe ailesinin girişimleri sonuçsuz kalmış, dergâhta Şeyh Şâni Efendi'nin amcaoğullarından olan Zeynelâbidin Efendi'ye tevliyet verilmiştir.²¹¹

Şeyh Şâni Efendi hakkında arşiv kayıtlarından başkibir bilgi bulunmamaktadır. Ancak diğer kaynaklara göre Şeyh Şâni Efendi daha uzun yıllar şeyhlik yapmış ve Kastamonu'nun en saygıdeğer şeyhleri arasında yer almıştır. Ölüm tarihi kesin olmamakla beraber bazı kaynaklar oğlu Şadi Efendi'nin 1882 yılında şeyh olduğunu nakletmektedirler. Bu bilgiye göre Şeyh Şâni Efendi'nin sultan Abdülhamit döneminin ilk yıllarında vefat ettiği anlaşılmaktadır. Mezarı Benli Sultan Dergâhın'dadır.

3.3.2 Benli Sultan Dergâhında Şeyh Şâdi Dönemi

Tam adı Muhammed Şâdi olan ve hafız lakabı ile de anılan Şadi Efendi, Şeyh Şâni Efendi'nin vefatı üzerine posta oturmuştur. Doğum tarihi kaynaklarda 1856 olarak verilmektedir. Doğum yeri ise Ahlat köyü olarak gözükmektedir.²¹²

İlk terbiyesini babasından aldıktan sonra Kastamonu merkezdeki Uzunsokak'ta bulunan Fevziye Mektebi'ne devam etmiştir. Genç yaşında Hatice isimli bir hanımla evlenmiştir. Bu evlilikten ikisi kız, ikisi de erkek olmak üzere dört evladı dünyaya gelmiştir. Kız evlatları Safiyye ve Saide Hanımlar, bizzat Şâdi Efendi'nin terbiyesinde üzere yetişmiş, gerek dinî, gerekse müsbet ilimlerde bilgi sahibi olmuşlardır. İki hanımda hafızlık mertebesine yükselmişlerdir.²¹³ Oğulları Nurettin ve Lütfi isimlerini

²⁰⁹ BOA, İ.MVL, 223/7571. (1268-1858)

²¹⁰ Ozanoğlu, a.g.e, s. 47.

²¹¹ BOA, A.} MKT. MHM, 761/30, A. Karagöz, N. Karagöz, a.g.e, s. 76.

²¹² Ozanoğlu, a.g.e, s. 49.

²¹³ Ozanoğlu, a.g.e, s. 49.

taşımakta olup, bunlardan Nurettin Efendi kendisinden sonra dergâhın postnişini olmuştur.

Şadi Efendi devrin ileri gelen ulemasından Hâlidî şeyhi Ahmet Hicâbî Efendi'ye intisap ederek ondan şeyhlik payesi almıştır. Hatırlanacağı üzere babası Şeyh Şânî Efendi de yine bir Hâlidî şeyhi olan ve Ahmet Hicâbî'nin babası olan Ahmet Siyâhî Efendi'den icazet almıştı.

Babası Şeyh Şânî Efendi'nin vefatı üzerine 1882 senesinde halkın ve tasavvufî çevrelerin isteği üzerine şeyh olmuştur. 1888 senesinde kendisine şeyhlik beratı verilmiştir.²¹⁴ Şâdi Efendi uzun yıllar şeyhlik yapmıştır. Ancak dönemi babasının dönemine nazaran daha sakin geçmiştir. Şeyh Şâdi Efendi, dergâhın ihtiyaçlarını mümkün olduğunca kendi gayretleri ile gidermiştir. Zaten devletle arasındaki belgelerin nadirliği de bunu doğrulamaktadır. Dergâh vakfının gelirleri sayesinde ihtiyaçlar kendisine yük olmamıştır. Dergâh için elinden gelen gayreti sarf etmiş ve başarı ile şeyhliği yürütmüştür. Ziya Demircioğlu'nun verdiği bilgilere göre²¹⁵ bu dönemde dergâh camisinin batı tarafında, elli metre uzakta büyük bir misafîrhane yapılmıştır. Bu misafîrhane 7-8 odalı olup o dönemde “Şeyhler konağı” olarak adlandırılmaktaydı.²¹⁶ Ne yazık ki bu bina günümüze ulaşamamıştır.

Ömrünü ve servetini dergâha vakfeden, bu yüzden de fazla servet sahibi olamayan Şadi Efendi şeylik makamını 1909-1910 yıllarında kendi isteği ile bırakmıştır. Kendisinin bundan sonraki yaşamı hakkında bilgi sahibi olmadığımız gibi ne zaman vefat edip, nerede gömüldüğü hakkında da bir malumat bulunmamaktadır. Abdülkerim Abdülkadiroğlu'nun “Güncel Yazılar” isimli eserinin 236. Sayfasında Ferhat Paşa Camii'nin avlusuna gömüldüğüne dair bilgiler mevcut olsa da buradaki mezar taşları hakkında yazılan iki akademik çalışmada maalesef bunu doğrulayacak herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.²¹⁷ Bu itibarla Şeyh Şadi Efendi'nin mezar yeri hakkında net

²¹⁴ A. Karagöz, N. Karagöz, a.g.e, s. 80.

²¹⁵ **Doğrusöz gazetesi** 24 Haziran 1944 “Benli Muhittin” yazısı.

²¹⁶ A. Karagöz, N. Karagöz, a.g.e, s. 80.

²¹⁷ A. Karagöz, N. Karagöz, a.g.e, s. 80.

bir bilgi yoktur. Kendisinden sonra şeyhliğe oğlu Nurettin Efendi (Nurettin Karasu) geçmiştir.

3.3.3 Benli Sultan Dergâhı'nda Nurettin Efendi Dönemi

Şeyh Şadi Efendi'nin şeyhlik mevkiinden kendi isteği ile ayrılmasıyla yerine oğlu Nurettin Efendi (Karasu) geçmiştir. Nurettin Efendi (1884-85) yılında babası gibi Ahlat köyünde dünyaya gelmiştir. Dinî eğitimi küçük yaşından itibaren babası ve Benli Sultan Camii imamlarından Hüsni Efendi'den alan Nurettin Efendi dokuz yaşında hafız olmuştur. Ayrıca Nurettin Efendi Kastamonu Rüşdiyesi'ni bitirmiştir. İçindeki ilme karşı tutkusundan dolayı idadiye başlamışsa da ikinci sınıfta bu okulu bırakmıştır.²¹⁸ Bundan sonra kendini tamamen dinî bilgileri öğrenmeye vermiştir.

Nurettin Efendi dört kez evlilik yapmıştır. İlk evliliğinden çocuğu olmamıştır. İkinci evliliğinden 1904 yılında Nadire isminde bir kızı, iki sene sonra Ziya adındaki erkek evladı dünyaya gelmiştir. Bundan başka Kastamonu'nun ileri gelen ailelerinden Ballıklızâde'lerden bir hanımla evlenen Nurettin Efendi ayrıca kızı Nadire Hanım'ı da bu aileden Ziya Bey ile evlendirmiştir. Bu evlilikten Gündüz, Nurgün ve Ergün olmak üzere üç torunu dünyaya gelmiştir. Torunu Nurgün Hanım'dan soyu devam etmiştir. Nurgün Hanım'dan Fatih Mehmet Şâni ve Fatıma Seniyye isminde torunları olmuştur.²¹⁹

Babasının şeyhlikten el çekmesi üzerine genç yaşta Şeyhlik göreve getirilmiştir. Bayrâmi şeyhlerinden Şemsizâde Ahmed Efendi özel bir merasimle ona şeyhlik beratını takdim etmiştir.²²⁰ Şeyhlik icazetini ise Kastamonu vilayetinin önde gelen şeyhlerinden Ahmed Ziyaeddin Efendi'den (Ziya Ulu) almıştır. Ahmed Ziyaeddin Efendi Kastamonu'nun Millî Mücadele'de önde gelen destekçilerindendir. Kendisinin Anadolu ve Rumeli Müdafa-yı Hukuk Cemiyeti Kastamonu reisi olarak İstiklal Harbi'nde büyük hizmetleri geçmiştir.

²¹⁸ Ozanoğlu, a.g.e, s. 51.

²¹⁹ Ozanoğlu, a.g.e, s. 51.

²²⁰ A. Karagöz, N. Karagöz, a.g.e, s. 84.

1906 yılında postnişin olan Nurettin Efendi dönemine ait bazı kayıtlar bulunmaktadır. Şeyhlik beratı devlet tarafından iki sene sonra tasdik edilmiştir. Eserinden büyük oranda istifade ettiğimiz İhsan Ozanoğlu tasdik beratından şunları nakletmektedir:

“Evvkâf-ı mülhakadan Kastamonu vilayeti dâhilinde Kuzyaka Nahiyesine tâbi Benli Sultan zaviyedarlık cihetini Şeyh Hafız Muhammed Şadi Efendi’nin kasr-ı yed’inden Kebiroğlu Hafız Muhammed Nureddin Efendi’ye tevcihine dair mahallinde bil ilam ve mazbata vaki olan iş’ar üzerine mumâileyh (adı geçen) Hafız Muhammed Nurettin Efendi’nin Târikât-ı ‘Aliyyeyi Nakşibendiden olup mezkûr zaviyedarlık hizmetini îfâyâ ehil ve muktedir olduğu...”²²¹

Nurettin Efendi şeyhlik vazifesi yanında Saraycık köyünde resmî olarak imamlık hizmetini de yürütmekteydi. Şeyhliğe geçince görevleri yoğunlaşmıştır. Kendisi dergâhın vakıflardan gelen aşarını düzene koyarak ekonomik önlemler almıştır. Ayrıca tamire ihtiyaç duyulan yerlerinin onarılmasına gayret etmiştir. İnşaatına babası zamanında başlanan ancak henüz tamamlanmamış olan misafirhaneyi bitirmiştir. Misafirhanenin tamiriyle ilgili arşiv belgesinde Seremedin Karyesinde bulunan Benli Sultan Dergâhı değirmen ve misafirhanesinin 15.080 kuruşa yapıldığına dair daha önceden belediye mimarı ve zamanın şeyhi tarafından keşif yapıldığına ve vakıf kayıtlarının çok eski olduğuna dikkat çekiliyor.²²²

Bu belgede misafirhanenin yanında bir de değirmen tamirine dair ifadeler vardır. Değirmen tamiri içinde ödenek talep edilmiştir. Değirmenin tamiriyle ilgili belgede bu ödeneğin daha önceki belgede bahsedilen miktara eklenmeside istenmektedir. Eklenen

²²¹ Ozanoğlu, agm., s. 52.

²²² “Evkâf-ı mülhakdan Kuzyaka nahiyesi Seremedin Karyesinde vaki Benli Sultan dergahı müsakkafatından mukaddema metruk olması cihetiyle bedel-i icardan ve kazây-ı muttazar olmak üzere dergâh-ı mezkûr postnişini tarafından bilâ-keşf mücedderân inşa ettirilmiş olan değirmen ile misafirhanenin muhiti yirmi kuruş hesabıyla olan beş bin sekiz yüz seksen bir kuruşu vücuda gelmiş gelmiş idüğü vaki belediye mimarı tarafından tâzim olunan keşf-i sâni defterinden müsteban olmuş evvelde bazı beyan ile mübelliğ mezburun rû’yet olunacak muhasebe-i vakfe-i ricaline me’zûniyet itâsı Kastamonu vilayetinden bu tahrirâtı iş’ar olunmuş ve bu gibi tamirat ve inşaatın kablî icra keşfi münakasasının icra ismi nizam-ı iktizasından bulunmuş ise de inşaatın kablî keşfi ve münâkıs icra edilmiş olması ber veçhi mâruzı musakkafâtı mezkûre bedel-i icbârının kaybedilmemesi maksadına müstenid olmasına ve sarf olunduğu koşulda meblağın vakf-ı mezkûrun evkaf-ı mülhaktan olmak hasebiyle bu rec’i temliki bulunmadığına mebnî mübelliği mezburun müceyyidi farkı olan bire yüz taksimine varan kuruşun tenzilinden sonra on beş bin seksene bir kuruş tenzil eden ileride reviyet olunacak muhasebe-i vakfe-i ricaline mâzuniyete itây-ı zemininde keyfiyetin huzur-ı sâni-i sâye-i cenab-ı hilâfet penâhilerine arzı mesârîfata irade olunmağın ol bâbda emrî ferman hazreti veliyyül emrindir. Fi 28 Safer sene 326 ve fi 18 Mart sene 1324” BOA, ŞD. 187/50. (1326-1908).

mikdarın 7 kuruş olduğu görülmektedir²²³ Bu tamirlerde belediyenin mimarı ve vakıflar idaresi tarafından türbede dâhil olmak üzere dergâh tam bir tamirattan geçmiştir. Bazı eklentiler yıkılarak yeniden yapılmıştır.²²⁴

Nurettin Efendi şahsi gelirlerini de dergâhın giderlerine harcamaktaydı. Örneğin dergâhın misafirhanesi için kırk yatak takımı hazırlatmıştır. Dergâh mutfağının eksik malzemelerini de tedarik etmiştir. Bu şekilde genç yaşta oturduğu postnişinlik makamının hakkını verdiği için çevredeki herkesin hürmetini kazanmıştır.²²⁵

Hadis, akaid, tefsir ve fıkıh ilimlerinde gayet mahir, müsbet ilimlerle de alakası olan bu zata dergâh postnişinliğine ilave olarak senelik 600 kuruş maaşla türbedarlık görevi de tevcih edilmiştir. Bu görevlerini 1925 yılına kadar başarı ile sürdüren Nurettin Efendi, tekke ve zaviyelerin kapatılması üzerine şeyhlik görevi kaldırılarak Nasrullah Camii imamlığına getirilmiştir. 1942 yılında İstanbul Divitçiler ve diğer bazı camilerde görevlendirilen Nurettin Efendi dokuz sene sonra tekrar Kastamonu Nasrullah Camii imamlığa geri dönmüştür. 1951 yılında tekrar İstanbul'a giden Nurettin Efendi iki yıl kadar Küçük Mecidiye Camii imam hatibi olarak görev yapmıştır. Nurettin Efendi bu görevde iken 1953 yılında vefat etmiştir. Kabri Karaca Ahmet mezarlığındadır. Daha sonra kabri başka bir yere nakledilmiştir.²²⁶

3.4 Nakşi / Hâlidilik

Hâlidilik, Nakşibendilik içinde gelişen bir koldur. Nakşibendilik'in yayıldığı alanın bir hayli geniş olması ve Nakşilerin bir merkeze ihtiyaç duymamaları hasebiyle bu tarikatın umdelerine bağlı değişik kollar hâsıl olmuştur ki Halidilik bunların en ünlülerindendir. Mevlâna Halid-i Bağdâdî tarafından sistemleştirilen bu kol özellikle Anadolu coğrafyasında hızlı bir şekilde gelişmiştir. Mevlâna Halidi-i Bağdâdî hayatı

²²³ “Devletli efendim Hazretleri. Evkaf-ı hümayun vekâleti cellilesinin şûrây-ı devlete havale olunan takriri üzerine maliye dairesinden tanzim ve leffen arz ve takdim kılınan mazbatada evkaf-ı malikiyeden Kuzyaka nahiyesinde Seremedin karyesinde vaki Benli Sultan dergâhı müsakkafatundan mukdemâ metruk olması olması cihetiyle içerden dergâh-ı mezkûr postnişinini tarafından bilâ keşif inşa ettirilmiş değirmenin mucidi olan dokuz kuruş hesabıyla muhassafl-ı inşaiyesi onbeşbin seksen yedi kuruşun ileride reviyet olunacak muhasebe-i vakf-ı kabul ve idhâli hususunun nazaret-i müşar ileyhe havalesi lüzum göstermiş olmağla ol bab da her ne veçhiyle irade-i seniyye-i cenab-ı hilafet penâhi şerfsudur buyurulur ise münif-i infaz olunacağı beyanıyla tezkire-i senâviri terkim kılındı efendim. Fi 8 Rebiülahir sene 326 ve fi 26 Nisan 324. Sadr-ı Âzam.” BOA, Y..A...RES 156/15. (1326-1908).

²²⁴ A. Karagöz, N. Karagöz, a.g.e, s. 85.

²²⁵ Ozanoğlu, a.g.e, s. 54.

²²⁶ Ozanoğlu, a.g.e, s. 53.

boyunca Arabistan şehirlerinden Hindistan’a kadar farklı coğrafyalarda tarikat terbiyesi ile meşgul olduğundan tasavvuf düşünceleri ve öğretileri kendisinden sonra da devam ettirilmiş, böylece Hâlidilik kolu Nakşibendilik içinde yerini almıştır. 1826 yılında yeniçeri ocağının ve Bektâşi tekkelerinin kapatılması üzerine bir ara Hâlidî tekkeleri de takibata uğrasa da daha sonra bu politikadan vazgeçilmiş ve kapatılan Bektaşî tekkeleri Hâlidilere tahsis edilmiştir. Böylece Hâlidilik Anadolu’da en yaygın tarikatlardan biri haline gelmiştir.²²⁷

Halidiliğin günümüzden yaklaşık iki yüzyıl gibi kısa zamanda bu kadar yayılıp geniş bir çevreye hitap etmesinin temel sebeplerinden biri tarikatın gelişen ve değişen şartlara göre kendini reformize edebilmesidir.²²⁸ Ancak bazen bu değişimlerin tarikat içinde de kutuplaşmalara sebep olduğu görülmüştür.²²⁹

Kastamonu merkezine Hâlidiliği getiren kişi şehrin en tanınmış mutasavvıf ve şeyhlerinden biri olan Ahmet Siyâhi Efendi olmuştur. Haddadzâde lakabı ile anılan Ahmet Siyahi Efendi, vakfiyelerde geçen adı ile Ahmed Ziyâeddin Efendi’nin takriben 1770’lerin sonlarında Kırçeşme Mahallesi’nde doğduğu sanılmaktadır. Doğum tarihi hakkında bilgi veren iki kaynaktan biri mezar şahidesi diğeri ise dervişlerinden olan Mehmet Zühdi Efendi’nin “Tahassür” isimli kitabıdır. Adı geçen eserde Ahmed Siyâhi Efendi’nin 95 yıllık bir ömür sürdüğünü yazılıdır. Ancak mezar şahidesinde 100 yıl ömür sürdüğü bilgisi vardır. Mezar taşında vefat tarihi olarak 1291 hicri yılı verilmiştir. Mehmet Zühdi’nin beyanını doğru olarak kabul edersek doğum yılının Hicri 1196 (1782) yılı olduğu bilgisine ulaşılmaktadır.²³⁰ Ancak miladi takvim esas alınır 1777 yılına ulaşırız.

İlk ilim tahsiline Kasaba köylü Mustafa Efendi’nin yanında başlayan Ahmed Siyâhi Efendi daha sonra Uzun Ali Efendi ve Numaniye Medresesi’nin kurucusu ve müderrisi olan Numan Efendi’ye intisap etmiştir. Daha sonra Veysel Karani soyundan gelen Abdülaziz Efendi’yle tanışmıştır. Sonrasında Amasya şehrine giderek burada

²²⁷ Süleyman Uludağ, “Anadolu’da Hâlidilik”, *DİA*, C. XV, İstanbul, 1997, s. 297.

²²⁸ Ali Çoban, “Yakın Dönem Bir Nakşî-Hâlidî Şeyhi Kaşıkçı Ali Rıza Efendi”, 1883-1969, *Bilimname Dergisi*, C. 2018, Sayı: 36, Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Konya, 2018, s. 611.

²²⁹ Ali Çoban, a.g.m, s. 612.

²³⁰ Necdet Yılmaz, “Kırçeşme Nakşî-Halidi Dergâhı: Dergâh Kütüphanesi ve Eserleri”, *II. Uluslararası Şeyh Şâbân-ı Veli Sempozyumu (Kastamonu’nun Manevi Mimarları)*, Kastamonu Üniversitesi, 2014, s. 321-322.

bulunduğu süre içinde Hoca Payas ve Canikli Mehmet Efendi'den mantık ve tefsir dersleri almıştır. Burada Nakşibendiliğe intisap etmiş Hicâbi Efendi'den icazet alarak Bolu'ya gitmiştir. Bolu'da Yusuf Bahri Efendi'den hadis Osman Efendi'den kelam ve tefsir dersleri alarak Kastamonu'ya geri dönmüştür.²³¹

Kastamonu'da Namazgâh Medresesi'nde talebe yetiştirmeye başlamıştır. Bu medrese Abdülbakizâde Süleyman oğlu Hacı Mehmet tarafından yaptırılan Namazgâh Medresesi değildir. Zira bu yapı 1868 yılında yaptırılmıştır. Bu medrese o binanın olduğu yerde ya da yakınında yeniden yaptırılmış olmalıdır.²³² Burada iki sene meşgul olduktan sonra Merdoğlu isimli birinin bağışladığı evde yeni bir medrese kurarak faaliyetlerine orada devam etmiştir. Bu medreseye Hibetullah Medresesi de denilmektedir.

Babası gibi tasavvufa meyilli olan Ahmed Siyahi Efendi Çorum'a gidip Çerkeşi Mustafa Efendi'ye intisap etmiştir. O'da kendisine Şam'da bulunan Mevlana Halid-i Bağdâdi'yi tavsiye etmiştir. Hacca giden Ahmet Siyahi Efendi dönüşünde buraya uğrayarak Mevlâna Halid-i Bağdâdi'den bizzat icazet almıştır. Mevlana Halid-i Bağdâdi'nin sohbetlerinde başına devamlı siyah bir sarık taktığı için hazret kendisine Siyâhi lakabını takmıştır. Kastamonu'ya döndükten sonra burada bağlı bulunduğu tarikatın usulleri ile meşgul iken dönemin valisi Sami Bekir Paşa kendisine Ahmet Dede Camii'ni tahsis etmiş, burası artık Halidi Dergâhı olarak kullanılmıştır. Dönemin bir başka üst düzey bürokrati olan Saffet Paşa'da kendisine intisap etmiştir. Saffet Paşa Ahmed Dede Camii'nin karşısına bir dergâh evi yaptırmıştır.²³³ Bu caminin dergâh olarak tahsisinden sonra tamir ve masrafları ile alakalı olarak devlete çeşitli yazılar gönderilmiştir.²³⁴ Ekmekçi başı İbrahim Ağa'nın gayretleri ile dergâha gerek İstanbul gerekse Kastamonu şehrinden olmak üzere nakit ve gayri menkul vakıf yardımları yapılmıştır. Adı geçen bu zat ayrıca dergâhta bir de kütüphane kurdurmuştur ki sonra yapılan ilavelerle bu kütüphane gelişmiş ve şehrin en güzide kütüphanelerinden biri olmuştur. Vakıf kayıtlarına göre bu kütüphanede 1860 tarihinde 163 kitap bulunurken,

²³¹ Necdet Yılmaz, “*Hâlid-i Bağdâdi'nin Son Halifesi Kastamonulu Ahmed-i Siyâhi Hayatı, Eseri ve Vakfıyesi*”, **Usûl İslam Araştırmaları Dergisi**, İstanbul, 2019, s. 42-43.

²³² Ahmet Rifat Güzey “*Yeni Çağ ve Yakın Çağlarda Kastamonu'daki Cami, Mescid ve Medreseler*”, **Kastamonu Eğitim Dergisi**, C. XVIII, Sayı: 2, Kastamonu, 2010, s. 684.

²³³ Yılmaz, a.g.m, s. 294.

²³⁴ BOA, I...MVL. 445, 19827.

1925 yılında yazılan Mehmet Behçet'in "Kastamonu Âsâr-ı Kâdimesi" adlı eserinde 598 kitaptan bahsedilmektedir.²³⁵ Mustafa Kemal Paşa'nın 1925 yılında Kastamonu şehrine geldiğinde bu kütüphaneye 500 kuruş bağışta bulunulduğu da haber verilmektedir.²³⁶ Burada bulunan mevcut kitapların 370'i yazma eserdir. Ayrıca 16 hadis, 21 fıkıh, 7 siyer, 42 adette tasavvuf kitabı bulunmaktaydı. Ayrıca 10 adet Kur'an-ı Kerim vardı.²³⁷ Vali Ramiz Paşa da Hâlidî dergâhına yardımını esirgememiş yiyecek ve 700 kuruş para yardımında bulunmuştur.²³⁸ 1860 senesine ait dergâh vakfiyesine göre dergâha ait emval ve eşyalar şu şekildedir: 9 oda, matbah, ahır ve sofa, dergâh arsası, çeşme, 4 adet yünlü yanlık yastığı, 6 adet kıtık yanlık, 6 adet yatak ve şiltesi, 60 adet kıtık yan yastığı, yünden oluşan 12 yüz yastığı, 12 adet yorgan, 6 adet yanlıklar için kilim, 3 adet meydan kilimi, 2 tane çalar saat, ikişer tane orta ve büyük çamaşır kazanı, 2 adet bakır sini, 2'şer tane çorba tenceresi ve çorba tası, ikisi büyük ve 3 adedi orta olmak üzere 5 bakır lengeri orta büyük ölçülerde, iki tane mangal, iki tane bakır leğen, 4 bakır ibrik, 1 adet bakır abdest için leğen, 3 bakır abdest musluğu ve 10 adet büyüklü küçüklü bakır şamdan. Bütün bunlara dâhil olarak ta 1000 kuruş nakit para.²³⁹

Her ne kadar bir Halidî şeyhi olsa da Ahmet Siyâhî Nakibendî şeyhlerinden biri olarak da görülüyordu. Kendisi Benli Sultan Nakşibendî şeyhi Şeyh Şânî Efendî'ye de icazet vermişti. Halk Hâlidiliğın ilk uygulamalarını Ahmet Siyahi'den gördüğü için bu yeni usulleri biraz yadırgasalar da sonradan kendisine alışmışlar ve çok sevmişlerdir. Gittiği yerlerde hangi tarikat ağırlıkta ise o tarikatın usullerinde alan Ahmet Siyahi insanları kendine çok ısındırmıştır. Cehri ve hafi zikirleri ile beraber güzel kasidelerle de halkı coşturuyor ve insanları şevke getiriyordu. Dergâh kapısında Hakkı Efendi tarafından "*Esas tarhına düşdü bu tarih-i hoş Hakkı, rasânetle Dergâh-ı Ahmet Dede Sultan*" şeklinde bir yazı bulunmakta idi.²⁴⁰ Yazının manası "Hakkı temel atımına bu hoş tarihi düştü, Ahmet Dede Sultan'ın dergâhı sağlam bir şekilde yapıldı" şeklindedir.

²³⁵ Yılmaz, a.g.m, s. 291.

²³⁶ Mehmet Serhat Yılmaz, Mustafa Gezici, "*Kastamonu'nun Manevî Mimarları*" II. Şeyh Şâbân-ı Velî Semozyumu, Kastamonu, 2014, s. 300.

²³⁷ Yılmaz, a.g.m, s. 56.

²³⁸ Yılmaz, a.g.m, s. 295.

²³⁹ Yılmaz, a.g.m, s. 56-57.

²⁴⁰ Yılmaz, Gezici, a.g.m, s. 295.

Ahmet Siyâhi Efendi yarım yüzyıl boyunca halkı irşada çabalamıştır. Bir asra yaklaşan ömrü boyunca halkı dinî ve diğer eğitimlerle bilgilendirmeye çalışmış bu yolda çaba harcamıştır. Kendi ibadetlerinde gayet titiz davranmıştır. Çağdaşı olan kişiler hatıratlarında onunla alakalı pek çok keramet nakletmişlerdir.

Ahmed Siyâhi Efendi'nin Ahmet Hicâbi, Abdülaziz ve Sadeddin isminde üç oğlu dünyaya gelmiştir. Oğullarının ilk ikisine hocalarının isimlerini vermiştir. Ömrünün son demlerinde gözlerinde görme sorunu nükseden şeyh 1874 senesinin 22 Temmuz²⁴¹ günü 95 yaşında iken vefat etti.²⁴² Dergâhın bahçesinde hazırlanan sade bir kabre gömülmüş ve üzerine türbe inşa edilmemiştir. Baş şahidesinde: *“Hüvel hayyûl bâki. Mevlâna kuddise sirrehü'l el-vahid hazretlerinin hulefa-i fethamından kemal-i ede-i ilmiye ve ashâb-ı kirâmından eş-Şeyh, el-Hac Ahmed Siyâhi Kuddise sirrehu Hazretlerinin ruhu tayyibesine rızâen lillâhil Fatiha”* yazısı yazılmıştır. Ayak şahidesinde ise *“Hu ömrühü sene 100, irşad sene 50, vefat sene 1291. Kutb-i devrân-ı cihan Ahmet Siyâhi şânı kim zahir ve bâtını kılmıştı, Hak'ka iman ile irci emrini gûş eyleyecek ahir ve kar. Leyse fiddareyni gayri Allah dedi pîrân ile. hizmetinde Hak ile Resulü Ekrem'i hoşnut edüp mazhârı afvu şefa'at eyleye akrân ile verdi aktab makamını nuru çeşmesinde mâşîyan ikbal edüp (...?) can ile sen de tahrir eyle (...?) vuslat oldu hakka dil cami ve irfan ile. Cemâziyelahir yevm”*²⁴³ yazmaktadır.

Ahmed Siyahi'nin eserlerinin olduğu bilinmekle birlikte İhsan Ozanoğlu sadece 17 sayfalık bir eserini gördüğünü nakletmektedir. Kendisi pek çok mühim kişiye icazet vermiştir. Oğulları Abdülaziz ve Ahmet Hicâbi'den başka Benli Sultan Dergâhı şeyhi Şâni Efendi, Sinop'ta müftülük yapan Hafız Ali Lütfü, Namazgâh Medresesi'nin Müderrisi Hacı Mustafa Efendi, İnebolulu Şeyh Ahmed Efendi, Mârufizade Hafız Ömer Efendi, Reisül Kurra Hafız Hasan Efendi ve Şeyh Ahmed Tekkesi şeyhlerinden Hacı Muhammed Hulusi Efendi bunlardan bazılarıdır.²⁴⁴

²⁴¹ Necdet Yılmaz'ın tespitine göre 16 Temmuz günü. a.g.m, s. 323.

²⁴² Yılmaz, Gezici, a.g.m, s. 295.

²⁴³ Yılmaz, Gezici, a.g.m, s. 297.

²⁴⁴ Yılmaz, a.g.m, s. 48.

3.4.1 Hâlidili Dergâhı'nda Ahmet Hicâbi Dönemi

Ahmet Siyâhi Efendi vefat edince yerine ikinci oğlu Ahmet Hicâbi Efendi postnişin olmuştur. Ahmet Siyahi Efendi'nin yine kendisinden icazetli olan en büyük oğlu olan Abdülaziz Efendi'ye rağmen ikinci oğlunu seçmesi dikkat çekicidir. Kendisi ikinci oğlundaki liyakati gördüğünden dolayı böyle bir seçim yapmıştır. Aslında buradaki olay kendi seçiminden ziyade koyduğu kuralların neticesinde olmuştur. Zira hayatta iken koydurduğu kural ile oğulları arasında dergâhın başına geçme hususunda bir imtihan yaptığı ve ikinci oğlunu ötekilerden daha bilgili ve liyakat sahibi gördüğü için başa geçirdiğini görmekteyiz. Bu aynı zamanda vakıf şartlarında da yer almaktadır.²⁴⁵

Şeyh es-Seyyid Ahmet Hicâbi Efendi 1826 senesinde dünyaya gelmiştir. Daha 3-4 yaşlarında iken dergâha alınmış terbiyesi bu zamandan itibaren başlamıştır. Sarf, Nahiv, Fıkıh, Hadis, Kelam gibi konularda ilk eğitimini babasından alırken halk arasında Yarabcı Hoca namıyla maruf olan Hüseyin Hüsnü Efendi'den Kur'an-ı Kerim dersleri, Karakadıza Mustafa Efendi'den İlm-i Ferâiz, Keskinza Mustafa Efendi'den İlm-i Hakikat dersleri almıştır. Trabluslu Mahcûbi Efendi ise yine Hadis eğitimi vermiştir. Bu eğitimlerden sonra 1849 yılında babasından icazet almıştır.²⁴⁶ Daha sonra İstanbul'a gidip burada Hazım Efendi'den Fıkıh-ı Usul, Rüşdü Paşa'dan Mantık ve Beyan, Müneccim başı olan Tahir Efendiden Heyet ve Hikmet gibi ilimler öğrenmiştir. Müsbet ve fen ilimlerinde ise hocası Şehri Hafız Efendi olup bunlar haricinde de edebi ve tasavvufi ilimler yönünden de kendini geliştirmiştir. İstanbul'da kaldığı süre içinde buradaki Halidi şeyhi olan Abdülfettah Akrî'nin Saffetî Dergâhı'nda 4 sene bulunan Ahmet Hicâbi Efendi 1853 yılında bu şeyhten de bir zeyl yani ek ve tamamlayıcı icazet almıştır. Mehmet Zühdi kitabı Tahassür'de Akrî'nin icazetnameye “*Valid-i keriminin Veled-i azizine irşâd-ı sâlikini için icazetinden ibaret olan iş bu icazetnâme-i şerife ve nasâyih-i lâtifeyi görüp istihsan ettim ve münderecâtını tasdik ile beraber bende icazet verdim*” şeklinde yazdığını belirtmiştir.²⁴⁷

²⁴⁵ Yılmaz, a.g.m, s. 49.

²⁴⁶ Ercan Çelebi, “*Seyyid Ahmed Hicâbi Hazretlerinin (K.S), (1826-1889), İcazetnamesine göre Yetişi ve Almış Olduğu Eğitim*”, II. Şeyh Şâbân-ı Veli Sempozyumu (Kastamonu'nun Manevi Mimarları), Kastamonu, 2014, s. 392.

²⁴⁷ Çelebi, a.g.m, s. 392.

1856 yılında eğitimini tamamlayarak gayet donanımlı bir biçimde Kastamonu'ya geri dönmüştür. Babasının 1874 yılında vefatı üzerine postnişinliğe geçmiştir. Bu tarihten itibaren 1889 senesine kadar 15 yıl dergâhta hem dinî-tasavvufî hem de fen ilimlerinde talebelerini okutan ve eğiten Ahmet Hicâbi Efendi bu süre içinde kendisini çok sevdirmiştir.

Kış aylarında ders veren ve talebeleri ile meşgul olan Ahmet Hicâbi Efendi yaz aylarında ise genellikle çeşitli geziler yapmakta idi. Gerek davetler, gerekse kendi isteği ile yaptığı bu gezilerde köy köy, kasaba kasaba dolaşarak halka feyiz ve ilim dağıtmıştır. Ayrıca gittiği yerlerde halkın eksiklerini de gidermeye çalışmıştır. Taşköprü'ye bağlı Ayvalı Köyü'nde bir medrese, Daday'da bir rüşdiye mektebi, medrese, evsizler ve göçmenler için aynı yerde yaptırdığı dükkân ve evler meşhurdur.²⁴⁸

Kendisi ayrıca il dışı davetlere de icabet etmiştir. 1876 yılında halkın ve sevenlerinin daveti üzerine Çorum şehrine gitmiş ünlü sahabelerden Süheyb er-Rumi (r.a) hazretlerinin kabrini ziyaret etmiştir. Buradan İstanbul'a geçerek bazı devlet görevlileri ve tasavvuf ehli kişilerle görüşmeleri olmuş, ardından Bursa'ya geçerek Defterdar Arif Efendi ile görüşmüş ve onun misafiri olmuştur. Buralarda kaldığı süre içinde sürekli türbeleri ziyaret ederek vefat etmiş olan İslam büyüklerini anmış ve deniz yolu ile Sinop şehrine gelmiş, fakat burada fazla kalmadan Kastamonu'ya dönmüştür. Kastamonu'ya dönüşünde babasının türbesinin olduğu bahçeye bir kütüphane ve dersane yaptırmıştır. (1878). Burada bulunan kütüphaneye bağışlanan kitaplar onun gayretleri ile kısa zamanda 1000 cildi aşmıştır. Hayırseverlerin girişimleri ile kütüphaneye iki değirmen, bazı dükkânlar ve devlet mensupları tarafından bir miktar nakit paranın vakfedildiğini de öğrenmekteyiz.²⁴⁹

Kendisi dinî ve müsbet bilimlerde son derece mahir bir kimse idi. Osmanlı ülkesinin dört bir yanından kendisine ilmi mülahazalar konusunda mektuplar gelmekteydi. Ayrıca dönemin bazı meşhur eserlerine şerhler yazabilmekteydi. Bu ilmi sayesinde Kastamonu içinde Şeyh Şâbân Veli ve Nasrullah Camii'nde vaaz ve sohbetlere

²⁴⁸ Çiftçi, a.g.e, s. 235.

²⁴⁹ Çiftçi, a.g.e, s. 235.

çağırılmakta idi. Dönemin valisi Abdurrahman Paşa kendisi ile görüşmüş ve Paşa kendisinden tarikat hakkında tanıtıcı bir risale yazmasını istemiştir. Önceki dönem valilerinden Pertev Paşa ile de görüşmelerinin olduğu bilinmektedir.²⁵⁰

Ahmet Hicâbi Efendi şeyh olduktan bir süre sonra kalp hastalığına tutulmuştur Şeyhliği döneminde oldukça aktif bir yaşam sürmüş, uzun süre hastalığını insanlardan gizleyip hayat temposunu düşürmemesi ilerleyen süreçte hastalığının daha da ağırlaşmasına sebebiyet vermiştir. Vefatından bir yıl önce hastalığı iyice artmış ve doktor kontrolüne girmiştir. Doktor zayıf düşeceğini ve hastalığının ilerleyeceği endişesiyle oruç tutmamasını tavsiye etmişse de Ahmet Hicâbi Efendi ona borçlu ahirete gitmek istemediği şeklinde bir cevap vermiştir. Son dönemlerinde dergâha gelen müşterileri ile sık sık helalleştiği söylenen Ahmet Hicâbi hava değişikliği için Daday’a gitmiştir. Bu esnada halifelerinden Ahmet Mahir Efendi’ye kendi yerine hatmi haccana devam etmesini vasiyet etmiştir. Daday’da iken hastalığı artmış ve buradan Kastamonu’ya dönüş yapmıştır. Hicri 1305 (1888-1889) senesinde ağırlaşarak vefat etmiştir.

Vefatı halk arasında çok büyük bir üzüntüye sebep olmuştur. Kastamonu’da neşr olunan Kastamonu Gazetesi vefatını “Teessüf” manşeti ile halka duyurmuştur. Yine aynı gazetede tayınlanan yazıda cenaze namazını kılmaya gelenlerin Namazgâh Meydanı’na sığmadığından dolayı sokaklara taşıtığını ve dükkân bekçileri haricinde şehrin tamamının namaza gidip kimsenin sokaklarda görünmediğini yazmaktadır.²⁵¹ Cenazesi Kırkçeşme Mahallesi’nde babasının kabrinin yanına defnedilmiştir. Daha sonra bu kabristana damadı Keskinzâde Ali Efendi de defnedilmiştir. Bu kabristanda 5 mezar vardır. En sağ taraftaki mezar Ahmet Siyâhi’nin, ikinci mezar oğlu Ahmet Hicâbi’nin üçüncü mezar Ahmet Hicabi’nin kendisinden evvel 1882 yılında 41 yaşında vefat eden oğlu Mehmet Necmeddin Efendi’nin, dördüncü mezar ise Ahmet Hicâbi’nin damadı Keskinzâde Ali Efendi’nin mezarıdır. Ali Efendi, Ahmed Hicâbi’nin hocalarından Ahmed Erib Efendi’nin oğlu olup 1894 yılında vefat etmiştir.²⁵² Buradaki son mezarın ise şahidesi yoktur. Bu nedenle kime ait olduğu bilinmemekte ama bu aileden ya da tekke ile yakından ilişkili biri olabileceği tahmin

²⁵⁰ Çiftçi, a.g.e, s. 235.

²⁵¹ Çiftçi, a.g.e, s. 236.

²⁵² Çiftçi, a.g.e, s. 237.

edilmektedir. Ailenin vasiyeti üzerine mezarlarının üzerine türbe binası ya da çatı inşa edilmemiş ve sade bir mezar olarak kabirleri bırakılmıştır.

3.4.2 Ahmet Hicâbi Efendi'den Sonra Halidiliğin Durumu

Ahmet Hicâbi Efendi ömrünün son günlerinde kendisinden sonra yerine kimi bırakacağı düşüncesi ile meşgul olmuştur. Daha evvel oğlu Necmettin Efendi'yi düşünüyordu. Bu evladının kendisinden birkaç yıl önce 1883 senesinde vefat etmesi bu fikrinin değişmesine sebep olmuştur.²⁵³ Tek erkek torunu Ahmet Nizamettin'in 10 yaşlarında bir çocuk olması babası Ahmet Siyâhi Efendi'nin vakfiye ve tarikat kurallarına koyduğu usulün uygulanmasını zorunlu hale getirmiştir. Vefat ettiği tarihlerde kardeşi Saadettin Efendi'de hayattaydı. Ancak oda okuma yazma bilmemektedir. Bu nedenle önce Ahmed Mahir Efendi'nin şeyh olması gündeme geldi. Ancak dergâh ileri gelenleri aileden birinin şeyh olmasını arzu etmekteydiler. Neticede merhum Şeyh Ahmed Hicâbi'nin ağabeyi olan Abdülaziz Efendi'nin torunu olan Arif Efendi üzerinde karar kıldılar. Müderris olan Arif Efendi'nin 1892 yılına kadar bu görevi sürdürdüğünü görmekteyiz. Ancak meşâyih'in bir kısmının ısrarı ile Saadettin Efendi'nin kendini eğittiği ve şeyhlik imtihanında gerekli ehliyetle sahip olduğu yönünde itirazlarını da görmekteyiz.²⁵⁴ Zira Arif Efendi'den sonra Saadettin Efendi onun yerine şeyh olmuştur. Saadettin Efendi'nin şeyhliği 1893 yılında İstanbul tarafından da onaylanmıştır.²⁵⁵ Saadettin Efendi'nin şeyhlik konusunda ümmi olduğu halde nasıl Müderris Arif Efendi'den daha iyi olduğunu ispatladığı cevabı verilemeyen bir sorudur. Necdet Yılmaz makalesinde meşâyih karşısında kendini ispatladığını ve bilgisiyle meşâyih tarafından Arif Efendi'nin yerine tayin olduğunu öne sürerken Mehmet Serhat Yılmaz ve Mustafa Gezici ise itiraz ile bu makama geçtiğini yazmışlardır. Her ne sebeple olursa olsun Saadettin Efendi'nin bu tarihte posta geçtiği ve birkaç yıl burada oturduğu anlaşıyor. Yine Mehmet Serhat Yılmaz ve Mustafa Gezici 1897-1898 yıllarında Arif Efendi'nin yeniden şeyh olduğunu, hatta bu tarihten itibaren İsmail Bey imareti müderrisliğine de tayin edildiğini, 1908 yılında ise bu makamın Mehmet Nurettin Efendi'ye tevdi edildiği yazmaktadırlar.²⁵⁶ Ancak Necdet

²⁵³ Necdet Yılmaz makalesinde bu tarihi 1887 olarak vermiştir. a.g.m, s.49.

²⁵⁴ Yılmaz, Gezici, a.g.m, s. 297.

²⁵⁵ Yılmaz, Gezici, a.g.m, s. 297.

²⁵⁶ Yılmaz, Gezici, a.g.e, s. 297.

Yılmaz'ın makalesinde 1918 yılına kadar Saadettin Efendi'nin şeyhliğe devam ettiği ve 1918 yılına kadar bu vazifeyi sürdürdüğü şeklindeki ibareler karşımıza çıkmaktadır. Yine aynı kaynaktan öğrendiğimize göre bu tarihte dergâha vakfedilen 47.000 kuruşun ortadan kaybolduğu gerekçesiyle şeyhin sorumlu tutulduğu ve mevkiinden indirildiği bilgisine de rastlanılmaktadır.

Tekke ve zaviyelerin kapatılmasından sonra Halidiye Dergâhı'nın zengin kütüphanesinde bulunan kitaplar Kastamonu İl Halk Kütüphanesi'ne devredilmiştir. 2013 yılında Kastamonu Yazma Eserler Kütüphanesi kurulunca burada mevcut olan tüm kitaplar da buraya nakledilmiştir.

3.5 Mevlevilik

Mevlevilik şehir merkezinde yaygın bir tarikat olarak bilinmemektedir. Ancak şehirde mevcut tarikatlar arasında en eski tarikatlardan biridir. Kastamonu'ya Mevleviliğin girişi takriben XIV. asrın ilk yarısıdır. Mevleviliğin kurucusu Mevlana Celaleddin Rûmi'nin torunu Ulu Arif Çelebi bu asırda Kastamonu'ya gelmiştir. Mevleviliğe gönül vermiş Candaroğulları beyi Süleyman Paşa'nın da yardımıyla burada bir zaviye kurmuşlardır.²⁵⁷ Mevlevihane tarih boyunca Kastamonu merkezinde ilçede Gaybılar Deresi üzerinde Tabaklar Mevkii'nde İsfendiyyar Mahallesi adıyla anılan mahallede bulunmaktadır. Öteden beri Dede Sultan olarak anılan tekkeye isim veren Dede Sultan, yaklaşık iki asır sonra burada şeyhlik yapmış bir zattır. Çok hizmetleri geçtiği için tekke daha sonraları onun ismiyle anılmıştır. Süleyman Paşa'nın bu dönemde Mevleviliğe intisap ettiği sanılmaktadır. Bunun sebebi bu hükümdarın türbesinin de burada olmasıdır. Henüz Kastamonu şehrinin en yaygın tarikatlarından olan Şabaniye tarikatının ortaya çıkmasından iki asır önce bir hükümdarın bile intisap ettiği bir tarikatın neden tek zaviye ile faaliyet gösterdiği bilinmemektedir. Ancak şehirde bir şekilde faaliyet gösterecek olan Nakşibendilik ve Şâbânîlik çıkıncaya kadar Kastamonu şehrinde çok sayıda müntesipleri olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle XVI. asır başlarında tarikat bölgede altın çağını yaşamış olmalıdır ki bu tarihlerde postta bulunan Celâleddin Dede Sultan'ın buradaki zaviyeye ismi verilmiştir. Aynı isimle

²⁵⁷ Sezai Küçük, **XIX. Asırda Mevlevilik ve Mevlevîler**, (Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2000, İstanbul, s.241.

anılan hamamın da bu Dede Sultan tarafından yaptırıldığı sanılmaktadır. Ne yazık ki bugün artık hamam haricinde türbe ve zaviyeden eser kalmamıştır. Burada bulunan türbenin sembolik bir mezar olduğu anlaşılmaktadır.

Kastamonu tarihi, eser ve yapıları hakkında kapsamlı araştırmalar yapan Fazıl Çiftçi'nin yazdıklarına göre türbedeki sembolik ve yazısız şahidesiz mezarın altındaki mezar odasında herhangi bir ceset bulunmamaktadır.²⁵⁸ Kastamonu Âsâr-ı Kadimesi isimli eseriyle tanınan Mehmet Behçet ise 1925 yılında mezar hakkında bilgi vermektedir. Burada bulunan camlı bir levhada Dede Sultan'ın isminin geçtiğini yazmaktadır. Dede Sultan'ın o tarihlerde de mezar taşının olmadığı anlaşılmakla beraber Mehmet Behçet'in "*Târih-i vefâteş kurb-i hakikat şud revâ Hüda kâşif-i esrar-ı tarikat sene 920*" şeklinde bir mezar taşı olduğundan bahsetmekte, fakat o yıllarda bu mezar taşının burada olmadığını anlatmaktadır.²⁵⁹ Mevlevihane bahçesinde mezar şahidesinde 1477 tarihli İbn'ür Rufâi isimli birinin daha mezarından bahsedilmektedir. Ancak bu kişinin dergâh ile ilişkisi meçhuldür.²⁶⁰

Dede Sultan'ın vefatından sonra bu dergâha postnişin olarak Elvan Dede namı ile maruf bir zat daha geçmiştir. Bu döneme dair daha önce yapılan bir tez çalışmasından edinilen bilgilere göre dergâhın bulunduğu arazinin çok tenha bir yerde olduğu ve o tarihlerde yeni yeni iskâna açıldığını ve dergâh çevresine çeşitli binaların yapıldığını söylemek mümkündür.²⁶¹ Bu döneme ait tahrirlerde dergâh çevresinin 10 haneden oluşan bir mahalle halini aldığı görülmektedir.²⁶² Ayrıca Dede Sultan türbesi ve haricen mescid bu dede zamanında yapılmıştır. Bugün ayakta ve faal durumda bulunan hamamda, Dede Sultan döneminde, ya da biraz sonra yapılmış ve aynı isimle anılmıştır. Bu hamamın gelirleri buradaki zaviyeye vakfedilmiştir.²⁶³ Zaviyenin yıllık geliri tahrirlerden elde edilen bilgilere göre 1530 yılında 5302 akçe iken 1553 yılında 6180 akçedir.²⁶⁴

²⁵⁸ Çiftçi, a.g.e, s. 216.

²⁵⁹ Çiftçi, a.g.e, s. 217.

²⁶⁰ Behçet, a.g.e, s. 103-104.

²⁶¹ Küçük, a.g.t, s. 241.

²⁶² Yıldırım, a.g.t, s. 22.

²⁶³ Durma, a.g.e, s. 192.

²⁶⁴ Yıldırım, a.g.t, s. 46-47.

3.5.1 Mevlevilikte Kalender Mehmet Dede Dönemi (1871-1876)

Elvan Dede'nin vefatından itibaren Mevlevihane ya da Dede Sultan Zaviyesi'nde Mevlevilik faaliyetleri açısından bir bilinmezlik dönemine girildiği anlaşılmaktadır. Mezkûr dönemde sadece postnişinler yönünden değil aynı zamanda Mevlevi faaliyetleri açısından da kopukluk söz konusudur. Ancak bu kopukluğun tam tarihini kestirmek de zordur. Dergâh bu bu belirsizlik döneminde başka tarikatlar tarafından kullanılmıştır.

Kadiri ve Nakşibendiler tarafından kullanılan bu zaviyeyi tekrar Mevlevihane haline getiren kişi Kalender Mehmet Dede'dir. İnebolu doğumlu olan bu zat buraya 1871 yılında gelmiştir. Bununla birlikte Osmanlı arşivinde Kalender Dede Efendi hakkındaki en eski belge 14 Ağustos 1851 yılına aittir. Belge de Kastamonu'da eskiden Dede Sultan'ın Mevlevi Dergâhı'na vakfedilmiş olan Eyücek karyesindeki vakıf arazisinden gelen gelirin başvurunun ilk yapıldığı tarihten önceki iki yıl da dâhil edilmek üzere Kalender Mehmet Dede Efendi dergâhı ve dergâhtaki dervişanın taammiyesine tahsis edilmesi istenmektedir.²⁶⁵

Buradan anlaşıldığı üzere daha önceden Nakşi ve Kadirilerin kullandığı dergâhı Kalender Dede'nin tekrar Mevleviliğe kazandırdığı görülmektedir. XX. asır başlarında yaşayan Hüsamettin Dede isimli bir zatın yazdıklarına göre dergâhın Mevlevihane olarak tekrar faaliyete geçme tarihi 1871 olarak verilse de bu tarih biraz çelişkili gözükmektedir. Zira yukarıda verdiğimiz belgede dergâhta faaliyette olan Kalender Dede tam 20 sene öncesinden dergâhı Mevlevi Dergâhı olarak düzenlemiş görülmektedir. Abdülhalim Durma Kalender Dede'nin uzun süre mücadele içinde geçen yaşamına ve bu uğurdaki gayretlerine dikkat çekmektedir. Sık sık İstanbul şehrine gidip gelmekte diğer bazı karışt niyetli kişiler tarafından tenkit edilmekte ve suçlamalara uğramaktadır. Gözlerinin bozulduğu ve bu uğurda hapse bile atıldığı öne

²⁶⁵ “Atufetli efendim Hazretleri Maliye nâzırı atufetli efendi hazretlerinin manzûr-ı lîlibuyurulmak için takdim kılınan takririne meclisi vâlâdan yazılan zeylde gösterildiği veçhiyle Kastamonu sancağında medfun Dede Sultan kuddise sirrehû ve kaza-i müstegalâtından mukdemây-ı tevirin sehven harcırah kalmış olan merkez kasasına ta'bi Eyücek karyesinin altmış altı senesinden itibaren zaviyey-i mezkûre-i rabtıyla bedeli bulunan bin beş yüz kırk gurusun hankah-ı mezkûr kaza ve dervişan-ı taammiyesinin mahalleyi emval sandığından postnişinini Hacı Kalender Dede'ye i'tâsı tezkire olunmuş ise de he ne veçhiyle irade-i cenâb-ı cihan bâni mutlak buyurulur ise ona göre hareketde mübâderat olunacağı beyanıyla tezkire-i şenâviri terkîm kılındı efendim Fi 16 Şevval sene 268” BOA, İ..MVL. 218/7261. (1268-1852).

sürülmektedir.²⁶⁶ Nihayet dergâhın tamamen Mevlevi dergâhı haline gelmesi 1871 yılında olmuştur. Böylelikle Kalender Dede'nin 20 yıl bu uğurda çaba gösterdiği sonucuna ulaşıyoruz. Bu yirmi yılda birkaç defa çeşitli tevliyetlerin Mehmet Kalender Dede'ye verildiğini görmekteyiz ki bunlar uzun zaman dilimine yayılan bir süreçte olmuştur. 1857 senesinde hankâh vakfının tevliyetini elde eden²⁶⁷ Kalender Dede Efendi, ertesi yıl diğer dergâha ait vakıflardan gelen ve bazı kişilerin özel olarak istifade ettiği vakıf gelirlerini dergâha kazandırmıştır. Bu arada dergâh tamiri için Kalender Dede'nin bir isteğini görmekteyiz. 1863 tarihli belgede dergâhın harap bir halde olduğu ve mezkûr şeyh (dede) tarafından verilen arzuhalce tamiri istenmektedir.²⁶⁸ Her ne kadar herhangi bir belgede bu isteğin sonucuna ulaşamamak da olayların gidişatında Mehmet Kalender Dede'nin amaçlarına ulaştığı tahmin edilebilir.

Dergâha ömrünü adayan Hacı Mehmet Kalender Dede 1871 senesinde artık tamamen burada kontrolü sağlayıp faaliyete geçirmiş olsa da bozulan sağlığının ve yorucu yaşantısının da etkisiyle olacak ki çok kısa bir zaman sonra 1876 senesinde vefat etmiştir. Yerine bu tarihte aslen Sivaslı bir zat olan İbrahim Dede postnişin olarak görevlendirilmiştir.

3.5.2 Mevlevilikte Sivaslı İbrahim, Türbedar Halil ve Mehmet Sait Hemdem Dedeler (1876-1909)

Hacı Mehmet Kalender Dede vefat edince yerine geçen İbrahim Dede on yıl kadar postnişinlik vazifesi yapmıştır. Sivaslı İbrahim Dede namıyla bilinen bu zat hakkındaki bilgiler sınırlıdır. Vefat ettiğinde kaç yaşında olduğu da bilinmemektedir. Keza 1886 senesinde öldüğünde yerine geçecek yaşı büyük bir evladı bulunmadığına göre erken yaşta vefat etmiş olması mümkün gözükmemektedir. İsmine ulaştığımız tek oğlu olan Mehmet Said Hemdem Dede yaş itibarıyla küçük olduğundan İbrahim Dede zamanında dergâhın türbedarlık hizmetini ifa eden Halil Efendi dergâh postnişinliğine vekâleten geçirilmiştir.²⁶⁹ Adı geçen Halil Dede sekiz sene postnişin olarak dergâhın

²⁶⁶ Durma, a.g.e, 2008, s. 192.

²⁶⁷ BOA. A. {MKT.MHM, 114/9. (1274-1857).

²⁶⁸ BOA. A. {MKT.NZD, 471/24. (1280-1863).

²⁶⁹ Yıldırım, a.g.t, s. 25.

başında durmuştur. Mehmet Said Hemdem Efendi yetişkin yaşa gelince postnişin olması kararlaştırılmıştır. Böylece Halil Dede 1894 yılında posttan inerek yerine Mehmet Said Efendi geçmiştir. Türbedar lakabıyla anılan Halil Dede posttan indikten sonra 2 yıl daha yaşamış ve 1896 senesinde vefat etmiştir.²⁷⁰

Mehmet Said Hemdem Dede 15 sene postnişin olarak görev yapmıştır. Babası kadar ehliyetli olmamasından dolayı dergâhta iyi izlenimler bırakmadığı görülmektedir. Postnişin olduğundan itibaren mi, yoksa son zamanlarında mı bu hal üzere olduğu bilinmemektedir. Neticede postnişinliğe layık olmadığı gerekçesiyle yapılan şikâyetler üzerine azledilmiştir.

Görevden azledilme belgesinde Kastamonu Mevlevihanesi şeyhi olan Mehmet Said Hemdem Dede'nin dergâh şeyhliğine yakışmayacak davranışlarda bulunmasından dolayı azledilip yerine bu işi layıkıyla yapabilecek ehliyete sahip bir başkasının geçirilmesi yazmaktadır.²⁷¹

Buradan anlaşıldığına göre Hemdem Dede hakkındaki şikâyetler hayli fazladır. Belge 17 Ağustos 1909 tarihine aittir. Kendisinin yolsuzlukları sadece Mevlevilerin değil o devirde Kastamonu şehrinde faaliyet gösteren bütün tarikat meşâyihinin tepkisine ve şikâyetlerine neden olmuştur.²⁷² Özellikle polis tutanaklarına geçen sarhoş sorgulamalarına göre şehirdeki işret meclislerine de katıldığına dair itiraflar bulunmaktadır. Görevden alınan Mehmet Said Efendi'nin yerine daha önce Yenikapı Mevlevihane'sinde bulunmuş olan ve çeşitli görevler yapmış Ahmet Remzi Dede getirilmiştir. Mehmet Said Efendi bütün bunlara rağmen hakkından vazgeçmemiş ve haksızlığa uğradığını ileri sürerek devamlı mücadele içinde olmuştur. Ancak umduğunu bulamamıştır. Bütün bu hadiseler ve hakkındaki şüphelere rağmen Mehmet Said Hemdem Efendi'nin Konya'daki tarikat merkezi tarafından Antalya Mevlevihanesi'nde görevlendirilmesi ilginçtir.²⁷³

²⁷⁰ Yıldırım, a.g.t, s. 25.

²⁷¹ “Kastamonu Mevlevi dergâhı posnişini Mehmet Said Hemdem Efendi'nin silk-i Meşihate muhalif harekette bulunduğu bahisle azliyle yerine Evsâf-ı lazıme-i haiz birinin tayini hakkında Kastamonu vilayetinden gelen 26 Mart 325 tarihli ve 87 numrolu tahrirât-ı melfûfiyetiyle beraber takdim-i münderecatına nazaran ifây-ı muktezâsını menûl-ı rey-i âli Fetva penâhiden ol-bâbda” **BOA. DH.MKT. 20801/90.** (1327-1909).

²⁷² Yıldırım, a.g.t, s. 27.

²⁷³ Yıldırım, a.g.t, s. 29.

Çalışmamız 1909 yılı ile sınırlı olduğu için Ahmet Remzi Dede döneminin detaylarına değinmeyeceğiz. Bu dönemde yaşanan birkaç hadiseye değineceğiz. Bunların en önemlisi bu dönemde Kastamonu'daki Mevlevihane'nin zâviyelikten çıkarılıp asitâne haline getirilmesidir. 1911 yılında Konya'da bulunan merkeze bu talep iletilmiş ve teklif kabul edilmiştir.²⁷⁴ Mehmet Sait Hemdem Efendi zamanında fazla ilgilenilmediğinden harap vaziyete düşmüş olan dergâhı tamir ettirilmiş, dergâhın zaman içinde azalan malvarlığın çoğaltılmıştır. Ahmet Remzi Dede ayrıca Mehmet Said Hemdem Dede'nin son dönem içinde dergâh üzerinden alamadığı borçlarını da ona ödeyerek her şeye rağmen yine de eski postnişinin hakkının dergâhta kalmamasını sağlamıştır. Asitâne haline gelen Mevlevihane'ye ayıca Taşköprü ilçesindeki iki zaviye daha bağlıydı Ahmet Remzi Dede bundan başka Yılanlı Dergâhı'nda sık sık Mesnevi okutturmak cihetiyle burada da Mevleviliğin etkisini arttırmaya çalışmıştır. 1914 yılında Halep'te bulunan bir Mevlevihane'ye atanmıştır. Yerine atanan Mehmet Âmil Çelebi ise Birinci Dünya Savaşı'nda devlete verdiği destekle tanınmıştır. Savaş esnasında tarikat tarafından kurulan Mûchâhidin-i Mevleviyye alayı kanalıyla cephelerde orduya destek verici hizmetlerde bulunmuşlardır.

3.5.3 Mevlevihane'nin Bu Dönemdeki Sosyo-Ekonomik Durumu ve Dergâh Görevlileri

Dede Sultan Tekkesi diğer bütün zaviyeler gibi çeşitli vakıf gelirleri ile ayakta durmaktaydı. Yörük, Üyücek, Matrübviran, Boyundurcak ve Karasu köyünde vakıf arazileri ve aynı mahallede ev ve dükkân kiralari, bu zaviyeye vakfedilmişti. Ayrıca bir değirmenin yanı sıra Dede Sultan Hamamı'nda bu vakıflar arasındaydı.²⁷⁵ Bir ara zaviyenin gelirleri 50.000 akçeye kadar çıksa da bu gelirler zamanla düşmüştür. Mehmet Kalender Dede uhdesine geçmeden önce zaviyenin geliri 3500 kuruş civarında idi ve Mehmet Ragıp Ağa isimli birinin tasarrufundaydı.²⁷⁶ Kalender Dede'nin gayretleri ile zaviye, uhdesinden zaman içinde çıkmış pek çok mülküne tekrar kavuşmuş oldu. Mehmet Said Hemdem Dede döneminde zaviyenin maddi

²⁷⁴ Yıldırım, a.g.t, s. 22.

²⁷⁵ Yıldırım, a.g.t, 47.

²⁷⁶ Yıldırım, a.g.t, s. 47.

durumu kötüleşmiş ve zaviye maddi açıdan açık vermeye başlamıştır. Ahmet Remzi Dede zamanında borçların önemli bir kısmı ödenmiştir.²⁷⁷

Mevlevihane postnişini aylık 10.000 kuruş almakta iken dergâha gelenlerin terbiyesi ile meşgul olan Sertabbah 2200 kuruş, ney çalan sernâyi 2320 kuruş, kudümzen 1188 kuruş almaktaydı. 1909-1912 yıllarında Ser tabbah Hayri Dede, Sernâyi Emin Dede Kudümzen de Hüseyin Dede idi. Dergâh meydancısı Ali Dede'nin maaşı 720 kuruştı. Sertabbah yardımcılara Kazancı denilip mutfak işlerine de bakarlardı. 1909 yılında bu görevde bulunan kişi Hüsnü Dede olup maaşı 72 kuruştı. Dergâh imamı 550 kuruş, aşçı 1180, berber 198 kuruş alıyorlardı. Türbe-i Şerif Bevvâbı denilen türbe kapıcısı 1909 yılında Derviş Hasan namında birisi olup maaşı 385 kuruştı. Dervişler 216 kuruş alıyorlardı. Sersemâi denen kişi ise sema ayini sırasında düzeni sağlayan kişi olup 18 kuruş verilirdi. Semazenlerde 200 kuruş alıyorlardı. Ayin Kasidesi okuyanlara Âyinhan denilmekte idi. 1909 yılında Derviş Hasan isminde bir zat bu görevden sorumu olup ödeneği 100 kuruştı. 1909 yılında dergâh kâtibi görünen Said Efendi'nin maaşı 3300, kuruş dergâh hademesi Abdullah Efendi'nin maaşı 200 kuruş idi.²⁷⁸

3.6 Bayramilik

Bayramilik Hacı Bayram-ı Veli'nin adına izafeten kurulmuş Anadolu menşeli bir tarikattır. Hacı Bayram-ı Veli Anakara dolaylarında yaşadığı ve Türk asıllı olduğu için Anadolu coğrafyasında Türkler tarafından husûle gelen ilk tarikatlardandır. Hacı Bayram-ı Veli daha ölmeden tarikat bölgede oldukça kalabalık bir mürid kitlesine sahip bir tarikat haline gelmiştir. Hacı Bayram-ı Veli vefat edince tarikat halifeleri Akşemseddin ve Ömer Sıkkınî tarafından Şemsiyye ve Melâmiye olarak iki kola ayrılmıştır.²⁷⁹

Tarikatın Kastamonu havalisine tam olarak ne zaman geldiği net değildir. Abdülkerim Abdülkadiroğlu, bölgede medfun Bayrami büyükleri olarak İsa Dede, Ahmet Dede ve Ali Dede'nin isimlerinden bahsetmektedir. Bunlardan İsa Dede'nin Hacı Bayram-ı Veli'nin damadı olması hasebiyle bölgeye Bayramiliğin XIV. yüzyıl sonu ya da XV.

²⁷⁷ Yıldırım, a.g.t, s. 48-49.

²⁷⁸ Yıldırım, a.g.t, s. 52-55.

²⁷⁹ Fuat Bayramoğlu, Nihat Azamat, "Bayramiyye", **DiA**. C. V, İstanbul, 1992, s. 269.

asır başlarında girmiş olabileceğini söylemek mümkündür. Kastamonu'nun fethi sırasında bölgeye gelmiş olan ve halk arasında Maden Dede olarak bilinen Salih el-Münci'nin türbesinde yatan İsa Dede'nin Katamonu'ya ne zaman geldiği net olmamakla birlikte Şeyh Şaban Veli'nin Kastamonu'ya yola çıktığı yıllarda sağ olduğu anlaşılmaktadır.²⁸⁰ Ancak kendisinin bu tarihte yüz yaşını geçmiş olması lazım geldiğinden bu bilginin gerçekçiliği şüpheli gözükmemektedir. Rivayete göre kendisi Hacı Bayram'ın kızlarından Hayrunnisa Hatun ile evlenmiştir. Kastamonu şehrine geçerek burada irşâdda bulunmuştur. İsa Dede'nin vefat tarihi ve kendisinden sonra dergâhta kimlerin halife oldukları kesin belli değildir. Maden Dede'nin türbesine defnedilmiştir. Buradaki dört kabirden birisi Maden Dede'ye, birisi onun halifesi Veli Dede'ye, bir diğeri ise İsa Dede'ye ait olup şahidesiz olan ve kadın mezarı olduğu düşünülen kabrin ise İsa Dede'nin eşi ve Hacı Bayram-ı Veli'nin kızı Hayrunnisa Hatun'a ait olduğu sanılmaktadır.²⁸¹ Türbe tip ve mimari yapı olarak klasik Beylikler dönemi mimari yapısında gözükmemektedir. Maden Dede'nin kabri hemen türbe bitişiğindedir.

İsa Dede vefat ettikten sonra yerine halife olarak Şeyh Ali Dede geçmiştir.²⁸² Ancak buradan Ali Dede'nin İsa Dede'nin oğlu ve halifesi olan Ali Dede'mi yoksa ileride Bayrami Dergâhı şeyhliğini uhdelerinde sürdürecektir olan Şemsizade ailesinin atası olan Ali Dede mi olduğu kesin olarak anlaşılamamaktadır. Fakat bu Ali Dede'nin hem ailenin atası hem de İsa Dede'nin halifesi olma ihtimalide kuvvetlidir.

Eski bir tarikat olmasına rağmen şehirde Bayramiliğin bundan sonrasına dair bilgiler oldukça sınırlı ve azdır. Elde bulunan belgelerden öğrendiğimiz kadarıyla bu tarikat her ne kadar o tarihlerde şehirde yaygın olsa da sonradan diğer Şabanilik ve Nakşilik gibi tarikatların gölgesinde kalmış gibi görünmektedir. Hal böyle olunca da zamanla tarikat hakkında da bilinenler azalmıştır. Hatta öyle ki bu tarikatın Kastamonu şehrine Şemsizâde ailesinden Ahmed Ziyaeddin Efendi tarafından sokulduğu bile iddia edilmiştir. Ancak bu tarikatın ötekiler kadar yaygın olmasa da Kastamonu merkezinde öteden beri var olduğuna dair güçlü kanıtlara da rastlanılabiliyor. Mesela Mehmet

²⁸⁰ Abdülkerim Abdülkadiroğlu, **Kastamonu'da Bayrâmilik ve Şemsizade Ailesi**, Anıl Matbaa ve Ciltevi, Ankara, 2005, s. 46.

²⁸¹ Abdülkadiroğlu, a.g.e, s. 46-47.

²⁸² Çiftçi, a.g.e, s. 222.

Behçet: “İyd-ı Sub vuslata mühr-i celi, Kutb-u âlem Hacı Bayrâm-ı Veli” şeklinde bir levhadan bahsetmektedir. Manası “Bayram sabahı kavuşmaya delildir, Âlemin Kutbu Hacı Bayrâm-ı Veli’dir” şeklindedir ki öteden beri bu camide bu Bayrami faaliyetleri yürütüldüğüne dair bir işaret sayılabilir.²⁸³ Yine aslen Taşköprülü olup İstanbul’da vefat eden Şeyh Üns-i Hasan Dede (1645-1723) kendi yazılarında ailesini tanıtırken babasının Bayrami tarikatına tabi olduğundan bahsetmekte ve Kastamonu Kalealtı Dergâhı’nın o vakitler Bayrami dergâhı olduğundan bahsetmektedir ki buradan da anlaşıldığına göre o tarihlerde Bayrâmilik şehirde mevcut tarikatlardandır.²⁸⁴ Fazıl Çiftçi Geyikli Sultan türbesinin yakınlarında bulunan bir Bayrami Zaviyesi’nden bahs etmektedir.²⁸⁵ Kesin olan tek şey bu tarikatın öteden beri şehirde var olduğu, fakat fazla yaygın olmadığıdır. Diğer birçok tarikatta olduğu üzere Bayramilik hakkında da kesin ve net bilgiler XIX. asırdan sonrasında karşımıza çıkmaktadır. Bu tarikatın temsil edilmesinde en büyük etken olarak karşımıza Şemsizâde ailesi çıkmaktadır.

Şemsizâde ailesi köklü ailelerinden olup, eldeki bilgiler aile tarihini XVII. asra kadar götürmektedir. Bu ailenin bilinen en eski atası Emarzâde Mehmet Ağa isimli birisi olarak gözükmektedir.²⁸⁶ Bu zâtın ikâmeti ise Kastamonu Gököy olarak görülmektedir. Emarzâde Mehmet’in oğlu olan Hacı Mustafa Efendi 1688 yılında aynı yerde dünyaya gelip babasının vefatı üzerine buradan ayrılarak İstanbul şehrine yerleşmiştir. Sarayda Telhiscilik²⁸⁷ vazifesi görevini icra eden amcası Abdi Ağa’nın yardımlarıyla yetiştirildi ve Tavukçubaşı Ali Ağa’nın kızı ile evlendi. Buradaki gayretlerini sürdürerek mevkiini güçlendiren Mustafa Efendi 1730 senesinde Baş Mukataacı olarak göreve başladı. Bir yıl gibi kısa bir zamanda önce Viyana sefiri ve kale tezkirecisi görevlerinde bulundu.²⁸⁸ 1736 yılında Reisü’l küttab olup bu görevini 1741 yılına kadar sürdürdü. 1741 senesinde görevden alınıp Kastamonu’ya sürgün edilse de yine kendisine yeni görevler verilmiştir. 1749 senesinde vefat eden Hacı Mustafa Efendi’nin dört evladı olup ikisi erkektir. Oğullarından Abdürrezzak Bâhir Paşa’nın oğlu olan Şemseddin Efendi bu ailenin Şemsizâde koluna isim veren kişi

²⁸³ Behçet, a.g.e, s. 47.

²⁸⁴ Abdülkadiroğlu, a.g.e, s. 25.

²⁸⁵ Çiftçi, a.g.e, s. 218.

²⁸⁶ Mehmet Serhat Yılmaz, “Şemsizâde Ahmed Ziyaeddin Uluoğlu (1868-1946)”, (b.k.z.), <https://www.kastamonuilkhaber.com/semsizde-ahmed-ziyaeddin-uluoglu-1868-1946-makale,935.html>, 2. 7. 2021.

²⁸⁷ Padişaha sunulacak işlerin özetini çıkarmakla görevli kimse. (b.k.z), <https://kelimeler.net/telhis%C3%A7i-kelimesinin-anlami-nedir> . e. t. 2. 7. 2021.

²⁸⁸ Yılmaz, a.g.s, e.t. 2. 7. 2021.

olmuştur. Şemsizâde kolundan gelen bu sülale tasavvufa gönül vermişler ve Kastamonu şehrinde öteden beri var olan ancak bir hayli faaliyeti azalmış olan Bayramilik tarikatını yeniden canlandırarak bir manevi değeri daha gün yüzüne çıkaracaklardır.

3.6.1 Ahmet Ziyaeddin Efendi Döneminde Kastamonu’da Bayramilik

Kastamonu şehrinde üç kuşak boyunca unutulmuş²⁸⁹ Bayramilik Tarikatı’nı yeniden tesis eden kişi Şemsizâdelerden Ahmet Ziyaeddin Bey olmuştur. Ahmet Ziyaeddin Bey Kastamonu Bayrami Tekkesi’nin son şeyhi olarak ta bilinmektedir.

1867 tarihinde Atabey Medrese Mahallesi’nde dünyaya gelen Ahmet Ziyaeddin Efendi’nin babasının ismi Mehmet Bey’dir. İlköğrenimini ve hafızlık eğitimini şimdiki Abdülhak Hamit Okulu’nun olduğu yerde bulunan Nasrullah Mektebi’nde yapan Ahmet Ziyaeddin Efendi daha sonra Kastamonu Rüşdiye Mektebi’ne kaydını yaptırmış ve bu okula devam etmiştir. Rüşdiye bittikten sonra Namazgâh Medresesi’ne başlamıştır. Bu Namazgâh Medresesi daha öncede anlattığımız üzere bir zamanlar Ahmet Siyâhi Efendi’nin de müderrislik yaptığı medresedir. Burada bir müddet eğitim gören Ahmed Ziyaeddin Efendi burayı da başarı ile tamamlamıştır.²⁹⁰

Kendini bu okullarda yetiştirirken bir yandan da tasavvufa gönül vermiştir. Tasavvuf hayatı da öğrenim hayatı gibi onun gayret ve istekleri doğrultusunda devam etmiştir. Rüşdiyeyi bitirdikten bir süre sonra Ankara’ya giden Ahmed Ziyaeddin Efendi burada Bayrami şeyhi Şeyh Abdülhamit Baba ile tanışmış ve onun müridi olmuştur. Burada uzun bir müddet kalan Ahmed Ziyaeddin Efendi bu sırada icazet almadan kısa zaman önce mürşidini kaybetmiş ve icazetini yerine geçen Şeyh Mehmet Tayyip Baba’dan almak nasip olmuştur.²⁹¹

Kastamonu’ya döndükten sonra Atabey Camii’nde bir tekke kurarak faaliyetlere başlayan Ahmet Ziyaeddin Efendi bu sayede unutulmaya yüz tutmuş Bayramiliğin yeniden canlanmasını sağladı. Bu dönemde Atabey Cami ve Medresesi’nde ayrıca

²⁸⁹ Naile Baltacı, “*Bayrâmiliğin Kastamonu’ya Etkisi ve Bayrâmi Şeyhi Ahmed Ziyâeddin Efendi (1867-1946)*”, *Uluslararası Hacı Bayrâm-ı Veli Kitabı Bildiriler Kitabı*, Anıl Matbaacılık, Ankara, 2016, s. 422.

²⁹⁰ Abdülkadiroğlu, a.g.e, s. 106.

²⁹¹ Abdülkadiroğlu, a.g.e, s. 106.

müderris olarak ta görev yapmaktaydı. Atabey Camii evkafının 1898-1899 tarihli belgeye göre vakıf arazileri hayli fazla idi. Camii ve medrese giderleri bunlarla karşılanmakta idi. Belgeden anlaşılacağı üzere pek çok karyede vakıf arazileri bulunup, araziler sadece Kastamonu merkezde değil aynı zamanda Taşköprü’de de bulunmaktadır. 1898 tarihli bu belgede o tarihte Kastamonu’da Darı yükü,²⁹² Vayceoğlu, Köyleözü, Atabey Kavağı, Elma Yakası Kiroğlu, Elviran, Kızıl ve daha bazı köyler bulunmakta olup Akkaya nahiyesine bağlı köyler olarak karşımıza çıkmaktadır. Yine Taşköprü kazası nahiyesine (Sorgun v.d) tâbi olan karyeler Kavak, Kadınsaray ve Kınık gibi karyelerdeki bazı araziler bu camii ve medrese evkafı arasında bulunuyordu.²⁹³ Medrese ve camiinin bundan başka Kuzyaka nahiyesine bağlı Karaçomak, Yörüklü, Kızılsaray, Karaevli, Bayındır ve Göl nahiyesinde Çamlık köylerinde de arazileri bulunmakta olup belgeye göre mezkûr köylerden 1867-1872 yılları arasında gelir miktarı 42.449 kuruş gözükmektedir. Ayrıca bu arazileri uhdelere alan kişiler belgede ifade edilen yıllarda Seyyid olarak anılmaktadırlar.²⁹⁴

Ahmed Ziyaeddin Efendi 1886-1887 yılında dergâhın başına geçtikten sonra kendini halka çok sevdirmiştir. Şeyh olduğu yıllarda çok genç olduğu halde diğer tarikat şeyhleri tarafından daima saygı görmüş ve bu şeyhler arasında Reis’ül Meşâyih yani şeyhlerin reisi unvanıyla anılmıştır. Hatta bu unvan kendisine Nakşibendi şeyhi Nurettin Karasu tarafından bizzat takdim edilmiştir. Kendisi ile alakalı kişisel iş ve hayatı hakkında birçok belge olsa da dergâhta bu dönemde ne gibi faaliyette bulunduğu dair belgeler bir hayli az bulunmaktadır. Zamanında Atabey Gazi vakfına dair bazı kayıtlar ve medresenin o dönemde tamirine dair belgeler haricinde her hangi bir gelişmeye rastlayamıyoruz. Bu dönemde tamir için gerekli keşifler sonunda tamir bedelinin 33.536 kuruşluk bir masrafın çıktığı da yine dönemin belgelerinden anlaşılmaktadır.²⁹⁵ Medresenin tamir yılı belgeden anlaşıldığı kadarıyla 1901-1902 tarihidir. İnşaat 5 yıl sürmüştür. Ayrıca bundan iki sene önce yine Atabey Gazi akarından olan hamamın da tamir edildiği ve masraf olan yirmi bin kuruşun toplam otuz bin on yedi kuruş olan cami evkafından karşılandığını görmekteyiz.²⁹⁶ İsfendiyar

²⁹² Bugün merkez ilçeye bağlı olan Darıbüğü Köyü olduğu düşünülmektedir.

²⁹³ BOA, ŞD, 377/42. (1316-1898).

²⁹⁴ BOA, ŞD, 377/42. (1316-1898).

²⁹⁵ BOA, ŞD, 155/62. (1317-1899).

²⁹⁶ BOA, ŞD, 150/90. (1317-1899).

Mahallesi'nde bulunan Kale yani Saray Hamamı ise daha önce 1889 yılında şeyh Ziyaeddin Efendi tarafından da tamir ettirilmiştir.

Salnamelerden öğrendiğimiz kadarıyla 1869-1873 arasında Hacı Mecid Efendi 1873-1875 arası İskilipli Ali Efendi ve 1875-1879 yılları arasında da Müderris Abdülmecid Efendi bu medresede hocalık yapmışlardır.²⁹⁷ Caminin 1871 yılında tamir edildiği kitabelerinden anlaşılmaktadır²⁹⁸

Ahmet Ziyâeddin Efendi tekke ve zaviyelerin kapatılmasına kadar Bayrami şeyhi olarak Atabey Camii Tekkesi'nde faaliyetlerde bulunmuştur. Şeyhliği sırasında çeşitli sosyal vazifelerde de bulunmuştur. Çocuk Esirgeme Kurumu ve Hilâl-i Ahmer (Kızılay) gibi kuruluşlarda azalık ve buna benzer görevler yürütmüştür. Şehir halkı tarafından çok sevilen Ahmet Ziyaeddin pek çok resmî görev ve törene de davet edilmiştir. Kendisi Millî Mücadele döneminde Mustafa Kemal Paşa önderliğinde kurulan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Kastamonu şubesi reisliğini de yapmış ve Millî mücadele'de halk ile beraber hizmetleri olmuştur. İşgal güçlerinin ve Damat Ferit Paşa Kabinesi'nin gayretleri ile Anadolu'daki direnişi kırmak için oluşturulmuş olan Kuvâ-yi İnzibâtiye kuvvetlerinin Kastamonu'ya ilerlemesi üzerine "Ölüm er ya da geç olacak bir hadisedir. Millet ve vatan uğruna ölmek benim için bahtiyarlıktır." diyerek iradesinden dönmemiş ve yurdun kurtuluşu için sonuna kadar aynı irade ile dimdik milletine hizmeti sürdürmüştür. Yaptığı kahramanlıklardan dolayı savaştan sonra kendisine İstiklal madalyası verilmiştir.²⁹⁹

Tekke ve zaviyelerin kapatılmasından sonra Atabey Gazi imamlığına devam eden Ahmet Ziyâeddin Efendi, Cuma namazlarından sonra kendi evinde sohbetlerine devam etmiştir. Ayrıca sohbetin yanı sıra burada her Cuma günü ziyafetler de vermiştir. Kendisinin bundan başka Nakib'ül-Eşraflık görevinide yürüttüğü bilinmektedir.³⁰⁰ Kendisi ileri derecede Arapça ve Farsça bilmekte ve camilerde vaazı bu dillerle verecek kadar da hitâbeti güçlü bir kimse idi. Bayramlarda şehrin ileri

²⁹⁷ Abdülkadiroğlu, a.g.e, s. 50.

²⁹⁸ Abdülkadiroğlu, a.g.e, s. 31.

²⁹⁹ Abdülkadiroğlu, a.g.e, s. 1.

³⁰⁰ Baltacı, a.g.m, s. 422.

gelenleri kendisini ziyaret etmekte ve bayram vaazlarında da camilerin dolduğu anlatılmaktadır.³⁰¹

Kastamonu halkının çok sevdiği Ahmed Ziyâeddin Efendi 79 yaşında, 19 Nisan 1946 tarihinde vefat etti. Vefat haberi dönemin Kastamonu gazetelerinden olan Birlik Gazetesi'nde 21. 4. 1946 tarihinde yer bulmuştur. Gazete onun üstün şahsiyeti ve istiklal Savaşı'ndaki yararlılıklarından bahsetmiştir. Dönemin Kastamonu valisi olan Mithat Altıok bir işi dolayısıyla cenazesine katılamamış, fakat bir taziye mesajı yayınlamayı ihmal etmemiş ve bu mesaj cenazesinde okunmuştur.³⁰² Cumhuriyet döneminde soyadı kanunu ile “Uluoğlu” soyadını alan Ahmed Ziyaeddin Efendi diğer aile büyüklerinin aksine Atabeygazi haziresine değil Gümüşlüce Kabristanı'na defnedilmiştir.

3.6.2 Atabey Gazi (Bayrami) Kütüphanesi

Kastamonu Atabey Gazi Medrese kütüphanesinin tam olarak ne zaman yapıldığına dair bir bilgi yoktur. Mehmet Behçet ve Fazıl Çiftçi 1273 yılında ya da daha sonra yapılmış olabileceği öne sürmektedir.³⁰³ Ahmet Ziyaeddin Efendi'nin ailesi olan Şemsizâdelerin aile büyüklerinden ve devlette reisülkütüblük görevini icra etmiş olan Hacı Mustafa Efendi birçok yerde hayratı olan birisi olarak Kastamonu Atabey Medresesi'ne de hayır yapmaktaydı. Atabey Medresesi'nin bu tarihte bir kütüphanesi olduğu ve Hacı Mustafa Efendi'nin İstanbul'da kurdukları kütüphane ile beraber buraya da kitaplar vakfettiği tespit edilmektedir.³⁰⁴ İstanbul'da kuracağı kütüphanenin görevli ve kadrosunu bile bir vakfiye ile belirten Hacı Mustafa Efendi'nin ne yazık ki kütüphaneyi tamamlamaya ömrü vefa etmemiştir. Kütüphaneyi oğlu Mustafa Aşir Efendi'nin yaptırdığı, ya da tamamladığı sanılmaktadır. Babasının vakfiyesine uygun bir şekilde kütüphaneyi bina eden Mustafa Aşir Efendi buraya gerek kendi gerekse babasından kalan 1237 nüsha kitabı vakfetmiştir. Vefatları durumunda vakfiyelerde belirttikleri üzere kitapların bazılarının Kastamonu Göl Kasabası'nda bulunan mescide devredildiği anlaşılmaktadır. Ancak bu kitapların ne kadarının medrese kütüphanesine

³⁰¹ Baltacı, a.g.m, s. 425.

³⁰² Abdülkadiroğlu, a.g.e. s. 115.

³⁰³ Behçet, a.g.e, s. 46.

³⁰⁴ Abdülkadiroğlu, a.g.e, s. 60.

devredildiği bilinmemektedir. Zira 1963 yılında il Halk Kütüphanesi'ne nakledilen kitapların sayısı Fazıl Çiftçi'nin tespitine göre 125,³⁰⁵ Abdülkerim Abdülkadiroğlu'nun verdiği bilgilere göre 126'dır.³⁰⁶ Medrese kütüphanesinden başka ayrıca camiinin yanında bir kütüphane binasının olduğu sanılmaktadır. Zira Sinan Bey Parkı yanındaki Atabey İmam Hatip Ortaokulu'nun bahçesinde bulunan medrese ile camii birbirlerinden bir hayli uzaktır. Bu nedenle cami yanında ya da dâhilinde harici bir kütüphanenin olabileceği fikri akla yakın gözükmemektedir. Burada bulunan 126 kitap içinde pek çok el yazma kitabın yanı sıra matbu eserlerde bulunmaktaydı. Şiirden tasavvufa kadar pek çok kitabın olduğu kütüphane de Ahmed Ziyaeddin döneminde daha fazla kitap olduğu ve çıkan bir yangından dolayı birçoğunun Ahmed Ziyaeddin Efendi'nin şahsi kitaplığına kaldırıldığı belirtilmektedir.³⁰⁷ Kütüphane de ayrıca Şemzizâde ailesinin yazdığı eserler de mevcut bulunmakta idi.

3.6.3 Bayrami Dergâhı'na İntisap Edenler

Ahmet Ziyâeddin Efendi zamanında faaileyyette olan Bayrami Dergâhı'na intisap eden pek çok kişi olmuştur. Bu dönemde dergâh faaliyetlerine katılanlar arasında sadece erkek değil pek çok hanım mutasavvıfın da bulundukları görülmektedir. Aslında tasavvufa kadınların ilgi duyması yeni bir şey değildir. Orta Asya'da Yesevi tarikatından beri vardı. Yesevi anlayışında “Çiltan” adı verilen kadın mutasavvıfların bölgede tasavvufun gelişmesine büyük hizmetlerinin olduğu tespit edilmektedir.³⁰⁸ İşte Kastamonu'da da bu dönemde önde gelen hanımların bu tarikata ve tasavvufa meylettiklerini gerek şiirlerinden gerekse bu dönem içinde vefat ettikleri vakit türbe içlerine defnedildiklerinden anlamak mümkündür.

Bunlardan birisi hiç şüphesiz Baharzâde Feride Hanımdır (1837-1903). Kendisi zamanın önde gelen hanım şairlerinden olup Ahmed Ziyâeddin Efendi'nin postnişin olmasına bir şiirinde dikkat çekmektedir. Kendi yazdığı Divançe'sinde yazdığı bir şiirinin baş kısmında memnuniyetini belirtmiş ve de tarih düşürmüştür. Şairliğinin yanında hattatlık konusunda da mahir olan bu hanımefendinin eşi Ali Raif Efendi ile

³⁰⁵ Çiftçi, a.g.e, s. 258.

³⁰⁶ Abdülkadiroğlu, a.g.e, s. 62.

³⁰⁷ Abdülkadiroğlu, a.g.e, s. 63.

³⁰⁸ Nesimi Yazıcı, “Hoca Ahmet Yesevi Döneminde Türk-İslam Kültürünün Oluşumu-Gelişimi”, **Diyanet İlmî Edebi Dergisi**, C. XXIX, Sayı: 4, Diyanet Yayınları, Ankara, 1993, s. 12.

beraber İstanbul'a gittiği ve kocasının vefatı üzerine geldiği bilinmektedir. Bu hanımın bir süre sonra Ahmed Ziyâeddin Efendi'nin babası olan Hacı Mehmet Efendi ile bir evlilik yaptığına dair Abdülkerim Abdülkadiroğlu'nun kitabında bir kayıt varsa da kendisi bu bilgiyi pek güvenilir bulmadığını ifade etmektedir.³⁰⁹ Tespitlerine göre Hacı Mehmet Efendi'nin ikinci eşi olan Feride Hanım başkası olup vefat tarihi 1891 yılıdır. Baharzâde Feride Hanım babası Raşid Mehmed Efendi'ye nispetle Râşidi mahlasıyla şiirler yazmıştır.

Atabey haziresinde bulunan Altıkulaçzâdelerden Rahime Hanım ve Fidan Hatun gibi isimler bu dergâhın hanım dervişanından sayılmaktadırlar. 1909 senesinde vefat eden Fidan Hatun'un bizzat şeyhin sohbet ve vaazlarını dinlediği tahmin edilebilir. Şemsizâde ailesinden gelenlerin hanımlarının çoğu yine bu hazirede bulunmaktadır. İkâmeti Mekke şehri iken Hacı Mustafa Efendi'nin halayıkı olarak Kastamonu şehrine gelen Zehra Kalfa ve Turuncu Kalfalar da hanım salıklar olarak karşımıza çıkmaktadırlar.³¹⁰ Hazirede daha birçok hanım mezarı bulunmaktadır. Bunların birçoğu Şemsizâde ailesinin hanımlarıdır. Ayrıca bundan başka daha önceki dönemlerde yaşamış ve kişiler ve bunların hanımları da burada bulunmaktadır. Ancak bunların Bayrami tarikatının müntesipleri olup olmadığı kesin değildir. Ancak yukarıda izah edildiği üzere Ahmed Ziyâeddin Efendi'nin üç kuşak sonra Bayramiliği ihya ettiğine değinmiştik. Şayet bu üç kuşaktan önce burada yine aynı tarikatın faaliyetleri olmuşsa bu zatların ve hanımlarının da salık ve salike olması mümkün gözükmektedir.

Bu dönemde Bayramiliğe intisap etmiş kişiler olarak aile dışından kişileri de örneklerle eklemek yerinde olacaktır. Sarayda Kapıcıbaşılık yapmış, bu nedenle de Ser-bevvâbin olarak anılan Altıkulaçzâdelerden Mehmet Bey'in mezarı da burada bulunmaktadır.

Kastamonu şehrinin önde gelen şairlerinden ve önemli insanlarından olan Sofuzâde Mehmet Tevfik Efendi'yi de burada anmak gerekmektedir. 1873 yılında Kastamonu'da dünyaya gelen ve Ahmet Mahir Efendi'den icazet alarak³¹¹ tasavvuf

³⁰⁹ Abdülkadiroğlu, a.g.e, s. 110.

³¹⁰ Abdülkadiroğlu, a.g.e, s. 58.

³¹¹ Dilek Yılmaz, **Kastamonu Sofuzâde Mehmet Efendi'nin Hayatı, Edebi Şahsiyeti ve Dinî Edebiyatla ilgili Şiirleri**, (Doktora Tezi), Türkiye Cumhuriyeti Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2020, s. 14.

alanına da girmiş olan Mehmet Tevfik Efendi'nin gerek Ahmet Ziyâeddin Efendi, gerekse Bayramiliğe ilgi ve alakasının olduğu görülmektedir. Hulviyat isimli eserinde Ahmed Ziyaeddin Efendi'nin yaptığı hizmetlerden şiirleri ile söz etmektedir. Ayrıca 1906 yılında yapılmış olan Hacı Abdullah Çeşmesi'nin Kitâbesi bu kişi tarafından yazılmıştır³¹²

Abdülkerim Abdülkadiroğlu'nun bu aile hakkında yazdığı eserinde elde ettiği bilgilere göre Kastamonu Donanma Şube Reisi olarak geçen ve kendisine donanma madalyası verilen Müderris Ahmed Ziyâeddin Efendi aslen Evliyâzade ailesinden olup, Bayrâmi şeyhi olan Ahmet Ziyâeddin Efendi ile aynı kişi değildir. Evliyazâde Ahmed Ziyaeddin Efendi'nin kabri Şeyh Şâbân-ı Veli haziresinde bulunmaktadır.³¹³ Vefat tarihi ise Hicri 1330 (miladi 1911-1912) yılı olarak gözükmektedir.

3.7 Kadirilik

Kâdirilik Kastamonu'nun en eski tarikatlarından biridir. Tarikat XII. asırda Abdülkadir Geylânî tarafından kurulmuştur. Abdülkadir Geylânî vefat ettikten sonra tarikat müritleri vasıtası ile diğer bölgelere de yayılmaya başlamıştır. Tarikatın Anadolu coğrafyasına girmesi Geylânî'nin müritlerinden Ebu Muhammed Abdullah bin Ali el-Esedî sayesinde olmuştur. Uzun yıllar Anadolu'da faaliyet gösteren daha sonra da Halep şehrine giden ve orada vefat eden Ebu Muhammed Abdullah bin Ali el-Esedî aynı zamanda Kadiriliğin Esediye kolunun da kurucusu olmuştur Anadolu coğrafyasında ilk yayılan Kadiri mensupları bu kola mensuptular.³¹⁴

Kâdirilik, Kastamonu'ya XIII. asır başlarında gelmiştir. Şehri Kâdirilik ile tanıştıran kişi şehirde kendi adı ile anılan türbede medfûn Abdülfettah-ı Veli Efendi'dir. Abdülfettah-ı Veli hakkındaki bilgiler son derece azdır. Kendisinin Abdülkadir Geylânî'nin cariyeden olma oğlu olduğu ve XIII. yüzyılın başlarında Kastamonu şehrine geldiği sanılmaktadır. Mehmet Behçet Abdülkadir Geylânî'nin yedinci oğlu olduğunu yazmıştır.³¹⁵ Aynı kaynakta kendisinin Bağdat şehrinden irşad amacıyla

³¹² Abdülkadiroğlu, a.g.e, s. 67.

³¹³ Abdülkadiroğlu, a.g.e, s. 121.

³¹⁴ Nihat Azamat, "Kadiriyye", DİA, C. XXIV, İstanbul, 2001, s. 131.

³¹⁵ Behçet, a.g.e, s. 50.

1215 yılında Kastamonu şehrine geldiği de yazmaktadır³¹⁶ Fazıl Çiftçi'nin verdiği bilgilere göre külliye 1210 yılında inşaa edilmiştir.³¹⁷ Bu bilgilerden külliye'nin XIII. yüzyıl başında yapıldığı sonucuna ulaşırız. Abdülfettah-ı Veli buraya ilk geldiğinde halkın kendisinden hoşlanmadığını ve ikamet yeri olarak bataklık ve yılan yuvası bir yer olan bu yerde oturmak zorunda kaldığı, bir keramet olarak buradaki yılanları eliyle toplayıp uzaklaştırdığı ve burada bir külliye inşaa ettiği halk ağzından günümüze ulaşan rivayetler arasındadır. Kurduğu külliye'nin bu yüzden Yılanlı Külliye diye anıldığı nakledilmektedir.³¹⁸ Başka bir rivayete göre de Bimâristan ya da Mâristan diye anılan şifahaneden dolayı eski dilde mâr (yılan) kelimesinin buraya isim verdiği anlatılır. Kendisinin Abdülkadir Geylânî soyundan olması hasebiyle Geylanlı kelimesinin Yılanlı'ya dönüştüğü de anlatılanlar arasındadır. Ata yurdundan göçme nedeni olarak da dönemin yönetiminin zulümleri olduğu anlatılmaktadır. Mehmet Behçet'in yazdıklarına göre bu döneme ait 1255, 1264 ve 1279 tarihli üç berat bulunmaktadır. 1264 tarihli beratta Abdülfettah-ı Veli'nin Kastamonu'daki dergâhına Ali oğlu Süleyman isimli bir postnişinin Kadiri şeyhi olarak geçtiği görülmektedir.³¹⁹ Buradaki darüşşifanın yapılış kitabesinde de yapının Ali oğlu Süleyman emriyle yaptırıldığı yazmaktadır ki bu kişinin aynı tarihte daha postnişinlikte olduğu anlaşılmaktadır. Kitâbede yapan mimarın ismi Küherbaş olarak geçmektedir ki bu kişi Pervaneoğullarının mimarbaşdır.³²⁰

Yılanlı Dergâhı'nda bu tarihten sonra XIX asra kadar kimlerin şeyh olup posta oturduğu hakkında bilgi sahibi değiliz. Aslında bir şecerenin var olduğuna dair söylentiler ve iddialar olmakla birlikte muhtemelen 1837 yılında dergâhta çıkan yangında yok olmuştur.³²¹ Sözü edilen bu yangında şeyhlik makamında bulunan Hacı Hafız Ahmed Said Efendi'nin gayretleri neticesinde yangında yanan yerler tamir edilmiştir. Yangından önce camiye ait şadırvanların cami önünden geçen yollara kadar taşıdığı ve üstü açık olan giriş kısmının üzerinin kapalı olup buradaki dârüşşifâ'nın mevcut olduğu görülmektedir. Vukubulan yangından sonra yapılan tamirde şadırvan küçültülmüştür. Ayrıca yanan kısmın çatısı yeniden ihya edilmiş ve

³¹⁶ Behçet, a.g.e, s. 52.

³¹⁷ Çiftçi, a.g.e, s. 17.

³¹⁸ Çiftçi, a.g.e, s. 18.

³¹⁹ Behçet, a.g.e, s. 50.

³²⁰ Çiftçi, a.g.e, s. 15.

³²¹ Behçet, a.g.e, s. 50.

ana girişin üzeri açık kalmıştır. Bu hali ile günümüze kadar gelmiş olan bu yapının duvarlarında o yangından kalan izler görülmektedir.

3.7.1 Yılanlı Dergâhı'ndaki Kâdiri Postnişinleri

Dergâhta öteden beri şeyhlik yapanların Abdülfettah-ı Veli soyundan geldikleri sanılmaktadır. Yukarıda bahsettiğimiz yangında asıl şecere yanmış olsa bile Fazıl Çiftçi'nin yapmış olduğu tespitlere göre bazı şeyhlerin isimleri bilinmektedir. Bu tespite göre dergâhta Abdülfettah-ı Veli'den sonrakilerden sadece yukarıda ismini zikrettiğimiz Ali oğlu Süleyman'ın adı geçmekte ve sonrakiler bilinmemektedir. Sadece dış duvarları kalmış olan Şifahane binasının yapımına vesile olan bu zatın Abdülfettah-ı Veli'nin oğlu mu, torunu mu, yoksa aileden birisi mi olduğu bilinmemektedir. Fazıl Çiftçi'nin kitabında verdiği şecereye göre³²² belli bir zaman sonra şeyh ünvanlı üç kişi karşımıza çıkmaktadır. Bunlar Şeyh İbrahim Efendi, Şeyh Mehmet Efendi ve kardeşleri Şüheda Paşa'dır. Bunların İbrahim ve Mehmet Efendilerin isimlerinin başında geçen şeyh ünvanlarından dolayı şeyhlik yaptıkları anlaşılmaktadır. Bunlardan Şeyh İbrahim Efendi evladından Hacı Mustafa Tefsiri vasıtası ile postnişinlik Şeyh Mehmet Efendi'ye geçmiştir. Şeyh Mehmet Efendi'den sonra da bu makama Abdülaziz Efendi'nin geçtiği tespit edilmektedir. Bu şeyhler hakkında malumatımız çok kısıtlıdır. Abdülaziz Efendi ile alakalı birkaç belge bulunmaktadır. Bunlardan biri Abdülaziz Efendi'ye verilen şeyhlik beratıdır. Bu belgede Ali bin Süleyman'ın darüşşifa şeyhliğine vefat eden Hafız Mustafa yerine 1773 tarihinde Abdülaziz Efendi'nin geçtiği yazılıdır. Buradaki Hafız Mustafa Efendi Şeceredeki Hafız Mustafa Tefsiri'dir.³²³ Bundan yirmi yıl sonrasına ait 1794 tarihli bir belgede ise Kastamonu Kâdiri şeyhlerinden Abdülaziz Efendi'ye Boyabat kazasının çeltik mukataası tevcih edilimektir. Belgeden elde edilen bilgiye göre Abdülaziz Efendi'ye buradan senelik 50 akçe gelmektedir.³²⁴

Abdülaziz Efendi'nin Mehmet Emin Mustafa ve Numan isminde üç evladının olduğu Fazıl Çiftçi'nin verdiği şecerede görülüyor.³²⁵ Bu zatların XVIII. asır sonu ve XX. asır

³²² Çiftçi, a.g.e, s.19.

³²³ Kâmil Şahin, “Selçuklu ve Osmanlı Döneminde Kastamonu'da Tıp Çalışmaları Üzerine Gözlemler”, **I. Kastamonu Kültür Sempozyumu**, Kastamonu Valiliği yayınları, Kastamonu, 2001, s. 45.

³²⁴ BOA, C..EV., 443/22409.

³²⁵ Çiftçi, a.g.e, s. 19.

başlarında yaşadıkları sanılmaktadır. Zira Mehmet Behçet'in verdiği bilgilerde yangından sonra dergâhı II. Mahmut'un iradesi ile yaptıran kişinin Hacı Hafız Ahmet Said Efendi olduğu görülmektedir. Ahmed Said Efendi'nin Şeyh Numan Efendi'den hemen sonra Şeyhlik makamına geçtiği sanılmaktadır. Zira 1811 tarihli bir belgede³²⁶ Şeyh Numan Efendi'nin ismi geçmektedir. 1837 tarihine ait başka bir evrakta³²⁷ maristan diye anılan hastaneye ait evkafın Hafız Ahmet isimli birine tevliyetinin verildiği görülmektedir. Bu itibarla burada adı geçen Hafız Ahmet'in Ahmed Said Efendi'nin oğlu olan Ahmet Hasip olabileceği tahmin edilebilir. Ancak belgede isimleri geçen diğer aynı isimle anılan Hafız Ahmet ve Mustafa Eşref'in kimler olduğu bilinmemektedir. Belgede bu kişiler Abdülazizzâde ismiyle anıldıklarından yukarıda ismi zikredilen Şeyh Abdülaziz Efendi'nin oğulları olmaları ihtimali kuvvetlidir. Hafız Ahmet Said Efendi 1837 yangınından sonra şeyhliği bırakmış olmalıdır. Zira vefat tarihi 5 yıl sonra 1842 yılıdır. Yılanlı Camii'nin hemen önünde Abdülfettah-ı Veli'nin kapalı olan türbesinin önüne defnedilmiştir.

Şeyh Numan Efendi'den sonra yine aynı aileden gelen Şeyh Ahmet ve şeyh İsmail Efendi'lerin şeyh olduğu sanılmakla beraber ne zaman şeyh olup ne kadar irşadda kaldıkları bilinmemekle beraber belgelere bakarak hangi yıllar içinde başta oldukları anlaşılabilmektedir. 1849 yılına ait belgede Abdülfettah-ı Veli hankahı şeyhi Şeyh Ahmet Hasip Efendi'nin hacca gittiği anlaşılmaktadır. Mevcut belgede Kastamonu valisine memleketine dönen şeyhe karşı saygıda kusur edilmemesi emredilmektedir.³²⁸ Demek ki XIX. asır ortasında postnişin Ahmet Hasip Efendi'dir. Ancak burada garip bir durum karşımıza çıkmaktadır. Dergâh içindeki bazı levhalarda sultan II. Abdülhamit devrinde şeyhlik yapmış olan Ahmet Hasip Efendi hakkında da bilgiler vardır. Buna göre dergâhın sondan bir önceki şeyhi olan Ahmet Hasip Efendi 1251-1321 (1836-1904) yılları arasında yaşamıştır ve 28 sene irşad vazifesinde yani postnişin olarak kalmıştır. Buna göre 1866-1867 yıllarında berat almış olmalıdır.³²⁹ Ancak bu Ahmet Hasib'in başka biri olduğu da sanılmaktadır. Keza bu şeyhin

³²⁶ BOA, C..EV., 305/15520. (1328-1911).

³²⁷ BOA, HAT, 1602/34. (1252-1837).

³²⁸ BOA, A.) MKT. 209/1. (1266-1849).

³²⁹ Çiftçi, a.g.e, s. 17.

zamanında Hasan Çelebi Camii’de dergâh şeyhlerinden Mehmet Ali Efendi tarafından tamir edilerek burada da Kadiri ayinlerine başlanmıştır.³³⁰

Dergâhın son şeyhi olan Hafız Ahmed Said Efendi zamanında dergâh 1908 yılında esaslı bir tamirden geçmiştir. Bu esaslı tamirde dergâh pencereleri yenilenmiş, iç ve dış duvarlar tamir görmüş ve sıvanmıştır. Selamlık tavanında bazı tamirler yapılmış ve burası da yenilenmiştir. Dergâh zemininin döşemeleri ve bazı yerlerdeki payandalar çam ağacı tercih edilerek yeniden elden geçirilmiştir. Hazirede de düzenlemeler yapılmıştır. Ayrıca bu tamir sırasında dergâha haremlik kısmınında eklendiği görülmektedir. Yapılan bu tamirde sadece mevcut eski yerlerin tamiri değil dergâha yeni baştan bazı eklemelerinde yapıldığı da görülmektedir. İç ve dış düzenleme ve tamirlere 10.416 kuruş sarf olunmuş, yeni yapılan inşaat giderlerine de 26.191 kuruş masraf çıkmıştır. Hali hazırda dergâhın tasarrufunda bulunan 1000 kuruş düştükten sonra 26.607 kuruş masraf tuttuğu görülmektedir.³³¹ Tamirde kullanılan kurşunların kıyyesi 4 kuruş, çalışan dülgerlerin yevmiyesi ise 14 kuruş tutmuştur. Kireççiler ise iş bitimine kadar toplam 200 kuruş almışlardır. Ayrıca mevcut belgenin sonuna dergâh ve diğer bölümlerin planının eklendiğini ve bölümlerin tafsilatlı olarak isimlendirildikleri görülmektedir. Bu belgede dergâhın alt kısmının yola kadar uzandığı tespit edilmektedir. 1908 yılında Hasan Çelebi Camii’de tamirattan geçirilmiştir.³³² Hasan Çelebi camiinin 1912 yılında da tamir gördüğünü biliyoruz. 1878 yılındaki tamirde adı geçen Kâdiri şeyhi Mehmet Ali Efendi’nin oğlu Abdülhadi Efendi’dir. Bu itibarla buradaki caminin işlerinden sorumlu olarak Mehmet Ali Efendi ve onun vefatından sonra da oğlunun görev aldığını öğrenmiş oluyoruz.³³³

3.7.2 Yılanlı Dergâhı Dârüşşifası

Yılanlı Darüşşifası dergâh kadar ünlü ve gözde bir hastane idi. 1273 tarihli yapı kitabesinden anlaşıldığına göre darüşşifa Pervane oğullarından Muinettin Süleyman oğlu Ali tarafından mimarbaşı Küherbaş eşliğinde Kayserili mimar Said isminde birine yaptırılmıştır.³³⁴ Buradaki tedavi sürecinde doktorların yanı sıra Kâdiri şeyhleri de

³³⁰ Çifçi, a.g.e, s. 122.

³³¹ BOA, Y.. PRK.HH.. 38/38. (1325-1908).

³³² Durma, a.g.e, s.189.

³³³ Çiftçi, a.g.e, s. 122-123.

³³⁴ Talat Mümtaz Yaman, **Kastamonu Tarihi**, Ahmed İhsan Matbaası, Kastamonu, 1935, s. 87.

etkiliydi. Binanın tamir kitabesinde darüşşifanın 1796 senesinde Enis Paşa tarafından tamir edildiği yazılıdır. Kitabede ismi geçen Sultan Hamid muhtemelen I. Abdülhamit olup, tamirin onun zamanı ve fermanı ile başladığı ve 1796 senesinde bittiği anlaşılmaktadır.³³⁵ Bu yapı ile alakalı bazı tedavi kayıtları vardır. 1809 yılındaki kayıta Taykırak karyeli Ali isminde bir kişinin arzuhalinde cüzzam hastalığından köy halkından uzaklaştırıldığı anlaşılmaktadır.³³⁶ Yine 1229 (1814) yılında Elviran karyesinden Murtaza oğlu Ahmet'in bu hastaneye nakli konusunda bir belge daha bulunmaktadır.³³⁷ Burada cüzzam, Sara ve bütün ruhi hastalıklar şeyhlerin duaları ve burada bulunan doktorlar vasıtası ile tedavi edilmekteydiler. Avrupa topraklarında cüzzamlılar toplumdan tecrit edilip kendi hallerine bırakılırken İslam dünyasında, buralarda halka hizmet verildiği dikkate değer bir husustur.

Yılanlı Dergâhı gerek devlet kayıtlarında, gerekse halk anılarında çokça önemi vurgulanan bir yapıdır. Bölgede bulunan kendir esnafı pir olarak Abdülfettah-ı Veli'yi tanımışlardır. Mehmet Behçet 1925 yılında burayı ziyaret etmiş ve ruhi hastalıklara karşı iyi geldiğine inanılan tedavi usulleri ve tedavi eşyalarını incelemiştir. Buna göre burada eski bir tastan hastalığa düçar olanlara okunmuş su içirilmekte ve çeşitli tedavi usulleri uygulanmakta idi. Aynı şekilde tedavilerde kullanılan çeşitli aynalar ve dua levhalarından da bahsetmiştir. Ruhi hastalıklarda ise evrâd-ı şerifler okunmakta idi.³³⁸ Günümüzde de musiki ve benzeri yöntemlerle tedavi yapılmasının bilimsel olarak makbul olduğu göz önünde tutulursa dergâhın bu tarz yöntemlerle yaptığı tedavileri fazla yadırgamamak gerekir. Buradaki zikirler sırasında diğer tekkelerdeki gibi musiki aletleri de kullanılmakta ve Arapça nâtlar okunmakta idi. Bu zikirler diğer tarikat ayinlerindeki gibi sesli (cehri) ve sessiz (hâvi) olarak yapılmaktaydı.

3.7.3 Yılanlı Kütüphanesi ve Haziyesi

Kastamonu Yılanlı Dergâhı aynı zamanda ruhi hastalıklar hastanesi olarak da kullanıldığı için hastanede görev yapmış pek çok âlim ve müderrisin dinî ve tıbbi eserlerini bünyesinde barındırmaktaydı. Örneğin XVI. asrın önemli müderrislerinden

³³⁵ Şahin, a.g.m, s. 47.

³³⁶ BOA, C.. SH..23/1110.(1324-1809).

³³⁷ BOA, C.. SH.. 21/1001. (1229-1814).

³³⁸ Behçet, a.g.e, s. 51.

ve doktorlarından biri olan Niksarlı Muhyiddin bin İbrahim burada görev yapmıştır. Buranın zengin bir kütüphanesi olduğu düşünülmeyle beraber Mehmet Behçet'in eserinde 1920'lerde sadece 75 kitabın gözükmesi ilginçtir. 1837 yangınında dergâha ait çoğu evrak gibi kütüphanenin de yanmış olması muhakkaktır. Mehmet Behçet kalan kitapların da dergâhın bir odasında dağınık ve bakımsız bir halde olduğundan bahsetmektedir. Birçoğu Arapça olan bu kitaplar arasında Farsça ve Türkçe olanlardan da bahsedilmektedir. Ahlak hakkında Yavuz Sultan Selim döneminden kalma kitapların olduğu, Kutb'ül Arifin Seyfullah Efendi ve Hacıpazâde gibi önemli isimlerin de burada kitapları olduğundan bahsedilmektedir.³³⁹

Kastamonu valilerinden Abdurrahman Paşa'nın Şabaniyye tarikatından başka burada yapılan zikirle de katıldığı yine aynı eserde görülmektedir. Abdurrahman Paşa Kastamonu valiliği sırasında buradaki dergâh hakkında bir sohbetle Sultan II. Abdülhamit Han'a bilgi vermiş, şeyhin halet-i ruhiyesinden ve bazı kerametlerinden bahsetmiş ve bundan çok memnun olan padişah da 110 lira para göndermiş, bu para tamir için kullanılmıştır.³⁴⁰ Yine II. Abdülhamit devrinde dergâh taammiyesi 500 kuruş olarak belirlenmiştir.³⁴¹

Buradaki caminin yanındaki türbede Abdülfettah-ı Veli ve kızı Ümmü Sâre yatmaktadır. Bundan başka postnişinlerden Ahmet Said Efendi, babası İsmail Hakkı Efendi ve dedesi Ahmet Hasip Efendi Evkaf Müdürü Tayyip Bey'in kızı, Nasrullah Mektebi hocalarından Osman Efendi ve Kadışeyh lakaplı Hafız Ahmet Said Efendi medfundur.

Dış taraftaki hazirede ise Ahmed Said Efendi'nin 1842 yılında vefat eden annesi Şerife Hanım, hemen yanındaki mezarda 1913 yılında vefat eden Hamide Hanım bulunmaktadır. Onun yanında 1787 ölüm tarihli Hâce Zeliha Hanım onun yanında 1832 yılında vefat eden Saide Hanım ve en dip tarafta ise Hatip Ağazâde isimli bir zatın kızı Hafize Zeliha Hanım vardır. Ölüm tarihi 1869'dur. Hamide Hanım'ın mezarının hemen ayak tarafında 1876 yılında vefat eden Ahmed Hasip Efendi'nin kızı İsmet Hanım, onun ayak tarafında 1889 vefatlı İbşirzâde Hacı Abdi Bey, onun ayak

³³⁹ Behçet, a.g.e, s. 52

³⁴⁰ Behçet, a.g.e, s. 52.

³⁴¹ Durma, a.g.e, s. 187

tarafında ise Seyyid Bey kızı Samiye Hanım vardır. Vefat tarihi 1905 yılıdır. En dipte bulunan 1225 hicri ölüm tarihine sahip küçük mezarın kime ait olduğu tespit edilememiştir. Bu sayılan zevâtın hepsi dergâh müntesiplerinin, kızlarının ve de eşlerinin kabirleridir.

1925 senesinde tekke ve zaviyelerin kapatılması ile camiye ve türbeye ait mallara devletçe el konulmuş, cami pencerelerine varıncaya kadar giriş ve çıkışları tuğlalarla örülerek kapatılmıştır. Caminin çatısı yıkılarak Arabapazarı ve Yeni Hamam'ın tamirinde bu yıkılan malzeme kullanılmıştır. Külliyyeye ait olan dergâh odaları, misafirhaneler çeşitli odalar ve bu arada kütüphane binası da yıkılmıştır. Külliyyeye ait ne varsa satılığa çıkartılmıştır. Dergâhın son şeyhi olan İsmail Hakkı Efendi'nin evlatlarından Ahmet Hasip Yılanlıoğlu halkın da yardımı ile 325 liraya elde kalan yerleri mülkiyetine alarak korumuştur³⁴² 1940'larda yol genişletmeleri sırasında kalan yerler de yıkılmak istenmiş, ancak Hasip Yılanlıoğlu'nun gayretleri sayesinde buna engel olunmuştur.

3.8 Rufâilik

Rufâilik oldukça köklü bir tarikattir. Genellikle Rıfaiye, Ahmediyye ve Batâhiyye gibi farklı isimlerle anılmış olan tarikatın kurucusu XII. asırda yaşamış olan Ahmed er-Rifâi'dir. Kuruluş aşamasında özellikle Irak topraklarında oldukça muteber bir tarikat olarak görülen Rufâilik bu yüzyıldan sonra müritler vasıtası ile diğer coğrafyalara yayılmaya başlamıştır. Afrika, Arap Yarımadası, bütün Ortadoğu ve Asya coğrafyalarında, çok kısa sayılabilecek bir zaman dilimi içerisinde, oldukça hızlı bir şekilde yayılan Rufailik kurucusunun adına izafeten Ahmediyye tarikatı olarak isimlendirilmiştir. Ancak XIII. asır dolaylarında bölgede yayılan ve Bedeviye adı ile bilinen bir başka tarikat ile karıştırılmaması için Anadolu ve çevresinde Rufâiye tarikatı olarak isimlendirilmiştir.³⁴³

Rufaiye tarikatı değişik bölgelere yayılırken bazı kollara da ayrılmıştır. Yirmiden fazla kola ayrılan bu tarikatın “Baziye”, “Malikiye” ve “Hululiye” isimlerindeki kolları zamanla ayrı birer tarikat halini almıştır. Rufailik Anadolu coğrafyasına Mevlevilikten

³⁴² Behçet, a.g.e, s. 56.

³⁴³ Mustafa Tahrallı, “Rıfâiyye”, *DİA*, C. XXXIV, İstanbul, 2008, s. 99-100.

çok daha önce girmiştir. İç Anadolu'da Kayseri dolaylarında bulunan bazı mezar taşları ve Eflâki'nin kayıtlarına göre Konya ve civarında Mevlâna döneminde Rufailik oldukça yaygın idi. İbn-i Batuta'nın kayıtlarına göre Rufailerin XIV. asırda Türkistan'dan İzmir'e kadar birçok bölgede faal vaziyette oldukları bilinmektedir.³⁴⁴ Bu yüzyılın başlarında Ahmed Kûçek ve Seyyid Nureddin gibi şeyhlerin gayretleri ile ilki Amasya-Taşova olmak üzere çeşitli yerlere tekkeler kuran Rufailerin sert ve garip ayinleri ilk zamanlarda Anadolu halkında garip karşılanmış, fakat sonraları Rufailik en yaygın tarikatlardan biri halini almıştır.³⁴⁵

Rufailik Osmanlı İmparatorluğu zamanında en parlak dönemini yaşamıştır. Bu zamanda Balkanlarda da hızlı bir şekilde yayılan Rufailik XVIII. asırdan itibaren İstanbul şehrinde bir âsitane açarak, zamanla burada da en etkili tarikatlardan biri halini almıştır. Aynı yüzyılda yabancıların da bu tarikat hakkında incelemeler yaptıkları vakidir. Fransız Türkologlardan Gilles Veinstein ve Natalie Clayer'in araştırmalarına göre İstanbulda XVIII. yüzyılda mevcut tarikatlar içinde en yaygın altıncı tarikat Rufailik gösterilmektedir.³⁴⁶ Yine aynı bilim adamlarının raporlarına göre XIX. asırda İstanbul tekkelerinin yüzde onu Rufai tekkelerine ait idi.

Tarikatın Sultan II. Abdülhamid devrinde Osmanlı Devleti'nin başkentinde faaliyetleri oldukça artmıştır. Bu dönemde padişahın bazı tarikatlara muhabbetinin olduğu bilinmektedir. Nitekim yakınında olan isimlerden birisi de Rufailiğin Sayyadiye koluna mensup şeyhlerden Ebulhüda Efendi olmuştur. Rufaiye tarikatı tekke ve zaviyelerin kapatılmasına kadar Anadolu'da yaygın olarak varlığını sürdüren bir tarikat olarak devam etmiştir. Tarikatın Milli Mücadele döneminde de önemli hizmetleri görülmüş ve dinî olduğu kadar milli alana da katkıları olmuştur.³⁴⁷

3.8.1 Kastamonu'da Rufailik ve Rufai Tekkeleri

Kastamonu şehrine Rufailiğin ne zaman girdiği ve ilk tekkelerinin neresi olduğu hakkında kesin bilgiler yoktur. Ancak tarihçi Ahmet Gökoğlu 1952 yılında yıkılan

³⁴⁴ Semih Ceyhan, *Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür*, İsam Yayınları, İstanbul, 2015, s. 291.

³⁴⁵ Ali Üremiş, "Türkiye Selçuklularında Bazı Sünni Tasavvuf Hareketleri", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Konya, 2010, s. 320.

³⁴⁶ Ceyhan, a.g.e, s. 292.

³⁴⁷ Serap Taşdemir, "Millî Mücadele'de Kuvvacı Bir Müftü: Haymana Müftüsü Ahmet Vehbi Efendi", *Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 64 Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2019, s. 369.

Honsalar mektebinin duvarındaki bir kitabeden hemen cami yanında yahut bu camide eskiden Rufailerin faaliyette olduğuna dair bir çıkarımda bulunmuştur.³⁴⁸ Bu caminin yapılış tarihi XV. asır başları olduğuna göre ilk Rufai tekkesinin o döneme ait olduğu tahmin edebilebilir. Zira tarikatın Anadolu’da yayılma zamanları XV ve XVI. asırlar arasındadır. Cami daha sonra bir yangın geçirmiş ve çeşitli tamirler görmüştür. Şeyh Şabann Veli ve Benli Sultan’a intisap eden Şeyh Muhyiddin Efendi’nin de bir süre burada ikamet ettiği görülmektedir. Buradaki esas yeri tespit edilemeyen Rufai tekkesi hakkında bütün bilinenler bundan ibarettir. Kastamonu’da aynı mahallede türbesi bulunan Dâyi Sultan isimli zatın bugün müzede olan kitabesinden anlaşıldığı kadarıyla Rufai şeyhi olduğu ve burada bir zaviyesinin bulunduğu anlaşılmaktadır. Fazıl Çiftçi’nin tepitleri neticesinde bu kişinin adını taşıyan vakfiyeye göre buradaki zaviyenin giderleri Kurusaray, Baltacı, Kırıçoğlu ve Emirler gibi köylerdeki vakıf arazilerinden karşılanmaktaydı. Bir sürü muhtacın doyurulduğu zaviye mutfağı Osmanlının son zamanlarına kadar ayakta kalmıştır.³⁴⁹

1815 yılında zamanın Kastamonu mutasarrıfı olan Vezir Gazi Ahmed Paşa bu tarikata mensup olan ve Molla Said adıyla anılan bir aileden gelen Seyyid Mehmet bin Said Efendi’ye bir camiiyi tarikat tekkesi olarak tahsis etmiştir.³⁵⁰ Bu cami her ne kadar Molla Said Camii olarak anılsa da caminin banisi İpsalalı Gazi Ahmed Paşa olup camiiyi 1814 yılında yaptırmıştır. Ayrıca caminin çevresindeki bahçeleri de ve buradan gelen para da buraya vakfedilmiştir.³⁵¹ Vakfiyenin hükümleri gereği buradan gelecek gelirler Rufai Dergâhı olarak kullanıldığı süre içinde Şeyh Molla Saidzâde Mehmet Efendi ve oğullarına tahsis edilecekti. Kendileri ayrıca buranın imam ve müezzinlik görevini de yürütmekteydiler. Şayet ailenin erkek evlatları olmadığı durumda buranın imam ve müezzin kadrosunu bizzat zamanın mutasarrıf ve valileri seçecek ve bahsi geçen vakıf geliri bunlara tahsis olunacaktır.³⁵² Aile adında bulunan Molla lakabı öteden beri bu tarikatla içli dışlı olduklarından dolayı, ya da bunlarla meşgul kişilerin soyundan olmalarından dolayı verilmiş olabilir. 1818 tarihinde Şeyh Mehmet Efendi’nin şeyhliği İstanbul’dan gelen beratla onanmış ve kendisine dört akçe kadar günlük maaş tahsis edilmiştir. Oğlu Mehmet Efendi burada tam 60 sene şeylik görevini

³⁴⁸ Durma, a.g.e, s. 224.

³⁴⁹ Çiftçi, a.g.e, s. 216.

³⁵⁰ Durma, a.g.e, s. 224.

³⁵¹ Çiftçi, a.g.e, s. 126.

³⁵² Çiftçi, a.g.e, s. 126.

sürdürmüştür. Şeyh Mehmet Efendi'nin kardeşi Ahmet Efendi ise yine caminin müezzinlik görevini 1860 yılına kadar devam ettirmiştir 1872 yılında her Çarşamba günü bu camide ayin ve zikrin yapıldığı görülmektedir.³⁵³

Buraya şeyh olarak her ne kadar Mehmet Efendi atansa da dergâh ve camiye adını veren Mehmet Said Efendi'dir. Cami inşa olunurken hayatta olan Mollazâde Mehmet Said Efendi 1829 senesinde vefat edince buraya defnedilmiştir. Oğlu olan Şeyh Mehmet Efendi ise yine vefat edince aynı türbeye defnedilmiştir. Abdülhalim Durma'ya göre vefat tarihi 1878 yılıdır. Türbede ilk defnedilen babaları Mehmet Said Efendi'nin de şeyh olarak anılması hasebiyle 1818 yılında şeyhlik beratı alan kişinin babaları olabileceği düşünülebilir.

Şeyh Mehmet Efendi'nin vefatı ile yerine kimin geçtiğine dair kesin bir kanıt olmasa da bazı kaynaklarda 1892 yılında Çevkâni Camii'ni dergâh yeri yapan Said Efendi'nin adı geçmektedir.³⁵⁴ Said Efendi'nin ne zaman şeyliğe geçtiğini tespit edemedik. Ancak Said Efendi'nin zaman içinde yıpranan bu camiyi 1892 yılında onararak dergâha kazandırdığı ve burada da ayinlere devam ettiği bilinmektedir. Bu zatın Hafız Mehmet Efendi'nin torunu olduğu sanılmaktadır. Yine aynı dönemde Şadi Bey Camii'nin de Rufai zaviyesi olarak kullanıldığı tahmin edilmektedir. Fazıl Çiftçi burasının Rufai Dergâhı olarak faaliyet verdiğini bildirmekle beraber caminin 1915 yılından sonraki bir tarihte yıkıldığını belirtmektedir.³⁵⁵ Hacı Said Efendi'nin dergâhın son şeyhi olduğu düşünülmektedir. Halk arasında "Kefkenli" olarak anılmaktadır.³⁵⁶ Hacı Said Efendi vefat edince babasının, dedesinin ve amcasının bulunduğu Molla Said Türbesi'ne gömülmüştür. Burada bulunan 4 zattan başka iki sanduka daha vardır ki kimlere ait oldukları bilinmese de aile içinden mevcut kişilerin hanımları, ya da evlatları olabilir.

1925 yılında tekke ve zaviyelerin kapatılması ile dergâha vakfedilen araziler ve diğer mülkiyetler devletin uhdesine geçmiştir. Burada şeyhlik yapan ailenin soyundan gelen

³⁵³ Durma, a.g.e, s. 224.

³⁵⁴ Durma, a.g.e, s. 225.

³⁵⁵ Çiftçi, a.g.e, s. 166-167.

³⁵⁶ Durma, a.g.e, s. 225.

Said Bildik isimli kişi buranın mülkiyeti hususunda bir dava açmıştır. Hatta cami bir ara ibadete kapatılmıştır.

3.9 Sadilik ve Anadolu'ya Girişi

Sadiliğin Sadeddin el-Cebâvî ye nisbetle, onun tarafından kurulduğu söylenmektedir. Rufailik ve Kadirilik tarikatlarının pirleri olan Abdülkadir Geylânî ve Ahmed er-Rufâî ile aynı asırda yaşadığı sanılan Sadeddin el-Cebâvî'nin hayatı ve yaptıkları hakkında malumat oldukça azdır.³⁵⁷

Sadeddin el-Cebâvî 1300 yılı dolaylarında vefat edince tarikatta yerine kimlerin geçtiği ve ne gibi faaliyetlerde bulunduğu bilinmemektedir. Bu tarihten itibaren tarikat hakkında XVI. asra kadar herhangi bir malumata erişilememektedir. Ancak İstanbul şehrinde ilk tekkelerini XVII. asırda Abdüsselam Şeybânî ile kurdukları bilinmektedir.³⁵⁸ Kısa zamanda birçok Sadi şeyhinin buradan Anadolu'nun diğer yerlerine yayıldığı sanılmaktadır.

Sadiliğin Anadolu coğrafyasında pek çok kola ayrıldığını görmekteyiz. Eskilik ve etkinliklerine göre sıralarsak bu kollar Vefâilik,³⁵⁹ Selâmilik ve Âcizilik, olarak üç kadardır. En geniş faaliyeti İstanbul'da gösteren ve en yaygın zamanında 32 tekkeye sahip olan³⁶⁰ Sadiliğin diğer çeşitli Anadolu şehirlerinde bu kadar etkin olamadıkları gözlenmiştir. Ancak buna rağmen kaynaklarda Anadolu'nun en meşhur Sadi merkezi olarak Kastamonu şehrinin ismi zikredilmektedir.

3.9.1 Kastamonu'da Sadilik

Kastamonu şehrine Sadiliği getiren kişinin XVIII. asrın ikinci yarısında yaşayan ve Tüysüz Baba ismiyle anılan bir şeyh olduğu bilinmektedir. Hakkındaki bilgiler oldukça sınırlı olan bu şeyh 1784 senesinde bugünkü Halk Eğitim binasının olduğu yerde mevcut olup, o vakitler harap ve boş vaziyette olan Ahi Ali Şûca Camii'ni tamir

³⁵⁷ Hür Mahmut Yücer, “Sa'diyye”, DİA, C. XXXV, İstanbul, 2008, s. 410.

³⁵⁸ Hüseyin Kurt, “Sa'diliğin Anadolu'ya Gelişi ve Bazı Sa'adi Tekkeleri”, **Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2004, Sayı: 13, Şanlıurfa, s. 87.

³⁵⁹ Sadiliğin kolu olan Vefâiliğin Anadolu'da 1240 yılında Babai ayaklanmasına önderlik eden Vefaiye tarikatı ile karıştırmamak gereklidir. Burada anlatılan Sadiliğin kolu olup diğerinden farklıdır.

³⁶⁰ Hüseyin Kurt, a.g.m, s. 89.

ettirmiş ve burayı Sadi'lik tarikatı üzere tekke olarak faaliyete sokmuştur.³⁶¹ Tarikatın yıllara göre gelişme haritasına bakıldığında ilk Sadi Tekkesi'nin burada kurulduğunu söylemek daha mantıklı olacaktır. Adını andığımız cami 1300'lü yıllarda yapılmış eski bir cami idi. Artık kullanılmaz hale gelen bu camiyi yeniden canlandıran Tüysüz Baba'nın tekkesi belgelerden anlaşıldığına göre caminin hemen yanında bulunmaktaydı.³⁶² Tüysüz Baba'nın Kastamonu şehrinin yerlisi mi olduğu, yoksa şehre dışarıdan mı geldiği bilinmemektedir. Tek bilinen buradaki camiyi tamir ettirdiği, bir dergâh kurarak uzunca bir süre burada Sadi tarikatı üzerine faaliyette bulunduğudur. Tam 28 yıl burada irşat vazifesinde bulunan Tüysüz Baba 1812 senesinde vefat etmiş ve yerine halifesi olarak Şeyh Mustafa Efendi geçmiştir.³⁶³

Şeyh Mustafa Efendi “Kara Şeyh” lakabıyla meşhurdur. Şeyh Mustafa Efendi Kastamonulu olup dergâhın bulunduğu Küpcügez Mahallesi'ndendir. 1750 (Abdülhalim Durma'nın tespitine göre 1756) yılında dünyaya gelen ve gençliğinde ticaret ile meşgul olup, daha sonra da Tüysüz Baba'nın dergâhına intisap eden Mustafa Efendi henüz 25 ya da 30 yaşlarında mürşidi Tüysüz Baba'dan icazet alarak irşat görevine başlamıştır.³⁶⁴ 1812 senesine gelindiğinde ise Tüysüz Baba'nın vefatı ile postnişin olarak dergâhın başına geçmiştir. 1813 yılında düzenlenen vakfiyesinde mallarını erkek evlatlarına, onlar olmadığı takdirde kızlarına bıraktığını bildirmiştir.³⁶⁵

Şeyh Mustafa Efendi 1826 senesinde vefat edince yerine Şeyh Ahmet Efendi posta oturmuştur. Aynı yıl dergâhta düzenlemelerin yapıldığını ve dergâhın büyütüldüğünü görmekteyiz. Burada bu işlere gayret eden Rabia Hatun isminde bir hayırseverin adı geçmektedir. Rabia Hatun'un hayırsever ve zengin bir tasavvuf ehli hanım olduğu sanılmaktadır. 1862 yılındaki tamir esnasında tekkenin harem ve şadırvan bölümünün oldukça harap vaziyete geldiği görülmektedir. Burada bulunan harem dairesinin Rabia Hatun tarafından yapıldığı kuvvetle muhtemeldir. Yapılan denetlemelerden sonra buraların tamiri için 13.095 kuruş gerekli görülmüştür. İleriki tarihlere ait belgelerde bu yapıların isimlerinin zikredilmesi 1862 yılında harem ve şadırvanın tamir

³⁶¹ Yücer, a.g.e, s. 571.

³⁶² BOA, C..EV.. 420/21275. (1246-1831).

³⁶³ Kurt, a.g.m, s. 124.

³⁶⁴ Yücer, a.g.m, s. 571.

³⁶⁵ Durma, a.g.e. s. 228.

olduğuna işaretir.³⁶⁶ 1872 senesinden itibaren tekke ile alakalı kayıtlarda Perşembe günlerinin ayin ve zikir günü olarak ayrıldığını görüyoruz.

Aynı tarihlerde bir başka Sadi Tekkesi'nin de faaliyette olduğunu görmekteyiz. Salnamelerde "Cebeci Tekkesi" olarak geçen bu tekke tam olarak bu gün Akmescit Mahallesi olarak bilinen mahallede mevcut olan Abdülhak Hamit İlkokulu arazisinde mevcut bir tekke idi. Buradaki ayin günü ise Pazartesi günü olarak ayarlanmıştı. Cebeci Dergâhı ile çalışmamız esnasında ulaştığımız bazı belgelerden anlaşıldığı kadarıyla bu dergâhın postnişinlik makamında XX. yüzyılın hemen başlarında Şeyh Abdurrahman Efendi bulunmaktadır. 4 Kasım 1908 yılına ait olan belgede Abdurrahman Efendi'nin bazı tamirat ve ayrıca dergâh aydınlatma malzemeleri için maliye nezaretine başvurduğu ve tamirat için lazım gelen 122 kuruş istediğini öğrenmekteyiz.³⁶⁷ Abdurrahman Efendi'nin diğer masraflar içinde yine iki ay sonra tekrar bir girişimde bulunduğunu görmekteyiz.³⁶⁸ Ancak yapılan tahkikatlar neticesinde Abdurrahman Efendi'ye tamir için istediği ödemenin yapılmadığını bir sonraki yıla ait olan bir başkaca belgeden öğreniyoruz.³⁶⁹ Buradaki dergâhın 1925 yılına kadar burada faaliyetine devam ettiği biliniyor.

Yine Sadi ayinlerinin yapıldığı bir başka tekkede Aycılar Camii'nin olduğu yerde olan Gikay Baba Tekkesi'dir. Aycılar Camii'nin bulunduğu yerde Aktekke Mahallesi'ndeki Aycılar ismi ile anılan caminin yakınında olduğu sanılmaktadır. Pazar geceleri ayin günü olarak belirlenmiş olup şeyhleri Ahmed Efendi olarak gözükmektedir.³⁷⁰ Buranın kayıtlarda Gikay Baba olarak kayıtlı olması evvelce burayı yaptıran kişiden dolayı bu isimle anılmasından dolayı olabilir.

Ahmet Gökoğlu Hacı Muharrem, yani diğer adıyla Saray Camii'nde de aynı dönemde Sadi ayinlerinin yapıldığını belirtmiştir. Nitekim burada bulunan mezarlardan yan yana olan iki mezarda aynı adla, yani Göbelekzâde ismi ile anılan iki kişi yatmaktadır. Bunlardan birisi Nakşibendi tarikatı mensubu bir şeyh iken diğeri meşhur Sadi şeyhlerinden Mehmet Bahaettin Efendi'dir. Adı geçen şeyhin buradaki dergâhta

³⁶⁶ Durma, a.g.e, s. 226.

³⁶⁷ BOA, DH.MKT. 2647/18. (1326-1908).

³⁶⁸ BOA, DH.MKT. 2694/13. (1326-1909).

³⁶⁹ BOA, DH.MKT. 2727/57. (1327-1910).

³⁷⁰ Durma, a.g.e, s. 227.

şeyhlik yapmış olması mümkün gözükmektedir. Mehmet Bahaettin Efendi'nin vefat tarihi 1924 yılı gözükmektedir.³⁷¹

Öte yandan Ahi Ali Tekkesi'nde şeyh olan Ahmet Efendi vefat edince yerine geçen Mehmet Efendi'nin zamanında degahın su yollarında bir takım tamiratlar yapılmıştır. 1891 yılındaki bu tamiratta zamanın bahriye nazırlarından Hasan Paşa'nın yaklaşık 1000 kuruş yardımı olmuştur. Tamir özellikle hayırseverlerin gayretleri ile tamamlanmıştır. 1892 yılında caminin minaresinin de tamire ihtiyacı olduğu için bunun içinde girişimlerde bulunulmuştur. Belediyenin yaptığı keşifler neticesinde hakikatten caminin minaresinin harap olduğu görülmüş ve durum vali vasıtası ile üst makamlara bildirmiştir. Minarenin tamirine 39. 000 kuruş gittiği anlaşıyor. Belgede ayrıca daha önceden su yollarının halk ve vakıf gelirleri tarafından tamir ettirildiği, ancak ötesinin karşılanamadığının da altı çizilmiştir.³⁷²

Mehmet Efendi'nin vefatından sonra Ahmet Şükrü Efendi postnişin olmuş ve zamanında dergâha yeni vakıflar eklenmiştir.³⁷³ 1899 tarihli bir belgede buradaki dergâhta mevlit okunması için hazine-i hassadan 2000 kuruş kadar tahsisat yapılmıştır.³⁷⁴

1908 yılında dergâhın başına Hafız Ali Rıza Efendi'nin geçtiğini görmekteyiz. Adı geçen şeyh hakkında birkaç yıl öncesine ait bir ihbarname belgesi bulunsa da şeyhin beş sene sonra başa geçmesi bu olaydan berat ettiği anlamına gelmektedir.³⁷⁵ Şeyhin ifade vermek için İstanbul'a gittiği de görülmektedir. Postnişin olan Ali Rıza Efendi'nin ne kadar süre ile bu makamda kaldığı bilinmemektedir Aynı belgede kendisine 200 kuruş kadar maaş tahsis edildiğini okumaktayız. Dergâh bu belgede "Sığır Pazarı Sadi Dergâhı" adı ile zikredilmektedir.

Dergâhın son şeyhinin kimliği bilinmesede yukarıda isimlerini zikrettiğimiz, diğer tekkelerde şeyhlik yapan şeyhlerin başa geçmiş olması ihtimal dâhilindedir. Tekke ve zaviyeler kapatıldıktan sonra buradaki tekkenin bulunduğu araziye devlet tarafından

³⁷¹ Durma, a.g.e, s. 228.

³⁷² BOA, Y..PRK.UM.. 24/69. (1310-1892).

³⁷³ Durma, a.g.e, s.229.

³⁷⁴ BOA, ML.EEM. 259/69. (1317-1899).

³⁷⁵ BOA, ZB. 437/23. (1321-1903).

el konulmuştur. Burada bulunan cami ve tekke yanında bulunan türbe ile beraber yıkılmış ve bulunduğu yere bu günkü Halkevi binası yapılmıştır. Yıkım esnasında burada bulunan kabirler ise merkeze bağlı olan Hıra Hasan Köyü'ne nekledilmişlerdir. Ahi Ali namı diğer Sığr pazarı Dergâhı'nın uğradığı akıbetin diğer Sadi tekkelerinin de başına geldiğini söylemek mümkündür. Zira bölgenin diğer önemli tekkesi olan meşhur Cebeci tekkesi de 1925 yılından sonra yıkılmıştır.³⁷⁶

3.10 Celvetilik

Anadolu coğrafyasında filizlenip kısa zamanda pek çok bölgeye yayılan Celvetilik, bu günkü bilinen şekli ile XVI. asrın ikinci yarısında faaliyete başlayan bir tarikatır. Celvetilik her ne kadar Aziz Mahmut Hüdâyi tarafından esasları belirlenip teşkilatlandırılrsa da bu tarikatın menşei çok daha gerilere gitmektedir. Aslen Bayrâmi tarikatından ve Hacı Bayram Veli'nin müritlerinden olan Akbıyık Sultan namı ile maruf Ahmet Şemsettin Efendi tarafından kurulduğu sanılmaktadır. Kaynaklarda Abdullah ismi ile de anılan Ahmet Şemsettin Efendi Bursa –Yenişehir dolaylarında bir zaviye kurarak II. Murat tarafından zaviyesine bağışlanan Ağustos Köyü'nün gelirleri ile irşad faaliyetinde bulunmuştur.³⁷⁷ Kendisi Bayramiye tarikatından olduğu için Celveti tarikatında ana unsur olarak Bayrami tarikatı etkisini görmek mümkündür. Daha sonra bölgede yine baskın bir tarikat olan Halvetiliğin de etkisini göstermesi ile Aziz Mahmut Hüdâyi'ye kadar geçen zamanda tarikat içinde karma bir itikat baş göstermiştir. Aziz Mahmut Hüdâyi'nin intisap ettiği Üftade Hazretleri (Mehmet Muhyiddin) ve onun mürşidi olan Hızır Dede hep Bayrami tarikatı mensubu olarak anılmışlardır.

Tarikata ana şeklini veren ve gerçek manada tesis edip teşkilatlandıran Aziz Mahmut Hüdâyi'dir. Eskişehir Sivrihisar'da 1543 tarihinde dünyaya gelen Aziz Mahmut Hüdâyi ilme olan aşkı sayesinde pek genç yaşta İstanbul'a gelmiş ve burada Küçük Ayasofya isimli medresede eğitimine devam etmiştir. Burada ilk defa Halveti şeyhlerinden Nureddinzâde Musluhiddin Efendi'nin sohbetlerini dinlemiştir. 1571 senesinde müderris olan ve Osmanlı Devleti'nin çeşitli bölgelerinde kadılık görevi icra

³⁷⁶ Durma, a.g.e, s. 229.

³⁷⁷ Hasan Kamil Yılmaz, "Akbıyık Sultan", *DİA*, C. II, İstanbul, 1989, , s. 223.

eden Mahmut Efendi, Bursa kadısı iken Şeyh Üftade Hazretleri ile tanışmış ve ona mürit olmak istemiştir. Dergâha katılabilmek için önce makamından, sonra da nefsinden vaz geçmesi istenince bu fedakârlığı kabul kabul etmiş ve kadılığı bırakarak Şeyh Üftade'nin gönül taifesine katılmıştır.³⁷⁸

Uzun bir çile evresinden sonra tasavvufî manada yüksek makamlara erişen Aziz Mahmut Hüdâyi şeyhliği döneminde gayet ünlü ve saygıdeğer bir zat olarak görülmüş, dönemin padişahları, yöneticileri ve asker tarafından hürmet görmüştür. Aziz Mahmut Hüdâyi 1628 senesinde İstanbul'da vefat etmiş ve zaviyesinin yanında hayatta iken kendi yaptırdığı türbesine defnedilmiştir. Kendisinden sonra Osmanlı ülkesinin dört bir yanına giden halifeleri vasıtasıyla düşünceleri yayılarak Celveti tarikatının daha etkin hale gelmesini sağlamıştır. Vahdet-i Vücut düşüncesini benimsemiş ve bunu halka doğru bir şekilde anlatmak için çok çaba göstermiş olan Aziz Mahmut Hüdâyi'nin eserlerinde ve özellikle şiirlerinde Yunus Emre etkisi bariz bir şekilde görülmektedir. Tarikatta zikir kadar daima abdestli gezmek ve nafil ibadetler oldukça önemli görülmektedir.³⁷⁹

Celvetilikte merkeze bağlılık olmadığı için tarikat Selâmiye, Fenâiye, Hakkîye ve Hâşimiye olarak 4 kola ayrılmıştır.³⁸⁰ Bu şubeler vasıtası ile çeşitli bölgelere yayılan tarikat özellikle Balkan topraklarında oldukça faal bir durumda olmuştur. Kastamonu'da bu tarikatın faaliyet alanı içerisindeydi.

3.10.1 Kastamonu'da Celvetilik

Aziz Mahmut Hüdâyi'nin halifelerinden biri olan Resulzâde lakaplı Şeyh Mustafa Efendi, 1591 senesinde Kastamonu'ya gelerek bu gün Serçeoğlu Türbesi olarak anılan türbesinin bulunduğu yerde (Kırkçeşme Mahallesi'nde, Selçuk Sokağı'nda) bir cami yaptırmış ve burayı dergâh haline getirerek irşad faaliyetlerine başlamıştır.³⁸¹ Mehmet Behçet'e göre cami 1514 yılında inşa edilmiştir. Bu durumda Şeyh Mustafa Efendi hali hazırda mevcut olan camiyi dergâh haline getirmiştir. Şeyh Mustafa Efendi dergâhını burada kurduktan uzun süre sonra İstanbul'a giderek padişah ile görüşmüş

³⁷⁸ Hasan Kâmil Yılmaz, *Aziz Mahmud Hüdâyi ve Celvetiye Tarikatı*, Erkam Yayınevi, İstanbul, 1982, s. 32.

³⁷⁹ Yılmaz, a.g.e, s. 131.

³⁸⁰ Yılmaz, a.g.e, s. S. 244-250.

³⁸¹ Yücer, a.g.e, s. 548.

ve tekkesine bazı vakıf arazileri kazandırmıştır. 1650 tarihli bir fermana göre Kastamonu merkeze bağlı Elyakut Köyü'ndeki on parçalık vakıf arazisi dergâha tahsis edilmiştir. Dergâha bundan sonra daha başka emlakında tahsis edildiği görülmektedir.³⁸² Şeyh Mustafa Efendi burada uzun yıllar Celveti tarikatı üzerine irşat faaliyetinde bulunmuştur. Vefat tarihi bilinmemekle beraber 1650 sonrası olduğu anlaşılmaktadır. Abdülhalim Durma şeriyeye sicilleri kayıtlarına dayanarak ölüm tarihini 1689 yılı göstermiştir ki, eğer bu tarih doğru ise şeyhin 120-130 yaşlarını aşmış bir halde vefat etmiş olması gerekir. Türbe yapılış tarihi olarak ise 1690 yılını vermiştir.³⁸³ Vefatına kadar geçen sürede Şeyh Mustafa Efendi buradaki külliyei büyütmüş, buraya bir medrese, kütüphane ve imaret de eklemiştir. Vefatından sonra ise yerine postnişin olarak genellikle evlatlarının geçtiği bilinmektedir. Fazıl Çiftçi 1795 yılındaki bir fermana dayanarak bu tarihe kadar Mustafa Efendi'nin torunlarının postnişin olarak başa geldiğini yazmıştır.³⁸⁴ 1795 tarihinde ise Seyyid Şeyh Mehmet Efendi yerine Mehmet Emin Efendi'nin postnişin olduğu görülmektedir. Bu zikrettiğimiz yıllara kadar dergâha bir şadırvanın yapıldığı ve ayrıca 1789 tarihli belgelerden anlaşıldığı kadarıyla Şeyh Mehmet ve Şeyh Mustafa isimli iki mütevellinin harap vaziyette olan dergâhı tamir için görevlendirildikleri anlaşılmaktadır. Bu iki şeyhin bu tamiri yapmadıkları için görevden alındıkları da kaynaklarda yazmaktadır.³⁸⁵ Bu itibarla Fazıl Çiftçi'nin bahsettiği 1795 tarihli beratla başa gelen Mehmet Emin Efendi'nin bu yüzden eski şeyhin yerine postnişin olarak görevlendirildiği söylenebilir.

Mehmet Emin Efendi 1813 tarihine kadar postnişin olarak dergâhta kalmıştır. 1813 senesinde ise bu şeyhin vefatı üzerine Ahmet Halife postnişin olmuştur. Fazıl Çiftçi'nin verdiği kayıtlarda Mustafa oğlu Ahmet Halife olarak geçmesi daha önceden ismini zikrettiğimiz postnişinlikten alınan Mustafa Efendi'nin oğlu olma ihtimalini ortaya çıkarsa da bu konuda kesin bir hüküm vermek zordur. Ahmet Halife 1853 yılına kadar şeyhlik yapmıştır. 1853 yılında ise oğullarından Mehmet ve Mustafa Efendi'lerin aynı makama geçtikleri görülmektedir.³⁸⁶

³⁸² Çiftçi, a.g.e, s. 243.

³⁸³ Durma, a.g.e, s. 154.

³⁸⁴ Çiftçi, a.g.e, s. 243.

³⁸⁵ Durma, a.g.e, s. 154.

³⁸⁶ Yücer, a.g.e, s. 548.

Türbeye Serçeoğlu Türbesi isminin verilmesi bu dönemde yaşayan ve ismi “Serçirah Hatun” olan hayırsever ve zaviyeye bazı mülkler vakfeden bir hanım mutasavvıftan dolayı olduğu sanılmaktadır. Şeriyye sicillerini inceleyen Ahmet Gökoğlu bu hanımın mezarının o vakitler türbede medfun bulunduğunu yazmıştır. Ancak 1898 yılındaki bir iradede ismi “Şeb-i Çırağ” olarak geçmekte ve kabrinin de Hatun Sultan Türbesi’nde olduğunu yazmaktadır.³⁸⁷

1853 yılında Şeyh Ahmet Halife vefat ettiğinde şeyhlik makamına iki oğlunun geçtiğini ve bunların. 1868 yılına kadar dergâhta postnişin olarak kaldıklarını görmekteyiz. 1868 yılında ise dergâhın başına geçen şeyhin ismi Numan Efendi’dir.

1872 senesinde tekkeye ait kayıtlarda şeyhlik makamında Akif Efendi’nin olduğu gözükmemektedir. Ayrıca Cuma günleri burada zikir ve Celveti ayinin yapıldığı gün olarak belirlenmiştir. Yüzyılın sonlarındaki kayıtlarda tekkeye Alpagut köyünden de bazı toprakların vakfedildiği görülüyor.³⁸⁸

Numan Efendi’den sonra dergâhın başına kimin geçtiği bilinmemekle beraber 1908-1909 senesine ait bir belgede Yunus Efendi ismine ulaşmaktayız. Bu kayda göre Kastamonu Celveti şeyhi Yunus Efendi’ye 200 kuruş tahsis edilmiştir.³⁸⁹ Belgenin altıncı varağında padişaha sadrazam tarafından verilen bilgiden Çankırı’da bulunan Kadiri Dergâhı’ndan vefat eden İsmail Hakkı Efendi’den kalan 500 kuruşun Hafız Mehmet Efendi isimli müftüye maaş olarak, 73 kuruşu dergâh mutfağına ayrılmak üzere toplam 100 kuruşunda Kastamonu Kırkçeşme dergâhına tahsis edildiği yazılıdır.³⁹⁰

Belgelerden anlaşıldığı bu tarihte Kastamonu Celveti dergâhının şeyhlik makamında Yunus Efendi bulunmakta olup dergâh taammiyesi 73 kuruştur.

³⁸⁷ Durma, a.g.e, s. 155.

³⁸⁸ Durma, a.g.e, s. 154.

³⁸⁹ BOA, DH.MKT. 1158/58. Vr. 4. (1326-1908)

³⁹⁰ “Devletlü atıfêtlü Efendim 10 Cumâdel Âhir sene 326 tarihli ve 1243 numrolu Tezkerede devletlerine cevabdır. Kengırı’da târikât-ı aliye-i Kâdiriyye’den Hasan Efendi dergâh-ı şerifinde müteveffa İsmail Hakkı Efendi’den mâhul 500 guruştan Hafız Mehmet Efendi’ye müftü maaşında başka olarak tahsis ve yüz guruşun dahi Kastamonu’da Kırkçeşme’de vâki Celveti dergâhının yetmiş üç guruş taammiyenin zaman-ı evvelce vâki olan iş’arı suhteleri üzerine maliye nazâreti celilesiyle Ba’del muhaberat maliye komisyonu âliyesinin 9 cumâdel âhire sene 326 tarihiyle nazâreti müş’arı ileyh tebliğ eylemiş olduğu beyanıyla tezkire-i senâviri terkîm kıldını efendim Fi 13 cumâdel ahir 326 ve fi 30 Haziran 324. Sadrîâzam. BOA, DH.MKT. 1158/58. Vr. 6. (1326-1908).

Dergâhın o zamanki görünümü günümüzdekinden oldukça farklıydı. Kargir bir çatıya sahip olan dergâhın camiinin kible duvarının hemen önünde türbe mevcut idi. Külliye'nin hemen orta bölümünde ise bir şadırvan mevcuttu. Ayrıca ekmek pişirilen bir fırın ve bir mutfakta burada bulunmaktaydı. Burada günlük çorba kazanı kaynamakta ve fakir fukaraya bedava çorba dağıtılmaktaydı. Bundan başka hemen cami yakınında bir medrese ve birde kütüphane mevcuttu.³⁹¹

Tekke ve zaviyelerin kapatılması ise birlikte buradaki yapılar işlevsiz ve bakımsız kalmış ve hızla harap olarak, birer birer yıkılıp kaybolmaya başlamışlardır. İçinde 15 sandukanın mevcut bulunduğu türbenin çatısı ahşap olduğundan zamanla yıpranmış ve bakımsızlıktan dolayı yıkılmıştır. 1944 senesine gelindiğinde kuzeyindeki Selçuk Camii ile birlikte ismini tespit edemediğimiz bir şahsa satılmıştır

Sonuç olarak baktığımızda Kastamonu merkezi tasavvufî açıdan Sultan II. Abdülhamit döneminde oldukça renkli bir halde karşımıza çıkmaktadır. Özellikle yukarıda ismini zikrettiğimiz tarikatlar önceden beri bu şehirde olmalarına rağmen ne yazıkki zaman içerisinde unutulmuş etkinliklerini yitirmişlerdir. Kendini tasavvufa adayan ve dinî akidesi yüksek insanlar buralarda, bu tarikatlarda irşatta bulunmuş, eski tasavvuf büyüklerinin miraslarını yaşatmak için ve tekkeleri tekrar eski formlarına kavuşturmak için ortaya çıkarak Türk-İslam tasavvuf kültürünü bu yüzyılda Kastamonu'da yeniden canlandıran bu inanç gönüllüleri maksatlarına hâsıl olmayı başarmışlardır. Bununla beraber gerek devletin yasaklamasıyla gerek zaman içinde unutulmalarıyla daha birçok tarikat Kastamonu şehrinden silinerek yok olmuştur. Bektaşîlik, Çeştilik ve Zeynilik bunlardan sadece birkaçıdır. Bu tarikatlardan kalan yerler halen ayakta olduğu müddetçe ya başka tarikata tahsis edilmiş ya da başka hizmetlerde kullanılmışlardır. Bunlar üzerinde irşatta bulunan İslam büyükleri ise günümüze ulaşan türbeleri sayesinde halkın hafızasında kalmaya devam etmişlerdir.

³⁹¹ Durma, a.g.e, s. 156.

4. II.ABDÜLHAMİT DÖNEMİNDE KASTAMONU'DA YAŞAYAN MUTASAVVIFLAR VE ESERLERİ

4.1 Mutasavvıfların Tarihe Katkıları ve Kastamonu Şehrinde Yetişen Ünlü Mutasavvıflar

Tarih boyunca tasavvufi iştigal edip bulundukları zamana damgasını vuran zatlar pek çoktur. Genellikle ahlakları ile ön plana çıkan bu zatlar şahsi menfaat peşinde koşmayarak, bulundukları bölgelerde halkın ve insanların iyilikleri için çalışmış, kemâlât ve ahlaki davranışlarıyla kitlelere kendilerini sevdirmişlerdir. Toplum bu zatları gerek hayatta oldukları süre içinde, gerekse vefatlarından sonra örnek alarak yollarını takip etmiştir.

Tarihin her alanında iz bırakan ve yaptıkları hizmetlerle, ilme yaptıkları katkılarla öne çıkan Türk-İslam büyüklerimiz pek çoktur. Bazıları bilimle, bazıları tıpla, bazıları yönetimle, bazıları edebiyat alanında kendilerinden söz ettirmişlerdir. Bunlar arasında tasavvufî konularla da kendisinden sonrakilere ışık ve rehber olmuş insanlar da oldukça fazladır. Ahmet Yesevi, Hacı Bektaş-ı Veli, Yunus Emre, Mevlana, Hacı Bayrâm-ı Veli gibi gönül insanları ve mutasavvıflar düşünceleri ve anlayışları ile yeri geldiğinde eserleri ile İslam düşüncesini ve tasavvuf edebiyatını zenginleştirmişler ve fikirleri ile de günümüze gelinceye kadar Anadolu insanına ışık tutmuşlardır.

Kastamonu toprağında doğup kendilerini sadece Allah yoluna ve İslam'a adanmış mutasavvıflar oldukça fazladır. Tekke ve zaviyelerde bulundukları tarikat üzere irşat faaliyetlerinde bulunan şeyhler sadece tarikat irşadı yönünden değil İslami alandaki bilgileri ile de ön planda ve başvuru kaynağı olarak kabul edilen eserler vücuda getirmişlerdir. Özellikle tasavvufi içli dışlı olmuş bu zatlar inançlarını ve ruh dünyalarında yaşadıklarını edebi alanda dışa vurmuşlar, yeri geldiğinde şiirlerle, yeri geldiğinde itikadi yönden yazdıkları yazı ve eserlerle nezih bir biçimde dile getirmişlerdir.

Özellikle Kastamonu şehrinde tasavvuf kültürünün yeniden yükselişe geçtiği XIX. asrın ikinci yarısından itibaren bu yazar ve örnek zatların sayısının bir hayli arttığına şahit olmaktadır.

Her dönem içinde oldukça fazlaca karşımıza çıkan bu insanlar içinde çalışmamızın çerçevesinden dolayı sadece XIX. asır içinde Sultan II. Abdülhamit dönemini görmüş ve Kastamonu hudutlarında doğmuş ya da görev yapmış kişileri anlatmaya çalışacağız. Ayrıca şayet bu kişi eser yazmış ise bu eserlerini de tahlil etmeye çalışacağız.

4.2 Muhammed İhsan Oğuz

Kastamonu’da tasavvuf denilince son yüzyılın en bilinen isimlerinden birisi Muhammed İhsan Oğuz’dur. Tasavvuf ehli kişilerin mensubu olduğu bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Baba tarafından ailesi Hattatlar ismi ile bilinmektedir. Babası bu aileden Muhammed Ataullah Efendi’dir. Yine dedesi Hafız Ahmet Efendi, büyük dedesi ise Mehmet Efendi namıyla bilinmektedir. İsimlerini andığımız bu kişiler yaşadıkları dönemde büyük ve küçük hattatlar adı ile ünlü olduklarından baba tarafından ailesine “Hattatlar” lakabı verilmiş ve baba tarafı bu aile ismi altında anılmıştır. Ayrıca baba tarafı öteden beri Nakşibendi tarikatı müntesiplerindendir. Gerek babaları ve gerekse dedeleri bu tarikat üzere tasavvufla meşgul olmuşlardır.

Muhammed İhsan Oğuz’un annesi ise Hacer Hanım’dır. Hacer Hanım “Söylemezoğulları” adı ile anılan eski bir aileye mensup olup, bu aileden Mustafa Efendi ile Şerife Hanım’ın kızlarıdır. Bu aile ise Halvetiye tarikatına intisap etmiş, yani baba tarafı gibi tasavvufla iştigal eden bir ailedir. Muhammed İhsan Oğuz böyle bir ailenin evladı olarak 1887 yılının 18 Haziran Cumartesi gününü 19 Haziran Pazar gününe bağlayan gecede İsfendiyar Bey Mahallesi’nde dünyaya gelmiştir. Ailenin üçüncü evladıdır. Kendisinin Emine isminde bir ablası ve Ahmet Rıza isminde bir abisi vardır.³⁹²

³⁹² Sevim Yılmaz, **Muhammed İhsan Oğuz ve Tasavvuf Felsefesi**, (Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2005, s. 26.

Küçük yaştan itibaren tasavvufa karşı büyük bir ilgi ve alaka duyan Muhammed İhsan Oğuz babası vasıtası ile tasavvuf meclislerine ve sohbetlerine katılma imkânı bulmuştur. Kastamonu Ferhat Paşa Camii'nde bir süre Nakşibendi tarikatı üzerine irşad vazifesinde bulunmuş olan Ziyaiyye Medresesi müderrislerinden Muhammed Evliya Efendi intisap ettiği ve sohbetlerine katıldığı ilk mürşididir.³⁹³ Muhammed Evliya Efendi'nin Muhammed İhsan Oğuz'un tasavvuf konusunda meziyetlerini daha o yıllarda keşfettiği ve özel olarak kendisine ilgi ve alaka gösterdiği söylenmektedir. Bu ziyaretler Muhammed İhsan Oğuz 12 yaşlarına gelinceye kadar kesintisiz devam etmiştir. Muhammed İhsan Oğuz bundan başka yetiştiği çevrede bulunan Allah dostlarının türbelerini sıklıkla ziyaret etmekte ve burada uzun zaman kalmaktaydı. Buralarda geçirdiği manevi zaman onun tasavvufa karşı halet-i Ruhiyesini kuvvetlendirmiş ve ruhi olarak da nefsin terbiye etmiştir. Bu arada küçük yaştan itibaren temel dinî eğitimini ailesinden almıştır. Kendisi daha ilk tahsiline başlamadan babası ve annesi sayesinde Kur'an-ı Kerim'i öğrenmiş bulunmaktaydı.

Muhammed İhsan Oğuz temel dinî bilgileri anne ve babasından öğrendikten sonra Abdülcabbar Mahallesi'nde bulunan Köse Hoca isimli bir hanımdan ders almaya başlamıştır. Burada bir müddet ders aldıktan sonra Deveci Sultan'da bulunan mahalle mektebine gitti ve akabinde Yabancı Hoca Mektebi'ne devam etmiştir. Bundan sonra merkez ilçedeki askerî rüştiyeye giren Oğuz burada orta tahsilini tamamlamıştır.

Yükseköğrenimini yapmak için Ziyaiyye Medresesi'ne kayıt olan Muhammed İhsan Oğuz burada manevi hocalası Muhammed Evliya Efendi'nin oğlu olan Ahmet Ziyaeddin Efendi'den dersler almıştır. Onun vefatı üzerine de eğitim ve öğrenimine kendi çabalarıyla devam ederek Ziyaiyye Medresesi'nden icazetini alarak âlimler safına katılmıştır.

Medrese Tahsilinin ardından bir zamanlar öğrenim gördüğü askerî rüştiyeye Türkçe ve Güzel Yazı, yani Hüsn-ü Hat öğretmeni olarak girmiştir. Burada bir müddet çalıştıktan sonra posta ve telgraf müdürlüğüne geçiş yapan Muhammed İhsan Oğuz burada memuriyetten müdürlüğe kadar tam 33 sene çalışmıştır. Kendini buradaki iş yaşamı boyunca iş arkadaşları ve çevresini dürüstlüğü ve çalışkanlığı ile sevdirmiştir.

³⁹³ Abdurrahman Memiş, "OĞUZ Muhammed İhsan", *DİA*, C. XXXIII, İstanbul, 2007, s. 321.

Başarılarından dolayı kendisine verilen ikramiyeleri arkadaşları ve diğer çalışanlara karşı yanlış bir hareket saydığı için kabul etmek istememiş, aynı ikramiyenin yanında çalışanlara da verilmesi halinde kabul edebileceğini söyleyerek onların aynı ikramı almalarına vesile olan bir kişi olarak anılmıştır.³⁹⁴ 1938 senesinde emekli olduktan sonra da hayatının ikinci ve en verimli döneminde olan ilmi çalışmalara devam etmiştir. Tasavvufla öteden beri meşgul olan Oğuz emeklilik sonrası daha verimli bir şekilde hayat geçirmiştir.

Oğuz'un tasavvufî kişiliğide çok küçük yaşlardan itibaren başlamıştır. Yukarıdada anlattığımız üzere henüz çok küçük yaşlarda iken tasavvufa ilgi duyan babası ile birlikte Nakşibendi şeyhlerinden Muhammed Evliya Efendi'nin sohbetlerine katılan Muhammed İhsan Oğuz yaşı ilerledikçe bu zatın müridi olmuştur. Oğuz delikanlılık çağına gelinceye kadar Muhammed Evliya'nın sohbetlerine devam etmiştir. 1902 senesinde Muhammed Evliya Hac vazifesini ifa etmek üzere Mekke'ye gitmiş, ancak oraya vardıkdan çok kısa bir süre sonra vefat edip Cennet'ül Mualla kabristanına defnedilmiştir. Kabrinin Hz. Hatice'nin türbesinin yakınlarında olduğu sanılmaktadır.³⁹⁵

Tasavvufta mürşid aramaya başlayan Muhammed İhsan Oğuz uzun arayışlardan sonra Bursa'da ikamet eden ve Dağıstan göçmeni Şeyh Şerefüddin Dağıstâni Efendi'ye intisap etmiştir. Rufâilik, Şazelilik, Çeştiye ve Halvetiliğin yanı sıra Nakşibendilik'te dâhil tam beş tarikattan irşad icazeti almış olan³⁹⁶ Şeyh Şerefüddin Dağıstani'nin şöhreti bilindiği için kendisi Osmanlı Devleti'nin her yerine sohbetlere davet edilmekte idi. Bu davetlerden biri Kastamonu'dan gelmiş ve Şeyh Şerefüddin Efendi de davete icabet etmiştir. Burada kısa zaman kalan Şeyh Şerefüddin Efendi bu esnada I. Dünya Savaşı'nın çıkması üzerine Bursa'ya geri dönmüştür. Bundan sonra Bursa'ya gidip birkaç defa daha Şeyh Şerefüddin Efendi'nin sohbetlerine katılan Oğuz'un uzaktanda olsa bu şeyhe manevi bağlılığı, şeyhinin vefat tarihi olan 1936 yılına kadar devam etmiştir.

³⁹⁴ Muhammed İhsan Oğuz, “Arifler Silsilesi”, Oğuz Yayınları, C. IV, İstanbul, 1996, , s. 389.

³⁹⁵ Yılmaz, a.g.t, s. 30.

³⁹⁶ “Şerefddin Dağıstani”, (b.k.z.), <http://www.evliyalar.net/seyh-serafeddin-dagistani-k-s/> e.t. 4. 8. 2021.

Birinci Dünya Savaşı yılları Muhammed İhsan Oğuz için zor zamanlar olmuştur. Harb devam ederken babasını kaybeden Oğuz aynı dönemde “Gânizâde” lakabıyla tanınan Şeyh Mehmet Sadık Tosyevi Efendi ile tanışarak ona intisap etmiştir. 1916 senesinde 100 yaşlarında olduğu haber verilen bu şeyh o sırada 48 senedir Tosya’da Nakşibendi tekkesinde şeyhlik yapmaktaydı. Muhammed İhsan Oğuz bu şeyhe intisap ettikten sonra altı ay kadar onun sohbet ve hizmetinde bulunmuştur. Bu şeyh 6 ay sonra 1916 senesinde vefat etmiştir.³⁹⁷

Uzun bir arayış evresinden sonra Bingöl’lü bir şeyh olan Muhammed el-Kürdi’yi tanıyıp ona intisap eden Muhammed İhsan Oğuz bu şeyh ile yüzyüze bir görüşme yapmaya muvaffak olamasa da onunla sık sık mektuplaşmıştır.³⁹⁸ Bağdat şehrinden gelerek Bingöl’ün Kür³⁹⁹ kasabasına yerleştiği için Kürdî lakbıyla anılan bu şeyh ile aralarında dokuz mektuplaşma olmuştur. Oğuz bu şeyhi bulup ona intisap etmesini Manevi Cihat adlı eserinde rüya vastası ile Allah tarafından olduğunu yazmıştır.⁴⁰⁰ Yine aynı eserde aralarında hâsıl olan dokuz mektuplaşmanın dördüncüsünde şeyhinin kendisine icazet verdiğini yazmaktadır.

Seyyid Ahmed Kürdî vefat edince Muhammed İhsan Oğuz sırasıyla Seyit Muhammed Mestur ve Şeyh Ahmet Masum Müceddidi Efendilere intisap etmiştir. Bu son intisap ettiği kişi olan Şeyh Ahmed Masum Müceddidi Efendi İmam-ı Rabbani’nin soyundan gelmektedir. Seyyid Ahmed Masum Müceddidi Efendi onun son şeyhi olmuştur. Bundan sonra kendisine mürşid olarak Hz. Muhammed (S.A.V) Efendimizi seçmiş ve insanlara verdiği nasihatlerde onu örnek olarak göstermiştir. Mürşidin kim sorusuna da Hz Muhammed (S.A.V) diye cevap vermiştir.

Muhammed İhsan Oğuz irşad vazifesini bir gönül insanı olarak sürdürmüştür. Tekke ve zaviyelerin kapatılması ve dönemin zorlu şartlarından dolayı hiçbir zaman açık ve sarıh olarak irşadta bulunamamış, her daim gizliden gizliye faaliyette bulunmuştur. Kendisi de zaten mürid toplamaya uğraşmamış, sadece kendisine başvuran kişilere yol gösterici olmuştur. Yazdığı eserlerinin bile açıkça teşhir edilmesini ve reklamının

³⁹⁷ Ahmet Kutlu, “Şeyh Halid Efendi’nin divanında İnsan-ı Kâmil Düşüncesi”, (b.k.z), <https://www.kastamonur.com/ganizade-ahmed-nuri-ve-mehmed-sadik-baba/> e.t. 4. 8.2021.

³⁹⁸ Yılmaz, a.g.t, s. 31.

³⁹⁹ Bu günkü “Dikme” kasabası.

⁴⁰⁰ Yılmaz, a.g.e, s. 31.

yapılmasını hoş görmemiştir. Hal böyle olunca da gerek eserleri, gerekse kendisi tanınmamış ve hayatta olduğu müddetçe de intisap edeni az olmuştur. Böyle olduğu halde yine de ünü Kastamonu sınırlarını aşmış civar şehirlerden de kendisini ziyaret gelenler olmuştur. Sohbetleri genelde 3-4 saati aşmayacak bir şekilde olmaktadır. Kendisi bundan başka il dışı seyahatlerine de çıkmakta ve gittiği yerlerde sık sık sohbet vermektedir.⁴⁰¹

Giyim kuşamı ise içinde bulunduğu şartlara uygun şekilde idi. Tepkilere ve yanlış anlaşılmalara sebep olacağından dolayı sakal bırakmamış, cübbe ve sarık giymeyerek giyim tarzında ceket, pantolon ve şapkayı tercih etmiştir. Spora oldukça meraklı ve özellikle de güreş sporuna hayran olduğu hatta kendisinin gençliğinde bu sporu yaptığı bilinmektedir. Oğuz ilmi konularda oldukça mahir bir kimse olup iyi derecede Arapça ve Fransızca dil bilmekteydi. Çevresindekilere son derece mütevâzi ve iyi niyetli olup, misafirlere ikramı severdi. Böyle olduğu halde bile çeşitli iftira ve karalamalara uğrayan Muhammed İhsan Oğuz bütün iftira ve karalamalara karşı aklanmış ve kendisini kötülemeye çalışanlar amaçlarına muvaffak olamamışlardır.⁴⁰²

Kendisi hayatı boyunca siyasî görüşü ile önplana çıkmayan birisi olmuştur. Fakat döneminin ünlü isimleri ile mektuplaştığı ve görüştüğü bilinmektedir. Ali Fuat Başgil İsmail Hakkı İzmirli ve Süleyman Demirel bunlardan sadece bir kaçıdır. Ayrıca Kendisinin Atatürk ile de bizzat sohbeti olmuştur.⁴⁰³

Gençliğinden itibaren başta tansiyon olmak üzere türlü rahatsızlıklardan muzdarip olan Muhammed İhsan Oğuz bu hastalıkları yüzünden devamlı ilaç kullanan birisi olmuştur. 1962 senesinde sağ gözünde bir hastalık meydana gelmiş ve bundan dolayı bir ameliyat geçirmiştir. 8-9 yıl sonra diğer gözünde de batma şeklinde başka bir rahatsızlık zuhur etmiştir. 1971 yılında gözünden bir ameliyat daha olmuştur. 1950 yılından itibaren prostat illetine yakalanan Muhammed İhsan Oğuz 1952 yılında bir operasyon geçirmiş ancak tedavi başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Uzun yıllar bu hastalık yüzünden eziyet çeken Muhammed İhsan Oğuz 1974 yılında tekrar ameliyat olmuştur.

⁴⁰¹ Yılmaz, a.g.t, s. 41.

⁴⁰² Yılmaz, a.g.t, s. 42.

⁴⁰³ Mustafa Aykaç, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Bir Âlim Portresi: Muhammed İhsan Oğuz Hayatı, Eserleri ve Literatüre etkisi”, *Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. IV, Sayı: 1, Kastamonu, 2020, s. 24.

Bu ameliyat başarı ile sonuçlanmış ve bu sıkıntı sona ermiştir. 1979 senesinde ise geçirdiği kısmi felcin etkisi ise ölene kadar vücudunu etkilemiştir. Kuran-ı Kerim’de yazan “Kendinizi kendi ellerinizle tehlikeye atmayın” ayeti⁴⁰⁴ uyarınca her daim doktor tavsiyesine uymuş, tıbbın tavsiyesinden ayrılmamıştır. Sağlığın Allah tarafından verilmiş en büyük nimet olduğuna dikkat çeken Muhammed İhsan Oğuz bu emanete layıkıyla sahip çıkmanında ayrıca bir farz olduğuna da değinmiştir.

Muhammed İhsan oğuz 1991 yılının 3 Austos günü saat gece 02:15’te 104 yaşında vefat etmiştir. İrşadı boyunca pek çok kişinin hidayetine vesile olan bu büyük zatın ölümü Kastamonu halkında büyük bir üzüntüye sebep olmuştur. Kastamonu merkezde eski devlet hastanesinin üstündeki kabristana defnedilmiştir.

Muhammed İhsan Oğuz 24 yaşında iken Kastamonu Halidi şeyhlerinden Şeyh Ahmed Siyâhi’nin halifelerinden Osman Baba’nın oğlu olan Mehmet Fehmi Beyin kızı Hafıza Fehime Hanımla evlenmiştir. Bu evlilikten Hatice Meliha, Abdüsselam Ahmet ve Abdullah Muhammet isminde üç evladı dünyaya gelmiştir. Bunlardan Abdullah Muhammed doğduktan iki gün sonra kulak iltihabından dolayı hastalanarak kaldırıldığı hastanede vefat etmiştir. Bir süre sonra eşi Fehime Hanım da vefat etmiştir. Bu vefat üzerine yakın dostlarından ve Kastamonu eşrafından Hafız Mehmet İhsan Himmetoğlu’nun kızı Hafıza Zehra Hanım’la evlenmiş, bu evlilikten Ayşe İnayet, Fatma Mualla, Hacer Necla, Macide Havva ve Abdülhalik Muhammed isminde çocukları olmuştur. Hacer Necla iki buçuk yaşında vefat etmiştir. Evlatlarının eğitimine özen gösteren Muhammed İhsan Oğuz’un oğlu Abdülhalik Oğuz Kastamonu Şehrinin tanınmış avukatlarından biri olmuştur. Kızları ise evlenerek İstanbul şehrine taşınmışlardır. Sadece kendi evlatları değil irşad ettiği kişiler arasında da saygın mesleklerde çalışanlar vardır.

4.2.1 Muhammed İhsan Oğuz’un Eserleri

Muhammed İhsan Oğuz sadece bir mutasavvıf değil aynı zamanda kalemi güçlü bir İslam âlimidir. Aile bireylerinden edinindiğimiz bilgilere göre doksandan fazla eseri mevcuttur. Bu eserlerin geneline baktığımızda bazılarının birkaç cilde yayılan hacimli

⁴⁰⁴ Bakara Süresi: 55. Ayet-i Kerime.

eserler olduğunu, bazılarının ise risale tarzında sadece birkaç sayfadan ibaret olduğunu görüyoruz. Bu yüzden ilerleyen yıllarda bazen iki bazen üç eseri birleştirilerek genel bir baskı ve isim altında yayınlanmıştır. Ayrıca Osmanlıca, ya da latin harfleri ile yazdığı eserlerinin yarısından fazlasının basılmadığı anlaşılmaktadır. Bu itibarla oldukça sınırlı eserine ulaşmak mümkün olmaktadır. Ayrıca bazı eserlerinin yangında kaybolduğu da bilinmektedir. Bu şartlar dâhilinde Oğuz'un eserleri hakkında şu bilgiler verilebilir:

Mecelle-i Kudsiyye: Bu eserde 12 tarikat piri hakkında bilgi verilmektedir. Bu zatlar Sühreverdi, Ahmed er-Rıfâî, Muinettin Hasan Senceri Çeşti, Ali Şâzeli, Ahmet Bedevi, Mevlâna Celalettin Rumi, İbrahim Dusuki, Saadettin Cibâvi, Siracettin, Muhammed Bahâeddin Nakşibendi, Ömer Halveti, Necmeddin Kübra ve Abdülkadir Geylânî'dir. Bu zatların hayatları ve kerametleri anlatılmaktadır. 1992 yılında "Tasavvufun Öncüleri" adıyla basılmıştır.⁴⁰⁵

Vahdet-i Vücut Hakkında İlmi Münakaşa: Muhammed İhsan Oğuz 1938 yılında Muhyiddin-i Arâbi hakkında şerhleri ile tanınan Hüseyin Avni Konuk'la çok sayıda yazışma yapmıştır. Bu yazışmalar daha sonra kitaplaştırılmıştır. Hüseyin Avni Konuk ve kendinin yazdığı toplam 17 mektup esere eklenmiştir. Mektupların orjinalleri bu gün İstanbul Atatürk Kitaplığı'nda muafaza edilmektedir. Bayram Kusursuz'un bu mektuplar hakkında "Vahdet-i Vücûd Müdâfaası" isimli bir tez çalışması bulunmaktadır. Yine Cavit Sunar'da "Vahdet-i Şühûd-Vahdet-i Vücûd Meselesi" isimli eserinde bu mektuplara değinmiş ve kısa bir tahlilini yapmıştır.⁴⁰⁶

Muhammed İhsan Oğuz'dan Mektuplar: Oğuz'un çağdaşı olan bütün tasavvuf büyükleri ile yaptığı mektuplaşmaların tamamını ihtiva eden bu eser oldukça kapsamlı olup 1994 yılında 2 cilt hlinde Oğuz Yayınları tarafından basılmıştır.⁴⁰⁷

Vesiletü'n Necat-Mufassal İlmihal: Oğuz'un yazdığı bir ilmihal olup toplam 295 sayfadır. İki kısımdan oluşan bu eserin ilk kısmında Allah ve Hz. Muhammed hakkında bilgiler yer almaktadır. İkinci kısımda ise temel ibadetlerin tarifi yer

⁴⁰⁵ Muhammed İhsan Oğuz, **Tasavvufun Öncüleri**, Oğuz yayınları, İstanbul, 1992.

⁴⁰⁶ Aykaç, a.g.m, s. 42.

⁴⁰⁷ Muhammed İhsan Oğuz, **Muhammed İhsan Oğuz'dan Mektuplar**, Oğuz Yayınları, İstanbul, 1994.

almaktadır. Eser ilk defa 1977 yılında bastırılmıştır. 1997 senesinde ise Oğuz Yayınları tarafından bir defa daha basılmıştır. Oğuz'un ayrıca "Mülahhas Selefiyye Mezhebi" isminde bir eseri daha vardır. 34 sayfadan oluşan bu eser daha önce yazdığı "Mezheb-i Selef" isimli eserin özeti halindedir eser 1972 yılında yazılmıştır. 2005 yılında baskısı yenilenmiştir.⁴⁰⁸

Şerh-i Hadis-i Zikir ve Silsile: Zikir hakkında izahların ve nakillerin bulunduğu bu eser 1977 yılında yazılmıştır. Orijinal adı "Şerh-i Hadis-i Zikir ve Mebahis-i Selasil-i Turuk-Aliyye-i İslamiyye" olan bu eser 1979 yılında Latince olarak 60 sayfalık bir kitap halinde basılmıştır.⁴⁰⁹ 1997 yılında daha sade bir biçimde ve içine "Nurü'l-İzah" isimli eserde eklenerek "Şeriat-Tarikat Kavramları, Zikir ve Tasavvuf Yolları" şeklinde isimlendirilmiştir. Eserde ayrıca bazı tarikat silsileleri ve bazı pirlerin ölüm tarihleri hakkında bilgilerde bulunmaktadır.

Silsiletü'l Ârifin-Tezkiretü'l Sıddıkin: Muhammed İhsan Oğuz'un en tanınmış ve kapsamlı eserlerinden biridir. Ayrıca kendisi hakkında en fazla bilgi ihtiva eden eserdir. Eser 1971 yılında 1731 yaprak ihtiva edecek şekilde bir deftere yazılmıştır. Orijinal hali 5 cilt olan bu eser düzeltilmiş olarak yazılırken 2 cilt haline getirilmiştir. Eser dört konu üzerine odaklanmaktadır. İlk olarak Allah'ın sıfatları, ikinci olarak İslam hükümleri, üçüncü olarak Hz. Muhammed ve son olarak ise Hz. Ebubekir ile Muhammed İhsan Oğuz arasında yaşamış Nakşibendi büyüklerine değinmektedir. Bu zatların hayatları ve menkıbeleri detaylıca verilmiştir. Oğuz kendi hayatını da burada yazmıştır. Oğuz yayınları tarafından "Arifler Silsilesi" adıyla 1996 yılında 4 cilt halinde yayınlanmıştır.⁴¹⁰

Din-i Celil-i İslam ve Sıfatullah, Zâtullah'ın Ayır ve Gayrı Olması Mesele-i Mühimmesi Hakkında Tahkikat: Oğuz Din-i Celil-i İslam'da İslamın 5 şartı ve ihlas konularına değinmiştir. Bu eser çok küçük hacimli olup sadece 34 sayfadır. Bundan dolayı 1972 yılında basılan bu eser daha sonra değişik eserlerle birleştirilerek

⁴⁰⁸ Muhammed İhsan Oğuz, **Mülahhas Selefiyye Mezhebi**, Oğuz Yayınları, İstanbul, 2005.

⁴⁰⁹ Muhammed İhsan Oğuz, **Şerh-i Hadis-i Zikir ve Mebahis-i Selasil-i Turuk-Aliyye-i İslamiyye**, Fatih Yayınevi Matbası, İstanbul, 1979.

⁴¹⁰ Muhammed İhsan Oğuz, **Arifler Silsilesi**, Oğuz Yayınları, İstanbul, 1996.

basılmıştır.⁴¹¹ Bu eser 2000 yılında “Din-i Mübin-i İslam” adlı eserle birleştirilerek “İslam’ın Özü” adıyla yeniden basılmıştır.

Zâtullah’ın Ayrı ve Gayrı Olması Mesele-i Mühimmesi Hakkında Tahkikat isimli eser ise 1975 yılında “Vahdet-Vücut” adı ile basılmış olup oldukça kapsamlı bir eserdir.

El-Burhan Ve’l-İkan fi Beyan-ı İrade-i Cüz’iyye-i İnsan: Bu eserde İmam-ı Eşâri ve İmam-ı Mâtüridi’nin görüşleri açıklanmaktadır. Bundan başka İbn-i Teymiye’ye de cevap verilmektedir. Bu eserde İbni Teymiye ve talebesi olan İbni Kayyim El Cevziyye eleştirilmektedir. Eser 1970 yılında yazılmıştır. 44 sayfadan oluşmaktadır. 1975 senesinde “5 Sual 5 Cevap” isimli eserle beraber “Din-i Celil-i İslam” içine eklenerek yayınlanmıştır. 2000 yılında ise eser Oğuz vakfınca içinde kelime-i tevhidin faziletlerinin anlatıldığı “Kitabü’t Tevhit” isimli eserle birlikte “İslam’ın Özü” isimli eserin içine eklenerek yeniden basılmıştır. Eserin orijinali 44 sayfadan oluşmaktadır.

Din-i Mübin-i İslam: 7 fasıldan oluşan bu eserde Allah’a iman ve O’nun temel sıfatları, İslam’ın inanç esasları ve ayrıca Hz Muhammed’in nitelikleri ve Allah’ın yücelikleri anlatılmaktadır. 1975 yılında aynı isimle basılan kitap 2000 yılında “Kitabı Zikir” adıyla Oğuz vakfınca tekrar basılmıştır.⁴¹²

Mezheb-i Selef: Bu eserde selefi mezhepler hakkında bilgi verilmektedir. Bu eserde selefilik Kuran ve sünnet yolu olarak tanıtılmaktadır. Kitap 50 sayfalık içeriğe ek olarak 28 sayfalık bir lügatçe içermekte olup toplam 78 sayfadır.⁴¹³ 2005 yılındaki tıpkıbasımında Osmanlıca ve Latinize yazı olarak basılmıştır.

El Fevzu’l Kebiru’l Ebedi Fi Beyân-ı Usul, Akâidi Ahkâm ve Mesâil-i Din-i Celil-i Ahmedi: Bu eser özet bir eserdir. “Miftâüs-Saade” isimli eserin özetidir. Din itikat ve ihlâsa ait genel tanımlar ve bunların maiyetleri hakkında genel bilgilerin verildiği eser iman esasları ve bunlara dair bazı meselelere de değinmiştir. Muhammed İhsan

⁴¹¹ Muhammed İhsan Oğuz, **Din-i Celil-i İslam**, Ahmet Sait Matbası, İstanbul 1972.

⁴¹² Muhammed İhsan Oğuz, **Dini Mübini İslam**, Ahmet Sait Matbası, İstanbul, 1975.

⁴¹³ Muhammed İhsan Oğuz, **Mezhebi Selef**, Ahmet Sait Matbası, İstanbul, 1973.

Oğuz'un 1975 yılında yazdığı 173 sayfalık bu kapsamlı eser üç yıl sonra 1978 senesinde baskıya verilmiştir. Eserin daha yeni bir baskısı yapılmamıştır.⁴¹⁴

Mücâhedât-ı Dînîyye: Muhammed İhsan Oğuz'un manevi müridlerinden Seyyid Ahmed el-Kürdiye yazılan mektuplardan oluşmakta olan eserde Kürdi ile tanışmaları da anlatılmaktadır. İcazet ve aralarında geçen tartışmalar da esere eklenmiştir. Eser 1921 yılında yazılış olup toplam 50 sayfadan oluşmaktadır.⁴¹⁵ 1991 yılında "Tasavvuf Yolunda Manevî Cihâd" adı altında ve "İki Gavs-i Enâm" isimli eserlere eklenmiştir.

Yunus Emre'nin Terceme-i Hâli ve Hac, Kurban ve Kâbetullah: Bu iki eserin ilkinde Oğuz, Yunus Emre, Hacı Bektaş-ı Veli hakkında bilgiler vermekte ve silsilelerini anlatmakta ve tasavvufi görüşlerini izah etmektedir. Son bölümde bir de naat bulunmaktadır. Diğer eserde ise kurbanın faziletleri anlatılmakta ve bilgiler verilmektedir. Diğer bazı eserlerle birleştirilerek 1991 yılında "İslam'da Mübarek Günler ve Geceler" adı altında yeniden basılmıştır.⁴¹⁶

Şeyh Şâbân-ı Veli Halveti: Halvetiler hakkında bilgi verilen kitap 1918 senesinde yazılmıştır. Bu eserde tarikat hakkında detaylı bilgiler verilmektedir. Ayrıca Şeyh Şâbân-ı Veli'nin kerametleri ile Şâbânîlik tarikatının tasavvuf anlayışı izah edilmektedir. Eser 1993 yılında sadeleştirilerek "Şeyh Şaban-ı Veli ve Mustafa Çerkeşi" adıyla yeniden basılmıştır. Bahsedilen eserde zikrettiğimiz isimler haricinde Ömer el Halveti ve Karabaş-ı Veli hakkında da bilgiler verilmektedir. 1961 yılında Mustafa Çerkeşi hakkında ayrı bir eser daha yazılsa da bu eserde birleştirilmiştir.⁴¹⁷

Risâle-i Necâtü'l Müteayyirin ve Risâle-i Hukuk-ı Valideyn: 1922 ve 1962 yıllarında yazılan bu iki eserin ilkinde nefsanî istek ve arzuların zararlarına değinilmiştir. Bu eser ve Oğuz'un eserlerinden iki tanesi bir arada "Sorular ve Cevaplar" adıyla 1995 yılında yayınlanmıştır. Diğer eserde ise ana baba hakkı ile alakalı hadislerle yer verilerek ana baba hakkının önemine vurgu yapılmıştır. Bu eser

⁴¹⁴ Muhammed İhsan Oğuz, *El Fevzu'l Kebiru'l Ebedi Fi Beyân-ı Usul, Akâidi Ahkâm ve Mesâil-i Din-i Celil-i Ahmedi*, Fatih Yayınevi, İstanbul, 1978.

⁴¹⁵ Aykaç a.g.m, s. 36.

⁴¹⁶ Muhammed İhsan Oğuz, *İslam'da Mübarek Günler ve Geceler*, Oğuz Yayınları, İstanbul, 1991.

⁴¹⁷ Muhammed İhsan Oğuz, *Hazret-i Şeyh Şâbân-ı Veli ve Mustafa Çerkeşi*, Oğuz Yayınları, İstanbul, 1993.

2000 basımında “İslamın Özü” eseriyle birleştirilmiş, fakat daha sonra ayrı basılmıştır.⁴¹⁸

Gece ve Gündüzün Faziletlerine Dair Dört Eser: Bu dört eser aslında ayrı ayrı yazılmış eserlerdir. İlk eser “Cum’a Gün ve Gecenin Fezâili” ismi ile 1954 yılında yazılmış 18 sayfalık bir risale olup bu gecenin fazileti ve bu geceye özel ibadetlere değinmektedir. “Receb-i Şerîf’in ve Beratin Fezaili”, “Leyle-i Regâib’in Fezâili” ve “Ramazan-ı Şerîf’in ve Leyle-i Kadirin Fezâili” isimli eserlerde ise Recep ayı ve Regaip gecesinin faziletine değinilmiştir. Bu esserlerin hepsi bir arada 1992 senesinde sadeleştirilmiş olarak “İslam’da Mübarek Günler Ve Geceler” adıyla neşredilmişlerdir.⁴¹⁹

Muhtasar Kitâbü’l Kaza vel-Kader: Kaza ve kader hakkındaki sorular ve bu sorulara verilen cevapları ihtiva eden bu eser 30 sayfadan oluşmaktadır. 1999 yılında basılan “İslam’da Kaza ve Kader” isimli eserin sonuna sadeleştirilerek ilave edilen eser orijinal olarak “Mülahhas Kitâbü’l Kaza ve’l Kader” olarak geçmesine rağmen basılırken “Mülahhas” olan ismi “Muhtasar” olarak yazılmıştır. İmamı Maturidi ve İmamı Eşari gibi İslam büyüklerinin kıssalarında bulunduğu eserde Selefiye ve Ehlisünnet hakkında bazı bilgiler de yer almaktadır.⁴²⁰

54 Farzın Tercemesi: Bu eser 54 farzın faziletlerini anlatmaktadır. Eser Hasan-ı Basri referans alınarak yazılmıştır. İncelemeler yapılırken onun görüşleri esas alınarak yapılmıştır. Eser 1965 yılında yazılmıştır. 1975 senesinde ise “Din-i Mübin” isimli esere eklenmiştir. 2000 yılında sadeleştirilerek bazı eserler ile birleştirilerek “İslam’ın Özü” adı ile tekrar basılmıştır.⁴²¹

El-Hizbü’l A’zam ve Vesâlü’s-sa’adat: İlk eser aslında bazı duaları ihtiva eden bir vird sayılmaktadır. Vesailü’s-Sa’adat yaklaşık 70 sayfalık bir dua kitabıdır. Günlere özel dua ve zikirler hakkında bilgi vermektedir. Eser 1912 senesinde yazılmıştır.

⁴¹⁸ Muhammed İhsan Oğuz **Ana Baba Hakkı**, Oğuz Yayınları, İstanbul, 2011.

⁴¹⁹ Aykaç, a.g.m, s. 34.

⁴²⁰ Muhammed İhsan Oğuz, **İslam’da Kaza ve Kader**, Oğuz Yayınları, İstanbul, 1999.

⁴²¹ Muhammed İhsan Oğuz, **İslâm’ın Özü**, Oğuz Yayınları İstanbul, 2000.

Eserin hacmi küçük olduğu için basılırken El-Hizbü'l-A'zam isimli eser ile birleştirilerek yayınlanmıştır. Bu eserin sonundada bir vird bulunmaktadır.⁴²²

El-Esile vel-Ecvibe Nut'ı Celileler: El-esile ve'l-Ecvibe adlı eser 1923 yılında yazılmıştır. Din karşıtı felsefe kitaplarına verilen cevaplardan oluşmaktadır. Ayrıca bu eserde iman ve İslam'ın esaslarındada değinilmektedir. 74 sayfalık bu eser 1971 yılında “Din-i Mübin-i İslam” isimli eserle beraber basılmıştır. “Sorularla ve Cevaplar” adı altında 1995 yılında üç eserle birleştirilerek tekrar basılmıştır.⁴²³

Nut-ı Celileler ise bir şiir kitabı olup, üç bölümden oluşmaktadır. Eserde Hz. Muhammed, Hz. Ebubekir ve Ahmediyye isimli bölümler bulunmaktadır. Bu eser daha sonra “Arifler Silsilesi-Tezkiretü's-Şiddikîn” adı altında tek eserde toplanmıştır.

Makâmât-ı Hâce Abdülhalik el-Gucduvâni: Bu eserini Oğuz 1917 tarihinde yazmıştır. Nakşibendi büyüklerinden Abdülhalik el-Gücdüvani'nin hayatı ve tasavvuf anlayışına değinilmiştir. 104 sayfalık bu eserin basımı yoktur. Eserdeki bilgilerin özeti “Arifler Silsilesi” eserin 1971 baskısında yinelenmiştir.⁴²⁴

Şeyh Aliyyü'l Septi es-Seyyid Ahmed el-Kürdi: Muhammed İhsan Oğuz bu eserinde müşidlerinden Ahmet el-Kürdi ve onun müridlerinden Aliyyüs Septi el Paluvi'nin hayat ve tasavvuf anlayışına değinmiştir. Ayrıca aralarında geçenler hakkında da malumat vermektedir. Ayrıca eserinde Ahmet el Kürdi ile 30 sene beraber yaşamış Mehmet Tevfik Efendi'nin Kürdi hakkındaki düşüncelerine de yer vermektedir. Eser ilk olarak Necm-i İstikbal matbasında 1926 yılında Osmanlıca olarak basılmıştır. 1992 senesinde eser sadeleştirilmiş bir şekilde “Mücahedat-ı Dînîyye” (Tasavvuf Yolunda Manevî Cihâd) isimli esere eklenerek basılmıştır.

Şerh-i Esmâü'l-Hüsna ve Nurü'l-İzah: Şerhi Esmâü'l-Hüsna isimli eserde Oğuz, Allah'ın 99 ismine değinmektedir. 20 sayfadan oluşan bu eser 1975 senesinde “Din-i Mübin”, 2000 yılı baskısında ise “İslam'ın Özü” isimli eserlere eklenerek basılmıştır.

⁴²² Aykaç, a.g.m, s. 32-33.

⁴²³ Muhammed İhsan Oğuz, **Sorular ve Cevaplar**, Oğuz Yayınları, İstanbul, 1995.

⁴²⁴ Aykaç, a.g.m, s. 31.

Nurü'l-İzâh isimli eserde ise Oğuz, marifet, hakikat ve tarikatlar hakkında yanlış bilinen şeylere değinip doğru bilgileri açıklamaktadır. Oğuz burada tasavvuf için bir tarikata girmenin şart olmadığına da altını çizmektedir. Kur'an ve Hz. Muhammed'in mürşit yapılabileceğini yazmaktadır. Eser 1975 yılında "Dîn-i Celili-İslam" 1997 yılında ise "Şerh-i Hadîs-i Zikir ve Silsile" adları altında tekrar basılmıştır.⁴²⁵

İslam Tasavvufunda Vahdet-i Vücut: 5 bölümden oluşan bu eserde genel olarak vahdet-i vücut anlayışının tanımı yapılsa da tasavvuf ve amacı hakkında da bilgiler verilmektedir. Eserin ilk bölümü mukaddimedir. Bundan sonra konular hakkında üç fasıl ve bir hatim bulunmaktadır. İmam-ı Rabbani referans alınarak tasavvufta seyr ve süluk esnasında yaşanabilecek haller, tasavvuf ehlinin manevi dereceleri anlatılmıştır. 280 sayfadan oluşan bu kapsamlı eser ilk olarak 1976 senesinde basılmıştır. 1995 senesinde ise sadeleştirilerek tekrar basılmıştır.⁴²⁶

Hayat-ı Dünya ve Ahiret: Oğuz bu eserinde dünya ve ahiret hayatı ile niceliklerine değinmektedir. Dünya hayatı nasıl olmalıdır, ahirette ne gibi nimetler vardır cennet ve cehennem nasıldır gibi suallere cevap vermektedir. Kitabında Kur'an ayetlerini referans olarak almaktadır. Oğuz ayrıca özgür irade ile kader ilişkisine de değinmektedir. 1973 senesinde Ahmet Said Matbaası'nda ilk baskısı yapılan bu eser daha sonra sadeleştirilerek 1994 yılında tekrar basılmıştır. Eserin sonunda bir de lügatçe bulunmaktadır.⁴²⁷

Fusûl-i Seb'a: Hz. Muhammed döneminden zamanımıza kadar çok tartışılmış yedi konunun tespit edilerek incelendiği bu eserde Kur'an, tefsir, tevil, peygamber sünneti, icma, kıyas ve vahdeti vücut konuları etraflıca ele alınmıştır. İçindeki bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla eser 1920 yıllarında yazılmıştır. İlk basımı 1971 yılında yapılan bu eser 1993 yılında sadeleştirilmiş ve "İslam Düşüncesinde 7 Önemli Konu" adı altında tekrar basımı gerçekleşmiştir.⁴²⁸

⁴²⁵ Aykaç, a.g.m, s. 40-41.

⁴²⁶ Muhammed İhsan Oğuz, **İslam Tasavvufunda Vahdet-i Vücut**, Oğuz Yayınları, İstanbul, 1995.

⁴²⁷ Muhammed İhsan Oğuz, **Dünya ve Ahiret Hayatı**, Oğuz Yayınları, İstanbul, 1994.

⁴²⁸ Muhammed İhsan Oğuz, **İslamda Düşünceler ve 7 Önemli Konu**, Oğuz Yayınları, İstanbul, 1993.

Beyanü'l-Hak ve'l-Hakika fi Zımnı'l-Es'ile ve'l-Ecvibe: Oğuz bu eserinde dünyevi değişikliklerle beraber ortaya çıkan sorulara cevaplar vermiştir. Ayrıca eserde ruh kavramından da bahsetmektedir. Ölüm ile kıyamet arasında ruhun durumu hakkında çeşitli bilgilere kitapta yer verilmektedir. Eserde ayrıca arş, levhi mahfuz, kalem kaza ve kader konularından başka tasavvuf anlayışlarından bir kavram olan vahdeti vücud terimine de açıklık getirilip, vahdeti vücudun ne olup ne olmadığı, âlimlerin görüşleri ve dinî eserler bağlamında değerlendirilmiştir. Eserde Allah'ın fiilleri ve tabiat kanunlarına da değinilmiştir. Eserde ayrıca Muhyiddin-i Arâbi ve İmam-ı Rabbânî'nin vahdet-i vücud hakkındaki görüşlerine de yer verilmiştir.

Kitâbü'l-Kaza ve'l-Kader: Muhammed İhsan Oğuz 1956 yılında yazdığı bu eserde yine kaza ve kader konusunu hadis ve ayetler konusunda incelemiştir. Eşarilik, Matüridilik, Cebriyye ve Mutezilik mezheplerinin kaza ve kader hakkındaki görüşlerine yer vererek bu mezheplerin bu konuda düştükleri yanlışlar anlatılmış ve irade ve kader hakkındaki ilişki ve farka değinilmiştir. Bazı fıkıh ve ehl-i sünnet âlimlerinin konu hakkındaki düşüncelerine yer verilmiş ve karşılaştırmalar yapılmıştır. Eserin tamamı 186 sayfadır. İlk baskısı 1969 senesinde İstanbul'da Ahmet Sait Matbaası'nda yapılmış,⁴²⁹ 1999 yılında ise sadeleştirilmesi yapılarak tekrar basımı "İslam'da Kaza ve Kader" adı altında Oğuz Yayınları tarafından gerçekleştirilmiştir.

Mift'au's-Sa'ade: Muhammed İhsan Oğuz bu eserinde ahlak ve ihlas gibi konuları hadis ve ayetler ışığında açıklamış, dört halife dönemi ve Emeviler dönemi olayları, Cemel ve Sıffin savaşlarına değinmiştir. Bu eserde Muhammed İhsan Oğuz'un Emevileri çok tenkit edip, onları halifelik sistemini saltanat sistemine çevirme hususunda eleştirmektedir. 614 sayfalık oldukça kapsamlı bir yapıt olan bu eser ilk olarak 1964 ve 1968 yıllarında basılmıştır.⁴³⁰ 1999 ve 2017 yıllarında tekrar baskıları yapılmıştır. Bu baskıları Oğuz vakfı tarafından üstlenilmiştir. Son olarak 2020 yılında basılmıştır.

El-Muhaveratü'n-Nafia Ala Mesaili'l-Batına: Bu eserde Oğuz yine İmam-ı Rabbani ve Muhyiddin-i Arabi'nin vahdet-i vücud görüşlerini incelemekte ve kendi

⁴²⁹ Muhammed İhsan Oğuz, **Muhatasar Kitâbü'l-Kaza ve'l-Kader**, Ahmet Sait Matbaası, İstanbul, 1969.

⁴³⁰ Muhammed İhsan Oğuz, **Mift'au's-Sa'ade**, Ahmet Said Matbaası, İstanbul, 1968.

yorumlarını da esere eklemektedir. Tamamı 53 sayfa olan bu eserin ne zaman yazıldığı belli değildir. Eser henüz basılmamıştır.⁴³¹

Seyrü's-Salikin Fi-Menâzili'l-Arifin: Tasavvuf hakkında yazılan bu kitapta Muhammed İhsan Oğuz 5 fasıl ve 17 makamda seyr-i sülûk hakkında bilgiler vermektedir. Bu fasıllarda âlem-i emr ve halk latifelerinin halleri ile tasfiye ve tezkiyelerin usul yolları, daire-i imanın halleri ile seyr-i sulûkü, tasavvuftaki dereceler olan velayet-i suğra ile velayet-i kübra seyr-i sülûkleri, kemalat-ı nübüvvet, kemalat-ı risalet ve ulül azm halleri, Kâbe, Kur'an, salat ve İbrahimiyye, Museviyye, Muhammediyye ve Ahmediyye hakikatleri ve bunlara ilişkin seyr-i sulûk hakikatleri hakkında detaylı bilgiler verilmektedir. Tasavvufta manevi haller hakkında en kapsamlı eserlerden biri olan bu eser 110 sayfadan oluşmaktadır. Daktilo sayfalarına yazılan bu eser henüz basılmamıştır.⁴³²

İstılaha-ı Sûfiyye: Bu eserde Nakşibendi seyr-i sülûk makamları ve bazı tasavvuf kavramları anlatılmaktadır. Bu kavramlar diğer tariktlardaki kavramlarla karşılaştırılmaktadır. Eser 110 defter yaprağına yazılmış olup Osmanlıca'dır.⁴³³

El-Beyanü's-Sedid fi Mebahîşi't-Taḥkîk ve't-Taḳlîd ve Fıkhı Ekber: Oğuz'un 1923 yılında yazdığı bu eserde Raşit Rıza'nın Mısır'da çıkardığı "El Menar" dergisinde bulunan "Muḥaveratü'l-Muşliḥ ve'l-Muḳallid" ismiyle anılan karşılıklı yazılar tahlil edilmektedir. Eser bir mukaddime altı fasıl ve hatimeden oluşmaktadır. Batiniler, halis itikat, tahkik ve taklit, dinin usulleri, içtihad, şeriat ve bilim ilişkisi anlatılmaktadır. Hatime kısmında ise iman ahlakından bahsedilmektedir. Tek nüsha Osmanlıca olarak deftere yazılmış olup 102 sayfadan oluşmaktadır. Yine Oğuz'un İmam-ı Azam'dan çevirdiği Osmanlıca Fıkh-ı Ekber kitabıda bu güne kadar basılmamıştır.⁴³⁴

Es-Sebu'l Esrar fi Medarici'l-Ahyar: Bu eser İmam-ı Rabbani soyundan Muhammed Ma'sum b. Abdırreşid Müceddidi isimli zat tarafından kaleme alınmış

⁴³¹ Aykaç, a.g.m, s. 42-43.

⁴³² Aykaç, a.g.m, s. 42.

⁴³³ Aykaç, a.g.m, s. 43.

⁴³⁴ Aykaç, a.g.m, s. 44.

olup Muhammed İhsan Oğuz tarafından tekrar ele alınmıştır. Kitaptaki bölümlere “sır” ismi verilmektedir.⁴³⁵

Ferahidü'l-Fevâid: Zikir hakkında bir rehber şeklinde yazılmış bu eserde bazı salavatlara ve kelime-i tevhidin faziletlerine dair bilgiler bulunmaktadır. Eser risale şeklinde kısa bir eserdir. 35 sayfadır. 1966 yılında yazılmış olup henüz basımı yapılmamıştır.⁴³⁶

Kelime-i Tevhit İsmi Celal ile Zikrin Keyfiyeti: Muhammed İhsan Oğuz bu eserde zikir üzerinde durmaktadır. Fazla ibadet etmenin ve edenlerin önemine vurgu yapmakta ve “rabıta” ve “murakabe” konularını açıklamaktadır. Eser 21 sayfa olup iki kısımdan oluşmaktadır.⁴³⁷

Tevzihat: Oğuz 1971 senesinde yazdığı bu eserinde ise dört halife döneminin sonu ve Emeviler döneminin başındaki karışık bir dönemi anlatmaktadır. Kerbela olayı, Cemel ve Sıffin savaşlarında eserde geçmektedir. Oğuz’un bu eserde Emevileri çok eleştirdiği tespit edilmektedir.⁴³⁸

Telhis ve Makâmât-ı Seyr ve Süluk: Seyr ve Süluk makamları hakkında bu eserde bilgiler veren Oğuz eserin sonuna eklediği “Tenbihat” isimli bölümle de eserin önemi niçin yazıldığı ile alakalı bilgilerde vermektedir. Bu eserde fazla kapsamlı olmayan eserlerden olup tamamı 32 sayfadan meydana gelmektedir. Eser daktilo yazısı olarak bulunmaktadır. Yazılış yılı belli değildir.⁴³⁹

Terceme-i Hal: Muhammed İhsan Oğuz’un kendi hayatını anlattığı eseridir. Eser iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde emekli oluncaya kadar hayat hikâyesini anlatmaktadır. İkinci bölümde ise tasavvufî kişiliği ve manevi hayatı hakkında bilgi vermektedir. Hayat hikâyesinden başka kişisel zevkleri alışkanlıkları ve ailesi hakkında bilgilere de bu eserde değinmektedir. Eserin baş tarafında yazılma sebebi vardır. Buradan öğendiğimize göre Oğuz’un bu kitabı yazma nedeni hakkında

⁴³⁵ Aykaç, a.g.m, s. 44.

⁴³⁶ Aykaç, a.g.m, s. 45.

⁴³⁷ Aykaç, a.g.m, s. 45.

⁴³⁸ Aykaç, a.g.m, s. 45.

⁴³⁹ Aykaç, a.g.m, s. 46.

tevatürlerin çıkarılmaması ve hakkında ileride yanlış bilgi verecek kişilerden korkusudur. Bu eserinde tasavvuf yaşamında intisap ettiği kişilere de değinmiştir. 1968 yılında Osmanlıca olarak bir deftere yazılan bu eserde 1978 senesinde bazı düzeltmeler yapılmıştır. Tamamı 194 sayfadan oluşan bu eserin latin harflerine aktarımı bazı eksikliklerle beraber yapılmış, ancak henüz basılmamıştır.⁴⁴⁰

Risâle-i Ahse niyye: Oğuz’un tasavvufta zirveye erip son mürşid olarak tanıdığı Hz. Muhammed’in (S.A.V) yolu olan “Ahse niyye” yolunu tarif ettiği ve bu yola girenlere tavsiyelerde bulunduğu eseridir. Oğuz bu yola girmek isteyenlerin önce ahlak, ihlas ve iman yönünden tamama ermeleri gerektiğini yazmaktadır. Zikir, rabîta, cezbe-i kayyumiyet gibi önceki eserlerde geçen konulara da yine bu eserinde de sıkça atıfta bulunmaktadır.

70 sayfadan oluşan bu eser henüz basılmamıştır. Sayfalar defter yaprağından oluşmaktadır. “Silsiletü’l Arifin Tezkiretü’s Sıddıkîn”, yani “Arifler Silsilesi” eserinin sonunda bu bölüm eklenmiştir. Ancak bazı yanlışlar ve eksikler görüldüğü için kendi halince basılmak istenmiştir. Ancak henüz basılmamıştır.⁴⁴¹

Cemel, Sıffin ve Kerbela Muharebeleri ve İslam’da İlk Mefsedet ve Kıtâl ve Cinayet ve Hıyanet Müsebbibleri Hakkında Tedkikat ve Ta’mikat: Oğuz bu eserinde Dört Halife ve Emeviler devri karışıklıklarına değinmektedir. 1972 yılında yazılan bu eser 52 sahifeden oluşmaktadır. 1972 senesinde “Bab-ı Ali’de Sabah” isimli bir gazetede eseri “Miftahü’s-Sade” hakkında yazılar çıkınca Oğuz 13 sayfalık bir yazı ve 1974 yılında bu eserde geçen olaylar hakkında 24 sayfalık bir başka yazı daha kaleme alarak bu eserde birleştirmiştir. Bu eser de henüz basılmamıştır.

“İslâm’da İlk Mefsedet ve Kıtâl ve Cinayat ve Hıyanat ve Müsebbibleri Hakkında Tedkikat ve Ta’mikat” adlı eserinde ise yukarıda anlatıldığı şekilde Emeviler saltanatının başındaki karışıklıklara benzer hadiselerin günümüzdeki örneklerine değinmekte ve o olaylarla karşılaştırmaktadır. Raşit Halifeler döneminde halifelerin seçimle belirlenmesine dikkat çekmekte, Emevi muhalefetine vurgu yapmakta,

⁴⁴⁰ Eser Aile arşivinde bulunmaktadır. (Kasım 2020, torunu İhsan Oğuz’un aktardığı bilgi.)

⁴⁴¹ Aykaç, a.g.m, s. 47.

Şii'liğin ortaya çıkmasını anlatmakta ve Şii'likte dâhil dönemin bozuk itikadları hakkında bilgiler vermektedir. Defter yapraklarına yazılmış 68 sayfalık bu esrin henüz basımı olmamıştır.⁴⁴²

Rehber-i Ezkar ve Evrad, Risale-i Usul ve Ezkar-ı Meşayih-ı Tarîkat-i Aliyye-i Nakşibendiyye: Oğuz “Rehber-i Ezkar ve Evrad” isimli eserinde Nakşibendi tasavvuf kavramları, uygun zikir ve bu zikir için uygun haller ve zamanları, alışkanlık haline getirilmesi gereken bazı davranışlara değinmektedir. Bu üç konuyu üç fasıl halinde incelemektedir. Eser 24 sayfadır ve 1911 yılında basılmıştır.

Oğuz “Risale-i Usul ve Ezkar-ı Meşayih-ı Tarîkat-i Aliyye-i Nakşibendiyye” isimli eserinde ise rabita ve murakabe konuları ve seyr-i süluk konusundaki bazı meselelere kafa yormaktadır. Bu eser 30 sayfadır.⁴⁴³

4.2.2 Diğer Eserleri

Muhammed İhsan Oğuz’a ait daha pekçok makale ve risale tarzında eser bulunmaktadır. Bu eserlerinde tasavvufun yanısıra temizlik, yaşam, davranış, kişiler arası ilişki ve dinî yaşantı üzerine konular bulunmaktadır. Ancak bunların çoğu 20 sayfanın altında eserlerdir.

Muhammed İhsan Oğuz’a ait olduğu rivayet edilen, eserlerinde adlarına değindiği için ona aidiyeti kesin bilinen ancak izine rastlanılamayan eserleri de bulunmaktadır. Oğuz’un “Şifâtullâh, Zâtullah Mes’eleleri Hakkında, Ravzatü’r-Reyâhîn fî Sânihâti’s-Şâlihîn, İsbât-ı Vücûd ve Vahdâniyyet-i İlâhiyye’ye Dair Mühim Bir Yazı, Zât, Şifât ve Ef’âl-i İlâhiyye’ye Dair, Hazînetü’l-Esrâr, Celîletü’l-Ezkâr, Le’tâif-i Âlem-i Emr, Âlem-i Halk Hakkında, Vücûd-‘Âdem Hakkında, Ezkâr ve Sülûk, Akîde-i Tahâviyye, Uşûl-i Aşere Tercemesi, Menâbi-i Şer’iyye, Edille-i Erba’a; Tefsîr, Te’vîl; Müteşâbihât, Mu’katta’ât; Zâhir ve Bâtin-ı Kitâb ve Sünnet, Ba’zı Mesâil-i Mühimme ve Gâmızaya Dâir, Ba’zı Mesâil-i Fıkhiyye, Fâiz, Banka Mu’âmeleleri Hakkında, Ehl-i Nârın Hülûdu, Nârın Fenâsı veya ‘Âdem-i Fenâsı, Tecellî-i Ef’âl, Tecellî-i Şifât,

⁴⁴² Aykaç, a.g.m, s. 48-49.

⁴⁴³ Aykaç, a.g.m, s. 49.

Tecellî-i Zât Hakkında, Risâle-i Mi'yâru't-Tarîka, Risâle-i Mîzânü'n-Nüfûs Tercemesi ve Vâlideyn-i Muḥammedî'nin Necât-ı Âdem-i Necâtı Hakkında" isimli eserleri tespit edilmiş ancak bu eserlerin izine rastlanmamıştır. Bu eserlerde neler yazdığı ve eserlerin hacimleri bilinmemektedir. Oğuz'un ilk eşi olan ve doğum sırasında vefat etmiş bulunan Hafıza Fehime Hanım'a yazdığı ve mektup şeklinde yazılmış olan "Dünyadan Ahirete Bir Mektup" isimli eseri kızları olan Meliha Hanım'ın İstanbul'daki evlerinde çıkan yangında ev ile birlikte yandığı söylenmektedir.⁴⁴⁴

4.3 Ahmet Mahir Efendi

Kastamonu'da Halidilik tarikatının ileri gelen mutasavvıflardan Ahmet Mahir Efendi sadece tasavvuf ve ilmi yönüyle değil siyasî yönündeki faaliyetleriyle de dikkat çekmektedir. Her ne kadar vekâleten bulunduğu kısa şeyhliğinin haricinde postnişinlik yapmasa da birçok mutasavvıfa icazet verecek kadar tasavvufî bilgisi derin olan bir mutasavvıftır.

Ahmet Mahir Efendi Kastamonu şehrinin meşhur ailelerinden Ballıklızâde ailesine mensuptur. Ballıklızâde ailesi aslen Irak göçmeni olan ve peygamber soyundan geldiğine inanılan bir ailedir. Buradan Kastamonu şehrine göç eden aile burada merkeze bağlı Ballık köyüne yerleşmişlerdir. Bundan dolayı aileye Ballıklı adı verilmiştir.⁴⁴⁵ Ahmet Mahir Efendi bu ailenin bir ferdi olarak 1861 yılında dünyaya gelmiştir. Babası zamanın Kastamonu Ticaret Mahkemesi reisi olan Hafız Mehmet Said Efendi'dir. Dedesi Mehmet Nurettin Efendi'dir. Annesi ise Cemile Hanım'dır.⁴⁴⁶

Babası ve dedesi hafız olan Ahmet Mahir Efendi sıbyan mektebinden sonra Rüştîye Mektebi'ne girmiş ve burayı 1872 senesinde bitirmiştir. Bundan sonra Kastamonu Merdiyye Medresesi'ne giren Ahmet Mahir Efendi burada müderris ve tasavvufî kimliği ile öne çıkan Ahmet Siyâhi ve onun oğlu Ahmet Hicabi Efendilerden dersler almıştır. Burada ileri düzeyde Arapça ve Farsça öğrenen Ahmet Mahir Efendi bunun

⁴⁴⁴ Aykaç, a.g.m, s. 48-52.

⁴⁴⁵ Dilek Yılmaz, **Kastamonu'lu Sofuzade Mehmet Tevfik Efendi'nin Hayatı, Edebi Şahsiyeti ve Dinî Edebiyatla İlgili Şiirleri**, (Doktora tezi), Ankara Üniversitesi, Ankara, 2005. s. 16-17.

⁴⁴⁶ Lamia Levent Abul, **Bir Mutasavvıfın Siyasî Hatıraları (Ahmet Mahir Efendi'nin Hayatı)**, Büyüyenay Yayınları, İstanbul, 2020, s. 19.

akabinde Ahmet Hicâbi Efendi'den icazet alarak irşad ehliyeti almıştır. Bundan başka Halidiye tarikatına intisap eden kişiler tarafından kendisine Şifai-i Şerif okutması için de şehadetname verilmiştir. Burada uzun bir eğitimden sonra müderris olmuş ve Merdiyye Medresesi'nde derslerde vermeye başlamıştır. 1882 yılında bu günkü Merkez Ortaokulu'nun bahçesinde bulunan Darü'l-Kurra medrese ve kütüphanesinin olduğu yerde bir cami inşa ettirmiştir. Burada hafızların eğitim görevi ile meşgul olan Ahmet Mahir Efendi'ye buranın giderlerini karşılayan Kara Mustafa Paşa vakfınca mahkeme kararıyla ödenek verilmiştir. Kendisine Şeyh'ül-kurra denilmekteydi ki buda onun Kurra Hafızlarının reisi olduğu anlamına gelmektedir.⁴⁴⁷ Şeyhü'l-Kurra ünvanını bizzat Hafız Halit Efendi'den almıştır.

Kendisi müderrisliği zamanında pek çok kişiye icazet vermiştir. Sofuzâde Mehmet Tevfik Efendi, Abdurrahman oğlu Mehmet Salim Efendi ve Toplayanzâdelerden Hafız Abdurrahman Efendi kendisinden icazet alan başlıca talebeleridir.

Ahmet Hicâbi Efendi'ye olan muhabbeti fazla olduğundan dolayı onun vefatı üzerine oğlu Ahmet Ziyaeddin küçük olduğu için Ahmet Mahir Efendi'nin Halidi şeyhi olması meselesi gündeme gelmiştir. Ancak meşayihin eski şeyhin ailesinden birisini dergâh şeyhi yapmak istemeleri üzerine şeyh olmaktan vazgeçmiştir.

Ahmet Mahir Efendi'nin tasavvuf hayatının yanı sıra Kastamonu'dan İstanbul'a uzanan memuriyet hayatı da vardır. İlk memuriyeti zamanın Kastamonu valisi Sırrı Paşa tarafından kurulan Encümen-i Maarif'te başlamıştır. 26 Nisan 1882 yılında 750 lira maaşla başladığı bu görevi 1889 yılına kadar sürdürmüştür. 5 Nisan 1889 tarihinde Meclis-i İdare-i Vilayet azalığına getirilince eski görevini bırakmıştır. Bu görevinin yanı sıra çeşitli inşaat ve onarım denetleme komisyonlarında çalışmıştır. 1891 yılında İstinaf Mahkemesi azalığına getirilen Ahmet Mahir Efendi Kastamonu Müftülüğü'ne de girmek istemiş ancak 77 kişinin katıldığı seçimlerde 40 oya karşılık 37 oy olarak Hafız Mehmet Emin Efendiye karşı kaybetmiştir.⁴⁴⁸ 1897 yılında hacca gitmiştir. 1903 yılında İstinaf Mahkemesi azalığından ayrılarak İstanbul şehrine gitmiştir. İstanbul İstinaf Mahkemesi azalığı görevine başlayan Mahir Efendi Kastamonu valiliği yapmış

⁴⁴⁷ Çiftçi, a.g.e, s. 247.

⁴⁴⁸ Lamia Levent, **Ahmet Mahir Efendi Hayatı Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Doktora Tezi), Ankara, 2012, s. 37-38.

ve o dönemde sadrazam olan Abdurrahman Paşa tarafından kısa süreli olarak Halep'e gönderilmiştir. II. Meşrutiyet ilan edilince 17 Aralık 1908 yılında Kastamonu mebusu seçilmiştir. Bu dönemde İttihatçı çizgiye yakın bir düşüncede olduğundan Ahmet Mahir Efendi Sultan Reşat tarafından sık sık İstanbul'a çağırılmıştır. Hatta zaman zaman padişah'tan şahsi hediyeler aldığı da olmuştur. Sultan Abdülhamit döneminde İttihat ve Terakki'yi savunmasına rağmen padişah tarafından takibata uğramamış, hatta saygı görmüştür. Cumhuriyet döneminde de saygınlığı devam etmiştir. Siyasette pek fazla sesi çıkmamasına rağmen tasavvufî kimliğinden dolayı mebusluğu döneminde tekke ve zaviyeler konusunda sıkıntılı bir durum olduğunda şiddetle muhalefet yapmış ve tekkeleri savunmuştur. Ancak cumhuriyet döneminde devletle her hangi bir gerginliği olmamış ve dozu aşacak muhalefetten kaçınmıştır. Nitekim Mustafa Kemal Atatürk'ün Kastamonu ziyaretinde kendisi bizzat onu karşılayanlar arasında yer almış ve Atatürk'ün Kastamonu gezisinde de daima refakatinde bulunmuştur. Ahmet Mahir Efendi bu ziyaretten çok kısa bir süre sonra hastalanmış ve 4 Eylül 1925 senesinde vefat etmiştir. Cenazesi Daru'l-Kurra yakınında bulunan cami haziresine defnedilmiştir. İmar faaliyetinden dolayı 1961 yılında mezarı buradan alınarak merkez dışındaki Kuzyaka-Kozkırın köyündeki kabristana nakledilmiştir.⁴⁴⁹

Ahmet Mahir Efendi Cemile Hanım ile evlilik yapmıştır. Bu evlilikten dört kızı ve bir oğlu dünyaya gelmiştir. Kız evlatları Berire, Mahire, Fatma ve Rabia adlarını taşımaktadır. Ahmet Mahir Efendi'nin tek oğlu Ahmet Galip adını taşıyıp çok genç yaşta vefat etmiştir. Eşi Cemile Hanım Ahmet Mahir Efendi'nin vefatından sonra 10 yıl daha yaşayıp 1935 yılında henüz 49 yaşında iken vefat etmiştir.⁴⁵⁰

4.3.1 Eserleri

Ahmet Mahir Efendi'nin değişik konularda eserleri vardır. Bu eserler genellikle tasavvuf konusudur. Bunun yanında şiir ve tefsir gibi eserleri de vardır. Bazı gazete ve mecmualarda çeşitli makaleleri olmakla birlikte belirli bir konu hakkında sürekli olarak makale yazmamıştır. Eserlerinin hepsi basılmamıştır. Bu nedenle bu gün kendisine ait basılı eser oldukça sınırlıdır. Basılı dört eseri bulunmaktadır. Ayrıca

⁴⁴⁹ Abul, a.g.e, s. 20.

⁴⁵⁰ Abul, a.g.e, s. 20.

yazdığı Mufasssal Türkçe tefsir tamamlanmamıştır. Politik bazı konular ise daha sonra diğer eserlerde toplanmıştır. Mesela Mucizat-ı Kur’aniyye isimli esere bazı gazetelerde meşrutiyet, meşveret ve adalet gibi konulardaki yazılar eklenmiştir.⁴⁵¹

El-Mukem fi Şerhi’l-Hikem: Ahmet Mahir Efendi’nin hali hazırda basılı olan en hacimli eseri “*El-Mukem fi Şerhi’l-Hikem*” isimli eseridir. Şâzeli şeyhlerinden İbn-i Atâullah El-İskenderi’nin “*El-Hikemü’l-Atâiyye*” isimli eserine dair bir şerh niteliğinde olan bu eser 1900 yılında bitmiş, ancak bazı sorunlar nedeniyle 1905 yılında basılmıştır. Bu eser içinde yazılı olan bilgiye göre Şâzeli tarikatına yakınlık duyan Sultan II. Abdülhamit Han’ın isteği üzerine yazılmıştır.⁴⁵² 292 ve 336 sayfalık ciltlerde bulunan toplam 321 hikmetin Arapça asılları, manaları ve açıklamaları bulunmaktadır. Bunu yaparken Ahmet Mahir Efendi bol bol ayet ve hadislerle örneklerde de bulunmuştur. Eserde Farsça ve Arapça şiirlerde bulunmaktadır. Ahmet Mahir Efendi’nin Arapça ve Farsça’ya hâkimiyeti eserde çok iyi anlaşılmaktadır. Eser bir hayli ağır ve anlaşılması güç bir şekilde yazılmıştır. Tasavvuf hakkındaki her şeyden bu eserde bahsedilmiştir. Eser tamamlandığında Ahmet Mahir Efendi bu eseri ilk defa Şazeli Şeyhi Ebu’l Hasan Şâzeliye takdim etmiş, o’da Gazâlî’nin meşhur eseri İhya’da olan herşeyin burada da anlatıldığını söyleyerek bu esere iltifatta bulunmuştur.⁴⁵³

Bu eser İslam dünyasında olduğu kadar batıda da oldukça tanınan bir eser olmuştur. Fransız araştırmacı P. Nwya bu eserden bahsederken onu Nil kıyılarında oluşmuş son sûfi harikası diye tanımlamıştır.⁴⁵⁴

Mucizât-ı Kur’aniyye: Bu eser kendi başına bir eser olmaktan ziyade çeşitli yazılarında eklenmesiyle meydana gelmiş bir eserdir. Mahir Efendi’nin 1908-1909 yılları arasında çeşitli gazetelerde yayınlanan makaleleri eserin birinci cildini oluşturmaktadır. 1910 yılında basılan bu ilk ciltteki yazılarda Ahmet Mahir Efendi’nin meşrutiyet yönetimi ile İttihat ve Terakki taraftarı yazıları bulunmaktadır. Sultan Abdülhamit döneminde yapılan bazı yanlışlara değinmekle beraber ona düşmanca

⁴⁵¹ Abul, a.g.e, s. 51-52.

⁴⁵² Levent, a.g.t, s. 64.

⁴⁵³ Levent, a.g.t, s. 68.

⁴⁵⁴ Levent, a.g.t, s. 68.

kelimeler sarfetmekten kaçınmıştır. Eserin bu ilk kısmında konular 28 başlık altında incelenmiştir.

Eserin ikinci kısmı ise 278 sayfadan oluşmakta olup, burada daha çok İslam dinini ahlaki ve sosyal boyutları ile ele almıştır. Yine bundan başka İslama yönelik saldırıların dayanak noktalarını keşfedip bu saldırılara cevap vermeye çalışmıştır. İlmi Hikmet, İsra ve Miraç, İttida-i ve İhtilaf-ı Ümmet, Manevi Hayat, Vahiy ve Nübüvvet, Garanik Meselesi, Hz. Zeyd ve Zeyneb'in Kıssası, Akıl ve Hikmet, Nisâda Mesturiyet, Taadüd-i Zevcat, Dünyevi ve Uhrevi Hüsrân ve Azimet, Sebeb-i Necat ve Selamet, Farukâne bir Siret şeklinde başlıklarla ilgili konulara değinmiş ve açıklamalar getirmiştir. Bu ikinci kısım henüz basılmamıştır.⁴⁵⁵

El-Fatiha fî Tefsiri'l-Fatiha: Ahmet Mahir Efendi'nin medrese muallimliği sırasında öğrencilerine okuttuğu ders notlarından oluşan eseridir. Kur'an-ı Kerim ayetleri hakkında özet bir tefsir sayılabilecek bilgiler ihtiva etmektedir. Mahir Efendi bu eserinde özellikle Fatiha süresine çok odaklandığı için esrine de bu adı vermiştir.

Hutbe Mecmuası: Adındanda anlaşılacağı üzere içinde Mahir Efendi'nin Nasrullah Camiinde hatiplik görevi yaptığı sırada okuduğu Arapça Hutbeleri ihtiva etmektedir. Toplamda 72 hutbe vardır. Hutbelerin yanısıra hutbe adabı, hutbelerde okunacak dualar ve namaz sonunda okunacak bir duada esere eklenmiştir.⁴⁵⁶

Hatıratı: Ahmet Mahir Efendi'nin hayatı ve yaşadığı dönem hakkında bilgiler ihtiva eden eseridir. Esasen bu eser Ahmet Mahir Efendi'nin tuttuğu günlüklerin birleştirilmesiyle vücuda getirilmiş bir eserdir. Bu hatıratta özellikle Osmanlı Devleti'nin yönetici kademesinin günlük icraatları, devlet içindeki yönetim krizleri, dış politikada yaşanan başarısızlıklar ve devletin çaresizliği açık şekilde anlatılmıştır. Kendisinin şahit olduğu yazışma ve görüşmelere de değinmiştir. Hayatının pek çok önemli noktasından bu hatıratta bahsettiğinden araştırmacılar açısından önemli bir

⁴⁵⁵ Levent, a.g.t, s. 72-73.

⁴⁵⁶ Levent, a.g.t, s. 72-75.

kaynak olarak da görülmektedir. Ahmet Mahir Efendi'nin Türkiye Cumhuriyeti'nde bulunan hal tercemesi de bu hatıratı ayrıca mevcuttur.

Şiirleri: Ahmet Mahir Efendi'nin edebi alanda çok değerli şiirleri de bulunmaktadır. Ancak bu şiirleri değişik eserlerde dağınık halde verildiği için pek azı basılı halde bulunmaktadır. Eserlerinin içinde olanlardan başka daha birçok şiirinin olduğu, hatta bu konudaki becerisinden bu alanda da eserler verdiği tahmin edilmektedir. Ancak bunların basılmadığı için zaman içinde kayboldukları sanılmaktadır. Şiirlerinin en bol olduğu eserlerden biri de yukarıda bahsetmiş olduğumuz hatıratı ve “*El-Mukem fi Şerhi'l-Hikem*” isimli eserleridir.⁴⁵⁷

Mektupları: Ahmet Mahir Efendi'nin oğluna yazdığı ve kendisine yazılmış bazı mektuplarda bulunmaktadır. Kendisine yazılan mektupların çoğu mebus olduğu dönemde kendisine yazılan arzuhallerden oluşmaktadır. Bunlardan bazılarında anlaşıldığı kadarıyla mebusluğu döneminde halkın işleriyle yakından ilgilendiğini ve başarılı bir mebusluk dönemi geçirmiş olduğunu anlayabiliyoruz. Oğluna yazdığı mektuplarda da yoğun bir çalışma temposu altında olduğu açık ve sarıh bir biçimde anlaşılmaktadır. Yaptığı işler hakkında da bu mektuplarda ayrıca bilgi sahibi alabilmekteyiz.⁴⁵⁸

4.4 Sofuzade Mehmet Tefik Efendi

Âlimliği, şairliği ve tasavvufi kişiliği ile son zamanlarda gerek Osmanlı, gerekse Kastamonu şehrinde yaşamış ender insanlardan birisi de Sofuzade Mehmet Efendi'dir. Bilindiği üzere Osmanlı klasik şiiri özellikle tanzimatla değişimler yaşamış ve özünden kopmaya meyyal göstermiştir. Sofuzâde Mehmet Efendi'nin bir başka özelliği de bu dönem içinde yaşamakla beraber klasik akıma bağlı olmasıdır. Kendisi 240 sayfalık ve 278 şiir içeren eseri “*Hulviyyat*”⁴⁵⁹ ile meşhur bir şair, âlim, siyasetçi ve mutasavvıftır.

⁴⁵⁷ Levent, a.g.t, s. 83.

⁴⁵⁸ Abul, a.g.e, 2020, s. 78-80.

⁴⁵⁹ Candaroğullarının son beyi olan İsmail Bey'in de aynı adı taşıyan bir eseri olmakla beraber burada bahsi geçen eser tamamen Mehmet Tefik Efendi'ye ayit bir eserdir.

Sofuzâde Mehmet Tevfik Efendi 1874 yılında Kastamonulu “Sofuzadeler” adıyla anılan bir ailenin ferdi olarak dünyaya gelmiştir. Doğum tarihi çeşitli kaynaklarda farklı olarak verilse de terceme-i hâlinde verilen bilgiler esas kabul edilecek olursa 1290 (1873-1874) yılı olduğu ortaya çıkmaktadır.⁴⁶⁰

Sofuzâdeler ailesi ya da Sûfizâde ailesinden olan babasının ismi Sofuzâde Hafız Abdullah Sıtkı Efendi’dir. Annesi ise Hacı Rahime Molla Hanım’dır. Annesinin taşıdığı “Molla” lakabı onun dinî bir bilgiye sahip olduğunu göstermektedir. Nitekim Gümüşlüce Kabristanı’nda bulunan mezarının şahidesinde “*Sofuzâde Tevfik Efendi’nin validesi olup elli yıl talim-i Kur’an ile meşgul olan Hâce (hacı) Rahime Molla Hanım ruhuna Fatiha*” yazılı olması 50 sene Ku’ran öğretmenliği yaptığını göstermektedir.⁴⁶¹ Babası Hafız Abdullah Efendi ise medrese mezunu ve ticaretle meşgul olmuş bir kişi idi. Mehmet Tevfik Efendi ailenin tek çocuğu olup ailenin soyu kendisi ile devam etmiştir. Hayatı boyunca birden fazla kadınla evlenen Mehmet Tevfik Efendi’nin Hatice, Naciye, Safiye, Ayşe Seniye, Hacer Şükriye ve Safiye (Safiye Oktay) isimli çocukları olmuş, ancak 4 tanesi erken yaşlarda vefat etmişlerdir. Sadece Safiye Oktay ve Hatice isimli kızları kendisinden sonra hayatta kalmış evlatlarıdır.

İlk tahsilini nerede aldığı bilinmemekle beraber medrese mezunu babası ile Kur’an’ı çok iyi bilen annesinden almış olması kuvvetle muhtemeldir. Ancak doğduğu mahalle bilinmemekle beraber ilk tahsilini sıbyan mektebinde devam etmiş olduğu düşünülebilir. Nitekim konağının bulunduğu yerde de bir sıbyan mektebi mevcuttur. Ancak doğduğu yerin bu ev olup olmadığı bilinmediği için bu konuda hüküm vermek zordur. Ortaokul tahsilini Kastamonu Rüştîyesi’nde yapan Sofuzâde Mehmet Tevfik Efendi buradan Ballıklıâde Ahmed Mahir Efendi’ye intisap ederek onun derslerine katılmaya başlamıştır. Tam 10 sene süren bu eğitimi süresince Ahmet Mahir Efendi’den Arapça ve Farsça öğrenmiş, ayrıca Sâdî’nin Gülistan’ını ve Hafız Şirazi Divanı’nı okumuş, 1897 senesinde hocası Ahmet Mahir Efendi’den icazet almaya muvaffak olmuştur.⁴⁶²

⁴⁶⁰ Yılmaz, a.g.t, s. 14.

⁴⁶¹ Yılmaz, a.g.t, s. 15.

⁴⁶² Yılmaz, a.g.t, s. 16.

Mehmet Tevfik Efendi öğrendiği bilgiler sayesinde hem müspet, hem de dinî ilimlerde oldukça geniş bilgi sahibi olmuştur. Hoca olduktan sonra Kastamonu Sanat Mektebi ve sonrasında İmam Hatip Okulu'nda hoca ve idareci olarak görev yapmıştır. Ayrıca Pirinçpazarı Camii'nde 16 sene tefsir ve dinî dersler vermiştir.

1904 yılında Sanayi Mektebi yani bu günkü adıyla Kastamonu Endüstri Meslek Lisesi müdürlüğüne getirilmiştir. Buradaki idaresi döneminde okul bünyesinde önemli değişimler yaşanmıştır. Lise bünyesinde Demirhane ismi ile bir bölüm açılmasını sağlamıştır. Yeni açılan bölüme yeni makinalar getirilmesini sağlamış ve 1908 yılında burada faaliyetlere başlanmıştır. Ancak makinelerin bakımı ve masrafı çok fazla olduğu için bu bölüm matbaa idaresi ile birleştirilerek kaldırılmıştır. Mehmet Tevfik Efendi aynı yıl içinde buradaki görevinden ayrılmıştır. Mehmet Tevfik Efendi'nin burada görev yaptığı sırada yazdığı şiirleri eseri Hulviyat'ta mevcuttur.

Okuldaki görevinden ayrıldıktan sonra ortakları ile birlikte bir ticaret şirketi kurarak kendi işi ile alakadar olmuştur. İlk olarak Kastamonu'da o yıllarda fazlaca rağbet görüp yetiştirilen kendir ticaretine başlanmıştır. Kastamonu limanının tamamlanmamış olması ve şirkette makinalaşmanın tam manasıyla oluşmaması gibi nedenlerden dolayı şirket zarar etmeye başlamıştır. Ancak Mehmet Tevfik Efendi'nin akıllıca hamleleri sayesinde şirket belli bir süre ayakta kalmayı başarmıştır. Bünyesinde pekçok gayrimüslim vatandaşı da çalıştıran şirket ne yazıkki bu sırada başlayan I. Dünya Savaşı başlamadan oluşan zorlu ortamda faaliyetlerine devam edememiş ve 1913 yılında kapanmıştır.⁴⁶³

Savaş sırasında askerî satın alma komisyonu ve vilayet meclisi azalığı gibi görevlerle meşgul olmuştur. Millî Mücadele döneminde Müdafa-yı Hukuk üyeliğinde de bulunmuştur. Yine 1921 senesinde Hilal-i Ahmer Cemiyeti kurucu üyeliğine getirilmiştir.

Bu görevleri icra ederken Kastamonu Mevlevihanesi'nde Mesnevi okutmak suretiyle tasavvufî faaliyetlerini sürdüren Mehmet Tevfik Efendi Cihan Harbi sırasında gönüllü Mevlevi alaylarına katılmıştır. Mehmet Tevfik Efendi tekke ve zaviyelerin

⁴⁶³ Yılmaz, a.g.t. s. 38.

kapatılmasıyla kurulan İmam Hatip Lisesi'nde dinî dersler vermiştir. Sofuzâde Mehmet Tevfik Efendi soyadı kanunun çıkması üzerine “Safoğlu” soyadını kullanmıştır.

Mehmet Tevfik Efendi siyasî görevlerde de bulunmuştur. 1911 senesinde “Zafer” isimli haftalık bir gazete çıkarmıştır. Bu gazetede çıkan bazı yazıları yüzünden başı derde girmiş ve hükümet tarafından hapse atılmış, ancak hatırlı kişilerin desteği sayesinde suçsuzluğu anlaşıl原因 olarak hapisten kurtulmuştur. İttihat ve Terakki Partisi üyesi iken sonradan onların icraatlarını tasvip etmeyerek bu guruptan ayrılmış, Hürriyet ve İtilaf Partisi'ne katılmıştır. Kurduğu Zafer Gazetesi ise 1919 yılına kadar yayın hayatına devam etmiştir.

Ticaretle de meşgul olduğu için Mehmet Tevfik Efendi sık sık farklı illeri ziyaretlere gitmiştir. Bunun yanı sıra iki defa Hac ziyareti yapmıştır. Bu ziyaretlerinde şiirlerini yazmaya devam etmiştir. Sofuzâde Mehmet Tevfik Efendi ilk hac ziyareti sırasında hükümetin izin vermemesi üzerine bizzat 40 kişilik bir grupla Atatürk'e izin için ricacı olarak gitmiştir. Arapça ve Farsça'da uzman bir kişi olduğu görülünce oralardan bilgi getirmesi ve bazı havadisleri öğrenmesi şartı ile Atatürk tarafından kendisine izin verilmiş ve Haccını böylelikle ifa etmiştir. 1942 yılında ikinci defa Hac ziyaretinde bulunmuştur. Haccı sırasında Peygamberimiz hakkında bir Nât-ı Şerif kaleme almıştır.⁴⁶⁴

İkinci haccından sonra siyasetten çekilen ve kendini ilme ve ibadete veren Mehmet Tevfik Efendi vaktini genelde konağında bulunan odasında geçirmeye başlamıştır. Sağlık sorunları nedeniyle işlerini torunu Ahmet Said Efendi'ye devreden Mehmet Tevfik Efendi 1960 yılında Nisan'ın 19'unda vefat etmiştir. Vefatını dönemin gazeteleri yazmış ve ondan övgüyle söz etmişlerdir. Cenazesine katılanlardan manevi dostlarından olan Abdülkerim Abdülkadiroğlu cenazesine katılanların ve kendisinin sanki anne ve babasını kaybetmiş kadar üzüldüklerini anlatmıştır.⁴⁶⁵ Cenaze töreninden sonra Gümüşlüce adıyla anılan kabristana defnedilmiştir. Bu kabristanda Mehmet Tevfik Efendi'den başka ayrıca annesi Rahime Molla Hanım, 14 yaşında iken

⁴⁶⁴ Yılmaz, a.g.t, s. 42.

⁴⁶⁵ Yılmaz, a.g.t, s. 44.

vefat eden kızı Şükriye Hanım ve eşi Şefika hanım bulunmaktadırlar. 1896 yılında vefat eden babasının mezarı belli olmamakla beraber bu kabristanda olma ihtimali bulunmaktadır.

4.4.1 Eserleri

Sofuzâde Mehmet Tevfik Efendi'nin bugün bilinen çeşitli büyük eserleri vardır. Ancak bunların önemli bir kısmının kaybolduğu bilinmektedir. Ayrıca çeşitli eser ve yayınlarda çıkan bir sürü şiiri ve çeşitli konularda makaleleri bulunmaktadır. Zafer Gazetesindeki yazılarını da bunlara dâhil etmemiz gerekmektedir. Kaleminden çıkan eserler şunlardır:

Hulviyat: Mehmet Tevfik Efendi'nin en meşhur eseridir.⁴⁶⁶ 1911 yılında yayınlanan bu eserin terkihi 240 sayfadan ibarettir. Bu eser Mehmet Tevfik Efendi'nin divanı olarak bilinmektedir. Eserde küçüklüğünden itibaren yazdığı şiirlerde mevcut olup, ilahi bir aşkla yazdığı için Hulviyat ismini vermiştir. Eserde Farsca gazeller de bulunmaktadır.⁴⁶⁷ 3 bölümden oluşan eserin ilk bölümünde Allah'ın varlığı ve birliği ile sıfatları üzerine durulmaktadır. Çeşitli dualar içeren bir bölümdür. Hocaları Ahmet Mahir Efendi ve Abdülkadir Geylani gibi tasavvuf büyükleri hakkında da şiirlerine bu bölümde yer vermiştir. İkinci bölüm “*Gazeliyat*” adı altında isimlendirilmiş olup Farsça ve Türkçe gazellerden oluşmaktadır. Meşhur şairlerin ve bazı Osmanlı hükümdarlarının yazdıkları gazellere karşılık verdiği nazireler de⁴⁶⁸ bu bölümde mevcuttur. Ayrıca öğrencilerine Sanat Okulunda idarecilik görevi sırasında tutturduğu şiir notları da mevcut bulunmaktadır. Mehmet Tevfik Efendi'nin eserinin son bölümü ise “*Tevarih*” adını taşımaktadır. Burada bulunan şiirlerine genelde tarih düşürdüğü için bu bölüm bu şekilde isimlendirilmiştir. Hayatındaki önemli olaylar, görüşmeler, kısacası tarih düşürülmüş herşey hakkındaki şiirleri bu bölümde bulunmaktadır. Eserin son şiiri ise bu eserin yazılma sebebine dair bir şiirdir. Bu eser bu özelliğinden dolayı ve özellikle bu bölümdeki tarihlerden dolayı hayatı hakkındaki olaylardan bilgi sahibi

⁴⁶⁶ Kastamonu Candaroğulları Beyliği hükümdarı olan İsmail Bey’inde “*Hulviyyat-ı Şâhi*” isminde bir eseri bulunmakta olup çoğunlukla bu eserle karıştırılmaktadır.

⁴⁶⁷ Abdülkerim Abdülkadiroğlu, “*Sofuzade Mehmet Tevfik Efendi ve On Üç Naziresi-Yirmi İki Nâ’tı*”, **Türklük Araştırma Dergisi**, Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, İstanbul, 1993, s. 55.

⁴⁶⁸ Nazire çeşitli şiirlere karşılık olarak yazılmış cevap şeklinde şiirlere denilmektedir.

olduğumuz bir eser olma maiyetini taşımaktadır. Hepsi içinde olarak eserdeki toplam şiir adedi 278 tanedir.⁴⁶⁹

Rubâiyyât-ı Mevlâna: Bu eserin Sofuzâde Mehmet Efendi'ye ait olduğu bilinmekle beraber eserin mevcut nüshaları kaybolmuştur. Kaynaklarda eserin 300-400 sayfalık hacimli bir eser olduğu zikredilmektedir.⁴⁷⁰ Eserin bazı sayfalarına dair içerikler mevcuttur. Bu kısıtlı belgelerden anlaşıldığı kadarıyla eser Farça şiirlerin Türkçe anlamları ile yazıldığı bir eserdir. Tasavvufî birçok konunun bu eserde geçtiği anlaşılmaktadır.

Sırru'l-Velâye ve Miyârü's-Şemim fi Ahlâki'l-Ümem: Sofuzâde Mehmet Tevfik Efendi'nin bu iki eseride kayıptır.⁴⁷¹ Sırru'l-Velâye isimli eserinde Vahdet-i Vücut hakkındaki bazı konuların bu eserde geçtiği bilinmektedir. Hulviyat isimli eserde bu eserin Mehmet Tevfik Efendi'ye ait olduğu yazmaktadır. Miyârü's-Şemim fi Ahlâki'l-Ümem adlı eserde ise şair ahlakla ilgili konulara değinmektedir. Bu da Hulviyyat isimli kitabın arka kapağında şairin eseri olarak yazmaktadır.

Şiir Defterleri: Sofuzâde Mehmet Tevfik Efendi'nin binlerce şiiri bulunmaktadır. Bu şiirleri defterlere yazdığı için “şiir defteri” olarak anılan eseri basılmamıştır. Toplam olarak 1000 sayfayı aşan sayfa sayısı ile bu defterler torunu Rahşan Hanım tarafından Ziya Demircioğlu'na teslim edilmiştir. Defterler üzerinde daha sonra Abülkerim Abdülkadiroğlu da incelemeler yapmıştır. En sonunda Milli Kütüphane'ye teslim edilen bu defterlerin sayısı 11 adettir.⁴⁷² Defterlerde her türlü şiirler bulunmaktadır. Özellikle edebiyatımızda “Yaşname” olarak bilinen yaşlılık ve ihtiyarlık konulu şiirleri çok meşhurdur. Bu yaşnamelerde her dönemin belli bir adı bulunmaktadır. Mehmet Tevfik Efendi bu yaş aralıklarını şu şekilde sınıflandırmıştır. Doğumdan dokuz yaşa kadar Âlem-i Tufûliyet, 9-15 yaş arası Âlem-i Sabâvet, 15-30 yaş arası Mertebe-i Şebâbet, 30-45 yaş arası Âlem-i Recûliyet.⁴⁷³ Bundan başka defterlerde edebi olarak her türde ve konuda şiirler mevcuttur. Ömrünün belirli dönemlerini

⁴⁶⁹ Yılmaz, a.g.t, s. 47-53.

⁴⁷⁰ Abdülkadiroğlu, a.g.m, 1993, s. 56.

⁴⁷¹ Abdülkadiroğlu, a.g.e. s. 56.

⁴⁷² Yılmaz, a.g.t, s. 53-54.

⁴⁷³ Abdülkerim Abdülkadiroğlu, “Sofuzade Mehmet Tevfik Efendi'nin Bilinmeyen Yaş ve İhtiyarlık Konulu Şiirleri”, *Osmanlı Araştırmaları XXVI*, (The Journal of Ottoman Studies), İstanbul, 2005, s. 24-25.

burada şiirleri ile anlatmıştır. Bu şiirlerde döneme ait pişmanlıkları, mutlulukları ve hüznüleri sarıh bir şekilde görülmektedir.⁴⁷⁴

Beyânü'l-Hak ve El-Medâris dergilerindeki yazıları: Beyânü'l Hak ve El-Medâris II. Meşrutiyet döneminde yapılan ilmi iki dergidir. Mehmet Tefik Efendi bu dergilerde birçok yazı yazmıştır. Bu dergilerde Sofuzâde Mehmet Tefik Efendi'nin 30 kadar makale ve yazısı bulunmaktadır. Bu dergiler İstanbul'da çıkıp Osmanlı ülkesinde çok okunan dergilerdi.⁴⁷⁵ Beyânü'l-Hak 182, El-Medâris 19 sayı kadar çıkmıştır. Özellikle El-Medâris dergisinde Elmalılı Hamdi Yazır gibi tanınmış şahsiyetlerinde yazıları bulunmaktadır.

Zafer Gazetesi: Zafer Gazetesi Mehmet Tefik Efendi ve yakın dostlarının gayretleri ile 1911 yılı sonlarında yayın hayatına başlayan bir gazetedir. Gazetenin baş sayfasında "Men Sabera Zafere" yani "Sabreden Zafere Ulaşır" yazısı bulunmakta olup her sayısında bu cümle mutlaka yazılmıştır. Gazetenin ser-muharrir yani başyazarlık görevi Sofuzâde Mehmet Tefik Efendi'ye aittir. Gazete içerik olarak hacimli bir gazete değildi. Edebi, iktisadi ve siyasî konuların hepsi dört sayfalık bir gazete muhteviyatı oluşturuyordu. İttihat ve Terakki taraftarları olan "Köroğlu" gazetesi vilayet matbaasında basıldığı için Mehmet Tefik Efendi de gazeteyi bu matbaada bastırmak istemiştir. Ancak kendisi gazetenin çıkmasından evvel görüşlerini tasvip etmediği için bu partiden ayrılarak İtilaf ve Hürriyet Partisi'ne geçtiği için kendisine çeşitli zorluklar çıkarılmıştır. Köroğlu gazetesinin bu dönemde geçici süre ile faaliyetlerine ara vermesi Mehmet Tefik Efendi'ye beklediği fırsatı vermiş ve gazeteyi çıkarmaya muvaffak olmuştur.

Yayın hayatına başladıktan sonra gazete siyasî alanda İttihat ve Terakki'nin siyasetini eleştiren bir gazete olarak görülmüştür. Gazetede Mehmet Tefik Efendi'nin yazdıklarına göre o sırada sadece medyada değil dergâhlarda ve camilerde bile parti tartışmalarının yapıldığı anlatılmaktadır.⁴⁷⁶ Tarihimizde "Sopalı Seçim" olarak anılan 1912 seçimi de İttihat ve Terakki tekrar başa gelince Mehmet Tefik Efendi tutuklanmış ancak bir buçuk ay sonra hapisten çıkmıştır. Bundan sonra da devam eden

⁴⁷⁴ Abdülkadiroğlu, a.g.e, s. 24-25.

⁴⁷⁵ Abdülkadiroğlu, a.g.m, s. 56.

⁴⁷⁶ Yılmaz, a.g.t, s. 71.

kısıtlamalar yüzünden gazetenin yayını kesintilere uğramıştır. Bu da abonelerini kaybetmesine sebebiyet vermiştir. Gazeteye 10 yıllık abonelik ücreti 20 kuruş, 6 aylık abonelik 10 kuruş idi.⁴⁷⁷

Gazete her türlü siyasî gelişmeyi haber yapmıştır. Ancak son dönemlerinde sayılarında kesintiler olmuştur. 1919 yılında kapanma kararı alan gazete kendini feshetmiştir. Hüseyin Öz, hakkında kaleme aldığı makalesinde bu gazetenin Milli Mücadele karşıtlarının sesi haline geldiğini ve Milli Mücadele'ye karşı olduğunu dile getirmiştir.⁴⁷⁸ Konu ile alakalı yaptığımız araştırmada bu gazetenin Milli Mücadele hareketine karşı olmadığı sonucuna vardık. Gazetenin eleştirel yapısından dolayı böyle bir fikire varılmış olabilir. Keza gazetenin I. Dünya Savaşı ve sonrasında Türk milletine karşı olan anlaşma ve muahedeleri de eleştirildiği açıkça görülmektedir. Ayrıca gazete o dönemde sömürgeci devletlerin düşünce aşamasında olan Filistin'de Yahudi Devleti kurulması ve Büyük Ermenistan gibi planları eleştirmiş ve halkı bu tehlikeli oyunlara karşı uyarmıştır.⁴⁷⁹

Sofuzâde Mehmet Tevfik Efendi'nin gazetede olayları dine karşı olan etkileri ile değerlendiren ve dine zararlı hadiseleri eleştiren bir kimlikle görmekteyiz. Onun hayatı boyunca temel felsefesi “iddiay-ı din” anlayışı olmuştur.

4.5 Baharzade Feride Hanım

Tasavvuf tarihimizde sadece erkek dervişler değil pek çok kadın derviş ve müridin de olduğu kayıtlarda sabittir. Çalışmamızda önceki bölümlerde de anlatıldığı üzere tasavvufa gönül vererek belli bir tarikat ya da tasavvuf yoluna başvurmuş bu kadın mutasavvıflara “Çiltan” adı verilmekteydi.⁴⁸⁰ Kastamonu şehrinde bunların en

⁴⁷⁷ Mehmet Serhat Yılmaz, “*Zafer Gazetesi (1911-1919)*”, (b.k.z.), <https://www.kastamonu.com/kastamonuda-bir-gazete-zafer-1911-1919/>, e.t. 5. 9. 2021.

⁴⁷⁸ Hüsnü Özlü, “*Milli Mücadele Yıllarında Kastamonu’da Müdafaa-i Hukuk Hareketinin Doğuşu ve Bölgenin Kuvay-ı Milliye’ye Katılışı*” **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C. 8, Sayı:18, 9 Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 2009, s. 73.

⁴⁷⁹ Yılmaz, a.g.t, s. 74.

⁴⁸⁰ Nesimi Yazıcı, “*Hoca Ahmet Yesevi Döneminde Türk-İslam Kültürünün Oluşumu-Gelişimi*”, **Diyanet İlmî Edebi Dergisi**, C. XXIX, Sayı: 4, Diyanet Yayınları, Ankara, 1993, s. 12.

meşhurlarından biri sadece tasavvuf değil, bunun yanısıra şair kimliği ile de karşımıza çıkan “Baharzâde” nâmı ile bilinen Feride Hanım’dır.

Şiirlerinde babasından dolayı “Raşid” mahlasını kullanan Baharzâde Feride Hanım 1837 senesinde Kastamonu’da dünyaya gelmiştir. Babası Raşid Efendi olup, kendisi de hem müderris, hem şair, hem de hattattır. Ailesi Frenkşah Cemâleddin Aksarâyi soyundandır. Cemaleddin Aksarâyi Kastamonu merkezinde bulunan Frenkşah Vakfı’nın kurucusu olup bu vakfa ait Kastamonu’da cami, mescid ve bir hamam bulunmakta idi. Raşid Efendi bu vakfın hamamının idareciliğini uzun yıllar yürüttüğü için kendisi Hamâmi lakabıyla anılmıştır. Annesi ise Rahime Hanım’dır. Bu aile tahsil bakımından oldukça donanımlı bir ailedir.

Kendisi küçük yaştan itibaren okumaya ve özellikle de şiire büyük bir ilgi duymaya başlamıştır. Özellikle şiir yazmaya “Tuhfe-i Vehbi” isimli eseri okuduktan sonra başladığı düşünülmektedir.⁴⁸¹ Bunun yanısıra müderris olan babasından Kur’an-ı Kerim öğrenmiş ve yedi yaşında hafız olmuştur. Kendisi ayrıca Arapça ve Farsça’yı öğrenmiş ve bazı güzel sanatlar (hat, nesih, sülüs ve meşk) konusunda da babasından eğitim almıştır. Şiire ve şairliğe karşı babasının büyük teşfiki söz konusu olmakla birlikte annesinin karşı çıktığını şiirlerinden anlaşılmaktadır.⁴⁸²

Feride Hanım şiire olan tutkusunun yanında eğitimini de aksatmamış ve Kastamonu şehrinin sayılı şairlerinden biri haline gelmiştir. Bu yıllarda divan şairlerinden Erzurumlu Emrah elinde sazı ile Anadolu şehirlerini dolaşmıştır. Erzurumlu Emrah’ın dolaştığı birçok şehir arasında Kastamonu’da bulunmaktadır. Bu gezintileri sırasında Erzurumlu Emrah’ın tasavvufa karşı ilgisi artmıştır.⁴⁸³ Kendisi Halidiye tarikatına intisap etmiştir. Kastamonu’ya geldiği sırada Baharzâde Feride Hanım ile karşılaştığı onunla sohbet ettikleri ve şiir mülâhazaları yaptıkları anlaşılmaktadır.⁴⁸⁴ Feride Hanım’ın şiirinin yanısıra tasavvuf konusundaki merakının hareketlendirici noktalarından birinin de bu sohbetler olduğu tahmin edilmektedir. Erzurumlu

⁴⁸¹ Bünyamin Çağlayan, **Baharzade Feride Hanımın Divânı**, Çağhan Ofset, Ankara, 2006, s. 2.

⁴⁸² Divânında, “*Duhterine böyle ider mi mâderi söyle bana, Görmedim billah cihânda böyle bir âzâr ana*” şeklinde bir beyit bulunmaktadır.

⁴⁸³ Eyüp Akman, “*Âşık Erzurumlu Emrah ile Divan Şairi Kastamonu’lu Ferdide Hanımın Şiir Sohbetleri*”, **Prof.Dr. Mine Mengi Adına Türkoloji Sempozyumu Bildirileri**, Adana, 2012, s. 433.

⁴⁸⁴ Akman, a.g.e, s. 433.

Emrah'ın Kastamonu şehrine ne zaman geldiği bilinmemekle beraber 1852 senesine kadar kaldığı göz önüne alınacak olursa bu tarihte Feride Hanım'ın daha 15 yaşlarında olduğu düşünülebilir. Feride Hanım bu yıllarda tasavvuf konusunda muhabbet duyduğu Şeyh Şâbân-ı Veli'nin kurmuş olduğu Şâbâniyye koluna intisap etmiştir. Divanında Şeyh Şâbân-ı Veli için yazılmış medhiyelerde bulunmaktadır.⁴⁸⁵

Baharzâde Feride Hanım'ın tanıştığı önemli isimlerden biri de dönemin başka bir kadın şairi olan Leyla Hanım'dır. Kastamonu valis Sırrı Paşa'nın eşi olan Leyla Hanım sık sık Kastamonu şehrine uğramış ve burada karşılaştığı Feride Hanım ile sohbetler yapmıştır. Bu yıllarda Feride Hanım artık yaşından dolayı tecrübesi artmış bir şairdir. Şiir yeteneği de oldukça iyi vaziyettedir. İki şair hanım bir arada şiir sohbetleri yapmışlardır. Hatta karşılıklı nezireleri bile bulunmaktadır.⁴⁸⁶ Kendisi de Mevlevî⁴⁸⁷ olan Leyla Hanım dönemin gazetelerinin birinde Feride Hanım'dan övgüyle bahsetmiştir.

Feride Hanım 15-16 yaşlarında iken Ali Raif Bey ile evlenmiştir. Bu evlilik 6 yıl kadar sürmüştür. Kâtip ve zaptiye âzâlığı gibi görevlerde bulunan Ali Raif Bey'le evli oldukları süre boyunca İstanbul'da yaşamışlardır. Ali Raif Bey 1858 senesinde vefat edince Feride Hanım Kastamonu'ya geri dönmüştür. Evli olarak kaldıkları bu zaman dilimi içinde kocasına büyük bir aşk ve muhabbet besleyen Feride Hanım kocası vefat edince daha 21 yaşında olmasına rağmen eski eşine hürmeten bir daha evlenmemiş ve kendisini şiir yazmaya, dinî ve münzevi bir yaşama vermiştir. Önceki bölümlerde “Bayrâmîlik” bölümünde bahsettiğimiz üzere bazı kaynaklar Feride Hanım'ın bu dönemde Bayrâmi Şeyhi Ahmet Ziyâeddin Efendi'nin babası Hacı Mehmet Bey ile evlendiğini ileri sürse de bu iddia gerçek değildir. Zira Hacı Mehmet Bey'in ikinci hanımı olan Feride Hanım 1891 senesinde vefat etmiş ve Atabey Gazi haziresine defnedilmiştir. Yani Mehmet Bey'in eşi Feride Hanım, Baharzâde Feride Hanım'dan 12 sene evvel vefat etmiştir.⁴⁸⁸

⁴⁸⁵ Akman, a.g.e, s. 432.

⁴⁸⁶ Kudret Safa Gümüş, “Leyla Hanım ile Kastamonu’lu Baharzade Feride Hanım’ın “Âlem bu yâ” Redifli Gazelleri Üzerine Bir Karşılaştırma”, **IV. Uluslararası Türkoloji Kongresi**, Polonya, Varşova, 2016, s. 252.

⁴⁸⁷ K. Safa Gümüş, a.g.e, s. 252.

⁴⁸⁸ Abdülkadiroğlu, a.g.e, s. 110.

Feride Hanım 1872 senesinde İstanbul'da bulunduğu sırada sadrazamlığa atanan Midhat Paşa'ya bir tebrik şiiri yazmıştır. Midhat Paşa da Feride Hanım'a bir teşekkürname göndermiştir. Bu esnada babası hastalandığı için Feride Hanım Kastamonu'ya dönmüş bunu takip eden beş yıl sonra 1885 senesinde babası Raşid Efendi'yi kaybetmiştir. Kastamonu'da bulunduğu süre içinde devlet ricalinin hanımları ile sohbetler yapan ve onlara yeni şiirler yazmaya devam etmiştir. Bu esnada hem Şabaniye hem de Bayrâmi tarikatına ilgisinin arttığı görülmektedir. Nitekim bu dönemlerde Ahmed Ziyaeddin Efendi Kastamonu şehrindeki Bayrâmi Tekkesi Postnişinliğinde bulunduğu için Feride Hanım'ın bu olayla ilgili bir tarih manzumesi yazdığı görülmektedir.⁴⁸⁹ Feride Hanım'ın ayrıca Mısır Hidiv Hanedanı'ndan Cemile Fâzıla Hanım'la da mektuplaşmaları olmuştur. Bu esnada Kastamonu valisi Sırrı Paşa'nın hanımı olan Leyla Hanım (Saz) ile tanışmıştır.

Feride Hanım 1903 senesinde vücudunda oluşan aşırı yağlanmadan dolayı hastalanmış ve 4 Ağustos 1903 tarihinde vefat etmiştir. Vefat ettiğinde 66 yaşındaydı. Cenazesi Yakup Ağa Camii'nin minaresinin ön tarafına defnedilmiştir.⁴⁹⁰ Annesinin mezarı da burada bulunmaktadır ve Feride Hanım'ın mezarının yanındadır.

4.5.1 Baharzade Feride Hanımın Divanı:

Baharzâde Feride Hanım diğer divan şairlerinden ayrı olarak halktan uzak bir şair değildir. Elde bulunan divânı Bünyamin Çağlayan Hoca tarafından 2006 yılında bir Osmanlıca nüshadan Türkçe'ye çevrilmiştir. Torunlarından Raif Bey'in elinde bulunan bu şiirlerden oluşturulan bu divanda yer almayan daha pekçok şiirinin mevcudiyeti tahmin edilmektedir. Yine bazı nüshalar şairin torunu Hamit Cemal Bey'den satın alınmıştır. Divanda takrizden nâtlara, kasidelere kadar her çeşit edebi ve tasavvufî şiir mevcuttur. Feride Hanım'ın yazdığı bu şiirler hayatının belirli dönemlerinden izler taşımaktadır. Eserin Gazeliyat bölümü 48 gazelden oluşmaktadır. Dönemin padişahı II. Abdülhamit hakkında yazılmış bir kasidesi de ayrıca esere eklenmiştir. Çeşitli nezirelerde ekleneni kitap 159 sayfadan ibarettir. Eser her ne kadar

⁴⁸⁹ Abdülkadiroğlu, a.g.e, s. 110.

⁴⁹⁰ Abdülkadiroğlu, a.g.e, s. 110.

Türkçe'ye çevrilmiş olsada sadeleştirilmediği için anlaşılması oldukça güç gözükmetedir.⁴⁹¹

Feride Hanım'ın hayatında derin izler bırakan olaylar divanında yer almaktadır. İntisap ettiği tasavvuf büyükleri, sevdiği ve örnek aldığı insanlar, erken kaybettiği eşi, kendisi ile görüşmüş devlet büyükleri ve yaşadığı sevindirici ve üzücü olaylar hakkında şiirlerinin olduğunu görüyoruz. Bazı şiirleri sade bir dille yazılmışken, bazı şiirlerinde ağır bir edebi dilin etkisi hissedilmektedir. Ancak şiirlerinde içinde bulunup yaşadığı duyguları ustaca yansıtmıştır. Mesela eşinden hatıra olarak kalan saatin çalınması karşısında duyduğu üzüntüyü ve çalan kişiye karşı ettiği bedduayı dahi şiirsel olarak eserine nakş etmiştir.⁴⁹² Eserinde beddua, dua, aşk, gibi birbirinden farklı pek çok duygu bir aradadır. Baharzâde Feride Hanım zaman zaman başka şairlerden de bazı beyitleri divânında kullanmıştır.⁴⁹³

Baharzâde Feride Hanım kısaca XIX. asır Kastamonu'su hakkında bilgi alınabilecek şiirler yazmış Kastamonu şehrinin yetiştirdiği mümtaz insanlardan biridir. Özellikle gündelik hayatın her yönüne değinen duygulu şiirleri ile bir kadının gözünden Kastamonu'yu anlattığı için de edebiyat, tarih ve tasavvufî yönden müstesna bir yere sahiptir.

4.6 Ali Senâî Efendi

Tasavvufî kişiliğinin yanısıra vatana yaptığı hizmetlerle de ön plana çıkan Kastamonu'lu simalardan biri Ali Senâî Efendi'dir. Kendisi ilim sahibi bir zat olup XIX. asrın Kastamonusunda çok hürmet gören biri olarak tanınmıştır.

Ali Senâî Efendi 1815 yılında Kastamonu'ya bağlı Araç kazasında bulunan İğdir nahiyesinin Ribâti Köyü'nde dünyaya gelmiştir. İğdir nahiyesinin o dönemdeki ismi

⁴⁹¹ Eyüp Akman, “Kastamonu’lu Feride Hanım Divânı ve Divândaki Yerel Kültür Unsurları”, **Müteferrika Kitâbiyat Dergisi**, Müteferrika Yayınevi, İstanbul, 2006, s. 230, 231.

⁴⁹² Akman, a.g.e, s. 236.

⁴⁹³ Akman, a.g.e, s. 237.

“Sırt” olarak anıldığı için Ali Senâî Efendi sonraki dönemlerde “Sırtlı Hoca” lakabıyla bilinegelmiştir. Babası Bekir Ağa’dır.⁴⁹⁴

Ali Senâî Efendi köylerinde okul olmadığından ilk tahsiline komşu köy olan Uğru Köyü’nde başlamıştır. Buradaki öğrenimini tamamlayamadan babasının isteği üzerine bir süre babasının yanında kalmış ve köy işlerinde babasına yardım etmiştir. Babasının vefatı üzerine tahsiline devam eden Ali Senâî Efendi ilk tahsilini tamamladıktan sonra Kastamonu şehrine gelerek burada bulunan Mahmudiyye Medresesi’ne başlamıştır. Buradaki öğrenimi esnasında Deli Emin Efendi, Keskin Efendi, Abdullah Efendi ve Zileli Abdurrahman Efendi gibi hocalardan ders almıştır. Buradan Safranbolu’ya giden Ali Senâî Efendi, Kürt Hoca lakabıyla anılan bir müderristen Fen bilimleri üzerine dersler almıştır. Bir süre burada kalan Ali Senâî Efendi Kastamonu’ya tekrar dönerek eğitimine devam etmiştir. Trablusgarb’dan Kastamonu’ya gelmiş meşhur hadis hocası olan Mahcup Efendi’den hadis, Karakadızâde’den tefsir dersleri almıştır. Ali Senâî Efendi’nin tasavvufla tanışması bu sırada olmuştur. Horasan’dan Kastamonu’ya gelmiş bir şeyh olan Abdülvahid Efendi ile tanışarak Nakşibendi tarikatına intisap etmiş ve tarikat usulleri üzerine dersler alıp, ayinler öğrenerek icazet almaya muvaffak olmuştur.⁴⁹⁵ Bir müddet sonra Said lakabıyla anılan Kelkitli Mehmet Emin Efendi’den de dersler alarak bir icazette ondan aldığı tahmin edilmektedir.⁴⁹⁶

Ali Senâî Efendi’nin eğitim hayatında olduğu kadar eğitimlik hayatında da oldukça başarılı ve gayretli olduğunu görmekteyiz Kendisi tahsilini tamamladıktan sonra Kastamonu Nasrulah Camii yakınlarında bulunan Semhiyye Medresesi’nde müderrisliğe başlamıştır. Kendisi burada dinî ilimlerde Buhari-yi Şerif ve Dürer isimli iki eser yazmıştır.⁴⁹⁷ Ayrıca bir de tefsir çalışması bulunmaktadır. Ne yazık ki bu tefsir çalışmasını vefatından evvel tamamlayamamıştır.⁴⁹⁸ Vefatına yakın burada kırkın üzerinde talebesi bulunmaktaydı.

⁴⁹⁴ Eyüp Akman, **Belgelerle Araçlı Meşhur Şahsiyetler**, Gazi Kitabevi, Ankara, 2021, s. 69.

⁴⁹⁵ “Ali Senai Efendi”, (b.k.z.) <http://www.evliyalar.net/ali-senai-efendi/>, e.t. 4. 10. 2021.

⁴⁹⁶ Çiftçi, a.g.e, s. 188.

⁴⁹⁷ Akman, a.g.e, s. 69.

⁴⁹⁸ Çiftçi, a.g.e, s. 188.

Gönüllere işleyen sohbetleri, at ve biniciliğe merakının yanısıra vatanseverliği ile de meşhur bir zat olan Ali Senâî Efendi, Kırım Harbi sırasında Rus ordusunun Sinop şehrini bombalaması üzerine talebeleri ile birlikte 100 kişilik bir gönüllü süvari birliği oluşturarak oraya yardıma gitmiştir.⁴⁹⁹ Son derece iyiliksever ve cömert bir zat olan Ali Senâî Efendi fakirleri ve yardıma muhtaçları koruyup gözetir ve onlara yardım ederdi. İçlerinde oğlunun da bulunduğu pek çok kişiye icazet verdiği bilinmektedir. Tosya'dan Hacı Hasan, Daday'dan Hüseyin, Ayvalı'dan İsmail, Eflâni'den Yakupzâde efendilerle merkez kazadan Evliya, Çörekçizâde kendisinden icazet alan kişilerdir.

Ali Senâî Efendi miladi 1871 senesinde vefat etmiştir. İcazet silsilesindeki sıralamayı göz önünde bulunduran Fazıl Çiftçi vefat tarihi olan 1287 tarihinin miladi tarih olabileceğini belirtse de⁵⁰⁰ bu doğru değildir. Vefat ettiği sırada 57 yaşında olan Ali Senâî Efendi Müfessir Alaeddin Efendi'nin türbesine defnedilmiştir. Ali Senâî Efendi'nin vefatı hakkında önceki bölümlerde anlattığımız Baharzâde Feride Hanım bir mersiye yazmış ve üzüntüsünü şiirlerine yansıtmıştır. Bu mersiye uzun zaman sonra 1921 yılında Açığsöz gazetesinde yayınlanmıştır.⁵⁰¹ Ölümü halk arasında büyük bir üzüntüye sebebiyet vermiştir.

Hacı Mehmet ve Abdurrahman isminde iki evladı bulunmakta idi. Bunlardan Abdurrahman Efendi, babasından icazet alarak Semhiyye Medresesi'nde babasının mesleğine devam etmiştir. Bu görevi torunu Zühdü Efendi de sürdürmüştür. Zühdü Efendi Milli Mücadele döneminde halka verdiği nasihat ve vaazlarla meşhur bir zattır.

4.6.1 Eserleri

Ali Senâî Efendi eğitime çok önem veren bir kişi olarak tanınmıştır. 1856 senesinde bir medrese inşa ettiren Ali Senâî Efendi, ayrıca medrese içinde bir kütüphane inşa ettirmiştir. Bu kütüphanede kendi eserleri de mevcuttur.

⁴⁹⁹ Mustafa Eski, “*Şiire Yansıyan Vefa*” **Kastamonu Gazetesi**, (b.k.z.), <https://www.kastamonu.com/senai-ali-efendi-ve-feride-hanimin-siirleri/>, e.t. 4.10. 2021.

⁵⁰⁰ Çiftçi, a.g.e, s. 188.

⁵⁰¹ Akman, a.g.e, s. 70.

Ali Senai Efendi'nin Hayatının sonuna kadar çeşitli eserler yazdığı bilinmekle beraber bu eserlerin neler olduğu konusunda belgelerin eksikliğinden dolayı net bir bilgiye ulaşmak mümkün değildir.

Ali Senâi Efendi'nin yarım kalmış bir tefsirinin olduğu bilinmektedir. Nebe Suresine kadar yazılmış olan tefsir Ali Senâi Efendi'nin vefatı üzerine tamamlanamamıştır. Kendisine verilen icazetnameyi inceleyen Fazıl Çiftçi'nin yazdıklarına göre lakaplarından olan “Tahrir-i Kâmil” yani, güzel yazan ismi onun hattatlık alanında da eserler vermiş olabileceği konusunda bize bir fikir vermektedir. “Allâme-i Zamânehû” (Devrinin Mütefekkeri), “Sâhibü'l Kuvvetü'l Kudsiyye” (manevi kuvvet sahibi), “Ebu'n-nur” (nur sahibi) gibi zamanında kendisine verilmiş lakaplar onun yaşadığı dönemde ne kadar büyük bir âlim olduğunu göstermektedir.⁵⁰² Fazıl Çiftçi kabrinin bulunduğu Müfessir Alaeddin Türbesi'nin halk arasında “ışık saçan türbe” olarak anılmasının bu sebepten olabileceğini belirtmektedir. Hatta eserinde burada araştırmalar yapan bazı yabancı bilim insanlarının başlarına gelmiş mucizevi olaylardan bile bahsetmektedir.⁵⁰³

Ali Senâi Efendi'nin yarım kalan tefsir çalışmasından sonra daha ne gibi eserleri vücuda getirdiği bilinmemektedir. Bu konuda yapılan araştırmalarımızda fazla bir bilgiye ulaşamamakla beraber muhtelif bir internet sitesinde 1856 senesinde yaptırdığı kütüphanesinde “Dürer” ve “Buhâr-i Şerif” isimli eserlerinde bulunduğu nakledilmektedir.⁵⁰⁴ Ancak verilen bilginin hangi kaynaklardan alındığı bilgisine ulaşamadığından bu konuda kesin bir şey söylemek mümkün değildir. Her halükarda Ali Senâi Efendi'nin çok ilim sahibi ve tasavvufî anlamda iz bırakmış nitelikte bir insan olduğu kesindir.

Ali Senâi Efendi vefat edince Müfessir Alaeddin Türbesi'ne defnedilmiştir. Türbede bulunan kapıdan girişe göre sağdan sola doğru 4. sanduka bu zata aittir.

4.7 Hasan Hilmi Efendi

⁵⁰² Çiftçi, a.g.e, s. 188.

⁵⁰³ Çiftçi, a.g.e, s. 189.

⁵⁰⁴ “Ali Senai Efendi”, (b.k.z.), <http://www.evliyalar.net/ali-senai-efendi/>, e.t. 9. 10. 2021.

Doğum yeri Kastamonu olmakla beraber, aldığı irşad görevi sebebiyle yurdun dört bir yanına dağılmış gönül erlerimiz de vardır. Bunlardan birisi Hasan Hilmi Efendi'dir XIX. yüzyılın önde gelen mutasavvıflarından Hasan Hilmi Efendi içindeki ilim ve tasavvuf aşkı yüzünden memleketi olan Kastamonu'da kalmayarak başka yerlere gitmiş, hem kendini, hem de başka mutasavvıflar yetiştirmiştir.

Hasan Hilmi Efendi Kastamonu'nun Azdavay ilçesinden olup, 1825 senesinde dünyaya gelmiştir. Babası okuma yazması olmadığı halde dindarlığı ve arif kişiliği ile tanınan Abdullah Efendi isimli bir zâttır. Hasan Hilmi Efendi'nin mensubu olduğu Gümüşhanevi Dergâhı şeyhlerinden Mustafa Fevzi Efendi'nin "*Menâkıb-ı Haseniyye*" isimli eserinde Abdullah Efendi'den övgüyle bahseden bir kısa şiiri bulunmaktadır.⁵⁰⁵ Abdullah Efendi bir Cuma namazından sonra rahatsızlandığı ve "*Bugün rabbime icazet vaktidir*" diyerek vefat ettiği anlatılmaktadır.⁵⁰⁶

Hasan Hilmi Efendi ilk tahsilini Kastamonu'da yapmıştır. Babasının yardımları sayesinde memleketindeki meşhur hocalardan kıraat, tefsir, sarf ve nahiv gibi dersler almıştır. Daha sonra 1843 senesinde babasının onayı üzerine Kastamonu'dan çıkarak İstanbul'da bulunan Mahmud Paşa Medresesi'ne girmiştir. Burada bulunduğu süre içerisinde tefsir, hadis ve fıkıh gibi ilimlerde hocası Nevşehirli Hazım Efendi'den istifade etmiştir. İşte tam bu esnada dönemin ünlü mutasavvıflarından olan Ahmet Ziyaeddin Gümüşhanevi Efendi ile tanışarak ona intisap etmiştir. Bu intisapı ve dostluğu o denli güçlü olmuştur ki Hasan Hilmi Efendi tam 50 sene boyunca Gümüşhanevi'den ayrılmamıştır.

Medrese tahsili devam ederken o civarda bulunan eski bir cami olan Fatma Sultan Camii'nde gönüllü müezzinlik görevini üzerine almıştır. İbadete kapalı, harap bir vaziyette olan bu camiiyi kısa sürede onararak ibadete açılmasına vesile olmuştur.

İntisap ettiği süre içinde Ahmet Ziyâeddin Gümüşhanevi Efendi'den tasavvuf adabının yanı sıra hadis derslerini de almaya gayret eden Hasan Hilmi Efendi Ahmed b.

⁵⁰⁵ Cihat Demirci, "*Yeni Belgeler Işığında Kastamonulu Hasan Hilmi Efendi ve Tesirleri*", **II. Uluslararası Şeyh Şa'bân-ı Veli Sempozyumu**, (Kastamonu Üniversitesi), Kastamonu, 2014, s. 595.

⁵⁰⁶ Hülya Yılmaz, "*Kastamonulu Hasan Hilmi Efendi*", <https://www.kastamonur.com/kastamonulu-hasan-hilmi-efendi/>, e.t. 12. 10. 2021.

Süleyman el-Ervâdi Efendi'nin Ayasofya Camii'nde verdiği hadis derslerine de katılmıştır. Gümüşhanevi Hasan Hilmi Efendi'yi Halidiye tarikatının İstanbul dergâhında faaliyet gösteren Abdülfettah el-Akri ile tanıştırmış ve Hasan Hilmi Efendi diğer şeyhlerinin de onay ve tavsiyesi ile ona tabi olmuştur. Akri'nin vefatına kadar onun sohbetlerine katılan Hasan Hilmi Efendi bu zâtın vefatı üzerine tekrar eski şeyhi olan Gümüşhanevi Efendi'ye bağlanmıştır. Sohbetlerine devamlı katılan Hasan Hilmi Efendi seyri sulûkunu tamamlayarak nihayet Ahmet Ziyâeddin Gümüşhanevi Efendi'den icazet alarak irşadda ona yardımcı olmaya başlamışlardır. Hasan Hilmi Efendi yaşadığı müddetçe hocasının yanından ayrılmamaya gayret etmiştir. 1863 senesinde beraber Hac ziyareti yapmışlar ve dönüşte Hasan Hilmi Efendi Mısır'a uğrayarak Tanta kentinde bir dergâh kurmuştur Hocası adına vekil olarak bu dergâhta üç sene boyunca ikamet etmiş ve irşad faaliyetlerinde bulunmuştur. Gümüşhanevi'nin çağırması üzerine İstanbul'a dönmüş fakat burada da fazla kalmadan irşad üzere Geyve'ye gönderilmiştir.

Geyve'de bulunduğu süre içinde kısa zamanda halkın sevgi ve saygısını kazanan Hasan Hilmi Efendi burada bir de medrese inşa ettirerek müderris olarak da halka hizmet etmeyi sürdürmüştür. Yakın tanıdıklarından olan Mustafa Fevzi Efendi'nin yukarıda ismini zikrettiğimiz eserindeki⁵⁰⁷ malumata göre burada bulunduğu süre içinde bir an bile boş durmayıp halk içinde irşada devam etmiş, yeri geldikçe en ücra yerlere bile ulaşmaya çalışmıştır. Bulunduğu bölgede toplumun son derece ahlaki yönden geliştiği yine aynı eserde nakledilmektedir.⁵⁰⁸ Çalışkanlığının yanında cömertliği ve yardımseverliği ile de ön plana çıkan ve halk arasında “Kastamonî” lakabıyla anılan Hasan Hilmi Efendi'nin şöhreti bu dönemde oldukça yayılmış ve sevenleri de artmıştır.

Ahmed Ziyâeddin Gümüşhanevi ihtiyarlayınca İstanbul'da bulunan dergâhı emanet etmek üzere Hasan Hilmi Efendi'yi İstanbul'a geri çağırmıştır. Bir süre tekke işlerinde Gümüşhanevi'ye yardım eden Hasan Hilmi Efendi şeyhinin vefatı üzerine tekkenin şeyhi olmuştur. 1896 senesinde tekrar Hacca giden Hasan Hilmi Efendi Hac

⁵⁰⁷ “*Menâkıb-ı Haseniyye*” kastedilmektedir.

⁵⁰⁸ Demirici, a.g.m, s. 597.

vazifesi sırasında tekke şeyhliği vekilliğini Safranbolulu İsmail Necati Efendi'ye bırakmıştır.

Tekke şeyhliği görevini uzun bir süre liyakat üzere yöneten Hasan Hilmi Efendi son zamanlarında hasta olunca yine vekil olarak İsmail Necati Efendi'ye vermiştir. Son zamanlarında iyice zayıflayan ve iştahsızlık gibi sorunlardan muzdarip olan Hasan Hilmi Efendi 10 Şubat 1911 tarihinde sabah saat 7.25 sularında vefat etti. Kayserili Hazım Efendi tarafından kaldırılan cenaze namazından sonra cenazesi Süleymaniye Camii'nin kabristanına defnedilmiştir. Orta boylu, nurâni yüzlü, aksakallı, buğday tenli ve elâ gözlü bir zat olan Hasan Hilmi Efendi'nin ölümü onu tanıyanlar arasında büyük bir üzüntüye sebep olmuştur. Hayatı boyunca iki defa evlenmiş olan Hasan Hilmi Efendi'nin eşlerinin isimleri Hanife ve Emine'dir.

4.7.1 Manevi kimliği ve yetiştirdiği talebeleri

Hasan Hilmi Efendi'nin tasavvufi ya da diğer konularda ne gibi eserler yazdığı bilinmemektedir. Eldeki belgelerin az oluşu nedeniyle hakkında bilinenler çok kısıtlıdır. Manevi kişiliği hakkında ağızdan ağıza nakledilen bilgiler onun keramet sahibi bir zat olduğunu göstermektedir. Kendisinin halkın zor durumda ve çaresiz kaldığında sığındığı ve manevi anlamda halkın imdadına yetiştiği bilinenmektedir.⁵⁰⁹

Hasan Hilmi Efendi yetiştirdiği talebeleri ile de adından söz ettiren birisi olmuştur. Elde bulunan icazetnamelerine göre yetiştirdiği ve icazet verdiği talebelerinin sayısı 53 kişiye ulaşmaktadır. Bazıları hocası Gümüşhanevi'den icazetli olmakla beraber kendisinden de icazet almışlardır. Menâkıb-ı Haseniyye fi Ahvâlî's-Seniyye isimli eserin müellifi olan Hacı Mustafa Efendi buna örnek olarak verilebilir. Hasan Hilmi Efendi'nin hayatı hakkındaki temel başvuru kaynağı Hacı Mustafa Efendi'nin yukarıda ismini verdiğimiz eseridir.⁵¹⁰ Bir şiir kitabı olarak bu eserde beyitlerle Hasan Hilmi Efendi'nin ailesi, hayatı, kişiliği ve daha başka detaylar verilmiştir. Hasan Hilmi Efendi'nin yetiştirdiği talebeler içinde daha pekçok kıymetli eserler verenler çıkmıştır. Bunlardan bazılarının Kastamonu şehrine gelerek buradaki medreselerde görev

⁵⁰⁹ Demirci, a.g.m, s. 602-603.

⁵¹⁰ “Menâkıb-ı Haseniyye fi ahvâlî 's-seniyye” isimli eser kastedilmektedir.

yaptıklarıda olmuştur. 1914-1917 yılları arasında Kastamonu Medresesi'nde görev yapan Muhammed Zahid el-Kevseri buna örnek olarak gösterilebilir.⁵¹¹

Kendisi tasavvuf hayatı boyunca genellikle Nakşibendiliğin Halidilik koluna sıkı sıkıya bağlı olmuştur. Giyim kuşamında da mensubu olduğu kolun bariz etkisi görülmektedir. Başına giydiği Nakşibendi tacına beyaz bir sarık dolamıştır. Uzun bir entari ve bunun üzerine giydiği hırka ile dışardan bakıldığında gayet heybetli bir zat olarak görünmekteydi.⁵¹²

4.8 Mevlevi Eşref Dede

Mevlevi Eşref Dede tarihi kaynaklarda “Meydancı Dede” adıyla tanınmıştır. Hakkındaki bilgiler yok denecek kadar az olan Eşref Dede hakkındaki malumat Hattat Emrullah Demirkaya'ya ait bir not defterinde bulunmaktadır. Defter üzerinde incelemeler yapmış olan Mehmet Serhat Yılmaz'ın elde ettiği verilerden anlaşıldığı kadarıyla baba ve aile olarak Kastamonulu olan Eşref Dede'nin doğum yeri Giresun gözükmemektedir Babası Taşköprülü Plevne gazisi zabıta Mustafa Sabri Efendi'dir. Babasının görev icabı Giresun'da bulunduğu yıllarda 1882 ya da 1883 senesinde dünyaya gelmiştir. İlk tahsilini Erzurum Hasankale'de bulunan sıbyan mektebinde orta tahsilini de aynı ilin Hınıs kazasında yapmıştır. Ahlat'da bulunan rüştiyeden mezun olmuştur.

Babasının emekli olması üzerine 1904-1905 yıllarında ata toprağı Taşköprü-Harmancık'a yerleşen ve burada üç yıl ikamet eden Eşref Dede akabinde 1907-1908 yıllarında İstanbul'a giderek Beykoz ve Beylikdüzü tramvay idarelerinde çalışmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın çıkması üzerine askere alınan Eşref Dede bedeni rahatsızlıkları nedeniyle ordudan ihraç edilmiştir. Tam bu yıllarda Kastamonu'da bulunan babası vefat etmiştir. Bu sırada Pertevniyal Valide Sultan Türbedarlarından Hacı Hüsnü Efendi ile tanışan Eşref Dede bu sayede Mevlevi tarikatına intisap etmiştir. Galata Mevlevi Dergâhı'nda Ahmet Celaleddin Efendi'nin yanında tam 1001

⁵¹¹ Demirci, a.g.e, s. 600-602.

⁵¹² Demirci a.g.e, s. 599.

gün çile doldurmuştur. Bu arada kısa bir sürede Bursa Mevlevihanesi'nde bulunmuştur.⁵¹³

1918 senesinde Kastamonu'ya geri dönerek burada bulunan mevlevihanenin şeyhi olan Amil Çelebi'ye intisap etmiştir. 1920-1922 yılları arasında Konya Mevlevihanesi'nde meydancı olarak görev yapmıştır. Bu görevde iken tekke şeyhi Tahir Efendi'nin vesilesiyle Hafıza Cemile Hanım'la evlenmiştir. İç güveysi olarak eşinin ailesi ile beraber yaşayan Eşref Dede eşinin vefatı üzerine bu evden ayrılmış, tekke ve zaviyelerin kapatılması üzerine de işsiz kalmıştır. Oldukça fakir ve beş parasız vaziyette kalan Eşref Dede geçimi sağlayabilmek için pul satmaya başlamıştır. İkamet ettiği yer ise dükkânı olmuştur. İyice yaşlandığına gözleri görmez hale gelen ve türlü hastalıklardan muzdarip olan Eşref Dede dükkânındaki yaşam şartlarının iyi olmaması gerekçe gösterilerek buradan da çıkarılmıştır. Son zamanlarında bakıma muhtaç bir hale gelen Eşref Dede 1962 senesi Ağustos ayında kirada oturduğu evde vefat etmiştir. Çocukları olmadığı için cenazesi tanıdıkları ve sevenleri tarafından Araç yolunda bulunan mezarlığa defnedilmiştir.⁵¹⁴

Sağlam hafızası sayesinde Yunus Emre, Şeyh Galip ve Niyazi Mısri gibi mutasavvıfların şiir ve divanlarını yanlışsız ezbere okuyabilmekteydi. Eşref Dede'nin ayrıca kendi yazdığı basılmamış bir divanı da bulunmaktadır.⁵¹⁵ Şiirlerini yazarken “Mestî” yani “Sarhoş” mahlasını kullanmıştır. Kendisini tasavvufî neşeye ruhunu o denli kaptırmıştı ki buradan aldığı lezzet onu adeta zevk sarhoşu haline getirmiştir. Şiirlerinde de bu açıkça görülebilmektedir. Nitekim aslı bulunamayan fakat Emrullah Demirkaya'nın not defterinden varlığı anlaşılan divanına başlarken “*Mest etti ol ruhumu hitâbı elest, Ol zamandan beri mestim halâ mest*” şeklinde yazdığı şiir bunu açıkça gözler önüne sermektedir. Ne yazık ki bahsi geçen divânın orjinaline rastlanamamıştır. Bahsi geçen bilgiler Mehmet Serhat Yılmaz'ın tespitleriyle Hattat

⁵¹³ Mehmet Serhat Yılmaz, “Mevlevî Eşref Dede (1882-1962)” **Hattat Emrullah Demirkaya'nın Not Defteri**, (Tarihsiz), s. 168-172, <https://www.kastamonuilkhaber.com/mevlev-esref-dede-1882-1962-makale,946.html>, e.t. 17. 10. 2021.

⁵¹⁴ Yılmaz, a.g.m, <https://www.kastamonur.com/mevlevi-esref-dede/>, e. t. 17. 10. 2021.

⁵¹⁵ Hattat Emrullah Demirkaya'nın not defterindeki bilgilere göre bu divanda Mevlevî Eşref dede Mevlevilik Tarikatındaki aldığı manevî lezzeti şiirlerle anlatmaktadır. Başlangıç kısmında “*Mest etti ol ruhumu hitâbı elest, Ol zamandan beri mestim halâ mest*” şeklinde ifadeler bulunan bu divan henüz latin harflerine çevrilmemiş ve basılmamıştır. Yılmaz, a.g.m, <https://www.kastamonur.com/mevlevi-esref-dede/> e.t. 5.5. 2022.

Emrullah Demirkaya'nın hangi tarihte yazıldığı belli olmayan not defterinden alınmıştır.

4.9 Hafız Ömer (Aköz) Efendi

Kastamonu'da yetişen ünlü kıraat âlimlerimizden biri olan Hafız Ömer Efendi 27 Haziran 1889 senesinde dünyaya gelmiştir. Ömer Efendi rüşdiye eğitimini tamamladıktan sonra Numâniye Medresesi'ne devam etmiş ve burada müderris Süleymanoğlu Ahmed Efendi'den eğitim alarak 27 Mart 1912 senesinde hafızlık ve icazet belgesi almıştır. Eğitimine devam etmek üzere 1913 yılında İstanbul'a giden Hafız Ömer Efendi burada Fatih'te bulunan Debbağ Yunus Camii'nde imamlık yapan Hasan Sabri Efendi'ye gelerek, Cezeri'nin eseri olan Tayyibetü'n-Neşri ve Aşere-i Takrib eserlerini okuyarak bu eserler üzerinede icazet almıştır. Bundan sonra Kastamonu şehrine tekrar dönen Hafız Ömer Efendi müderris Kırkbeşzâde'den dersler almaya devam etmiştir. Eğitim hayatında zekâsıyla dikkat çeken biri olan Hafız Ömer Efendi fıkıh, kıraat, ferâiz ve tasavvufun yanı sıra müsbet ilimler olan matematik ve astronomi konusunda da bilgi sahibi olmuş, Farsça, Arapça ve Fransızca öğrenmiştir. Ömer Efendi aynı zamanda iyi bir hattattı.⁵¹⁶

Kastamonu'da bulunan Dârü'l-Hilâfe Medresesi'nde Matematik (Cebir ve Hendese) ve Kurân-ı Kerim hocalığı yapan Ömer Efendi, bir taraftanda İstanbul'da Mushaf ve dinî eserler tetkik heyeti başkanlığı yapmıştır. Ayrıca Kastamonu'da 1911-1914 yılları arasında posta telgraf nezareti imamlığı, 1931-1936 yılları arasında Nasrullah Camii hatibi ve Sinan Bey Camii imamlığı yapan Hafız Ömer Efendi İstanbul'da Beylerbeyi Abdullah Ağa (1936), Büyük Selimiye (1936-1938) ve Fatih Camiilerinde (1938-1952) yine imamlık görevi icra etmiştir.⁵¹⁷

Kıraat ilminde çok mahir biri olan Hafız Ömer Efendi Medine şehrinde mukabeleler okumuş, Domabahçe Sarayı Camii'nde hatiplik görevi yapmış ve Sultan Reşad'ın iltifatlarına mazhar olmuş ve kendisine bir cübbe hediye edilmiştir. Ankara'da kısa bir süre Ramaza ayında imamlık için bulunmuş ve burada hatimle namaz kıldırma

⁵¹⁶ Abdülkerim Abdülkadiroğlu, “Aköz, Ömer Fazıl”, *DİA*, C. II, İstanbul, 1989, s. 285.

⁵¹⁷ Ahmet Özdemir, Mehmet Uzun, “Kastamonu’lu Kıraat Âlimi Hafız Ömer Aköz”, *II. Uluslararası Şeyh Şâbân-ı Veli Sempozyumu, (Kastamonu’nun Manevi Mimarları)*, (Kastamonu Üniversitesi, Kastamonu), 2014, s. 210.

görevini icra etmiştir. Kur'an-ı Kerim'i yedi kıraatle okumasıyla meşhur olan Hafız Ömer Efendi ayrıca Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi'nde Asım b. Damra, Asım b. Ebi's-Sabbah ve Âsım b. Bahdele maddelerini yazarak bu büyük esere katkı sağlamıştır.

Gerek İstanbul gerekse Kastamonu şehirlerinde pek çok öğrenci ve gönül insanı yetiştirmiştir. Niyazi Tosyalıoğlu, Abdülhalim Öztürk, Fikret Karamercan, Mehmet Ali Sarı, Rıza Çöllüoğlu, Yakup İskender, Mehmet Tufan Arslan, Emin Saraç, Bahaeddin Saraç, Hasan A.kkuş, Abdurrahman Gürses, Rahmi Şenses, Ali Rıza Sağman, Mahmut Bayram, Salih Şeref, Fikri Aksoy, Mustafa Göl, Hasan, Gökdenir, Osman Yüceokur gibi kişilerin yanı sıra Kastamonu'da Mehmet Feyzi Efendi (Şallıoğlu) gibi bir gönül insanının yetişmesine de vesile olmuştur. Sinan Bey Camii'nde küçük yaşta iken karşılaştığı Mehmet Feyzi Efendi'nin eğitimini ilgi ve alaka ile takip etmiştir. Bütün bunlardan başka daha pekçok cami imamı ve tasavvufa gönül vermiş kimse tedrisinden geçmiştir.

İstanbul hafız ve hocalarının “Üstâd-ı Küll” namık ile adlandırdığı Hafız Ömer Efendi'den özellikle “Sebil” ismindeki dergiyi çıkarırken yaptığı maddi ve manevi yardım ve gayretlerden dolayı milli şairimiz Mehmet Akif Ersoy'da övgüyle bahsetmiş ve kendisine bir teşekkür mektubu göndermiştir.⁵¹⁸ Abdülkerim Abdülkadiroğlu tarafından yayınlanan mektupta şunlar yazılıdır:

“Bismillahirrahmanirrahim

Eh Fi'llahim, Nam-ı pakini anmak için hiçbir vesileyi fevt etmiyorum. Bu ezeli tearüf ebediyyen devam edecektir ve inşallah hayatının en mes 'ud günleri meclis-i irfan ve fazlınızda geçecektir. Burada Sebil 'i çıkarabilmek pek büyük fedakârlıklara ihtiyaç gösteriyor. Bununla beraber inayet-i Hakla maksadımıza nail olacağız. Kastamonu'daki yaranın kâffesine, hususiyle Hacı Hafız Efendi'ye, Hoca Şükrü Efendi'ye arz-ı hürmət eder ve oradaki ailemi evvela Cenab-ı Hakk'ın siyanetine,

⁵¹⁸ Ahmet Metehan Şahin, “Hususi Mektuplarına Göre Mehmet Akif Ersoy”, **Türk Dili Dergisi**, Sayı: 31, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2021, , s. 80.

*sonra da senin dest-i emanetine tevdi ederim iki gözüm kardeşim. 22 Ocak 1921 Mehmed Akif.*⁵¹⁹

Soyadı kanunu ile “Aköz” soyadını alan Hafız Ömer Efendi Fatih Camii imamı iken izninde memleketi Kastamonu’ya gelmiş ve burada iken Çankırı’ya yaptığı bir seyahat esnasında bindiği otobüsün kaza yapması sonucu yaşamını yitirmiştir. Vefatından bir gün önce Abdülkerim Abdülkadiroğlu’nun hafızlık merasiminde bulunmuş ve Nasrullah Camii’nde hutbe okumuştur. Cenazesi İstanbul Edirnekapı Necati Bey kabristanında Sultanüşşüera Fadıl Mahmut Abdülbaki Efendi’nin kabrinin hemen yanına defnedilmiştir. 1. ada kapı girişinin sağında olup 10 metre uzağında mezarlık mescidi bulunmaktadır.⁵²⁰

4.10 Çörekçizade Lütî Efendi

Çörekçizâde Lütî Efendi Kastamonu’da yetişmiş önemli Tekke ve tasavvuf şairlerinden biridir. 1806 senesinde İsfendiyar Bey mahallesinde dünyaya gelen Lütî Efendi medrese eğitiminde dâhil olmak üzere eğitimini Kastamonu’da tamamlamıştır. Bir müddet eğitime devam etmek üzere İstanbul’a gitmiş, fakat burada fazla kalmayarak tekrar memleketi Kastamonu’ya geri dönmüştür. Kastamonu Nasrullah meydanında bulunan İlmiye Medresesi’nin yanında bir dükkân açan Lütî Efendi dükkânında sahaflık ve attarlık⁵²¹ gibi işlerle meşgul olmuştur. Medrese tahsili sırasında şiire de merak sarması onun dönemin önemli şairleri ile arkadaşlık kurmasına sebep olmuştur.

Şiirliğin yanı sıra tasavvufa da ayrı alaka gösteren Çörekçizâde Lütî Efendi Kastamonu’nun önemli tekkelerinden Şeyh Şâbân-ı Veli Tekkesi’ne intisap etmiş ve burada zakirbaşılık yapmıştır. Bu zamana kadar halk ve divan edebiyatı alanında pek çok şiir ve koşma yazan Lütî Efendi’nin tasavvuf konusunda da şiirler ve manzumeler yazdığı bilinmektedir. Abdülkerim Abdülkadiroğlu’nun koleksiyonunda 600 şiiri bulunmasına rağmen⁵²² henüz herhangi bir eseri kitaplaştırılmamıştır. Şiirlerinde

⁵¹⁹ Özdemir- Uzun, a.g.m, s. 215.

⁵²⁰ Özdemir-Uzun, a.g.m. s. 215-216.

⁵²¹ Attar (*aktar*) bu günkü ecza depolarına verilen isimdir. Hazır ilaçları alırlar buradan toptan eczanelere satarlar.

⁵²² Neslihan Yücel, **Kastamonu’da Âşıklık Geleneği ve Kastamonu’da Yetişen Âşıklar**. (Yüksek Lisans Tezi), Ankara Gazi Üniversitesi, Ankara, 1993, s. 100.

“*Lütfiya*” mahlasını kullanan Çörekciâde Lütfi Efendi 1881 senesinde doğduğu yer olan Kastamonu’da vefat etmiştir.

4.11 Celali Mustafa Efendi

Celâli Mustafa Efendi “Kavaklızâdeler” ismiyle bilinen Kastamonulu bir aileden gelmektedir. Mustafa Efendi bu ailenin ferdi olarak 1849 senesinde Kastamonu merkezde bulunan Cebraîl Mahallesi’nde dünyaya gelmiştir. Eğitim ve öğretime önem veren ailesi tarafından titizlikle yetiştirilen Mustafa Efendi erken yaşlardan itibaren Şeyh Ahmet Hicâbi Efendi’ye intisap etmiş ve ondan dersler almıştır. Mustafa Efendi icazet aldığı Ahmet Hicâbi Efendi’den başka hocalardan da eğitim alarak medrese hocalığına kadar yükselmeyi başarmıştır. İsmail Bey Medresesi’nde dersler veren Celâli Mustafa Efendi tekke terbiyesinden geçtiği için ahlak ve fazilet yönünden çevresince çok takdir edilen bir kişi olarak görülüyordu. Halk tarafından “*Ashâbü’l Kulub*” olarak isimlendirilen Mustafa Efendi bu özelliği sayesinde dönemin Kastamonu valisi Abdurrahman Paşa’nın dikkatini çekmiş ve kendisine çok daha yüksek maaşla Askerî Rüşdiye hocalığı teklif etmiştir. Burada Arapça ve Farsça dersler veren Mustafa Efendi’ye daha sonra çok daha karlı iş teklifleri gelse de o bunları mütevâzi bir şekilde geri çevirmiştir. İkamet ettiği Ferhat Paşa Camii’nin yanında bulunan evini kızına tahsis ederek Saray Camii yakınlarında eski bir eve taşınan Mustafa Efendi burada kaldığı süre içinde evinin tamiratları ile meşgul iken gördüğü bir rüyanın tesiri ile işi gücü bırakarak Hacca gitmiştir. Celali Mustafa Efendi Mekke’de bulunduğu esnada vefat etmiş ve cenazesi de buraya defnedilmiştir.⁵²³ Ancak kabrinin nerede olduğu bilinmemektedir.

Hayatı boyunca iki defa evlenen Celâli Mustafa Efendi’nin Fatma, Kötürüm ve Ali olmak üzere iki kız ve bir oğlu olmuştur. Çocukları ilk eşindendir. Oğlu Ali (Bektaş Ali) ve kızı Fatma’dan doğan torunlarıyla nesli devam etmiştir.

⁵²³ Yücel, a.g.t, 1993, s. 71.

“Celâli” mahlası ile şiirler yazan Mustafa Efendi’nin ne kadar şiiri olduğu bilinmemektedir. Nail Tan bazı şiirlerinden bahsetse de bu şiirleri henüz basılmamış, dolayısıyla gün yüzüne çıkmamıştır.⁵²⁴

Aldığı tekke ve tasavvuf eğitiminden dolayı bu alandaki bilgisini şiirlerine de yansıtmıştır. Tasavvufta Vahdet-i Vücut düşüncesini benimseyen Mustafa Efendi şiirlerinde bunlarla alakalı manzumelerde vücuda getirmiştir. İhsan Ozanoğlu naklettiği bilgilere göre Sinop’ta bulunan Seyyid Bilal Türbesi’ndeki levhada bulunan manzume Celali Mustafa Efendi’nin manzumesidir.⁵²⁵ Şiirlerinde Arapça ve Farsça’nın ağırlığı görülmektedir.

4.12 Sadık Vîcdani Efendi

Sadık Vîcdânî 1866 yılında o dönemde idari bakımdan Kastamonu’ya bağlı olan Safranbolu’da dünyaya gelmiştir. Babası Kastamonu Ziraat bankasında kâtiplik görevinde bulunmuş, Kayıkçızâde namıyla anılan Mustafa Efendi’dir. Babasının mesleğinin Kastamonu şehrinde olması hasebiyle küçük yaşlarda Kastamonu şehrine gelerek ilk tahsilden sonraki dönemi burada geçirmiştir. Kastamonu Rüşdiyesi’nde iki yıl okuyan Sadık Vîcdânî Efendi haricen sülûs ve nesih gibi sanatlarda da eğitim almıştır. Ailesi öteden beri Kâdiri tarikatı mensubu olduğu halde Kastamonu’da bulunduğu müddet içinde Ahmet Mahir Efendi’ye intisap ederek Nakşi-Hâlîdî müntesipi olmuştur.⁵²⁶

Babası gibi kâtiplik mesleğine giren Sadık Vîcdânî Efendi Kastamonu İstinaf mahkemeleri başkâtipliğini yapan babasının yanına 1880 yılında kalem mülâzımı olarak girmiştir. Burada iki sene çalışan Sadık Vîcdânî Efendi 1882 yılında ceza dairesi zabıt kâtipliğine yükselmiştir. 1887 senesinde Merkez-i Bidâyet Mahkemesi Âza mülazımlığına seçilmiştir. Aynı yıllarda Kastamonu Mülkiyesi ve askerî Rüşdiye’de imla ve hüsnühat dersleri vermeye başlamıştır. 1888 yılından itibaren

⁵²⁴ Sağıp Atlı, “*Celali Mustafa Efendi*”, (b.k.z.), <https://www.kastamonur.com/celali-mustafa-efendi/>, e.t. 25. 10. 2021.

⁵²⁵ Atlı, a.g.m, <https://www.kastamonur.com/celali-mustafa-efendi/>, E.T. 25. 10. 2021.

⁵²⁶ Hamdi Kızıler, “*Safranbolu’lu bir Sûfî olan Sadık Vîcdânî’nin Şeriat-Tarikat Anlayışı*”, *Uluslararası Geçmişten Günümüze Karabük Çevresinde Dinî, İlmi ve Kültürel Hayat Sempozyumu*, (Karabük Üniversitesi İlahiyat Fakültesi), Karabük, 2014, s. 397.

vilayet mektupçuluğu hizmetine başlayan Sadık Vîcdânî Efendi bu görevi ömrü boyunca sürdürmüştür. Görice, Trabzon, Basra, Kosova, Ankara ve Manastır gibi bölgelerde haricen başmuharrirlik, tahrirat müdürlüğü ve çeşitli görevlerde bulunmuştur.⁵²⁷ İşlerini liyakatle yapmasının yanında dönemin siyasî akımlarının baskı ve kuşkuları nedeniyle zaman zaman jurnallere uğrayarak sürgün ve görevden alınma gibi cezalarla da karşı karşıya kalmıştır. 1919-1925 yılları arasında Bursa vali vekilliği görevini yapan Sadık Vîcdani Efendi bundan sonra girdiği tasfiye komisyon üyeliğinden emekli olmuştur. Soyadı kanunu ilan edilince aile adı olan Kayıkçıoğlu soyadını alan Sadık Vîcdânî 1939 senesinde İstanbul'da vefat ederek Merkezefendi Kabristanına defnedilmiştir.⁵²⁸

Eserlerinde Kastamonulu Sadık Vîcdânî ismini tercih eden Sadık Vîcdânî iki yaşlarında iken vefat eden oğlu Mustafa Rıdvan'dan dolayı duyduğu üzüntüden dolayı belli bir süre Mustafa Sâdık Vîcdânî adını da tercih etmiştir.⁵²⁹ Görevde bulunduğu yerlerin matbaalarında çeşitli yazıları olan Sadık Vîcdani belli bir dönemde Ceride-i Suyuf Mecmuası'nda şiir ve makaleler yayınlamıştır.⁵³⁰

4.12.1 Sadık Vîcdânî'nin tasavvuf Anlayışı ve Eserleri

Sadık Vîcdânî'nin bilinen 17 eseri vardır. Bu eserlerinde genellikle dinî ve tasavvufî konulara değinmektedir. “Tomar-ı Turuk-ı Aliyye” isimli eserinde tarikatların XX. asırdaki mevcut şubelerine değinmiştir. Eser dört ciltten oluşmaktadır. Bu eser 1995 yılında İrfan Gündüz tarafından sadeleştirilerek basılmıştır. “Perişan” isimli eserinde ise Kastamonu'da neşrettiği bazı şiirleri ve Mürşidi Ahmet Mahir Efendi ile olan mektupları bulunmaktadır. Tek orijinal baskısı 1308 yılında İstanbul matbaasında yapılmıştır. “Nağamât-ı Vîcdâniyye” isimli 1327 tarihli eserinde ise eseri yazdığı dönemin siyasî ve sosyal olaylarına değinmektedir. Pekçok mezartaşı kitâbesi ve yakın çevresine yazılmış şiirler de bu eserinde mevcuttur. “Cennetmekân Murad Hân-ı Hâmis Hazretlerinin Hapis, Hâli ve Son Vedâi” isimli kitabını ise yakın zamanda vefat etmiş V. Murat için yazmıştır. Kitapta Midhad Paşaya atfedilen bazı yazı ve şiirlerde

⁵²⁷ Kızıler, a.g.m, s. 397.

⁵²⁸ Semih Ceyhan, “Sadık Vîcdânî” **DİA**, C. XXXV, İstanbul, 2008, , s. 402.

⁵²⁹ Ceyhan, a.g.e, s. 402.

⁵³⁰ Ceyhan, a.g.e, s. 402.

bulunmaktadır. “*Parasız*” isimli kitabında ise İstanbul’un o zamanlarda görev yapan eski jandarma komutanı Âgah Efendi’ye atfedilen şiirleri bulunmaktadır. Âgah Efendi şiirlerinde “*Parasız*” redifini kullandığından eseri bu adı taşır. Bütün bunlardan başka Sadık Vîcdânî’nin başka eserleride bulunmaktadır. Ve diğer eserleri daha çok İslam’da çok tartışılan ibadet ve ahlak konuları üzerinedir.⁵³¹

Sadık Vîcdânî samimi bir tarikat ehlidir. Ona göre tarikat tasavvufun ve şeriatın mektebi olup şeriat ve tasavvuf birbirinden ayrılmaz iki kavramdır. Tasavvufta Allah’a ulaşmanın en kolay yolu ona göre zikirdir. Zikir sayesinde kişinin mertebesi yükselir ve vuslat makamına ulaşır.⁵³² Tasavvufu Allah tarafından verilmiş bir gömleğe benzeten Sadık Vîcdânî marifetin bu gömleği giyebilmek olduğunu ve herkesin bu gömleği giymek istemediğini belirtmektedir. Kökeninin ise Hz Muhammed dönemine kadar gittiğini vurgulamaktadır. Ona göre Hz Peygamber ahabına tasavvuf ilkelerini öğretmiş ve o zamanda “*Turuk-ı Aliye*” ismi ile anılan tasavvuf zamanla gelişme kaydetmiştir.⁵³³

4.13 Hacı Merdan Efendi

Nakşibendi tarikatına mensup olan Hacı Muhammed Merdan Efendi Bolu doğumlu olmakla birlikte çocukken Kastamonu’ya gelmiştir. Şeyh Muhammed Merdan Efendi’nin babası olan Mehmet Efendi aslen Bolu şehrinden gelme olup kendisi de bir Nakşibendi şeyhidir. Mehmet Efendi Kastamonu şehrine irşad üzere şeyhi tarafından gönderilmiştir. Bazı kaynaklar Muhammed Merdan Efendi’nin babasıyla beraber Kastamonu şehrine küçük bir çocuk iken geldiğini yazarken bazıları da babasının Kastamonu’ya yerleşmesinden sonra burada doğduğunu ileri sürmektedirler. Her ne şekilde olursa olsun Kastamonu şehrinde büyüyen Muhammed Merdan Efendi’nin annesi Hatice Hanım olup, kendisinden büyük beş tane kardeşi daha vardır. Kardeşleri İsmail, Ayşe Cemile Hafize, Zahide isimlerini taşımaktadırlar.⁵³⁴

⁵³¹ Ceyhan, a.g.e, s. 401.

⁵³² Kızılar, a.g.m, s. 399.

⁵³³ Kızılar, a.g.e, s. 401-402.

⁵³⁴ Ahmet İdrisoğlu, “*Şeyh Hacı Merdan Efendi*”, (b.k.z.), <https://www.kastamonur.com/seyh-haci-merdan-efendi-ahmet-idrisoglu/>, e.t. 8.11. 2021.

Babası Kastamonu'ya geldiğinde ilk olarak Şeyh Şâbân-ı Veli Dergâhı yakınlarına taşınmış ve bir süre bu dergâhta bulunmuştur. Daha sonra Karanlık Evliya Türbesi yanında bulunan dergâha geçmiştir. Burada şeyhlik görevi icra eden Mehmet Efendi vefat edince yerine şeyh olarak oğlu Muhammed Merdan Efendi geçmiş ve yıllarca burada zikir ve irşad faaliyetlerini icra etmiştir.⁵³⁵

Muhammed Merdan Efendi, babası vefat etmeden önce sadece babasından değil Konya'da şeyhlik yapan Seydişehirli Şeyh Abdullah Efendi'den yedi yıl istifade edip ondan icazet almıştır. Küçüklükten geçirdiği bir korkudan ötürü kekeleyerek konuşan Merdan Efendi, Şerife Hanım ile evlenmiş ve bu evlilikten Zuhuri isminde bir oğlu dünyaya gelmiştir. Babasının aksine “uçarı ve gayet çapkın” bir kimse olan Zuhuri Bey ciğerlerinde oluşan bir hastalıktan dolayı erken vefat etmiştir. Muhammed Merdan Efendi'nin ayrıca dört kızı olmuştur. En büyük kızı Bahriye Hanım Abdurrahman Paşa Lisesi mütaidi Halil oğlu Asım Bey ile evlenmiş ve iki evladı doğmuştur. İkinci kızı Fatma Hanım dul bir bey olan Ragıp Bey ile evlenmiş ancak çocuğu olmamıştır. Üçüncü kızı Tevhide Hanım ise Ragıp Bey'in oğlu diş hekimi olan Ahmet Bey ile evlenmiştir. Üç çocukları olmuştur. En küçük kızı Lütfiye Hanım ise Merzifonlu Cahit Bey ile evlenmiş ve üç evlatları olmuştur.⁵³⁶

Merdan Efendi'nin kardeşleri Ayşe Hanım'ın torunlarından biri olan şair Behçet Necatigil'in Muhammed Merdan Efendi ile akrabalığı bulunmaktadır. En küçük kardeşi olan İsmail Efendi, Merdan Efendi vasıtası ile İdrisoğulları ailesinden Zühre Hanım ile evlenmiş ve bu aileye gelin gitmiştir.⁵³⁷

Muhammed Merdan Efendi şeyhliği boyunca dünya meşgaleleri ve siyasetten uzak durmuş, dergâhta yaptığı zikirleri hâfî yani sessiz şekilde yaptırmıştır. Bunun haricinde sohbetlerinde sadece ibadet ve sünnetin esasları üzerine durmuş, sadece dinî ve tasavvufî esaslar üzerine sohbetler yapmıştır. Yemeklerinde çok kanâatkar olan Muhammed Merdan Efendi yufka ekmeği ve tuzsuz çorbadan ibaret olan öğünü ile

⁵³⁵ Metin Yılmaz, “Kastamonu Devrekânî’de Bir Veli: Muammer Merdan Efendi”, 2015, (b.k.z.), <https://www.cankiripostasi.com/kastamonu-devrekanide-bir-veli-muammer-merdan-efendi-makale,555.html>, e.t. 8. 11. 2021.

⁵³⁶ Yılmaz, a.g.m, <https://www.cankiripostasi.com/kastamonu-devrekanide-bir-veli-muammer-merdan-efendi-makale,555.html>, e.t. 8. 11. 2021.

⁵³⁷ İdrisoğlu, a.g.m, <https://www.kastamonur.com/seyh-haci-merdan-efendi-ahmet-idrisoglu/>, e.t. 8. 11. 2021.

karnını doyurur, Ramazan haricinde de sık sık oruç ve ibadetle günlerini geçirirdi. Gösterişten ve israftan elinden geldiğince uzak durmaya çalışırdı. Yapraklılı Mustafa Efendi gibi bir gönül insanını yetiştirerek icazet vermiş ve bulunduğu makamın fazlasıyla hakkını vermiştir. Vefatına yakın cenazesini yıkaması için Yapraklılı Mustafa Efendi'ye vasiyet verdiği bilinmektedir. Yapraklılı Mustafa Efendi Yapraklı ilçesine yaptığı bir yolculuk esnasında Şeyhi Muhammed Merdan Efendi vefat etmiştir. Cenazesini Mustafa Efendi yıkamış ve Devrakâni ilçesinde bulunan Hacı Osman Camii kabristanına defnedilmiştir. Vefat tarihi 1931 yılıdır.⁵³⁸

4.14 Mehmet Zühdü (Büyükçelenli)

Kastamonu şehrinde yetişen mutasavvıflardan biri olan Mehmet Zühdü hakkındaki bilgiler bir hayli azdır. Abdülhalim Durma bir yazısında Mehmet Zühdü'nün 1814 yılında Kastamonu Merkez Aycılar Mahallesi'nde dünyaya geldiğini ve 1912 yılında 98 yaşında vefat edip Nasrullah Kadı Türbesi'ne defnedildiğini yazmaktadır. Babası Çelenlizâde ailesinden Hafız Mehmet Efendi'dir.⁵³⁹

Çok küçük yaşta Kur'an-ı Kerim'i ezberleyerek hafız olan Mehmet Zühdü tahsil hayatında yükselerek medreseye girmiştir. Burada zekâsı sayesinde parlak bir eğitim hayatı yaşayan Mehmet Zühdü Efendi burada dinî ve müspet ilimleri başarılı bir şekilde okuyarak hocalarından icazetler almıştır. Girdiği imtihanlarda başarılar elde eden Mehmet Zühdü Dersiam olmuştur. Dersiam olarak Kastamonu Münire medresesi'nde görev yapan Mehmet Zühdü aynı zamanda Nasrullah Camii imamlığına da girmiş ve bu iki görevi aksatmadan tam 60 sene başarı ile yürütmüştür. Nahiv, edebiyat, mantık, usûl, fıkıh, akâid, hadis ve tefsir gibi konularda ders veren Mehmet Zühdü bayramlarda ve ramazanda hergün, normal günlerde haftada iki defa olmak üzere dinî sohbetler vererek halkı da bilgilendirmeye gayret etmiştir. Aynı zamanda fazla varlıklı olmamasına rağmen fakir fukaraya yardımını ve cömerliği ile de isim yapmış bir kişidir.⁵⁴⁰ Hayatı boyunca yalnızca bir defa evlenen Mehmet Zühdü Efendi'nin eşi Hacı Hafız Efendi'nin kızı olan Halime Hanım'dır. 1841 doğumlu olan

⁵³⁸ Şerafettin Yıldız, *Seydişehirli Hacı Abdullah Efendi (1807-1903)*, Aybil Yayınları, Konya 2012, s.16-18.

⁵³⁹ Abdülhalim Durma, "Mehmet Zühdü Efendi", (b.k.z), <https://www.kastamonur.com/mehmed-zuehdue-efendi/>, e.t. 15.10. 2021.

⁵⁴⁰ Ahmet Yaşar Zengin, "Kastamonu Velilerinin Dinleme, Okuma, Anlama, Anlatma Öğretimi ve İlim Anlayışları", *II. Uluslararası Şeyh Şa'bân-ı Veli Sempozyumu*, Kastamonu, 2012, s. 416.

bu hanım aynen eşi Mehmet Zühdü Efendi gibi salih bir hanım olarak anılmış ve Çelenli Nine olarak hatırlanmıştır.⁵⁴¹

Halidi şeyhlerinden Ahmet Siyâhi Efendi'ye intisap etmiş olan Mehmet Zühdü Efendi ondan icazet alarak halifesi olmuş, bu itibarla irşad faaliyetlerinde bulunmuştur. Bakizâde Hacı Ahmed Efendi'nin de içinde bulunduğu pek çok kişiye icazet vermiştir. Halk içinde keramet sahibi bir zat olarak 40 sene sabah namazlarını gusül ile kıldırıldığı yine Abdülhalim Durma tarafından nakledilmektedir.⁵⁴²

Mezarının neresi olduğu bilinmemektedir. Yukarıda zikrettiğimiz üzere Abdülhalim Durma'nın tespitine göre Nasrullah Kadı Türbesi'ne defnedildiği yazılsa da burada böyle bir türbe bulunmamaktadır. Nasrullah Camii'nin önündeki camiinin banisi Nasrullah Kadı'ya ait olduğu sanılan mezar çok sonradan 1960'larda yıkılmış, fakat sonradan yeniden ortaya çıkarılmış sembolik bir mezar yeri olarak geçtiği için⁵⁴³ bu mezarın Mehmet Zühdü'ye mi yoksa Nasrullah Kadı'ya mı ait olduğu bilinmemektedir.

4.15 Muhammed Evliya Efendi

Kastamonu'nun son dönem mutasavvıflarından Muhammed İhsan Oğuz'un intisap ettiği hocalardan olan Muhammed Evliya Efendi, 1844 senesinde Kastamonu Küpciez Mahallesi'nde dünyaya gelmiştir. Babasının ismi Abdullah, annesinin adı Emine'dir.⁵⁴⁴

Erken yaşlarda tasavvufa meyledip, Nakşibendi şeyhlerinden Çankırlı Kavukçuzâde Ahmet Hamdi Efendi'ye intisap ederek manevi yolculuğuna başlamıştır. Ahmet Hamdi Efendi'den bir süre sonra icazet alarak onun halifesi haline gelen Muhammed Evliya Efendi bundan sonra pek çok ünlü mutasavvıfa icazetler vererek tasavvuf tarihine kazandırmıştır. Bunların arasından Muhammed İhsan Oğuz'un O'nun yerine halifesi olduğunu görmekteyiz. Yozgatlı Abdullah Zahit Efendi ve Kastamonu Ferhat

⁵⁴¹ Zengin, a.g.m, s. 417.

⁵⁴² Durma, a.g.m, <https://www.kastamonur.com/mehmed-zuehdue-efendi/>, e.t. 15. 10. 2021.

⁵⁴³ Çiftçi, a.g.e, s. 21.

⁵⁴⁴ Hakkı Duran "Muhammed Evliya Efendi", <https://www.kastamonur.com/muhammed-evliya-efendi-hakk-duran/>, e.t. 23. 10. 2021.

Paşa Dergâhı'nda şeyhlik yapacak olan Ahmet Talay Onay yine ondan icazet alan başlıca kişilerdir. Müridlerinden Muhammed İhsan Oğuz'un babası Ataullah Efendi'nin de kendisine intisap etmiş kişiler arasında bulunmaktadır. Muhammed İhsan Oğuz ile sohbetleri ve dersleri ise 3 yıl kadar sürmüştür.⁵⁴⁵

Evi hemen Topcuğlu Camii'nin avlusundaydı. Boş vakitlerinde ekmek parasını kazanmak için gençliğinde bu mevkide urgan ticareti işiyle de meşgul olmuştur. Buradan elde ettiği gelirin büyük bir kısmını ise burada bulunan medreseye bağışladığı bilinmektedir. Kendisi aynı zamanda burada bulunan Ziyaiyye Medresesi'nde bir müddet müderrislikte yapmıştır.⁵⁴⁶

Kendisi 1902 senesinde Hacca gitmeye karar vermiştir. Uzun ve meşakkatli bir yolculuktan sonra buraya gelen Muhammed Evliya Efendi buradan müridi Muhammed İhsan Oğuz'a "yarım hacı" başlıklı bir mektup göndermiştir. Bu yazı gerçek olmuş, Haccın farzlarından olan Arafata çıkma işlemini tamamlayamadan rahatsızlanmış ve akabinde haccını tamamlayamadan vefat ederek Cennetü'l Mualla kabristanına defnedilmiştir. Hayatta iken Hz. Hatice'yi çok sevmesinden dolayı onun yanına gömülmeyi vasiyet ettiği ve kabrinde Hz. Hatice'nin kabrinin yakınlarında olduğu söylenmektedir.⁵⁴⁷

Muhammed Evliya'nın bilinen tek oğlu olan Ahmed Ziyaeddin (diğer bilinen ismiyle Ahmet Hulusi Efendi) babası gibi Ziyâiyye Medresesi müderrisliği yapmış ve babasının müridlerinden Muhammed İhsan Oğuz'un kardeşiyle evlenmiştir. Kendisi aynı zamanda Muhammed İhsan Oğuz'a medrese tahsilinde hocalıkta yapmıştır. Vefat edince Şeyh Şâbân-ı Veli Dergâh'ı haziresine defnedilmiştir.⁵⁴⁸

4.16 Şair Azmi Numan Efendi

Şair Azmi Numan Efendi Kuzyakalıdır. 1841 yılında Kuzyaka nahiyesine bağlı olan Dâiler köyünde dünyaya gelmiştir. Erken yaşlarda ilme ve tasavvufa yönelerek

⁵⁴⁵ Yılmaz, a.g.t, s. 30.

⁵⁴⁶ Yılmaz, a.g.t, s. 31.

⁵⁴⁷ Yılmaz, a.g.t, s. 31.

⁵⁴⁸ Yılmaz, a.g.t, s. 31.

Azdavaylı İsmail Efendi'den ilk tahsilini almıştır. Tasavvuf ilmini ise Ahmet Hicâbi Efendi'ye intisap ederek almıştır. Bir süre onun derslerine ve sohbetlerine devam edip Ahmet Hicâbi Efendi'den icazet almıştır. Ayrıca Hüsnuhat sanatına da meraklı olan Azmi Numan Efendi yukarıda bahsi geçen Baharzâde Feride Hanım'ın babası olan Baharzade Raşid Efendi'den bir müddet kadar Hüsnuhat sanatı görmüştür.⁵⁴⁹ Oldukça güzel bir yazısı olan, kitabeti kuvvetli Azmi Numan Efendi şiirin yanısıra arzuhalcilik işine girmesine de imkân vermiştir. Bu işten iyi para kazanan Azmi Numan Efendi rahat sayılabilecek bir hayat sürmüştür.⁵⁵⁰

Şiirde oldukça mahir bir şair olan Azmi Numan Efendi'nin çağdaşları olan Sofuzâde Mehmet Tevfik Efendi ve Baharzâde Feride Hanım ile karşılıklı nazireleri olmuştur. Sofuzâde Mehmet Tevfik Efendi'nin Hicri 1309 (1892) ve 1313 (1896) tarihli iki şiirinde Azmi Numan Efendi'ye nazire yapıldığı görülmektedir.⁵⁵¹ Yine Baharzâde Feride Hanım'ın da şiirlerine takrizler, yani övgü dolu sözler yazmıştır⁵⁵²

Azmi Numan Efendi'nin elde bulunan şiirleri Divançe yani küçük bir divan içeriği oluşturacak hacimdedir. Şiirlerinde “Azmi” mahlasını kullanan Azmi Numan Efendi yumuşak huylu ve gayet mütevâzi bir kişiliğe sahipti. Azmi Numan Efendi 1911 senesinde doğduğu yerde yani Kuzyaka Dâiler Köyü'nde vefat edip köy kabristanına defnedilmiştir.⁵⁵³

⁵⁴⁹ Yılmaz, a.g.t, s. 44.

⁵⁵⁰ “Şair Azmi Numan Efendi”, (b.k.z), <https://www.kastamonur.com/air-azmi-numan-efendi/>, e.t. 24. 10. 2021.

⁵⁵¹ Şiir başlıkları “Kadem” ve “Azmi Efendilere Naziredir”, “Azmi Efendi'nin Burun Kulak Gazeline Naziredir” şeklinde başlamaktadır. Yılmaz, a.g.t, s. 44.

⁵⁵² Yılmaz, a.g.t, s. 575.

⁵⁵³ Kastamonur.com, a.g.m, (b.k.z.), <https://www.kastamonur.com/air-azmi-numan-efendi/>, e.t. 24. 10. 2021.

5. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Kastamonu'da XIX. yüzyılın ikinci yarısında (Sultan II. Abdülhamit döneminde) bulunan tekke ve dergâhlarda sürdürülen tasavvufî yaşamı açıklamaya ve anlatmaya çalıştık. Araştırmamızın ışığında Türk-İslam medeniyetinin vazgeçilmez bir unsuru olarak karşımıza çıkan tasavvuf kurumları olan tekke ve zaviyelerin işlevleri geçmişten günümüze Türk ve İslam medeniyeti açısından şartlar değişse de genelde olumlu yönde gelişmiştir. Tekkeler ve buralarda görev yapan şeyh ve dervişlerin fetihler esnasında İslamlaşmaya ve iskâna hizmet ettiklerini görmekteyiz. Ordunun hemen arkasından, bazen ordu ile beraber hatta ordulardan önce belirli bir bölgeye gelen bu şeyhler ve dervişler bulundukları bölge insanının gönlünü kazanıyorlar ve bazen o muhitin kendiliğinden kayıtsız olarak teslim olmasını sağlıyorlardı. Anadolu coğrafyasının özellikle hızlı bir biçimde feth edilip en karışık dönemlerde bile elde tutulabilmesinin en önemli nedenleri arasında tekke faaliyetleri gelmektedir. Uzun süren savaşlar, isyan ve eşkıyalık hareketleri ve ağır vergilerin getirdiği sıkıntılardan dolayı bitkin ve bezgin Anadolu insanı bu engin hoşgörü ve iyi niyet sahibi, yardımsever İslam dervişlerine hemen ısınmış ve onlarla beraber yaşamaktan memnun kalmışlardır.

Anadolu coğrafyası için geçerli olan bu durum Balkanlar ve diğer bölgeler için de geçerli olmuştur. Buralarda Türk fetihlerinden önceki durum Anadolu yarımadasından farklı değildi. Din ve mezhep savaşları, siyasal birlikten yoksun küçük devletlerin nüfuz çekişmelerinin gölgesi altında olan halk bu yeni yönetim ve Osmanlı fetih siyasetinin temel unsuru olan istimalet politikası, yani gönül alıcı ve hoşgörülü yönetim ve iskân sayesinde bu yeni gelenlerle barışık olmuştur. İlerleyen yüzyıllarda da genelde beraber huzurlu yaşadıklarını görmekteyiz. Burada da Anadolu'da olduğu gibi açılan tekkelerin ve buralarda hizmet yapan gönül elerinin rolü çok büyük olmuştur. Balkan coğrafyasında her ne kadar Türkler geri çekilmiş olsa da o günlerin hatırasını hatırlatan pek çok gönül insanının türbeleri ve tekkeleri bulunmaktadır.

XI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Selçuklu ordularının Kastamonu dolaylarında görülmeleri ve buraya yönelik fetih hareketlerinin başlaması ile beraber şehre İslam

dünyasının dört bir yanından gönül erleri akmaya başlamıştır. O zamanlarda genellikle yerleşimler şehre hâkim olan ana kale çevresinde olduğu için Kastamonu kalesinin fethi şehir merkezinin de fethi anlamına gelmekteydi. 1080 yılından itibaren fethedilen Kastamonu Kalesi ve dolayısıyla da Kastamonu şehri ilerleyen zamanlarda Bizans’la yapılan mücadele nedeniyle sık sık el değiştirmiş olsa da buraya gelen gönül erleri İslam şeyhleri, dervişler ve gönüllüler içerde kalarak buranın manevi fethine devam etmişlerdir. Gerçi bu yönden bakıldığında Selçuklulardan çok daha önce bile bölgeye gelmiş İslam mutasavvıfları ve evliyalar bulunmaktadır. Hepkebirler Camii’nin yanında türbesi bulunan Kays’ül-Hemedâni el-Asgari buna örnek olarak verilebilir.

Kastamonu şehrinin nihayi fethi olan 1212-1213 yılından itibaren bölgede ilk tarikatların ve tekkelerin kurulduğuna şahit oluyoruz. Kastamonu şehrinde kuruluşu şehrin fetih yıllarına hatta biraz daha öncesine dayanan Kadiri Tekkesi’nin eldeki belgelere göre şehrin bilinen en eski tekkesi tahmin edilmektedir. Bu tarihten sonra burada kurulan tekkelerin ve burada görev yapan mutasavvıfların sayesinde şehirde Müslümanlık hızla artmış ve akabinde farklı tarikatlara ait başka tekkeler kurulmaya başlamıştır. Kastamonu’da çok uzak İslam beldelerinden gelen tarikat kolları bile bulunmaktadır. Birçok tarikat içinden sadece iki tanesi “Çiştîyye” ve “Zeyniyye” gibi tarikatları da bunlara örnek olarak gösterebiliriz. Tabi bu tarikatların birçoğu bölgedeki baskın diğer tarikatlarla ya birleşmiş ya da etkisini kaybederek zamanla silinmişlerdir. Ancak Kastamonu’da faaliyet gösterdikleri bilinen bir gerçektir.

Bugün isimleri bilinen tarikatların birçoğunun beylikler döneminin sonları ile Osmanlı Devleti döneminde Kastamonu’da faaliyet göstermeye başladıkları görülmektedir. Her ne kadar Bektaşilik, Mevlevilik ve Kâdirilik gibi daha erken dönemlerde de bazı tarikatların bölgede bulundukları görülse de Kastamonu’nun en yaygın Tarikatları olan Halvetilik, Nakşibendilik ve Bayramilik bunlardan bir hayli zaman sonra XV. asır sonları ve XVI. yüzyıldan itibaren itibaren Kastamonu’da faaliyete başlamıştır. Bazılarının faaliyetleri zaman içinde kesintiye uğramışsa da sonraki dönemlerde gerek dışardan gerekse şehrin içinden yetişen mutasavvıfların gayretleri sayesinde yeniden canlanmıştır. Bu tarikatların özellikle belli bir merkeze bağlı olmadan yönetilenlerinin sonraları değişik kollara ayrılarak farklı tarikatlar haline gelmiş ve bunlarda kendilerine has tekke ve zaviyeler kurmuşlardır. Böylece şehrin merkezinde pek çok

tekke ve zaviye faal duruma gelmiştir. Bunlardan biri olan Şabaniyye Tekkesi kısa zamanda şehrin en önemli tekkelerinden biri olmuş, hatta diğer vilayetlerde faaliyet gösteren Şabani tekkelerinin merkezi yani “âsitâne” halini almıştır.

XIX. yüzyıl Kastamonu tasavvuf tarihi bakımından çok dikkate değer bir yüzyıldır. Bahsi geçen bu yüzyılda gerek o zamana kadar unutulmuş tarikatların gerekse daha yeni olan tarikatların şehirde hızla yayıldığı tespit edilmektedir. Ayrıca Kastamonu şehrinde daha önceden var olan Nakşibendi Tarikatı’nın başka bölgelerde yayılan kollarının da şehre girdiğini görüyoruz. Bunlardan Halidilik çok sayıda müntesibi bulunan bir kol olup her ne kadar Nakşibendilikle beraber anılsa da şehirde farklı tekkeler kurarak faaliyetlerini sürdürdü. Yine XIV. asırda ilk defa şehirde tekke açan fakat zaman içinde kaybolan Mevlevilik bu yüzyılda tekrar faaliyete geçmiştir. Mevlevilik gibi şehirde daha önceki yüzyıllarda izlerine rastlanan Bayramilik de bu dönemde yeniden şehirde etkinlik kazanmıştır.

XIX. asırda Kastamonu’da görülen bu tasavvufî canlılık XIX. asırda özellikle Anadolu başta olmak üzere bütün Osmanlı topraklarındaki canlılığın bir yansımasıdır. Buna İslamcılık politikası temelinde Sultan II. Abdülhamit’in yabancı devletlerin sömürgelerinde tasavvufî ve dinî olarak nüfuzu arttırmak amacıyla tarikatları desteklediğini düşünmek oldukça akla yakındır. Neticede Kastamonu’da dâhil bu dönemde Anadolu coğrafyasında hatırı sayılır bir tasavvufî canlılığın oluştuğu bilinmektedir. İslamcılık politikasının ilgili devletlere karşı her ne kadar istenilen etkiyi göstermesede ilerleyen zamanlarda Anadolu’da yaşanan savaş yıllarında halka moral veren ve onları toparlayan bir etkisinin olduğu muhakkaktır. Nitekim Kastamonu’da bulunan bu tarikatların barış zamanlarında halka hizmet yaptığı gibi zor zamanlarda devlet hizmetinde oldukları açık ve sârih olarak görülmektedir. Örneğin anlatıldığı üzere Mevlevi tekkelerinde oluşturulan Mücahidin-i Mevleviyye ya da Mücahidin-i Dîniyye alayları ile cephelere koşan dervişler bulunmaktaydı. Bu sadece Mevleviler değil diğer tarikatlar için de söylenilebilir.⁵⁵⁴ Bu alaylar kendilerine has kıyafetleri ile zikir esnasında çaldıkları müzik aletleriyle, zikirler, nâatlar okuyarak ve ayinler yaparak veya benzeri ritüellerle güle oynaya adeta düğüne gider gibi cephelere

⁵⁵⁴ İsmail Avcı, “Kastamonu’da Şam’a: Mevlevi Alayı Gönüllülerinden Giritli Hayri ve Manzum Seyahatnamesi”, *Türkoloji Aarştırmaları Dergisi*, Hacı Bayrâm-ı Veli Üniversitesi Ankara, 2019, s. 2.

gitmişlerdir. 1915 yılında toplanan bu alaylara katılan ve zamanın Konya Mevlevi şeyhi Veled Çelebi'nin alay komutanlığı yaptığı bu gruplarda bulunan derviş asker sayısının 1.000 kişiden fazla olduğu alaylarda bulunan Giritli Hayri isimli bir dervişin seyahatnamesinden anlaşılmaktadır. Mevlevilerin yanısıra diğer tarikatlardan da benzer şekilde gönüllülerin toplandığı görüldüğüne göre cepheye intikal eden derviş asker sayısının binlerce askere ulaştığı görülürki bu oldukça ciddi bir çoğunluktur.⁵⁵⁵

Birinci Cihan Harbi'nde olduğu gibi İstiklal Harbi'nde de tarikatların tekke ve zaviyelerde bulunan şeyhlerin, dervişlerin, aynı hassasiyeti göstererek vatanın kurtarılması yolunda büyük bir gayret içinde oldukları görülüyor. Kastamonu'da bulunan dervişler ve şeyhlerde bu ölüm kalım mücadelesi sırasında üzerlerine düşen görevleri yerine getirmişlerdir. Özellikle Bayrami şeyhlerinden Ahmet Ziyaeddin Efendi ve eşi Nebiye Hanım Kastamonu Müdafa-i Hukuk Cemiyeti yönetim kurulunda hizmetler ifa etmişler, Mustafa Kemal Paşa ve TBMM'nin kurtuluş mücadelesindeki yükünü bir hayli hafifletmişlerdir.

Savaş zamanlarında devletin yanında olan tekke ve zaviyeler barış zamanlarında da bulundukları çevrede yoksul ve muhtaçların sığındığı kapılar haline gelmişlerdi. Kastamonu'da bulunan tekkelerde yaz-kış kazanlar daima kaynamaktaydı. Her tekkenin ayrıca bir kütüphanesi bulunuyordu. Buralardaki kitaplardan herkes faydalanabilmekteydi. Kitaplar genellikle dinî kitaplar olsada, aralarında bir hayli müspet ilim kitapları da mevcuttu. Tekke kütüphanelerindeki kitaplar daha sonra şehir kütphanesine devredilmiştir.

Dergâhların dinî nefis terbiyesi vermesi ve muhtaç kapısı olmasından başka bir diğer işlevi de bazılarının şifa kapısı ve ruhi hastane olarak kullanılmasıdır. Önceki bölümlerde de anlatıldığı üzere Yılanlı Dergâhı olarak bilinen Kadiri tekkesinde aynı zamanda bir ruh hastalıkları hastanesi bulunmaktaydı. Tekkeye bağlı bu hastanede yaşadıkları dönemin ünlü doktorlarından olan Niksarlı Muhyiddin bin İbrahim ve Sinoplu Mümin b. Mukbilin İsmail Bey gibi doktorlar görev yapmıştır. Buralarda tedavi edilen bazı hastaların iyileştikleri arşiv kayıtlarından anlaşılmaktadır.

⁵⁵⁵ Avcı, a.g.e, s. 3.

Kastamonu şehrinde açılan tekkelere diğer şehirlerde de olduğu üzere sadece halk arasından değil devlet ricalinden pek çok katılan ve destek olan bulunmaktaydı. Sultan II. Abdülhamit döneminde valilik yapmış ve sonraki dönemlerde sadrazamlığa kadar yükselmiş olan Abdurrahman Nurettin Paşa buna güzel bir örnek teşkil eder. Tekke ahlakı aslında normal vatandaşın çok yönetici kesimi için gereklidir. Bunun en güzel örneği olarak görülen Abdurrahman Paşa görev yaptığı süre içinde bulunduğu Kastamonu'da halk tarafından ahlakı ve yaptığı hizmetlerle çok sevilmiş ve şehir tarihinin unutulmaz simalarından biri olarak hatırlanmıştır. Tekkeye intisap edenler sadece Abdurrahman Paşa ile sınırlı değildir. Daha önce vefat edenlerden vali Pertev Paşa da Şabaniyye tekkesinin müdavimlerinden olup vefatıyla buraya defnedilmiştir. Tekkelerin çevrelerinde buraya intisap eden normal vatandaşların yanında devlet hizmetinde ve memuriyetlerde çalışmış pek çok ismi görmek mümkündür.

Kastamonu'da bulunan tekkelerin sayısında özellikle XIX. asırdan sonra bir artışın olduğu tespit edilmektedir. Ancak burada bulunan tekkelerin birçoğu asırlar önceden beri şehirde mevcut olan tarikatların tekkeleri idi. Arada kesintiye uğrayan bu tarikatların yeniden faaliyete geçme ve canlanma süreçleri çoğunlukla aradaki kesintide oluşan değer yargılarından dolayı sancılı olmuştur. Mesela Benli Sultan Dergâhı'nın yeniden kurulma aşamasında Şeyh Şani Efendi, Mevlevi Dergâhı'nın kurulma aşamasında ise Kalender Dede Efendi bazen maddi bazen de manevi olmak üzere büyük sıkıntılar görmüşlerdir. Ancak bu isimler ya da diğer tasavvuf büyükleri içlerinde bulunan iman ve inancın verdiği haz ve kuvvet ile istikamet üzere olup Hak yolda mücadele etmişlerdir. Bunları yaparkende sadece devlet yardımı değil sı sık kendi ceplerinden ihtiyaçlarını karşılamışlardır. Yine tekkelerde zaman zaman sıkıntılı insanlar çıktığında bunların tekke ile olan ilişkileri kesilirken gelen kişiler yolsuzluk yapanların bile haklarının tekkede kalmamasına azami özen göstermişlerdir. Mevlevilik bölümünde anlattığımız üzere dergâh parasını lüzumsuz işlere harcamış olan Mehmet Said Hemdem Dede'nin yerine geçen olan Ahmet Remzi Dede sadece dergâhın giderlerini değil Hemdem Dede'nin de borçlarını ödemiş ve liyakatsiz de olsa kimsenin dergâh üzerinde bir hakkının kalmamasına azami özen göstermiştir. Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür.

Kastamonu tarihinde tekke ve zaviyelere intisap etmiş meşhur ve ünlü kişiler çoktur. Önceki bölümlerde örneklerini verdiğimiz üzere yöneticiler ve devlet görevlilerinin haricinde edebiyatla uğraşan pek çok şair, ozan ve yazarın bu tekkelerde huzur aradığı aşikârdır. Tekkelere intisap etmiş, şairler burada gördüklerini ve ruhi olarak yaşayıp hissettiklerini gerek şiirlerine, gerekse yazdıkları diğer eserlerine işlemişler ve tecrübelerinin günümüze kadar ulaşmasını sağlamışlardır. İsimlerini zikrettiğimiz Ahmet Mahir Efendi, Muhammed İhsan Oğuz, Ahmet Ziyaettin Efendi ve Baharzâde Feride Hanım sadece Tasavvufî yönleriyle değil aynı zamanda yazdıkları eserlerle de tarihte anılmış kişiler arasındadırlar.

Örnek vermek gerekirse Muhammed İhsan Oğuz tasavvufî kişiliğinin yanı sıra çalışkanlığı, dürüstlüğü ve ilmi seviyesi ile bunlardan birisidir. Yazdığı eserlerin sayısının basılı eserlerinin iki katı olduğu tahmin edilen bu âlim insan hayatı boyunca sadece tasavvufî yönü ile değil iş hayatındaki dürüstlüğü ve çalışkanlığı ile de ön planda olmuştur.

Ahmet Mahir Efendi milletvekilliği görevinde bulunmuş, çeşitli mecmualarda yazılar kaleme almıştır. Ahmet Ziyaeddin Efendi Kurtuluş savaşında Kastamonu Müdafay-ı Hukuk Cemiyeti azalığında bulunmuş ve bu görevde gösterdiği başarı ve metanetle anılmıştır. Mevlevî şeyhlerinden Mehmet Amil Çelebi ise Mücahidin-i Dîniyye alaylarına katılarak I. Dünya Savaşı'nda aktif olarak görev yapmış biridir. Anadolu'nun genelinde bulunan tekkelerden bu alaylara pekçok Rufai, Kadiri, v.b şeyh ve dervişin katıldığı görülmektedir. Milli mücadele döneminde olduğu kadar bu dervişler ve şeyhler genç cumhuriyetin ilk meclisinde de çeşitli görevler almaya devam etmişler ve milletvekilliklerinde, bakanlıklarda ve çeşitli devlet memuriyetlerinde vazife almışlardır. Bunlardan Ahmet Mahir Efendi Mustafa Kemal Atatürk ile görüşmeler yapmış, yaptığı Hac farızası sırasında gördüklerini, duyduklarını yazarak dönüşünde Mustafa Kemal ile paylaşmıştır. Kendisi Mustafa Kemal'in 1925 yılında Kastamonu'ya yaptığı ziyaret esnasında yanında refakatçi olarak bulunmuş bir zattır.

Kastamonu şehrinde yetişen hanım şairlerimizden olan Baharzâde Feride Hanım ise tasavvufu şiirlerine yansıtmıştır. Gerek tasavvuf gerek diğer konularda güzel şiirleri

olan bu hanım şairimizin Şeyh Şâbân Veli ve Ali Senai hakkında, daha sonra gazetelerde de yayınlanmış olan yazı ve şiirleri bulunmaktadır.

Feride Hanım gibi bir diğer bir Kastamonulu şairimiz Sofuzade Mehmet Tevfik Efendi de tasavvufa yönelmiş bir şairimizdir. Sofuzade Mehmet Tevfik Efendi şairliğinin yanı sıra, her ilimde oldukça donanımlı ve iyi yetişmiş bir kişi olup, birkaç yabancı dil bilen bir mutasavvıftı. Ahmet Mahir Efendi'den icazetli bir mutasavvıf olmasının yanı sıra, âlim kişiliği ve okullarda gösterdiği tecrübeyle de başarılı bir yönetici olarak da bilinmiştir. Ticaretten yazarlığa kadar her işle meşgul olan Sofuzade Mehmet Tevfik Efendi tekkelerin yetiştirmeyi amaçladığı insan tipinin güzel bir örneği olarak görülmüştür.

Şair Azmi Numan Efendi ise şiirleri ve yaşayışı ile yine çağına damga vuran mutasavvıflardan biridir. Edebiyatta verdiği eserlerde tasavvufun isleri her daim görülen Azmi Numan Efendi aldığı tekke ahlakından dolayı hep mütevâzi kişiliği ile tanınmıştır. Tasavvufu da şiirlerinde her zaman anan bir şair olarak bilinmiştir.

Bu yönüyle baktığımızda da Kastamonu'da bulunan tekke ve zaviyelerin tasavvuf edebiyatına olan katkısı bir hayli fazladır. Netice olarak tekke ve zaviyeler tarih boyunca halk üzerinde daima düzenleyici bir işleve sahip olmuştur. Buralarda yetişen insanlar çevrelerine karşı hep örnek insanlar olarak anılmıştır. Tarikat tekkeleri bu yönleri ile adeta iyi insan fabrikaları gibi hizmet vermişlerdir. Zor zamanlarda ise devletin kurtarıcı kurumlarından biri olarak görülmüştür. Bazen bir hastane, bazen bir aşevi, bazen bir kütüphane, bazende bir kimsesizler evi olarak görülmüştür. Son dönemlere gelinceye kadar da bu işlevlerini yerine getirmişlerdir.

KAYNAKLAR

- Abdülkadiroğlu, A. (1989). Aköz, Ömer Fazıl. *DİA*. II. 284-285.
- Abdülkadiroğlu, A. (1991). *Halvetilik'in Şâbâniyye kolu Şeyh Şâbân-ı Veli ve külliyesi*. Türk Hava Kurumu yayınevi.
- Abdülkadiroğlu, A. (1993). Sofuzade Mehmet Tevfik Efendi ve on üç naziresi-yirmi iki nâ'tı, *Türklük Araştırma Dergisi*, Marmara Üniversitesi. 53-90
- Abdülkadiroğlu, A. (2002). Abdurrahman Nureddin Paşa. *İlmi Araştırmalar Dergisi*. (13). 7-16.
- Abdülkadiroğlu, A. (2005). *Kastamonu'da Bayrâmilik ve Şemsizade Ailesi*. Anıl Matbaa ve Ciltevi.
- Abdülkadiroğlu, A. (2005). Sofuzade Mehmet Tevfik Efendi'nin bilinmeyen yaş ve ihtiyarlık konulu şiirleri. *Osmanlı Araştırmaları XXVI. (The Journal of Ottoman Studies)*. 23-37.
- Abul, L. (2020). *Bir mutasavvıfın siyasî hatıratları (Ahmet Mahir Efendi'nin hayatı)*. Büyüyenay Yayınları.
- Ahmedova, Z. (2006). *Türkler arasında İslâmiyet'in yayılmasında Tasavvufun rolü* [Yüksek Lisans Tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Akdağ, E. (2019). Sûfilere isim arayışları ve tasavvuf kelimesinin menşei meselesi. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*. 716-737.
- Akman, E. (2006). *Kastamonu'lu Feride Hanım divânı ve divândaki yerel kültür unsurları*. Mütferrika Kitâbiyat Dergisi. Mütferrika Yayınevi. 229-238.
- Akman, E. (2012). Âşık Erzurumlu Emrah ile divan şairi Kastamonu'lu Feride Hanım'ın şiir sohbetleri. *Prof.Dr. Mine Mengi Adına Türkoloji Sempozyumu Bildirileri*. 431-437.
- Akman, E. (2021). *Belgelerle Araçlı meşhur şahsiyetler*. Gazi Kitabevi.
- Albayrak, M. (2018). Candaroğulları Beyliği'nin kuruluşu ve Osmanlı Beyliği ile münasebetlerine dair bir değerlendirme. *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar dergisi*, 4(10), 73-100.
- Algar, H. (2002). Kâzerûnî. *DİA*. XXV. 145-146.
- Altıntaş, H. (1986). *Tasavvufun Tarihi*. Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Altıntaş, H. ve Şahin. M. (2011). *Kur'an-ı Kerim Mealî*. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Aşık, D. A. (2013). *Aşıkpaşazade tarihi*. Kamer Yayınları.
- Ateş, S. (2002). Kur. *DİA*. XXVI. 432-433.
- Avcı, İ. (2019). Kastamonu'dan Şam'a: Mevlevi alayı gönüllülerinden Giritli Hayri ve manzum seyahatnamesi. *Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, Hacı Bayrâm-ı Veli Üniversitesi. 1-22.

- Aykaç, Z. (2020). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e bir âlim portresi: Muhammed İhsan Oğuz hayatı, eserleri ve literatüre etkisi. *İlahiyat Fakültesi Dergisi*. Kastamonu Üniversitesi. 4(1). 20-54.
- Aykut, S. (2004). *İbn-i Batuta seyahatnamesi. I*. Yapı Kredi Yayınları.
- Azamat, N. (2001). Kadiriyye. *DİA*. XXIV. 131-136.
- Bağcı, B. (2003). Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde Kalenderî gruplar. *Orta çağ Araştırmaları Dergisi*. Necmettin Erbakan Üniversitesi. 3(2). 240-252.
- Baltacı, N. (2016). Bayrâmiliğin Kastamonu'ya etkisi ve Bayrâmi şeyhi Ahmed Ziyâeddin Efendi (1867-1946). *Uluslararası Hacı Bayrâm-ı Veli Kitabı Bildiriler Kitabı*. Anıl Matbaacılık. 413-427.
- Barkan, Ö. L. (1942). Kolonizatör Türk dervişleri. *Vakıflar Dergisi*, 2(2). 279-304.
- Bayramoğlu, F. ve Azamat, N. (1992). Bayramiyye. *DİA*. V. 269-273.
- Bulut, H. B. (2008). Rıza. *DİA*. XXXV. 55-56.
- Bulut, M. v.d. (2019). *Sultan II. Abdülhamit dönemi*. Sabahattin Zaim Üniversitesi.
- Ceyhan, S. (2008). Sadık Vicdâni. *DİA*. XXXV. 401-402.
- Ceyhan, S. (2012). Vecd. *DİA*. XLII. 583-584.
- Ceyhan, S. (2015). *Türkiye'de tarikatlar tarih ve kültür*. İsam Yayınları
- Çağrııcı, M. (1997). Hayâ. *DİA*. XVI. 242-243.
- Çağrııcı, M. (1999). Hüzün. *DİA*. XIX. 73-76.
- Çağrııcı, M. (2008). Sabır. *DİA*. XXXV. 337-339.
- Çağrııcı, M. (2012). Tevekkül. *DİA*. XLI. 1-2.
- Çelebi, E. (2014). Seyyid Ahmed Hicâbi Hazretleri'nin (K.S), (1826-1889), icazetnamesine göre yetişmesi ve almış olduğu eğitim. *II. Şeyh Şâbân-ı Veli Sempozyumu (Kastamonu'nun Manevi Mimarları)*. Kastamonu Üniversitesi. 389-396.
- Çiftçi, F. (1995). *Kastamonu camileri-türbeleri ve diğer tarihi eserler*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Çoban, A. (2018). Yakın dönem bir Nakşî-Hâlidi şeyhi Kaşıkçı Ali Rıza Efendi. 1883-1969. *Bilimname Dergisi*. 2018(36). Necmettin Erbakan Üniversitesi, 609-648.
- Demir, O. (2013). Yakîn. *DİA*. XLIII. 271-273.
- Demirci, C. (2014). Yeni belgeler ışığında Kastamonulu Hasan Hilmi Efendi ve tesirleri. *II. Uluslararası Şeyh Şa'bân-ı Veli Sempozyumu*. Kastamonu Üniversitesi. 595-604.
- Demirci, M. (2002). Müslüman Türklerde tasavvuf. *Türkler*. V. Yeni Türkiye Yayınları. 145-156.
- Durma, A. (2008). *Evliyalar şehri Kastamonu*. Yenigün Yayınları.
- Ercoşkun, T. (2014). Salnamelere göre Kastamonu valileri listesi. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-coğrafya Fakültesi Dergisi*. 2(54). 365-394.

- Erkan, F. N. (2019). Orta Asya’da Yesevî geleneğın toplumun İslâmlaşmasına ve Müslüman kalmasına etkisi. Sosyal Bilimler Üniversitesi. *Kisbu İlahiyat Dergisi*, 1(1). 130-150.
- Gazâlî, (2019). *İhyay’u Ulumi’d-din*. IV. Bedir Yayınevi.
- Gökcan, M. (2018). Tasavvufta tevekkül anlayışı. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 131-165.
- Gümüş, K. S. (2016). Leyla Hanım ile Kastamonu’lu Baharzade Feride Hanım’ın “Âlem bu yâ” Redifli Gazelleri Üzerine Bir Karşılaştırma. *IV. Uluslararası Türkoloji Kongresi*. Varşova. 250-267.
- Güzey, A. R. (2010). Yeniçağ ve yakınçağlarda Kastamonu’daki cami, mescid ve medreseler. *Kastamonu Eğitim Dergisi*. 18(2). 675-688.
- Harmankaya, N. Ç. (2019). Kastamonu Talipler Köyü Rüstem Paşa Camii. *History Studies*, İstanbul Üniversitesi. 1243-1263.
- Hodgson, M. G. S. (1995). *İslâm’ın serüveni bir dünya medeniyetinde bilinç ve tarih İslâm’ın klasik çağı*. II. İz Yayıncılık.
- Işık, Z. (2015). *Şeyhler ve şahlar (Osmanlı toplumunda devlet-tarikat ilişkilerinin gelişim ve değişim süreçleri)*. Çizgi Kitabevi.
- Işık, Z. (2016). *Devlet ve tarikat (Osmanlı toplumunda devlet tarikat ilişkilerinin ideolojik ve topkumsal zemini)*. Çizgi Kitabevi.
- İbn’ül-Arâbî, (2008). *El Futûhât’ul-Mekkiyye*. (çev. Ekrem Demirli). II-VI. Litera Yayıncılık.
- Karagöz, N. (2012). Kastamonu’da aynı dönemde yaşayan Şeyh Şâbân-ı Veli ve Benli Sultan’ın hayatlarındaki ve hizmetlerindeki kesişim noktaları. *Şeyh Şâbân-ı Veli’yi Anma ve Anlam*. I. Kastamonu Üniversitesi. 279-292.
- Karagöz, N. (2014). Kastamonu’nun manevi mimarlarından Benli Sultan’ın hayatı ve hizmetleri. *Kastamonu Üniversitesi*. 271-289.
- Karagöz, N. Karagöz, A. (2014). *Gönüller sultanı Benli Sultan hayatı külliyesi ve menkıbeleri*. Ekrem Yayınevi.
- Kılıç, M. E. (2015). Ekberîyye. *Türkiye’de tarikatlar*. İsam Yayınları. 337-370.
- Kılıç, R. (2005). Anadolu Selçukluları ve beylikler döneminde: sûfî çevreler: toplu bir bakış denemesi. *BİLİG Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*. (33). 227-246.
- Kızıler, H. (2014). Safranbolu’lu bir sûfî olan Sadık Vîcdânî’nin şeriat-tarikat anlayışı. *Uluslararası Geçmişten Günümüze Karabük Çevresinde Dinî, İlmi ve Kültürel Hayat Sempozyumu*. Karabük Üniversitesi. 396-403.
- Kitapçı, Z. (2004). *Türkler nasıl Müslüman oldu*. Yedi Kubbe Yayınları.
- Köprülü, F. (1976). *Türk edebiyatında ilk mutasavvıflar*. Diyanet İşleri Yayınları.
- Kurt, H. (2004). Sa’diliğın Anadolu’ya geliş ve bazı Sa’adi tekkeleri. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. (13) 85-125.
- Kuşeyrî, (1978). *Kuşeyrî tasavvufun ilkeleri (Risale-i Kuşeyrî)*. (Çev: Tahsin Yazıcı) Kervan Yayınları.

- Küçük, S. (2000). *XIX. Asırda Mevlevilik ve mevlevîler*. [Doktora Tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Levent, L. (2012). *Ahmet Mahir Efendi (hayatı eserleri ve tasavvuf anlayışı)*. [Doktora Tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Maden F. ve Eğilmez, M. (2014). XIX. yüzyılda Şeyh Şaban-ı Veli külliyesi. *Vakıflar Dergisi*. (42). 51-67.
- Maden, F. (2014). *II. Abdülhamit dönemi*. Tarihçi Yayınları.
- Memiş, A. (2007). OĞUZ Muhammed İhsan. *DİA*. XXXIII. İstanbul, s. 451-452.
- Mevlana Celaleddinî Rûmî, (1994). *Fih-i mâfih*. İz Yayınları.
- Oğuz, M. İ. (1968). *Mift'au's-Sa'ade*. Ahmet Said Matbası.
- Oğuz, M. İ. (1969). *Muhataras Kitâbü'l-Kaza ve'l-Kader*. Ahmet Sait Matbası.
- Oğuz, M. İ. (1972). *Din-i Celil-i İslam*. Ahmet Sait Matbası.
- Oğuz, M. İ. (1973). *Mezheb-i Selef*. Ahmet Sait Matbası.
- Oğuz, M. İ. (1975). *Din-i Mübini İslam*. Ahmet Sait Matbası.
- Oğuz, M. İ. (1978). *El Fevzu'l Kebiru'l Ebedi Fi Beyân-ı Usul, Akâidi Ahkâm ve Mesâil-i Din-i Celil-i Ahmedî*. Fatih Yayınevi.
- Oğuz, M. İ. (1979). *Şerh-i Hadis-i zikir ve Mebahis-i Selasil-i Turuk-Aliyye-i İslamiyye*. Fatih Yayınevi Matbası.
- Oğuz, M. İ. (1991). *İslam'da mübarek günler ve geceler*. Oğuz Yayınları.
- Oğuz, M. İ. (1992). *Tasavvufun öncüleri*. Oğuz Yayınları.
- Oğuz, M. İ. (1993). *Hazret-i Şeyh Şâbân-ı Veli ve Mustafa Çerkeşi*. Oğuz Yayınları.
- Oğuz, M. İ. (1993). *İslamda düşünceler ve 7 önemli konu*. Oğuz Yayınları.
- Oğuz, M. İ. (1994). *Dünya ve ahiret hayatı*. Oğuz Yayınları.
- Oğuz, M. İ. (1994). *Muhammed İhsan Oğuz'dan mektuplar*. Oğuz Yayınları.
- Oğuz, M. İ. (1995). *İslam tasavvufunda Vahdet-i Vücut*. Oğuz Yayınları.
- Oğuz, M. İ. (1995). *Sorular ve cevaplar*. Oğuz Yayınları.
- Oğuz, M. İ. (1996). *Arifler silsilesi. IV*. Oğuz yayınları.
- Oğuz, M. İ. (1999). *İslam'da kaza ve kader*. Oğuz Yayınları.
- Oğuz, M. İ. (2000). *İslâm'ın özü*. Oğuz Yayınları.
- Oğuz, M. İ. (2005). *Mülahhas Selefîye mezhebi*. Oğuz Yayınları.
- Oğuz, M. İ. (2011). *Ana baba hakkı*. Oğuz Yayınları.
- Okay, M. O. (1994). Edhem Pertev Paşa. *DİA*. X. 420-421.
- Ozanoğlu, İ. (2019). *Büyük veli Benli Sultan*. Sözcü Gazetesi Matbaası.
- Öngören, R. (2011). Tasavvuf. *DİA*. XL. 119-126.
- Öngören, R. (2013). Zeyniyye. *DİA*. XLIV. 367-371.

- Ösen, S. (2005). *19. Yüzyıl Osmanlı devlet ve toplum hayatında Mevlevilik*. [Doktora Tezi]. Erciyes Üniversitesi.
- Özdemir, A. ve Uzun, M. (2014). Kastamonu'lu kıraat âlimi Hafız Ömer Aköz. *II. Uluslararası Şeyh Şâbân-ı Veli sempozyumu, (Kastamonu'nun manevi mimarları)*. Kastamonu Üniversitesi. 209-217.
- Özköse, K. (2003). Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasında tasavvufi zümre ve akımların rolü. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Dergisi*. 6(1). 249-279.
- Özlu, H. (2009). Millî Mücadele yıllarında Kastamonu'da Müdafaa-i Hukuk hareketinin doğuşu ve bölgenin Kuvay-ı Milliye'ye katılımı. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*. 8(18). 69-87.
- Sahmerâni, E. (2000). *Tasavvuf menşei ve istılahları*. (Çev. Muharrem Tan). İz Yayıncılık.
- Şahin, A. M. (2021). Hususi mektuplarına göre Mehmet Akif Ersoy. *Türk Dili Dergisi*, (31) Türk Dil Kurumu Yayınları. 78-87.
- Şahin, K. (2001). Selçuklu ve Osmanlı döneminde Kastamonu'da tıp çalışmaları üzerine gözlemler. *I. Kastamonu Kültür Sempozyumu*. Kastamonu Valiliği Yayınları. 41-49.
- Tahrallı, M. (2008). Rıfâiyye. *DİA*. XXXV. 99-103.
- Taşdemir, S. (2019). Millî Mücadele'de Kuvvacı bir müftü: Haymana müftüsü Ahmet Vehbi Efendi. *Atatürk Yolu Dergisi*, Ankara Üniversitesi. 357-378.
- Tatçı, M. (2018). *Hazret-i Pir Şâbân-ı Veli kitabı*. H Yayınları.
- Tatçı, M. ve Kurnaz, C. (2010). Şaban-ı Veli. *DİA*. XXXVIII. 208-210.
- Turan, O. (2009). *Selçuklular tarihi Türk-İslam medeniyeti*. Ötüken Neşriyat.
- Uğurlu, S. (2018). Mudurnu'da tasavvuf. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*. 6(15). 909-926.
- Uludağ, S. (1997). Anadolu'da Hâlidilik. *DİA*. XV. 296-299.
- Uludağ, S. (1997). Hasan-ı Basri. *DİA*. XVI. 291-293.
- Uludağ, S. (2003). Marifet. *DİA*. XXVIII. 54-56.
- Uludağ, S. (2007). Reca. *DİA*. XXXIV. 502.
- Uludağ, S. (2010). Takva. *DİA*. XXXIX. 484-486.
- Uludağ, S. (2020). Muhabbet. *DİA*. XXX. 384-386.
- Uludağ, S. (2020). Murakabe. *DİA*. XXXI. 204.
- Üremiş, A. (2010). Türkiye Selçuklularında bazı Sünni tasavvuf hareketleri. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. (28). 295-328.
- Varol, M. (2011). Yıldız Sarayı'nın tekkeleri ve II. Abdülhamit'in tarikat siyaseti. *II. Abdülhamit Modernleşme Süresince İstanbul* 203-221.
- Vural, H. S. (2019). *Sultan II. Abdülhamit'in tarikatlarla münasebetleri*. [Yüksek Lisans Tezi]. Sakarya Üniversitesi.

- Yakupoğlu C. ve Musalı, N. (2018). Çobanoğulları uç beyliğine ait Gideros Fetihnamesi (683/1284) çeviri ve değerlendirme. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 37(63). 77-133.
- Yakupoğlu, C. (2012). Şeyh Şâbân-ı Veli nasıl bir muhitte dünyaya geldi. *Uluslararası Şeyh Şâbân-ı Veli Sempozyumu Bildiri Kitabı*. I. 159-192.
- Yakupoğlu, C. (2019). Selçuklular, Beylikler ve Osmanlılar döneminde Kastamonu çevresinde Ahiler. *Kastamonu Üniversitesi yayınları*. 157-174.
- Yaman, T. M. (1935). *Kastamonu tarihi*. Ahmed İhsan Matbası.
- Yazar, M. B. (1998). *Kastamonu Asâr-ı Kâdimesi*. Kastamonu İl Özel İdaresi Yayınları.
- Yazıcı, N. (1993). Hoca Ahmet Yesevi döneminde Türk-İslam kültürünün oluşumu-gelişimi. *Diyanet İlmi Edebi Dergisi*. 29(4). Diyanet Yayınları. 12.
- Yazıcı, T. (1998). Haydar Kutbüddin. *DİA*. XVII. 24-25.
- Yıldırım, H. (2020). *Konya Mevlana müzesi arşiv belgelerine göre Kastamonu mevlevihanesi*. [Yüksek Lisans Tezi]. Hitit Üniversitesi.
- Yıldız, H. D. v.d. (1981). *Anadolu uygarlıkları ansiklopedisi*. II. Görsel Yayınlar.
- Yıldız, Ş. (2012). *Seydişehirli Hacı Abdullah Efendi (1807-1903)*. Aybil Yayınları.
- Yılmaz, D. (2020). *Kastamonu Sofuzâde Mehmet Efendi'nin hayatı, edebi şahsiyeti ve dini edebiyatla ilgili şiirleri*. [Doktora Tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Yılmaz, K. (1982). *Aziz Mahmud Hüdâyi ve Celvetiye tarikatı*. Erkam Yayınevi.
- Yılmaz, K. (1989). Akbıyık Sultan. *DİA*. II. 223.
- Yılmaz, K. (1994). Tasavvuf. *Altınoluk Dergisi*. Erkam Yayınları. (97). 33.
- Yılmaz, M. S. (2005). *Muhammed İhsan Oğuz ve tasavvuf felsefesi*. [Doktora Tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Yılmaz, M. S. ve Gezici, M. (2014). Kastamonu'nun manevi mimarları" II. *Şeyh Şâbân-ı Veli sempozyumu*, Kastamonu Üniversitesi. 291-303.
- Yılmaz, N. (2014). Kırkçeşme Nakşi-Halidi dergâhı: dergâh kütüphanesi ve eserleri. II. *Uluslararası Şeyh Şâbân-ı Veli sempozyumu (Kastamonu'nun manevi mimarları)*. Kastamonu Üniversitesi. 321-331.
- Yılmaz, N. (2019). Hâlid-i Bağdâdî'nin son halifesi Kastamonulu Ahmed-i Siyâhî hayatı, eseri ve vakfiyesi. *Usûl İslam Araştırmaları Dergisi*. 39-68.
- Yücel, N. (1993). *Kastamonu'da aşıklık geleneği ve Kastamonu'da yetişen âşıklar*. [Yüksek Lisans Tezi]. Ankara Gazi Üniversitesi.
- Yücer, H. M. (2003). *Osmanlı toplumunda tasavvuf (19. yüzyıl)*. İhsan Yayınları.
- Yücer, H. M. (2008). Sa'diyye. *DİA*. XXXV. 410-413.
- Yücer, H. M. (2016). Kastamonu'da Sa'diyye tarikatına ait yeni bilgiler ve iki Sa'di icazetnamesi. III. *Şeyh Şâbân-ı Veli sempozyumu (Kastamonu'da ilmi hayat ve Kastamonu âlimleri)*. Kastamonu Üniversitesi. 14-21

Zengin, A. Y. (2012). Kastamonu Velilerinin dinleme, okuma, anlama, anlatma öğretimi ve ilim anlayışları”. *II. Uluslararası Şeyh Şa'bân-ı Veli sempozyumu..* 407-419.

Arşiv Kaynakları:

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Evkaf, Mektubi Kalemi, no: 1719/69.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Bâb-ı Âli Evrak Odası, no: 1268/95058.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Bâb-ı Asafî, Mektubi Kalemi, Mühimme Kalemi, no: 114/9.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Bâb-ı Asafî, Mektubi Kalemi, Nazaret ve Devair Evrakı, no: 471/24.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Cevdet Sıhhiye, no: 420/21275.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Cevdet, Evkaf, no: 305/15520.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Cevdet, Sıhhiyye, no: 21/1001.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Cevdet, Sıhhiyye, no: 23/1110.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Cevdet,.Evkaf, no: 443/22409.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dâhiliye Nezareti, Mektubi Kalemi, no: 2397/101.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dâhiliye Nezareti, Mektubi Kalemi, no: 20801/90.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dâhiliye Nezareti, no: 2678/42.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dâhiliye Nezareti, no: 627./43602.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dâhiliye Nezareti, no: 627/43602.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dâhiliye Nezareti, no: 712/49841.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dâhiliye, Mektubi Kalemi, no: 1158/58.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dâhiliye, Mektubi Kalemi, no: 2647/18.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dâhiliye, Mektubi Kalemi, no: 2694/13.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dâhiliye, Mektubi Kalemi, no: 2727/57.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Evkaf, Mektubi Kalemi, no: 1496/57.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Evkaf, Mektubi Kalemi, no: 1653/69.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Evkaf, Mektubi Kalemi, no: 2333/74.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Evkaf, Sergi Halifelîği, no: 308/172.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Hariciye Nezareti, Mektubi Kalemi, no: 212/ 1.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrade, Hususi, no: 73/13.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrade, Meclis-i Vala, no: 218/7261.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrade, Meclis-i Vala, no: 223/7571.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrade, Meclis-i Vala, no: 223/7571.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrade, Meclis-i Vala, no: 244/ 8865.

- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maarif Nezareti Mektubi Kalemi, no: 33/18.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maliye Nezareti, Emlak-ı Emiriyye Müdüriyeti, no: 259/69.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Meclis-i Vala, no: 179/46.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Sadaret, Mektubi Kalemi, no: 209/1.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Şura-yı Devlet, no: 155/62.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Şura-yı Devlet, no: 1641/11. V.r: 5.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Şura-yı Devlet, no: 187/50.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Şura-yı Devlet, no: 377/42.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Şur-yı Devlet, no: 150/90.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Arşivi, Hazine-i Hassa, no: 38/38.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Arşivi, Resmî Maruzat, no: 156/15.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Arşivi, Umumi, no: 24/69.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız, Evkaf Nezareti Maruzatı, no: 4/7.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Zabtiye, no: 437/23.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Hatt-ı Hümayun, no: 1602/34.
- Doğrusöz gazetesi 24 Haziran 1944.
- Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Defter No: 591.

İnternet Siteleri

- Kutlu, A. Şeyh Halid Efendi'nin divanında İnsan-ı Kâmil düşüncesi. 4.08.2021 tarihinde <https://www.kastamonur.com/ganizade-ahmed-nuri-ve-mehmed-sadik-baba/> adresinden edinilmiştir.
- Yılmaz, M. S. (2018). Mevlevi Eşref Dede (1882-1962). Hattat Emrullah Demirkaya'nın not Defteri 168-172. 17.10.2021 tarihinde <https://www.kastamonuilkhaber.com/mevlev-esref-dede-1882-1962-makale,946.html>, adresinden edinilmiştir.
- Yılmaz, M. S. "Kastamonu'da Bir Gazete Zafer 1911-1919. (Zafer Gazetesi). 5.09.2021 tarihinde <https://www.kastamonur.com/kastamonuda-bir-gazete-zafer-1911-1919/> adresinden edinilmiştir.
- Yılmaz, M. S. (2018). Şemsizâde Ahmed Ziyaeddin Uluoğlu (1868-1946). 2.07.2021 tarihinde <https://www.kastamonuilkhaber.com/semsizde-ahmed-ziyaeddin-uluoglu-1868-1946-makale,935.html>, adresinden edinilmiştir.
- Yılmaz, M. (2015). Kastamonu Devrekânî'de bir veli: Muammer Merdan Efendi. 8.11.2021 tarihinde <https://www.cankiripostasi.com/kastamonu-devrekanide-bir-veli-muhammed-merdan-efendi-makale,555.html>, adresinden edinilmiştir.

- Hüccetü'l İslam. 1.6.2021 tarihinde <https://www.nedirnedemek.com/h%C3%BCcct%C3%BCl-islam-ne-demek>. adresinden edinilmiştir.
- Kastamonu İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü. Tarihçe. 10.06.2021 tarihinde <https://kastamonu.ktb.gov.tr/tr-63806/tarihce.html>. adresinden edinilmiştir.
- Kebir kelimesi. 11.06.2021 tarihinde <https://kelimeler.net/kebir-kelimesinin-anlami-nedir>. adresinden edinilmiştir.
- Seyyid Ahmed Sünneti (2016). 11.06.2021 tarihinde <http://www.evliyalar.net/seyyid-ahmet-sunneti/>. adresinden edinilmiştir.
- Postnişin. 12.06.2021 tarihinde <https://kelimeler.net/postni%C5%9Fin-kelimesinin-anlami-nedir>. adresinden edinilmiştir.
- Karadere, T. Şeyh Şâbân-ı Veli külliyesi. 15. 06. 2021 tarihinde <https://www.kastamonur.com/eyh-aban-i-vel-kuellyes/>. adresinden edinilmiştir.
- Yılmaz, M. S. Mirliva Sadık Paşa'nın hal tercemesi. 28.06.2021. tarihinde <https://www.kastamonur.com/mirliva-sadik-pasanin-hal-tercemesi-prof-dr-mehmet-serhat-yilmaz/>. adresinden edinilmiştir.
- Benli Sultan. 29.06.2021 tarihinde <https://kastamonu.ktb.gov.tr/TR-95886/benli-sultan.html>. adresinden edinilmiştir.
- Telhisçi. 2.07.2021 tarihinde <https://kelimeler.net/telhis%C3%A7i-kelimesinin-anlami-nedir>. adresinden edinilmiştir.
- Şerefüddin Dağıstani. 04.08.2021 tarihinde <http://www.evliyalar.net/seyh-serafeddin-dagistani-k-s/> adresinden edinilmiştir.
- Yılmaz, H. Kastamonulu Hasan Hilmi Efendi. 5.09.2021 tarihinde <https://www.kastamonur.com/kastamonulu-hasan-hlm-efendi/>. adresinden edinilmiştir.
- Ali Senai Efendi. 4.10.2021 tarihinde <http://www.evliyalar.net/ali-senai-efendi/> adresinden edinilmiştir
- Eski, M. Şiire Yansıyan Vefa. 4.10.2021 tarihinde <https://www.kastamonur.com/senai-ali-efendi-ve-feride-hanimin-siirleri/>. Adresinden edinilmiştir.
- Plevne Kahramanı Mirliva Sadık Paşa. 5.10.2021 tarihinde <https://www.kastamonur.com/plevne-kahramanlarndan-mirliva-sadk-paa/> adresinden edinilmiştir.
- Durma, A. Mehmed Zühdü Efendi. 15.10.2021 tarihinde <https://www.kastamonur.com/mehmed-zuehdue-efendi/> adresinden edinilmiştir.
- Duran H. Muhammed Evliya Efendi. 23.10.2021 tarihinde <https://www.kastamonur.com/muhammed-evliya-efendi-hakk-duran/> adresinden edinilmiştir.
- Şair Azmi Numan Efendi. 24.10.2021 tarihinde <https://www.kastamonur.com/air-azmi-numan-efendi/> adresinden edinilmiştir.

Atlı, S. Celali Mustafa Efendi. 25.10.2021 tarihinde <https://www.kastamonur.com/celali-mustafa-efendi/>. adresinden edinilmiştir.

İdrisoğlu, A. Şeyh Hacı Merdan Efendi. 8. 11. 2021 tarihinde <https://www.kastamonur.com/seyh-haci-merdan-efendi-ahmet-idrisoglu/> adresinden edinilmiştir

Kastamonu İl Milli Eğitim Müdürlüğü. Tarihi İle Kastamonu. 10.06.2021 tarihinde <http://www.kastamonu.gov.tr/tarihi>. adresinden edinilmiştir.

EKLER

4

رقم اوله قلم
 ۵۰
 رقم اوله قلم
 ۵۰
 رقم اوله قلم
 ۵۰
 رقم اوله قلم
 ۵۰

۱۰۰
 ۹۸
 ۲

$\frac{1}{14}$ $\frac{1}{14}$ $\frac{1}{14}$ $\frac{1}{14}$ $\frac{1}{14}$

صوبہ اسی لکھ
۱۲

باسمہ جامعہ دارالعلوم فیضانہ العلوم
مدرسہ دارالعلوم فیضانہ العلوم
مدینہ منورہ

ذکر اینده اند که اوله و فاعله قیوایه مفعوله دریا و مقدره و عاقله و جهام که در کلام مذکور شده است از او هر گویا باطل
منظور معین اهل انجانده اند که قیوایه اند که درجه بیاداره قیوایه

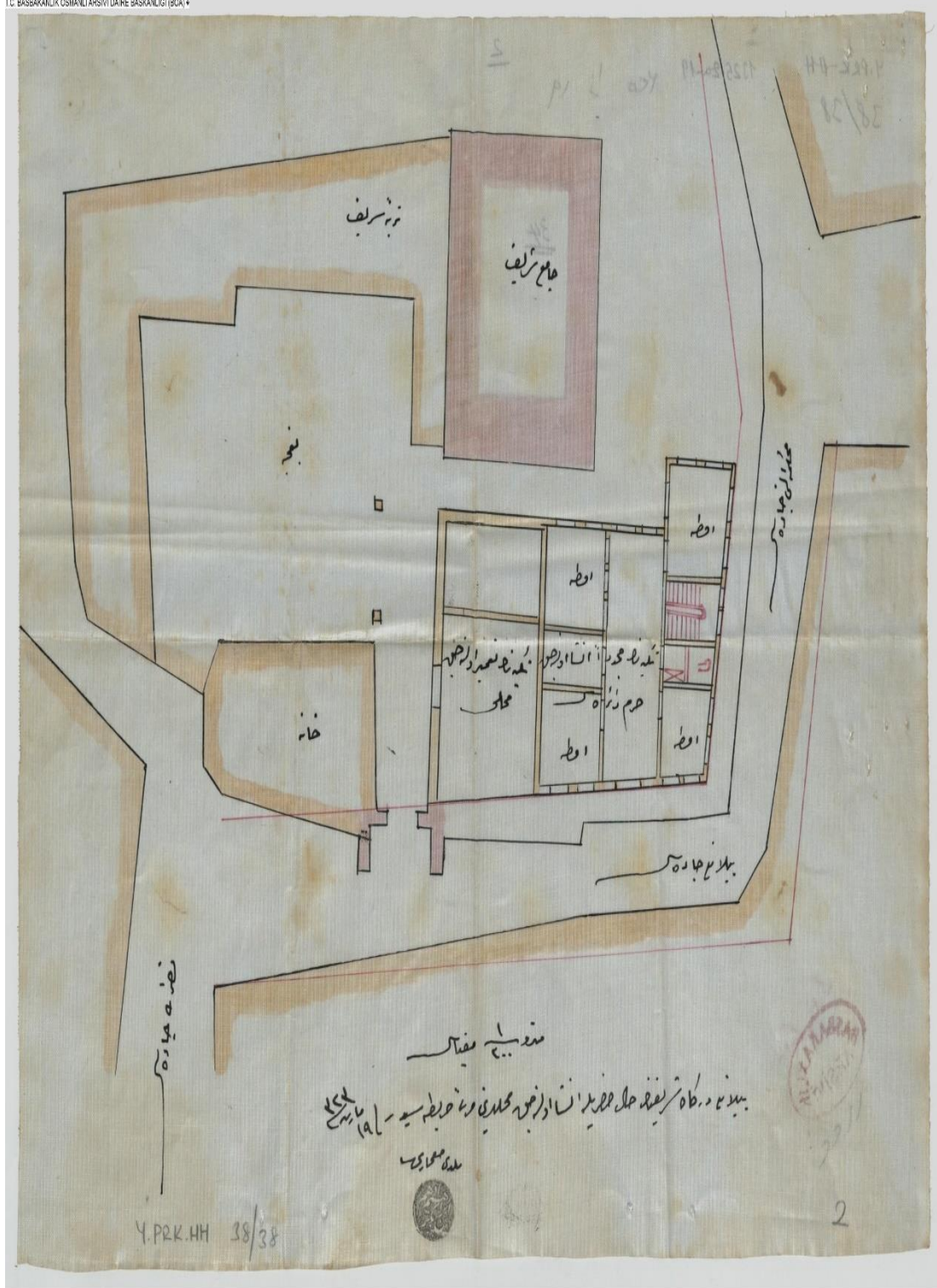
[illegible][illegible]

$$\begin{array}{r} 789 \\ 421 \\ \hline 1100 \end{array}$$

[illegible][illegible]

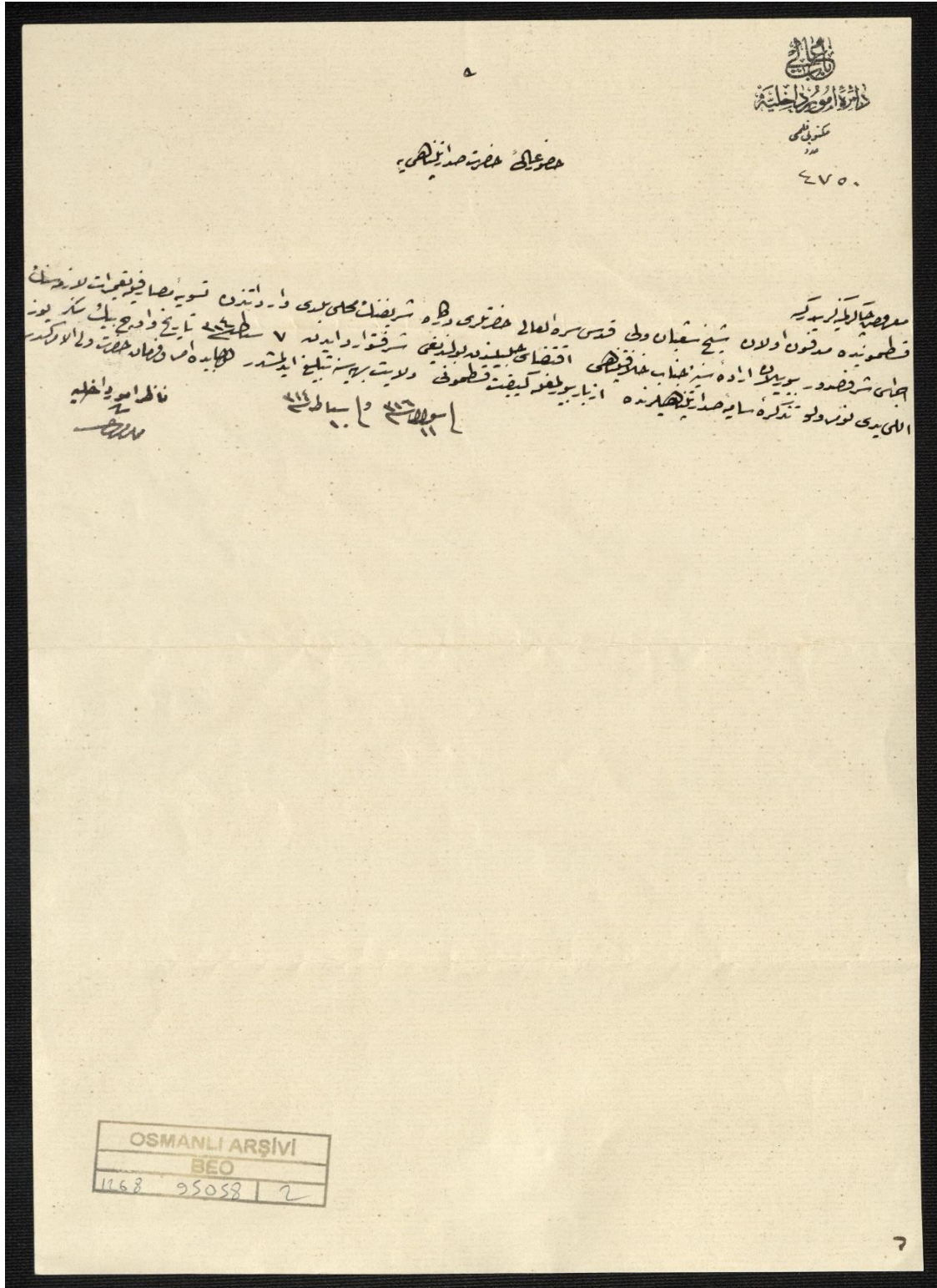
Belge 1: *Hicri 1325, Miladi 1907 yılında Yılanlı Dergâhı'nda yapılan tamiratta oluşmuş masraf kalemlerini gösteren bir belge.*

T.C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA) •

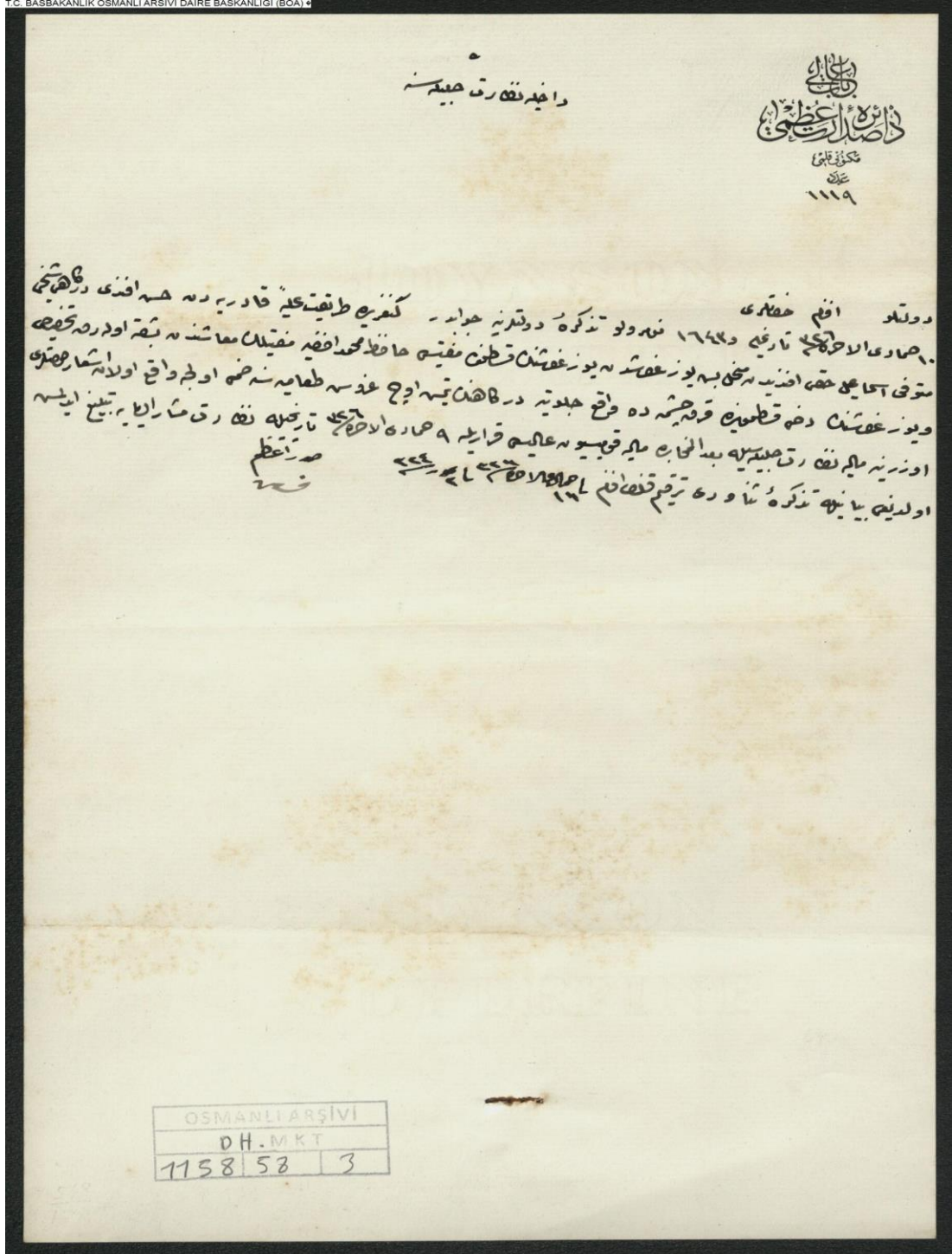
Y.PRK.HH.00038.00038.002

Belge 2: 1325 (1907) senesinde Yılanlı Dergâhı'nı ve camiye gösteren bir harita. Haritada dergâh odaları ve bu gün mevcut olmayan yapılar net biçimde görülmektedir.

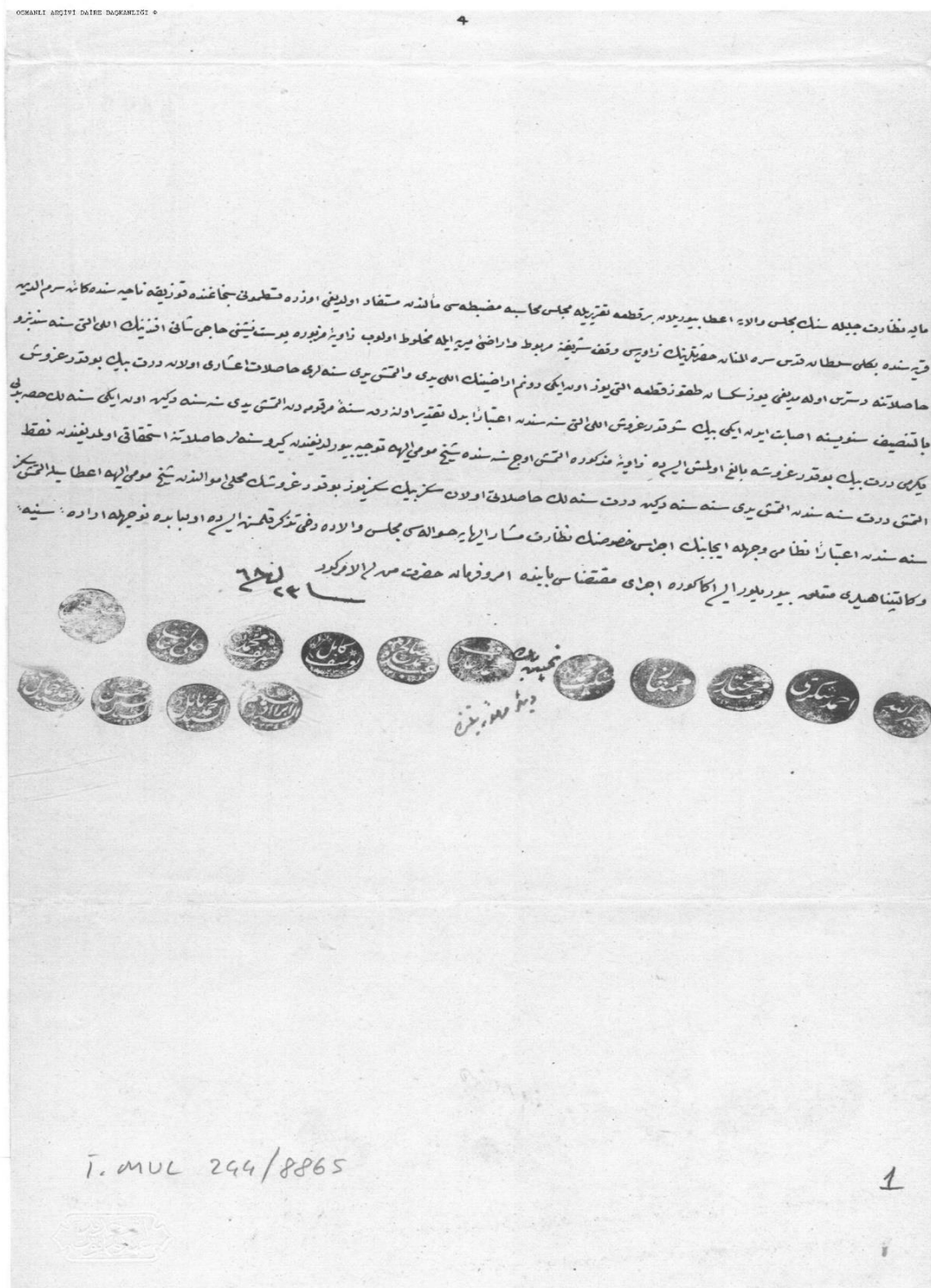
BEO.001268.095058.002

Belge 3: Şeyh Şâbân-ı Veli Dergâhı'nın Hicri 1316 (Miladi 1899) yılındaki tamirine dair Dâhiliye Nazareti tarafından çıkarılan belgelerden biri. (Belge tarnskripsiyonu 188 numaralı dipnottadır.)

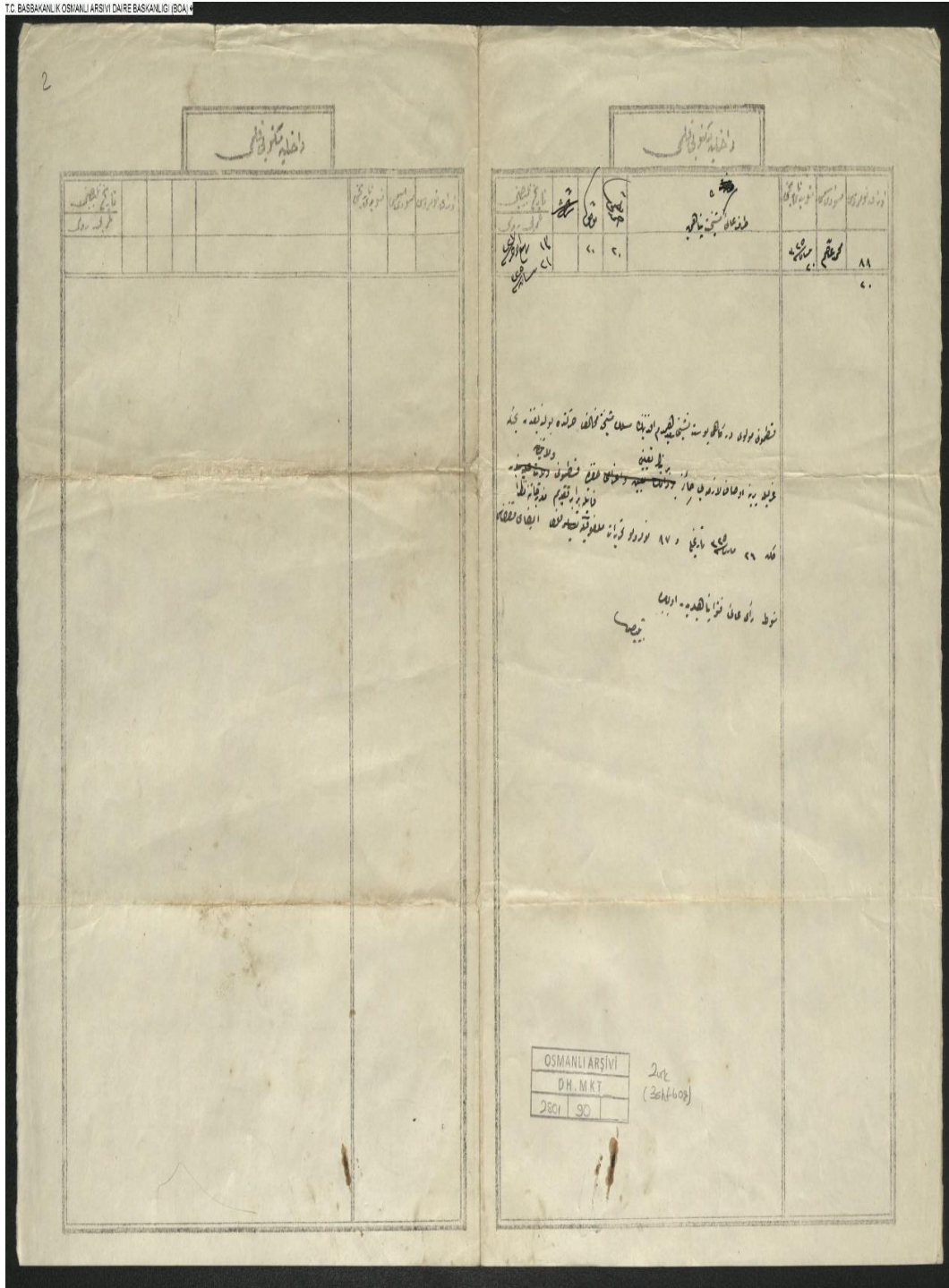
DH.MKT.01158.00058.003

Belge 4: Çankırı Kadiri Dergâhı şeyhi Hasan Efendi'den artan 500 kuruştan toplam 100 kuruşun Kırkçeşme Celveti Dergâhı'na ödenek verilmesine dair bir belge. (Belge transkripsiyonu 411 numaralı dipnottadır)

i.MVL.00244

Belge 5: *Benli Sultan Dergâhı'nın Şeyh Şanı Efendi döneminde tespit edilen vakıflardan gelen gelirlerini gösteren bir belge. (Belge transkripsiyonu 232 numaralı dipnottadır)*

DH.MKT.02801.00090.001

Belge 6: Kastamonu Mevlevi Dergâhı şeyhi olan Mehmet Said Hemdem Dede'nin dergâh şeyhliğine yakışmayan hareketlerde bulunmasından dolayı azlinin istenmesine dair Hicri 1325 (miladi 1907) tarihli bir belge. (Belge transkripsiyonu 295 numaralı dipnottadır.)

Resim 1-2: Kastamonu Mevlevihanesi 'nin 1944 yılındaki durumunu gösteren resimler.

T. C.
BASVEKALET
KANUNLAR VE KARARLAR
Tetkik Dairesi

Karar Sayısı

4

11217

KARARNAME

Kastamonu'da mazbut (Celâleddin Dede Sultan) vakfından 3889,87 metrekarelik Mevlevihane mahallinin, İmam - Hatip Okulu inşa olunmak üzere mukadder bedel mukabilinde Hazineye satılması hakkında Vakıflar Umum Müdürlüğü İdare Meclisinin 30/12/1958 tarihli ve 384-451 sayılı kararıyla yapılan teklifi; 2762 sayılı kanunun 10 uncu maddesine göre, İcra Vekilleri Heyetince 21/1 /1959 tarihinde kabul edilmiştir.

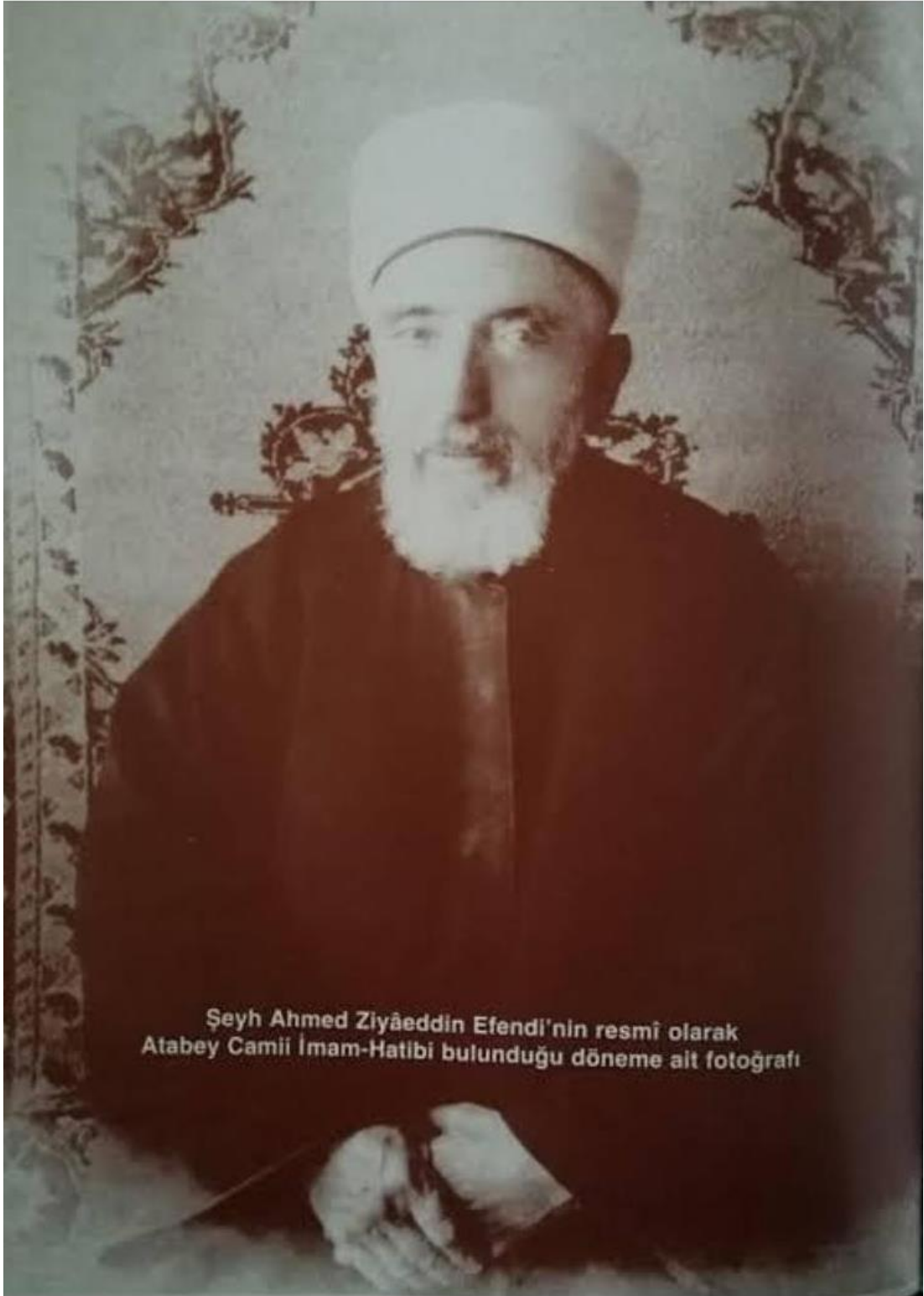
REİSİCUMHUR

C. Bayar

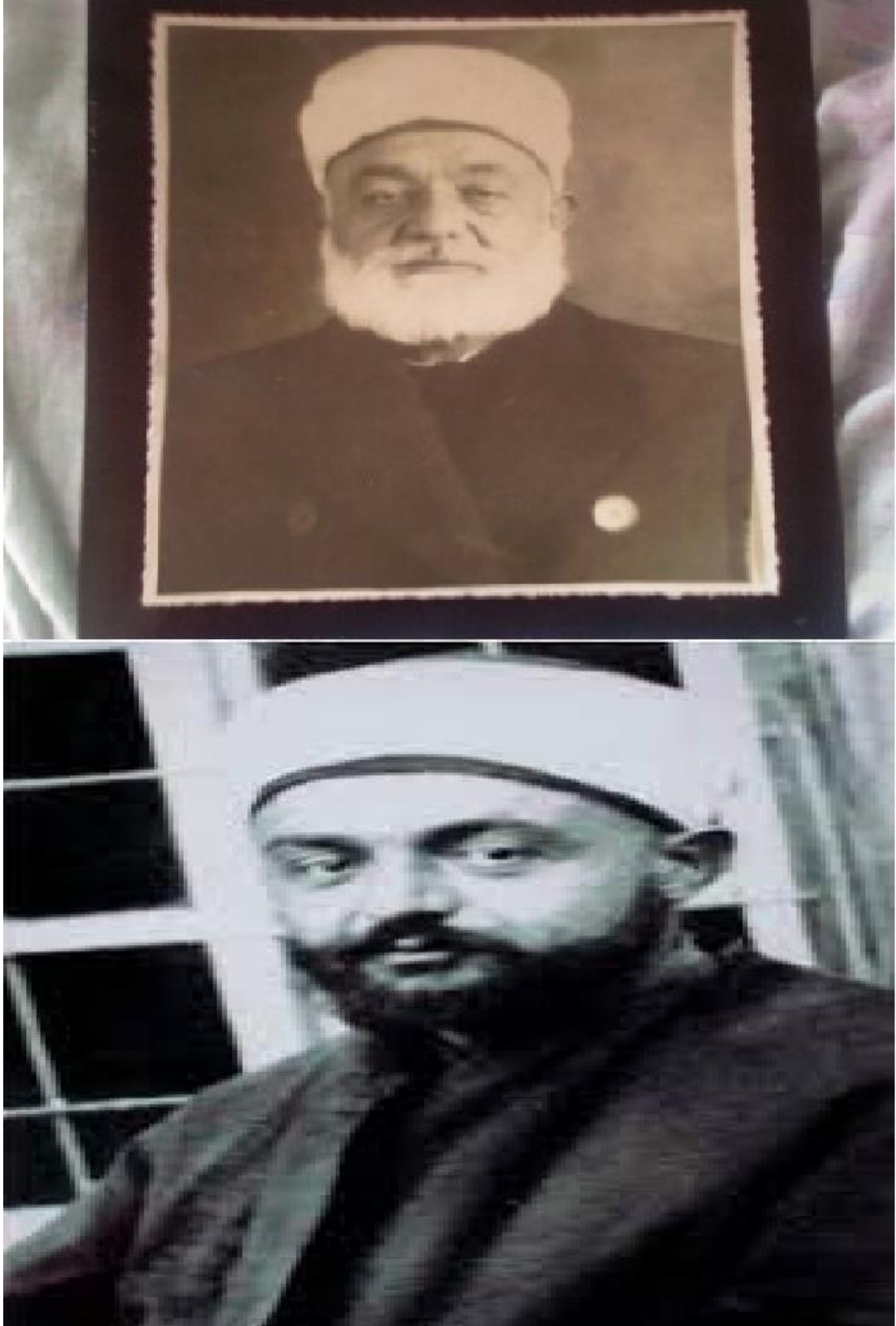
1151712

Başvekil	Devlet Vekili	Devlet Vekili	Devlet Vekili ve M'ınakalat V.V.	Devlet Vekili ve Çalışma V.V.
<i>C. Bayar</i>	-----	<i>M. İ. İ. İ.</i>	<i>C. Bayar</i>	<i>M. İ. İ. İ.</i>
Adliye Vekili	Millî Müderris Vekili	Dahiliye Vekili ve Hariciye V.V.	Hariciye Vekili	Maliye Vekili
<i>S. Bayar</i>	<i>S. Bayar</i>	<i>M. İ. İ. İ.</i>	-----	<i>H. F. Bayar</i>
Maarif Vekili	Nafza Vekili	Ticaret Vekili	Sih. ve İc. Mua. Vekili	Güm. ve İnş. Vekili
<i>S. Bayar</i>	<i>S. Bayar</i>	<i>M. İ. İ. İ.</i>	<i>M. İ. İ. İ.</i>	<i>M. İ. İ. İ.</i>
Ziraat Vekili	Münaskalat Vekili	Çalışma Vekili	Sanayi Vekili	Bas-Yay. ve Turz. Vekili
-----	-----	-----	-----	-----

Resim 3: Kastamonu Mevlevihanesi 'nin 1959 tarihinde hazineye satışını gösteren belgenin resmi

Resim 4: Bayrami şeyhi olan Ahmet Ziyaeddin Efendi'nin Atabey Camii'nde imamlık yaptığı dönemden kalma bir resim. Ahmet Ziyaeddin Efendi İstiklal Harbi'nde Kastamonu Müdafay-ı Hukuk azalığında bulunmuştur.

Resim 5 Benli Sultan Dergâhı'nın son şeyhi olan Nurettin Efendi'ye (Karasu) ait iki fotoğraf.

Resim 6: *Kastamonulu mutasavvıflardan Muhammed İhsan Oğuz'a ait iki fotoğraf.*

Resim 7: *Kastamonulu kıraat âlimi ve mutasavvıf Hafız Ömer Aköz'e ait bir fotoğraf.*

Resim 8: Kastamonulu mutasavvıf ve siyasetçi olan Ahmet Mahir Efendi'ye ait bir fotoğraf. Ahmet Mahir Efendi Türkiye Büyük Millet Meclisinde milletvekili olarak görev yapmış ve Mustafa Kemal Atatürk'ün Kastamonu ziyareti sırasında kendisine refakat etmiştir. Bu ziyaretten kısa bir zaman sonra da vefat etmiştir.

Resim 9: Harp zamanlarında cephelere koşan Mucahidin-i Diniyye Alaylarına ait birkaç fotoğraf. Fotoğraflarda Mevlevi ve Kadiri alayları görölmektedir.